

Gyöngyössy Orsolya

Papok, szentek, felekezetek

Válogatott vallási néprajzi írások,
Csongrád

Szeged, 2019

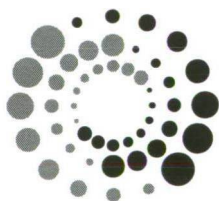
Papok, szentek, felekezetek

X279902

Gyöngyössy Orsolya

Papok, szentek, felekezetek

Válogatott vallási néprajzi írások
Csongrád

MTA-SZTE

VALLÁSI KULTÚRAKUTATÓ CSOPORT

Szeged, 2019

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001281856

A borítón:

Körmeneti baldachin hímzett virágmotívumai
a csongrádi Nagyboldogasszony-templom gyűjteményében
Takács Gábor, 2019

HELYBEN
OLVASHATÓ

SZTE Klebelsberg Könyvtár
Egyetemi Gyűjtemény
2.

© Gyöngyössy Orsolya 2019

ISBN 978-963-306-650-8

X 279902

Készült

Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő

Felelős vezető: Drágán György

www.innovariant.hu

<https://www.facebook.com/Innovariant>

Tartalomjegyzék

Barna Gábor: Isten és az emberek szolgálatában. Ajánló szavak Gyöngyössy Orsolya könyvéhez.....	7

LAIKUS OLTÁRSZOLGÁK ÉS A PLÉBÁNOS CSELÉDJEI. FELEKEZET ÉS KÖZÖSSÉG

Csongrádi papok cselédjeinek társadalomnéprajzi vizsgálata.....	11
Kántorok a katedrán. Csongrádi helyzetkép a 18–19. századból.....	23
Közművesből kántor, kántor fiából főjegyző. Az értelmiségivé válás egy modellje Sohlya Antal csongrádi kántor családjának példáján	33
Kántorválasztások Csongrádon 1907 és 1908-ban	43
Adatok az izraelita bábaasszonyok kereszttelési asszisztenciájának kérdéséhez	63
A társadalmi beilleszkedés stratégiái: csongrádi reformátusok a katolikus „tengerben”	70

AZ EGYHÁZ MEGJELENÍTŐI:

AZ ALSÓPAPSÁG TÁRSADALMI SZEREPE

A „két nemes ember”: Mátyus János plébános Csépan (1792–1802)	79
Egy palócföldi pap csongrádi működésének hatásvizsgálata (1802–1825)	92
Adatok a római katolikus plébánosok erkölcsfegyelmzési gyakorlatának vizsgálatához.....	100
Zarándoklat a szentségimádás ügyért: Varga Mihály lourdes-i útja 1899-ben.....	110
Egy plébános küzdelmei a közegészségügy javításáért. Az első ártézi kutak Csongrádon.....	124
A római katolikus plébánia szerepe Csongrád 19. század végi településképeinek alakulásában	133
Gyermekvédelmi intézkedések Csongrádon a 19–20. század fordulóján (Mozaikok a csongrádi kisgyermekek mindennapjaiból).....	142
Dr. Thury Károly csongrádi plébános küzdelmei a harangok megmentéséért (1917–1918).....	158

A VALLÁS SZEREPE A KÖZÖSSÉGI GYAKORLATBAN

Céhek és vallásos társulatok Csongrádon a 18–19. században	175
Historia Vexillorum. Céhzászlók a csongrádi Nagyboldogasszony-templomban	184
Szent Vendel tisztelete Csongrádon a 19. században.....	191
Foglalkozásokhoz, egzisztenciális élethelyzetekhez kötődő szentek tisztelete Csongrádon a 18–20. században. Nepomuki Szent János és Szent Orbán kultusza.....	200

Emlékezetformálás – identitásépítés. Nepomuki Szent János szobrok rehabilitációja a Dél-Alföldön (1989–2018).....	206
Csongrádi keresztalja. Áttekintés az 1950 előtti búcsújáró gyakorlatról	218
„És a takarón megjelent az Úrjézus arca...” Krisztus-jelenések a csongrádi Nagyboldogasszony-templomban	231

— **A SZERZŐ TOVÁBBI ÍRÁSAINAK JEGYZÉKE**

Isten és az emberek szolgálatában

Ajánló szavak Gyöngyössy Orsolya könyvéhez

Mai világunkban olyan hihetetlennek tűnik, de az elmúlt két-három évszázadban a vallásnak, és ezáltal a helyi plébániáknak, egyházközségeknek nagyon fontos szerepe volt nemcsak a szűkebben vett hitéletben, hanem a társadalmi élet minden szintjén is. „Funkcionáriusai”, elsősorban a lelkészkedő papok és laikus segítők (kántorok, bábák, búcsúvezetők) szolgálták Istent, de sokan aktív szereplői voltak a helyi közéletnek is. Véleményük befolyásoló lehetett, életvitelük viselkedési mintát nyújthatott szélesebb rétegeknek nem csupán a szűkebb értelemben vett vallási életben, hanem a közösség, a közjó szolgálatában is. A vallás erkölcsi parancsai és elvárásai a mindennapokban eligazodási pontot jelentettek. Ez a világ sem volt természetesen konfliktus nélküli, hiszen emberek alkották. Szabályszegéseik ezért nagyobb visszhangot kelthettek, mint más egyszerű ember esetében. Normakövetésük és normaszegésük dokumentumai a kutatásnak fontos forrásai.

Gyöngyössy Orsolya a lelkipásztorkodó alsópapság kutatásához a 2000-es években az elsők között kapcsolódott hazánkban. E témakörbe újat hozott azzal, hogy módszeresen kezdte föl-tárni a papság laikus segítőinek – a tudományos érdeklődés látóköréből máig kihagyott, kima-radt – társadalmi szerepét. Csongrádon ehhez gazdag forrásanyagot talált. Róluk szólnak tehát Gyöngyössy Orsolya jórészt a történeti néprajz és a mikrotörténet módszerével és szemléletével megírt tanulmányai: papokról, kántorokról, bábákról, búcsúvezetőkről, látó asszonyokról, egyéni és közösségi vallásgyakorlás alkalmairól, a 19-20. század modernizálódó társadalmi keretében. Fontos adatokat szolgáltatva Csongrád, s tágabban a Váci Egyházmegye, az alföldi katolikus me-zővárosok újkori történetéhez. Az elszórtan, folyóiratokban, konferenciakötetekben megjelent tanulmányokat gyűjtötte kötetbe a Szerző.

Nagy szolgálatot is tett ezzel: megismerhetjük elődeink életét, okulhatunk hibáikból, kö-vethetjük jó példáikat. Hiszen a tudományos kutatás, így a vallási és történeti néprajzi, társada-lomtörténeti kutatás sem az íróasztalfióknak szól. Elődeink – saját felmenőink – életének meg-ismerése egyúttal megbecsülésüket is jelenti. Gyökereink feltárását, örökség- és értékörzést is. Használjuk tehát Gyöngyössy Orsolya írásait ilyen tekintetben is!

Gyöngyössy Orsolya öt éven keresztül tanítványom volt, a filozófia és néprajz szakjai mellett elvégezte a vallási néprajzi speciális képzést is. Nagy öröm egy tanárnak látni, hogy már egyetemi éveit alatt sikeres egykori diákja problémaérzékenységével és nyitottságával, nagy szorgalmával és munkabíráásával, önképzéssel hová jutott: ma itthon és (szakterületén) külföldön is ismert, jól képzett kutatóvá érett. Háta mögött több külföldi tanulmányúttal, hazai és külhoni konferencia-részvétellel, könyvek és tanulmányok sorával. Magánéletében pedig boldog családanya, szülővá-rosát szerető, azért dolgozó közéleti ember. Nemcsak tanulmányaiból okulhatunk tehát!

Ezekkel a gondolatokkal ajánlom Gyöngyössy Orsolya tanulmánykötetét a szakmabéli kollégáknak, a társadalomtudományok művelőinek, de még inkább a csongrádiaknak épülésükre és gazdagodásukra!

Szeged – Kunszentmárton, 2019. április 5.
Ferreri Szent Vince emléknapiján

Barna Gábor
*néprajzkutató
egyetemi tanár*

LAIKUS OLTÁRSZOLGÁK
ÉS A PLÉBÁNOS CSELÉDJEI.
FELEKEZET ÉS KÖZÖSSÉG

Csongrádi papok cselédjeinek társadalomnéprajzi vizsgálata¹

Bár az elmúlt években az alsópapság társadalmi szerepe, a pasztoráció mindennapi kihívásainak vizsgálata számos elemzés tárgyát képezte,² a papok „templomon kívüli” élete egyáltalán nem, vagy csak esetlegesen került szóba. Írásomban a csongrádi római katolikus plébánost és a káplánokat ellátó, ún. *belső cselédség* társadalomnéprajzi vizsgálatára, a plébániai személyzet feladatkörének, összetételének rekonstruálására vállalkozom arra keresve választ, hogy a többi cselédhez viszonyítva mennyiben volt más a plébániai személyzet helyzete, fizetsége, általános megítélése? Milyen kérdéseket, problémákat tartogathatott a házi szolgálók jelenléte a plébánián? A nőnőmű cselédek és a plébános érintkezését illetően milyen viselkedésmód számított elfogadhatónak? Hogyan reagált a nép a normaszegő magatartásra?

Csongrádon a hagyományos történeti források ritkán emlékeznek meg a plébániai cselédekről. Ha mégis, akkor jellemzően egy-egy konfliktus kapcsán, amikor tanúként szerepelnek a püspöki szentszéki kihallgatáson. Kivételt képez Kanyó András csongrádi plébános népességösszeírása 1783–85-ből,³ illetve az 1842-ben íródott püspöki vizitációs jegyzőkönyv, melyben a pap háztartásában élő cselédeket és hozzátartozókat részletesen felsorolták.⁴ A vonatkozó források sajátossága, hogy míg a legegyszerűbb tények (a plébániai cselédek személye, mindennapi feladataik köre stb.) általában rejtve maradnak, egy-egy szakácsnő illetlen viselkedéséről megdöbbenő részletességgel olvashatunk a jegyzőkönyvekben. Ha a 19. század végi sajtóértéslésekre támaszkodunk, csupa elnagyoltan ítélező, pletykákra támaszkodó cikkeket találunk, melyek a papokon és nőcselédjeiken élcelődnek.

Elsőként a rendelkezésre álló források segítségével kísérem meg a csongrádi plébánosok háztartási cselédjeinek bemutatását, majd három olyan ügy következik, melyek középpontjában a plébános és egy, vagy több *persona suspecta*⁵ áll.

A plébánia személyzete Csongrádon a 18–19. században

A 18. századi egyházlátogatási jegyzőkönyvekben olvashatjuk, hogy az 1767-ben épült⁶ csongrádi plébániaépületben egy hálószoba a cselédség számára volt fenntartva („cubacula pro [...] Familia unum”).⁷ „Cselédség” alatt egy szakácsnét, esetleg egy mindenes házi szolgát kell értenünk, hisz a csongrádi pap – híveihez hasonlóan – szerény körülmények között élt.

1 A tanulmány eredeti megjelenési helye: Fodor Péter – Gyöngyössi Orsolya (szerk.): Sodrásban. Tanulmányok Dr. Szűcs Judit köszönésére. Csongrádi Információ Központ, Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Csongrád, 2017. 145–157.

2 A teljesség igénye nélkül lásd: BARTH 2003; DÉNESI 2009; FOGL 2015; GYÖNGYÖSSI 2014; MIHALIK 2013.

3 Katus László a szegvári plébánia története után kutarva vázolta fel a plébániai cselédség szerkezetét, sőt, fizetséglükét is közli. Ld. KATUS 2007. 146.

4 Váci Püspöki s Káptalani Levéltár (továbbiakban: VPL) Libri Visitationum, (Lib. Vis.) Lib10. 1842.

5 „gyanús nőszemély”

6 VPL Lib. Vis. 10. 1842.

7 VPL Lib. Vis. 1. 1778. június 10.

A legkorábbi, egyben legteljesebb lista a plébános cselédjeiről 1783–85-ből származik. Az ősszeírás szerint a csongrádi plébánián élt egy káplán, Kanyó András plébános két unokahúga (9 és 16 évesek), egy szakácsnő (48 éves) és két szolgáló leány (16 és 17 évesek), egy szolgálégény (13 éves), egy 10 esztendőes örökbe fogadott leányka, valamint egy 20 esztendőes kocsis legény.⁸ A rokonok, jelen esetben a plébános unokahúgainak jelenléte a plébánián korántsem volt szokatlan; ha a pap szegényebb családból származott, plébánosként akár több rokonáról gondoskodhatott. A 18. század közepén Hevesben például a plébános nyolc hozzátartozóját is a parókia lakói közt találjuk.⁹

Mátyus János, 1802–1825 között csongrádi plébános a miskolci káplánévek idején ismerhetre meg „házi gondviselőnjét”¹⁰, Soltész asszonyt, aki Csépára, majd csongrádi állomáshelyére is követte a papot.¹¹ Frajstadt Judit hajadon leány 1806-ban már bizonyosan a csongrádi plébánosnál szolgált.¹² Soltész asszony halála után Kaszavits Ignácné Obendorfer Erzsébet lett az új gazdaasszony.¹³ Ugyanebben az időszakban két kocsisról, Kovács (Delleng) Andrásról és Szabó Mihályról emlékeznek meg a források. Szabó Mihály felesége, Lovas Ilona és testvére, Veronika a kenyérsütésben segédkeztek a plébánián.¹⁴ 1821–22-ben Horváth Rózsi majd Hürkecz Ágnes szolgált a csongrádi papoknál.¹⁵ Polyák András kocsist 1820–21 tájékán alkalmazta Mátyus plébános; 1823-ban már nem találjuk a cselédség sorában. Kasza Istvánné Csenki Anna 1822-ben, 29 esztendőes korában állt be plébániai „Házi Szolga Cselédnek”¹⁶. 1823 után a 19 esztendőes Antal Terézia lett a plébános szakácsnője. Az új szakácsné a 23 éves Horváth József plébániai kocsissal egy időben került Mátyus plébános szolgálatába.¹⁷ Ugyanebben az évben ott találjuk a plébánián Kádár Imre 33 éves kertészt, Baksai István 33 éves öregbérest, és a „Főző Asszony”¹⁸ férjét, Kaszavits Ignácot, aki lakatos mesterből lett a „pap gazdája”¹⁹.

1842-ben Jancsovich József plébános háztartásának gazdasági ügyeit 40 esztendőes hajadon nővére, Jancsovich Franciska tartotta kézben. Munkáját a vizitátorok becsületesnek és takarékosnak ítélték. A plébános másik testvérének, Jancsovich Pál tószegi jegyzőnek halála után annak özvegyét és négy áróját is magához vette. Gondoskodott a gyermekek szállásáról, étkezéséről és ruházataról, 32 éves sógornőjét pedig plébániai szakácsnőként alkalmazta. Az asszony évi 100 forint fizetséget kapott munkájáért. A plébánia lakói közt találjuk ebben az időben a 22 esztendőes Németh Istvánt, aki „mindenes” szolgálja lehetett a csongrádi plébánosnak. Keresete megegyezett a szakácsnőével. A 18 éves Blahun Ágnes és a 16 esztendőes Kakucska Ágnes fejenként 40

8 Andreas Kanyó parochus 43 év; Emericus Vig capellanus 31 év; Theresia Kanyó neptis 16 év; Agnes Kanyó neptis 9 év; Barbara Onodi 48 év; Agnes Preszenszky servitis 16 év; Catherina Vig servitis 17 év; Clara Szabó adoptiva 10 év; Josephus Pazsit servitor 13 év, Joannes Kada auriga 20 év.) Nagyboldogasszony Plébánia Irattára, Csongrád (NPI) Historia Domus I. kötet, 180.

9 MIHALIK 2013. 90.

10 Váci Püspöki és Káptaláni Levéltár, Acta Privtorum (továbbiakban: VPL APriv.) Mátyus János, é.n. (kb. 1824) Mátyus János levele a váci püspöknek.

11 VPL APriv. Mátyus János, 1801. június 21. Baranyi Anna és Kun Apolló igazolása.

12 VPL APriv. Mátyus János, 1807. november 3. Lévai Tóth János vallomása.

13 VPL APriv. Mátyus János, 1823. május 16. Csongrád város bírójának és tanácsának levele a váci Püspöki Szent-székeknek.

14 VPL APriv. Mátyus János, 1823. május 16. Csongrád város bírójának és tanácsának levele a váci Püspöki Szent-székeknek.

15 VPL APriv. Mátyus János, 1824. június 22. Bizonylat.

16 VPL APriv. Mátyus János, 1825. augusztus 12. Püspöki Szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv.

17 VPL APriv. Mátyus János, 1825. augusztus 12. Püspöki Szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv.

18 VPL APriv. Mátyus János, 1824. május 1. Czimmermann János levele a váci püspöknek.

19 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki Szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv.

forintért és egy-egy pár csizmáért szolgált a papoknál. Kaszaniczky Mária nyomorban élő férjével együtt alkalmilag segédkezett a plébánián, munkájuk bére évi 15 forint és egy pár csizma volt. A plébániai földeken három bérest találunk: Kádár István, Keller Mátyás és Győri János „tubákosok” fejenként két véka termésért és némi kender járandóságért cserébe a pap dohányföldjét művelték.²⁰

A 19. század második felében a csongrádi plébánosok belső cselédségéről csak esetlegesen találni adatokat. Virter Lajos plébános háztartásában (1850–1854) édesanyja irányította a cselédek. 1853-ban arról szerzünk tudomást, hogy Bába Szabó Rókus egyházi nőül vette a plébános baksi születésű, hajadon házvezetőnőjét.²¹ Edelényi János plébános szakácsnője 1882–1886 között Palik Ferenc kosdi kántor leánya volt.²² 1896-ban már bizonyosan Forgó István a „parochiai kocsis”²³, a plébános házvezetőnőjét pedig Samu Annának hívták.²⁴

A belső cselédek olyan mindennapi teendőket végeztek, mint a takarítás, főzés, meszelés, tüzelés, fuvarozás vagy az aprójószág ellátása. Az 1854-ben épült, 13 szobával és 11 kályhával ellátott, éléskamrával, gazdasági épületekkel, ólakkal rendelkező csongrádi plébániaépület rendben tartása, a papi személyek (plébános, 3–5 káplán, ferences atya) étkezésének biztosítása, ruháinak mosása, fuvarozása megfelelő számú személyzetet kívánt. A kenyereket vagy a plébánia konyháján, vagy a szomszédos elemi iskola kemencéjében sütötték. A szükséges vizet a kocsis hordta a Tiszáról. Ha a plébános megbetegedett vagy baleset érte, rendszerint szakácsnője vállalta az ápoló szerepét.

A csongrádi plébánosok háztartásában a 19. században szolgált egy szakácsasszony, két-három fiatalabb cseléd, egy „kisebb” és egy nagyobb” kocsis, kertész valamint a gazdaságot felügyelő öregbéres és a „papgazda”. Két évtizeddel később a csongrádinál jóval szerényebb méretű (körülbelül 5500 római katolikus hívőt magába foglaló) szegvári plébánián a szakács, két szolgáló, öregbéres és kocsis mellett kisbéresről, juhászról, kondásról és plébániai vincellérről is megemlékeznek a források. Az öreg béres 100, a házvezetőnő 90, a kocsis, kisbéres és vincellér 50, a két szolgálólány 25–25, míg a juhász 12 forint fizetséget kapott. A szakácsasszony és a szolgálólányok kivételével mindannyiuknak járt 2–2 hold művelhető föld. A kondás csak ruházatot és ellátást kapott.²⁵ Közel ugyanekkor a kb. 2700 lakosú Budakeszin egyetlen házi cselédéről, a szakácsasszonyról tudunk.²⁶

A csongrádi papoknak minden időben kiterjedt művelési terület, kaszáló és tanya állt rendelkezésére. 1848 előtt részben jobbágyszolgáltatással oldhatták meg a föld művelését, 1850 után már béresekre volt szükség. Hegyi Antal plébános ugyanakkor egyik levelében utalást tesz arra, hogy a vetést és aratást „Istenért megteszik cselédei ingyen”, így nem szükséges a háztartási személyzetten kívül fizetett munkásokat keresnie.²⁷

20 VPL Lib.Vis. 10. 1824. Csongrád. A forrás feldolgozásában nyújtott segítségért Földvári Katalinnak tartozom köszönettel.

21 TARI 1977. 24.

22 VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 28. Edelényi János levele a váci püspöknek.

23 *Csongrádi Lap*, 1896. március 8. VI. évf. 10. szám, 3. old.

24 VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. március 14. Csongrádi lakosok levele a hercegprímásnak.

25 KATUS 2007. 146.

26 BEDNÁRIK 2013. 238–239.

27 VPL APAr. Cs. 1891. május 21. Hegyi Antal plébános levele a váci püspöknek.

Asszonyok a plébánián

A római katolikus plébánosok mindennapi ellátása, étkezésének, ruháinak gondja, a plébánia tisztántartásának feladata rendszerint nőcselédék dolga volt. A nőcselédék jelenléte a plébánián szükségszerű, ugyanakkor kockázatos tényező, hisz a papok körüli forgolódás „bűnre csábító” helyzeteket tartogathatott, könnyen konkubinátus gyanúját kelthette. A nőcselédekkel való „helyes” bánásmód így a hiteles papi élet demonstrálásának fontos esélye lehetett.

A nőcselédék és pap érintkezésének kérdése a papnövendékek tankönyveiben is szerepel. A könyvek követendő tanácsokkal, jóindulatú figyelmeztetésekkel vannak tele. Nogáll János általános irányelvként határozta meg, hogy a pap tisztelettel és félelemmel viszonyuljon a háztartását vezető nőkhöz, háznépével való viszonya pedig mintaként szolgáljon a többi gazda számára.²⁸ Ez a „tisztelő és félelem” Henry Dubois kispapoknak szóló munkájában a prevenciót jelenti, vagyis: kerülni kell a más nembeliekkel való érintkezést még házon belül is, hisz egy pap még a tisztátalanság gyanúját sem engedheti meg magának.²⁹ Ügyelni kell továbbá a plébániai gazdaasszony életkorára: ne legyen túl fiatal, se túl szép; a legjobb, ha a pap rokona.³⁰

A jellemzően álnéven kiadott egyházellenes írások a cölibátus kapcsán foglalkoznak a nőcselédék és a papok kérdésével. Ezekben a munkákban természetesnek veszik a testi szükségleteket, így nem a papok esetleges románcait, hanem a rájuk kényszerített képmutató magatartást állítják pellengérré.³¹ Kóródy Sándor (Papramorgó) a papi nőtlenség kérdését a polgári házasság ügyének előmozdításával kapcsolja össze. Röpiratában az ágyasként tartott plébániai gazdaasszonyon élcelődik, kit a cölibátus által kitermelt „mellékterméknek”, kikerülhetetlen egyháztörténeti jelenségnek nevez.³² Ami bizonyos, hogy az intim gyanúsítgatások a papokról terjengő adomák kifogyhatatlan alapanyagai voltak.³³

Ékes szküllák³⁴ – álnok nőstények – gyanús nőszemélyek

A 19. században három olyan esetről tudunk, amikor csongrádi plébános konkubinátus gyanújába keveredett.

Mátyus Jánost már csépai plébános korában azzal gyanúsították, hogy házi gondviselőnőjével az illendőség határait túllépő viszonyt ápolt. A csépai lakosok panaszlevelében olvashatjuk,

²⁸ NOGÁLL 1852. 231.

²⁹ DUBOIS 1870. 153.

³⁰ DUBOIS 1870. 162. Dr. Czákó Ambró a papi segédkönyvek szerzőivel egyetértve azt javasolja a papnövendékeknek, hogy a felmerülő helyzeteket ne kezeljék, hanem előzzék meg. Vagyis: lehetőleg ne nézzek nőkre, ne társalognak velük, levél útján se kommunikáljanak. Kerüljék a „veszélyes helyeket” (kávéházak, piacok, lakodalom stb.) és bolti kirakatokat. Ne nézegessenek olyan újságokat, melyekben fedetlen női testrészek láthatók. Hasonló okból óvakodjanak a regények olvasásától, „mert ezekben rendszeren a szerelem játssza a főszerepet” DR. CZÁKÓ 1916. 50.

³¹ „...az a csúnya dolog, hogy ő úgy tünteti fel magát, mintha az isten eunuchja volna, s nála nélkül senki sem juthatna a menyországba.” (ERKP) 1894. 4–5.

³² „A gazdasszony az anyagi gondviselést képviseli, s ha nincs asszony a háznál gyakran az erkölcsit is. Nála van deponálva az étkamra s padlás kulcsa, ő a pincék cerberusa. Ő táplálja a ház népét s ő házsártoskodik a cselédekkel. Góromba is lehet, csak hű legyen. Ő azon töltés, mely számos nőtlen ember gazdaságát a végdisszolutió ellen megóvjá. [...] Ő a ház jó szelleme, ki híven megosztja urának örömét, bűját, asztalát és ágyát. Ez a papi gazdasszonyi faj általános jellemző vonása.” PAPRAMORGÓ 1870. 5–9.

³³ „Mik a káplánok reményei? Hát – a papgazdasszonyok!” CSUKÁSSI 1879. 124.

³⁴ Görög mitológiai tengeri szörny, aki énekével elcsábítja a tengerészeket, majd sziklára futtatja, mélybe rántja a hajókat.

hogy Mátyus plébános egy asztalnál evett, együtt kocsikázott gazdaasszonyával. Olykor egy szobában aludtak annak ellenére, hogy a csépai plébániához cselédszoba is tartozott.³⁵ Amikor egy szekérbalesetben a plébános keze és arca is megsérült, Soltész asszony éjszakákon át virrasztott a pap ágya mellett. A többi házi szolgának eskü alatt kellett vallania, hogy a plébánost nem látták a szakácsasszonnyal hálgni.³⁶ Blázsik Antal kántor írásban igazolta, hogy mikor a plébánossal és a szakácsnővel együtt Domonyba utazott, Mátyus János az öccse házában lakott, míg a szakácsnő és a kántor „a Tisztelendő Úr fundussán lévő Házban”, az ott lakó cselédeknel volt elszállásolva.³⁷ Soltész asszony ellen évekkel később a csongrádi lakosok is hasonló panasszal éltek.³⁸

Soltész asszony valamikor 1809 után, Mátyus János csongrádi plébánossága idején hunyt el. Helyére Obendorfer Erzsébet, egy aradi kalaposmester leánya került. A szakácsné viselt dolgairól egy 1823-ból fennmaradt tanúkihallgatási jegyzőkönyvből értesülünk. Ebben az évben a csongrádi előljáróság pontokba szedte a hívek panaszait, majd a levelet a váci Püspöki Szentszék elé terjesztette. Ebben a lajstromban szerepel, hogy a plébános a szakácsné „szavainak nagy hitelt szokott adni, ahonnét többször veszedelem történik, nem kevés háborgást és vizánozást azon személy okozna, s el követetne.”³⁹ A gazdaasszonyt – miután várandós lett – a plébános „férjhez adta” majd házat vásárolt neki a Kaparás csárda közelében.⁴⁰ A közbotrány tetetözéseként a plébánián szülte meg két gyermekét, ott is feküdte a gyermekágyat. A plébános a szakácsné gyermekeinek drága ajándékokat vásárolt, velük egy hintóban kocsikázott.⁴¹ Ha „Lizi asszony” a plébánián éjszakázott a gyermekekkel, a többi szolgának kellett ringatnia a kicsiket, ha nem akartak verést kapni.⁴²

Ha Csongrádon valaki vásár- vagy ünnepnapon szeretett volna esküdni, a szakácsnét egy követtyükkel kellett meglepnie. Ha az asszonynak nem tetszett a lábasjóság, nagyobbra kellett cserélni. Amennyiben a szakácsnő panaszt tett valakire, a plébános a paplakba hívatta az illetőt, ahol cselédjeivel lefogatta és megverte – így járt többek között a városi sebész és az egyik csongrádi kalaposmester is.⁴³ A pap és a szakácsnő közös kocsikázásait az egyik káplán is szóvá tette: „Bútsúk alkalmatosságával a szomszéd helyekre is, úgy mint Szentésre, Szeghvarra és olykor Domonba [is közösen szoktak utazni], mi több, még annak férjét és Dajkáját is magával hordja. [...] Ha valakinek dolga van a plébánián, először a szakácsnéhoz megy, mert mondják, hogy 'a Lizi mindent megtehet'”⁴⁴ A legsúlyosabb vád a plébános ellen a beteg szakácsnő „megkenyése” (zsírral való masszírozása) volt.

35 VPL APriv. Mátyus János, 1800. december 9. a Nemes Curialis Csépa Helység Comunitása levele a vikáriusnak.

36 „Hogy pedig az említett élemedet Aszonysággal, magányosan együtt hált volna az említett Plébános Urunk, az hamis lelkűség s nyilván való hazugság. Mivel ezt minékünk mint akkori cselédeknek, látni és tudni kellett volna, holott pedig magányos együtt hálásokat soha, se nem lártunk, se nem hallottunk” VPL APriv. Mátyus János, 1801. június 21. Baranyi Anna és Kun Apolló igazolása

37 VPL APriv. Mátyus János, 1801. június 21. Blázsik Antal kántor igazolása.

38 VPL APriv. Mátyus János, é.n. (kb. 1824) Mátyus János levele a váci püspöknek.

39 VPL APriv. Mátyus János, 1823. május 16. Csongrád Város bírójának és tanácsának levele a váci püspöki szentszéknek.

40 VPL APriv. Mátyus János, 1825. január 12. Püspöki kivizsgálási jegyzőkönyv. Blázsik Pál vallomása.

41 „Festett kotsit vett [a szakácsnő] gyermekének a Főtisztelendő Úr, abba hurczoltatta.” VPL APriv. Mátyus János, 1825. január 12. Püspöki kivizsgálási jegyzőkönyv. Szabó István vallomása. VPL APriv. Mátyus János, 1823. május 16. Csongrád Város bírójának és tanácsának levele a váci püspöki szentszéknek.

42 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Hürkecz Ágnes vallomása.

43 VPL APriv. Mátyus János, 1823. május 16. Csongrád Város bírójának és tanácsának levele a váci püspöki szentszéknek.

44 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Urgasz József vallomása.

Mikor a tornyosuló vádak tisztázására a megyéspüspök szentszéki tanúkihallgatást rendelt el, a megkérdozettek „rovott, rossz személyként”, „tsárdabéli nőként” emlegették a plébániai szakácsnőt.⁴⁵ A váci püspöki szentszék végül a plébániai cselédek leváltására kötelezhette a plébánost – ez lehet az oka annak, hogy a személyzet 1823–24-ben teljesen megújult.

Edelényi János négy esztendeig, 1882–1886 között volt Csongrád plébánosa. A *Csongrádi Lap* 1895-ben szelíd, igazságszerető, „igazi papként” jellemezte a Csongrádon elhalt lelkiatyát.⁴⁶ A történeti dokumentumok azonban kevés érdemleges eseményt, leginkább a káplánokkal folytatott szomorú viszály emlékét őrizték meg. Témánk szempontjából említésre méltó Bakó István, Csongrádról Mindszentre helyezett káplán levele. A dispoziáció miatt elégedetlenkedő segédlelkész hosszasan taglalta Edelényi plébános – vélt, vagy valós – lelkipásztori mulasztásait, erkölcsi botlásait.

Bakó István leírása szerint a csongrádi plébános több időt töltött a konyhában, kedvelt szakácsnője társaságában, mint a templomban; „írtózván a templomtól, [...] 7 hónapon át alig pár-szor láttam Isten igéjét hirdetni”.⁴⁷ A szakácsnőt – kit levelében *exornata scylla*-nak illetve *animal malitiosum*-nak nevezett – a legbefolyásosabb személynek tartotta a plébánián.⁴⁸ Felháborodva emlékezett vissza azokra a közös étkezésekre, amikor a házvezetőnő a papok között foglalt helyet az asztalnál, és a plébánossal „oly módra viselte magát, hogy tisztességes családnál férj és feleség több szemérmert mutatnak.”⁴⁹ Edelényi plébános rendszeresen együtt sétált és kocsizott gazdaasszonyával a város utcáin. Arra is akadt példa, hogy egy temetés után káplánja helyett a szakácsnőt ültette maga mellé a lovaskocsira. A segédlelkész szerint a szentélyében felállított ülöpadort is gazdaasszonyának készíttette, húsvéti ajándékként.⁵⁰ Edelényi János válaszevelén kívül – melyben elmebajjal gyanúsítja egykori káplánját⁵¹ – nem maradt ránk olyan forrás, mely püspöki intézkedés nyomait sejtetné.

Edelényi plébánost 1886-ban bekövetkezett halála után Hegyi Antal követte a csongrádi plébánosi tisztségben. Hegyi Antal személyét, társadalmi szerepét és politikai szerepvállalásának következményeit korábbi munkámban részletesen ismertettem.⁵² A Váci Püspöki és Káptalani levéltárban fennmaradt személyi aktájában mindössze egyetlen levéltöredék és egy újságcikk akad, mely konkubinátus gyanúját firtatja. A „csongrádi lakosok” 1892-ben levelet írtak a hercegprímásnak, melyben plébánosuk visszaéléseit taglalták. A terjedelmes lajstromba a következő részlet is bekerült: „Méltó fölháborodással vette tudomásul Csongrád város közössége azt, hogy Hegyi Antal plébános úr – kiról egyetlen jótettet feljegyezni még a legnagyobb jóakarat sem képes – szakácsnőjét, a gyermekgyilkos Samu Annát – ki pedig csúffá tette az által, hogy csecsemőjét a parochia udvarán levő szemétdombba temette el – a vizsgálati fogságból Greskovits Pál nagybirto-kossal egyetemben kezességre vitte.”⁵³ Évekkel később a *Csongrádi Lap* hasábjain újra felelevenítették az esetet. A cikkíró sokat sejtetően megjegyezte, hogy „Samu Anna szakácsné szomorú

45 VPL APriv. Mátyus János, 1825. január 12. Püspöki kivizsgálási jegyzőkönyv. Kádár Imre vallomása. „Már öszve esketterése előtt szemmel látható volt testi állapotja” Antonioli Bernárd vallomása.

46 *Csongrádi Lap*, 1895. december 15. V. évf. 51. szám, 1. old.

47 VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 14. Bakó István segédlelkész levele a megyéspüspöknek.

48 VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 14. Bakó István segédlelkész levele a megyéspüspöknek.

49 VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 14. Bakó István segédlelkész levele a megyéspüspöknek.

50 VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 14. Bakó István segédlelkész levele a megyéspüspöknek.

51 VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 28. Edelényi János levele a váci püspöknek.

52 Ld. GYÖNGYÖSSY 2014.

53 VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. március 14. A csongrádi lakosok levele a hercegprímásnak.

esete súlyosabb természetű gyanúra is adott alapos okot”.⁵⁴ Bár Hegyi Antal ellen számos ügyben folyt peres eljárás, és politikai ellenlábasai is mindent megtettek azért, hogy csongrádi működését ellehetetlenítsék, ágyas tartásával hivatalosan sosem vádolták meg.⁵⁵

A csongrádi plébániai cselédek vizsgálatának tanulságai

A háztartási cselédek jelenléte a plébániákon a papság életvitelének szükségszerű következménye volt.⁵⁶ A háztartásban tapasztalt vezetőre volt szükség, aki összefogta és irányította a többi szolgát. Ezt a funkciót jellemzően a plébániai szakácsnő töltötte be, ő állt a cselédhierarchia csúcsán. A szokásosnál nagyobb létszámú cselédséget a családi munkaerő hiánya indokolta.⁵⁷ A rendszerint 40–60 esztendő „paggazdaasszony” keze alatt több, 13–25 esztendő leány és kocsis legény dolgozott. Az életkori differencia nagyban könnyíthette a szakácsnő kezében összpontosuló irányítást.

Az ostsyaítés, a templom takarítása, a miseruhák, a liturgikus textília valamint az egyházi szerelvények tisztántartása a harangozó és sekrestyés feladata volt. Speciális tudása okán a templomszolgá rendszerint élethossziglan töltötte be hivatalát, feladatkörét jó eséllyel gyermeke vitte tovább. Vele ellentétben a plébániai házi cselédek teendői ugyanazok voltak, mintha egy nagygazda portáján szolgáltak volna. Gyanítható, hogy ugyanazon rendszer szerint⁵⁸ szegődtek el a plébánoshoz, mint bárhova máshova. Egy dologra kellett csak ügyelnie a plébánosnak: rossz hírű, templomkerülő cseléd ne kerüljön házi környezetébe. A vallásgyakorlás és a csendes, szelíd természet fontosabb kritérium lehetett, mint más szolgálatoknál.

Mindannyian a sokhelyiségű csongrádi plébániaépületben voltak elszállásolva. Obendorfer Erzsébet szakácsnőről (1810–20-as évek) tudjuk, hogy saját otthonában élt, és csak alkalomadtán éjszakázott a plébánián. Az 1854-ben épült régi plébániai épületben a takarítónőnek és a szakácsnőnek külön szobája volt, de feltehetően a konyhában is aludt egy-két fiatalabb házi szolga.

Bár a plébániai cselédség cserélődéséről nem állnak rendelkezésre megnyugtató adatok, legbiztosabb pozíciója a háztartást összefogó szakácsnőnek volt. Az új működési helyére érkező plébános vagy magával vitte korábbi gazdaasszonyát (ld. Mátyus János, Jancsovich József), vagy elődjétől „örökölte”, készen kapta a teljes személyzetet, melyet később igényei és elvárásai szerint tarthatott meg vagy válthatott le. Van példa arra is, hogy a papok saját rokonaikat, rendszerint

⁵⁴ *Csongrádi Lap*, 1901. február 24. XI. évf. 8. szám, 2. old.

⁵⁵ Közel egy évszázaddal korábban már történt hasonló eset a plébánián. 1807-ben a szegvári vármegyei törvényszéken azt vallotta a raboskodó Lévai Tóth János, „hogy [ő, a vallomástevő a] Csongrádi Plébános Úrnál levő Frajstadt Judith leányzóval szabadon nem csak közösködött, de még általa teherben is esett légyen, és hogy ezen Leányzó az anyai édes indulatnak ki írtása után a terhet magáruul vétkesen elűzte, és a letett terhét Plébániának udvarában béasta légyen”. [VPL APriv. Mátyus János, 1807. november 3. Lévai Tóth János vallomása.] Az ügy kivizsgálásával Bárcza Antal főszolgabíró bízta meg, aki egy seborvos és egy bába kíséretében felkereste a nevezett plébániai cselédet. Hogy a vád bezonyosodott-e vagy sem, arról forrásaink nem árulkodnak.

⁵⁶ A 18–19. században a csongrádi plébánosok két-három káplánt tartottak, de a környéken kolduló ferences atya is a plébánián étkezett.

⁵⁷ Csongrádon csak a 19. század második felében akadt olyan módos nagygazda, aki a családi munkaerő nyújtotta potenciált már nem használta ki.

⁵⁸ Az 1876-ban hozott cseléd törvény (1876. XIII. tc.) kivonatát lásd Tisza Kálmán belügyminiszter írásában [Tisza Kálmán: Indoklás a cseléd és a gazda közötti viszonyt szabályozó törvényjavallathoz. *Főrendiházi irományok*, 1875. II. kötet, 392–399.]

édesanyjukat vagy unokatestvéreiket vitték magukkal, hogy ők irányítsák a házi cselédséget, esetleg maguk lássák el a házi teendőket (ld. Jancsovich József, Kanyó András, Virter Lajos).

Míg a vonatkozó szakirodalom általánosságban megállapítja, hogy csak a legszegényebbek szegődtek el háztartási cselédnek⁵⁹, a plébániai szakácsnők esetében ez árnyaltabb kérdést jelent. Mátyus plébános egy levelében „Nemes Soltész asszony”-ként említi miskolci származású gazdaasszonyát.⁶⁰ A plébános korábbi működési helyén, az észak-magyarországi régióban könnyen található olyan elszegényedett nemesi családból származó, özvegyi vagy hajadon sorban élő nőt, aki hajlandó volt plébániai szakácsnőként keresni kenyerét, és követni munkaadóját a folyton változó működési helyekre. Ugyanarról a rétegről lehet szó, mely más esetben jobb módú családoknál tanított, nevelőnősködött.⁶¹ Mátyus János maga is egy sokgyermekes, elszegényedéstől fenyegetett domonyi nemesi család sarja volt. Öccsét még csépai plébános korában vette magához. Kiemelésre érdemes, hogy az ifjú végül Csongrádon marad és telepedett le, leszármazottai ma is itt élnek. Jancsovich plébános háztartási modelljének hátteréből szintén egy elszegényedett nemesi család „túlélési stratégiája” bontakozik ki: a plébános a folyton változó működési helyekre magával vitte elhunyt jegyző testvérének családját és hajadon nővérét, akiket így nem csak szállással és étkezéssel, de munkával és fizetéssel is ellátott.

1853-ban Virter Lajos szakácsnőjét az egyházfi vette feleségül.⁶² Jóval később, az 1880-as években Palik Ferenc kosdi kántor leánya volt a plébános szakácsnője.⁶³ Helytállónak tűnik az a megállapítás, miszerint a plébániai szakácsnők közel azonos társadalmi szinten, egy házassági körön belül lehettek a templomszolgákkal.

A papság és a nőcselédék közt csak a szigorúan informális érintkezés volt elfogadott. A hosszú társalgás, közös séta és kocsikázás⁶⁴, egy szobában alvás, ugyanazon asztalnál étkezés már meghaladta a „religióbeli illendőséget”⁶⁵. A szakácsné gyermekeinek megajándékozása, a plébánián szülés és a gyermekágy fekvése pedig egyenesen bizonyosszámba ment még akkor is, ha a szakácsnének és férjének még nem volt saját otthona, hol a gyermekágy idejére meghúzza magát.

Mivel a tisztátalan viszonyt bizonyítani nem, legfeljebb gyanítani lehetett, a hívek is jellemzően egymás között, szóban fejezték ki rosszallásukat. A hívek *döbbenete, csodálkozása* a panaszlevelek gyakori fordulata: „nagyon dísztelen teszi a Népség előtt [...] [mikor a plébános a szakácsnéval] a Népség tsodájára haza kocsiz.”⁶⁶; „Még a szomszéd catholikusok is bámulva tsudállyák, benne botránkoznak”⁶⁷. A *harag, bosszankodás* szintén jellemző közösségi reakció: „Tudom, hogy az egész csongrádi nép haraggal van esperes úr ellen, leginkább pedig a Gazdaasszonya végett,

59 MORVAY 1977. 479.

60 VPL APriv. Mátyus János, é.n. (kb. 1824) Mátyus János levele a váci püspöknek.

61 . Mátyus plébános későbbi szakácsnője, Obendorfer Erzsébet egy aradi kalapos lánya volt, aki Kaszavits Ignác csongrádi kalaposmesterhez ment feleségül. A többségében taksás és szabadmenetelű jobbágy lakosú Csongrádon az iparosság vágyott és becsült foglalkozásnak számított, művelőjük az átlagosnál jobb anyagi körülmények között élt. VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Urgasz József vallomása.

62 TARI 1977. 24.

63 VPL APriv. Edelényi János, 1884. augusztus 28. Edelényi János levele a váci püspöknek.

64 „Botránykeltő látvány, ha pap, rendkívüli súlyos ok (pl. nagy betegség) nélkül utazásra magával cipeli diaconissáját. Ez egyúttal az illetőnek vakságára és érzéketlenségére mutat a világ ítéletével szemben.” Tower 1940. 278.

65 VPL APriv. Mátyus János, 1823. június 7. Csongrád Város bírójának és tanácsának levele a váci püspöki szent-székhöz.

66 VPL APriv. Mátyus János, 1823. május 16. Csongrád Város bírójának és tanácsának levele a váci püspöki szent-székhöz.

67 VPL APriv. Mátyus János, 1800. december 9. a Nemes Curialis Csépa Helység Comunitása levele a vikáriusnak.

hogy miért el nem teszi már valahová?”⁶⁸ Mindezek mellett igen erős az erkölcstelen jelenetek szemtanúinak *szégyenérzete*: „De én meg szégyelvén magamat s botránkozván a történeten ezt tovább nézni nem akartam, s ki mentem a szobából, a honnan a szolgáló ki késért”⁶⁹; „Az e féltéket én tovább nem nézhetvén el hagytam a Plébánia házat, és többé nem tudom mi történt”⁷⁰. Egy idő után pajzán, nem ritkán trágár *szóviccek, megszólások* kaptak lábra. Czimmerman János csongrádi kalaposmester az 1820-as években „papok kurvájának” nevezte a plébános szakácsnőjét.⁷¹ Amikor a hívek egy kocsiában látták ülni a papot gazdaasszonyával, így szóltak: „itt jön a Pap a Feleségével.”⁷² Forrásainkban a pap nyílt megszólására is találunk példát: „nem törődve a plébános a hívők sokszor tán túl kíméletlen megszólásával, gyalázatos módon megnyilvánuló megjegyzéseivel (...)”⁷³ Az elítélő vélemény egyetlen „fizikai” megnyilvánulása annak a templomi padnak az állítólagos összeköpködése volt, melyet a szóbeszéd szerint a plébános készítettet gazdaasszonya számára.⁷⁴

A plébános magatartása a szakácsnővel szemben döntően befolyásolhatta általános megítélését: „Végképpen nem szenvedheti a Városi nép a Plébános Urat, de mindennek oka a Gazdaasszony, kinek nagyon pártját fogja a Fő Tisztelendő Úr, pedig tsak egy rosz személy”⁷⁵; „Eleinte szerette a nép míg az első Gazdaasszonya volt, de most már egészen el van tőle vadúlva”⁷⁶. A bajok okozójának tartott „gyanús nőszemély” távozásával a hívek botránkozása is rendszerint alábbhagyott: „Átallyában a nép: midőn Obendorfer Erzsébet a Parochián szült; vagy mikor a fő Tisztelendő Úr későn kezdet az Isteni szolgálathoz, zúgolódott. *Mostanában tsendessén vannak, mivel a személy nem lakik itt, és az Isteni Szolgálat más rendel mén.*”⁷⁷

Kézenfekvőnek tűnik a feltételezés, miszerint a plébános házi cselédjei máshol szolgáló társaikétól eltérő bánásmódban részesültek a hétköznapiakban; nem, vagy kevésbé kellett tartaniuk a fizikai fenyegetéstől. Forrásaink nem sok támpontot nyújtanak a kérdésben. Egyedül Mátyus János plébánosról tudni, hogy ostorral, puskatussal, bikacsókkal verte szolgálóit. Szakácsnőjének is engedélyezte, hogy szükség esetén megüsse a többi cselédet. A plébános kegyetlenkedéséről 1825-ben így vallott a plébániai kocsi: „Hogy Ftdő úr méreg haraggal tele van azt önnön tapasztalásomból tudom, mivel reám sokszor karddal jön az Istállóban, egyszer az oldalamat karddal úgy meg szúrta hogy ha az Isten különösen meg nem őrzött volna, nem tudom mi lett volna belőle.”⁷⁸

Összességében megállapítható hogy a csongrádi plébános belső cselédjei között – úgy mint másutt – kevés volt a férfi, hierarchiájuk is megegyezett a korabeli nagybirtokosok háztartásában megfigyelt modellel.⁷⁹ Nem tudni, hogy 1848 előtt Csongrádon mennyire lehetett elterjedt a házi cselédek tartása. Hogy az iparosok közül néhányan ezt is megengedhették maguknak,

68 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Hürkecz Ágnes vallomása.

69 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Ibolya István vallomása.

70 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Csordás Katalin, Eszes Mihály özvegyének vallomása.

71 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Kaszavits Ignác vallomása.

72 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Ibolya István vallomása.

73 VPL APriv. Edelényi János 1884. augusztus 14. Bakó István segédlelkész levele a megyéspüspöknek.

74 VPL APriv. Edelényi János 1884. augusztus 14. Bakó István segédlelkész levele a megyéspüspöknek.

75 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Lovas Veronika vallomása.

76 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Antonioli Bernárd vallomása.

77 VPL APriv. Mátyus János, 1825. január 12. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Tóth István vallomása.

78 VPL APriv. Mátyus János 1825. augusztus 12. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Horváth József plébániai kocsi vallomása.

79 KATONA 2000. 181.

onnan tudjuk, hogy a plébános szakácsnéja az 1820-as évek elején egy Sziszik nevű csongrádi pintérnél szolgált.⁸⁰ Ugyanebben az időben Czimmermann János kalaposmesternél is élt egy tizenéves cseléd lány.⁸¹ A plébánoséhoz hasonló háztartási modellel, ahol kisegítő személyzet mellett kocsist és szakácsnőt is alkalmaztak, csak az 19. század második felében kiváló nagy- és középirtokos paraszti rétegnél találkozhatunk. Míg a plébános szakácsnéje rendszerint „jobb családból” (iparos vagy templomszolga) származott, többi házi cselédjére érvényes lehetett az a megállapítás, miszerint „a nyomor hajtotta őket erre a kényszerpályára”.⁸² A plébániai cselédek feladatköre és fizetése összességében hasonló lehetett, mint másutt, viszont személyüket jobban megválogatták, munkaadójuktól pedig kíméletesebb bánásmódot remélhettek.

Csongrádon tehát, ahol a lakosok túlnyomó többsége római katolikus volt és a plébánost a „város legtiszteltebb emberének”⁸³ tekintették, a papok szolgálójának lenni egyfajta kiváltságot, a későbbiekben meggyőző ajánlólevelet jelenthetett.

IRODALOM

BÁRTH Dániel

2003 Szokás és hatalom. Egyházi törekvés a szőlőőrzés bácskai rendszabályozására a XVIII. század közepén. *Cumania* 19. 2003, 85–120.

BEDNÁRIK János

2013 A budakeszi tumultus. Egy 19. századi helyi konfliktus elemzése. In. BÁRTH Dániel szerk.: *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, 223–255.

CSUKÁSSI József

1879 *A magyar clérus adomákban*. Budapest, Lauffer Vilmos kiadása.

Dr. CZAKÓ Ambró

1916 *A katolikus papság lélektana. Vallápszichológiai tanulmány a magyar római katolikus papságról*. Budapest, Rényi Károly könyvkiadó vállalata.

DÉNESI Tamás

2009 Plébániaszervezés Somogyban a 18. század első felében. In. GÖZSY Zoltán – VARGA Szabolcs – VÉRTESI Lázár szerk.: *Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon, különös tekintettel a Dél-Dunántúlra (1700–1740)*. *Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis VII*. Pécs, Pécsi Egyháztörténeti Intézet, 197–223.

DUBOIS Henrik

1870 *A gyakorlati lelképásztor, vagyis mikép működhetünk áldásosan községünkben?* Pest, Rudnyánszky A. nyomdája.

(ERKP) Egy Római Katolikus Polgár

1894 *Hallgassanak a papok! (Miért prédikálnak a r. kath. papok a polgári házasság ellen?)* Budapest, Rozsnyai Károly könyvkereskedő bizománya.

80 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Urgasz József vallomása.

81 VPL APriv. Mátyus János, 1823. augusztus 4. Kihallgatási jegyzőkönyv. Mészáros József vallomása.

82 KATONA 2000. 182. A fiatal leányoknak a kelengye összegyűjtése lehetett a szolgálatba szegődés célja.

83 VPL APriv. Hegyi Antal, 1889. február 21. Zöld Antal levele a váci püspöknek.

FAZEKAS István

1993 A győri egyházmegye katolikus alsópapsága 1641–1714 között. *Történelmi Szemle, az MTA Történettudományi Intézetének Értesítője*. XXXV. évf. (1993) 1–2. szám, 101–131.

FOGL Krisztián Sándor

2015 A veszprémi egyházmegye alsópapságának fegyelmi ügyei, konfliktusai 1847–1849 között (esettanulmányok). *Egyháztörténeti Szemle*, 2015. XVI. évf. 4. szám, 3–19.

GYÖNGYÖSSY Orsolya

2014 *Plébánia és társadalom. A római katolikus alsópapság és a laikus templomszolgák társadalmi szerepe Csongrádon a 19. század második felében*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 48; A Vallási Kultúrákutató Könyvei 16. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.

KATONA Imre

2000 Uradalmi és gazdacselédek (béresek és szolgák). In: PALÁDI-KOVÁCS Attila főszerk.: *Magyar néprajz VIII. Társadalom*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 174–185.

KATUS László

2007 *Ecclesia semper reformanda et renovanda. Katus László egyháztörténeti tanulmányai és cikkei*. *Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis IV*. Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola.

KERSCHBAUMER Antal

1872 *Paterfamilias. Lelkipásztorkodástan példákban, idősb s ifjabb lelkészek számára*. Esztergom, Nyomatott Horák Egyednél.

MARTINOVICH Sándor

1918 *Papi celibatus*. Dunántúl (Wessely és Horváth) Pécs, R. T. könyvnyomdájából.

MIHALIK Béla Vilmos

2013 Plébános és közösség a 18. század közepi egri egyházmegyében. In: BÁRTH Dániel szerk.: *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, 85–99.

MORVAY Judit

1977 Cseléd. In: ORTUTAY Gyula főszerk.: *Néprajzi Lexikon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 479.

NOGÁLL János

1852 *Észrevételek a lelkipásztorságról, jelesül a falusi népet tekintőleg*. Budán, nyomtatott Bagó Márton nyomdájában.

Papramorgó

1870 *Coelibátus és polgári házasság*. Pest, Heckenast Gusztáv.

TARI László

1977 *Krónikák a régi Csongrádról 1704–1901*. Szeged, Csongrád Megyei Könyvtári Füzetek 7. Szeged, Somogyi Könyvtár.

TOWER Vilmos

1940 *Illemkódex papok és szerzetesek számára*. II. Budapest, szerzői kiadás.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár

Acta Parochiarum Csongrád – VPL APar. Cs.

Acta Privatorum Csongrád – VPL APriv.

Kántorok a katedrán

Csongrádi helyzetkép a 18–19. századból

Az egyházi „éneklészi” és tanítói hivatal évszázadokon keresztül elválaszthatatlan volt egymástól. Az iskolamesterek egyben kántorok, nem ritkán jegyzők is voltak. Az iskolákat a templom kegyura gondviselte, a felügyeleti jogot pedig a helybeli plébános gyakorolta, aki a hit- és erkölcs tant is oktatott – jellemzően katekizmus formájában.² Az egyház belügyeként kezelt népoktatás csak Mária Terézia és II. József uralkodása idején kezdett állami felügyelet alá kerülni.³

1777 után a tankerületek központjaiban kialakított, úgynevezett „normaiskolákban” képezték a kántortanítókat. Ezekben a kiemelt anyanyelvi iskolákban a következőket tanulták: *tetszetős írás, rajz, geometria, fizika és zene*, utóbbi az orgonajátékot jelentette. Az 1806-ban kihirdetett II. Ratio Educationis vezette be mindezek mellé a *mechanikát* illetve a *levelek fogalmazását* oktatató tárgyakat.⁴ A leányok iskolájában kötelezővé vált a hittan, írás és olvasás, nyelvtan illetve a számtan. Ez a megújult oktatásügyi törvény már előírta a tankönyvek használatát: falvakban és kisebb mezővárosokban szükség volt katekizmusra, ábécéskönyvre, íráslapokra, számtan illetve olvasást gyakorló könyvekre.⁵ Hogy a központilag meghatározott irányelvek miként teljesültek a gyakorlatban, jóformán településenként eltért egymástól.

Jelen írás Csongrád város példáján keresztül mutatja be a kántori és tanítói hivatal szétválasztásának folyamatát a 18–19. században, illetve az ezzel szorosan összefüggő gazdasági-társadalmi feltételek alakulását.

A csongrádi kántortanítók

1715–16-ban Csongrád lakossága – mely azonos a teljes plébániaközösséggel – alig volt több félezer léleknél. A taksás és szabadmenetelű jobbágy lakosság szerény körülmények között, de önigazgatását tekintve viszonylagos szabadságban élt Schlik Lipót tábornok birtokán. A plébános, Szentmiklósi Gábor egy fából épült, kőoszlopokkal megerősített kis Szent István-templomban tartotta a szentmiséket.

A korabeli püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a csongrádi kántortanító járandósága nyolc öl búza⁶, házaspáronként egy öl kukorica illetve negyed öl szőlő (vagy 25 dénár) volt. Ezen felül egy tömb só, egy sertés, négy szekér széna, hat icce vaj, egy mázsa hús, ötven fej káposzta és egy pár csizma volt a fizetsége. Járt neki továbbá tüzelni való fa és nád, valamint

1 A tanulmány eredeti megjelenési helye: In: Bajáki Rita – Báthory Orsolya szerk.: *Lelkiség és oktatás a régi Magyarországon*. MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 113–126.

2 Mindezt az első Ratio Educationis (1777) 57–58. paragrafusai rögzítik a mezővárosi és falusi anyanyelvi iskolák ügyének tárgyalásánál.

3 Az 1790-es években az iskolamesterek német nyelvtudása mellett követelménnyé vált az *approbáció*. Ez az „igazolás” azt jelentette, hogy a tanító erkölcsileg alkalmas a pályára, tanulmányi teljesítményt azonban nem mutatott. KANYAR 1989. 83.

4 KANYAR 1989. 136.

5 II. Ratio Educationis 27. paragrafusa szerint.

6 Egy öl: 1,9019 méter.

tök és kender termesztésére alkalmas földterület. A szántás, a termény betakarítása és malomba szállítása a lakosok feladata volt. A fiúgyermek oktatásáért tanulónként egy forintot kapott.⁷

Lénárt János *Organista és Mestert* 1736-ban említik a források.⁸ Amikor a plébános egy makói kántort próbált szegődteni a helyére, Károlyi Sándor, a templom kegyura megtiltotta neki, hogy a csongrádi születésű Lénárt Jánost máshonnani kántortanítóval helyettesítse.⁹ Károlyi Sándor a csongrádi jobbágyoknak is megüzente, hogy idegen *ludimagistert* ne fogadjanak maguk közé. Nincs okunk feltételezni, hogy a kegyúr ezirányú nézetei – 1743-ban bekövetkezett haláláig – változtak volna. A helyben születés kritériuma ugyanakkor jelentősen szűkíthette a szolgálatra alkalmas személyek körét: különösen akkor, ha az orgonajátékhoz is érteni kellett.¹⁰

A következő, 1745-ben esedékes egyházlátogatás alkalmával jegyezték fel, hogy a kántortanító csak abban az esetben vehette fel a fiúgyermek oktatásáért járó bért (tanulónként egy forintot, valamint évente 50 fej káposztát és egy pár csizmát), ha tanítói kötelmeinek tisztességgel eleget tett.¹¹

1761-ben a csongrádi *Ludimagister et Cantor*¹² az 54 esztendő s Tóth Imre volt. Szolgálatáról, magaviseletéről a plébános elégedetten nyilatkozott.¹³ Fizetését a vizitáció alkalmával a következőképpen határozták meg: évi 70 forint, 50 véka gabona, 50 kiló só, 50 kiló marhahús, egy sertés, három öl fa illetve két szekér széna. Hogy a szegényebb lakosok is taníttathassák gyermekeiket, a település egy *Kis-Mestert* is alkalmazott. A segédtanító bére a következő volt: évi 30 forint, 30 véka gabona, só, szalonna vagy négy forint, két öl fa, 200 csomó nád és két szekér széna. A leánygyermek oktatásáért a kántortanító és a segédtanító évi tíz forintot, tíz véka gabonát, két öl fát és 200 csomó nádat kapott.

Egy 1773-ban felvett összeírás mindössze annyi közöl, hogy Csongrádon egyetlen ludimagister működik.¹⁴

1777-ban, Balogh Ferenc főszolgabíró csongrádi látogatásának idején leírás készült Csongrád iskoláiról. Ekkoriban Csongrád vármegye katolikus *nemzeti iskolái*¹⁵ a nagyváradi tankerületi főigazgató felügyelete alá tartoztak. A gyerekek oktatását a katolikus egyház szervezte meg a város segítségével; az iskolát a plébános irányította, a tanítót a város fizette.¹⁶ Berényi János csongrádi iskolamester (*ludi magister*) ekkoriban 130 gyereket tanított. Mivel Berényi a magyar és a latin mellett németül is tudott, német nyelvű olvasás-órákat tartott. A csongrádi iskolában a fő tantárgyak a következők voltak: igeragozás, fokozás, főnévragozás, olvasás, szótagolva olvasás,

7 VPL Lib. Vis. 3. 1715–16.

8 VPL APar. Cs. 1736. március 6. A csongrádi bírák és lakosok levele a Consistoriumhoz. Bővebben lásd: GYÖNGYÖSSY 2014. 119.

9 VPL APar. Cs. 1736. Gr. Károlyi Sándor levele a csongrádi bírákhoz és jobbágyokhoz.

10 Ekkoriban egy hatmutációs, kisebb orgona állt a Nagyboldogasszony (mai Szent Rókus) templomban. VPL APar. Cs. 1735.

11 „...per annum si munus suum diligenter adimpleverit.” VPL Lib. Vis. 4. 1745.

12 A korszakban szinonim fogalom volt a *magister scholae*, *ludi magister*, *rector scholae* de a licenciátus is. Kanyar 1989. 17.

13 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Csongrádi Fiókleveltára (továbbiakban: MNL CsML CsL) Íratmásolatok, 106.

14 *Lexicon Locorum* 1920. 102.

15 Anyanyelvű vagy népnyelvű iskola neve a 18. század elején *schola trivialis* vagy *schola vernaculana* volt, a 18. század végétől 1845-ig pedig *nemzeti iskolaként* nevezték. KANYAR 1989. 58.

16 DUDÁS 1998. 112.

számтан illetve az egyszerű szabályok.¹⁷ A tanulók szombatonként katekizmus (kérdés-felelet) formájában részesültek – a plébános révén – hitoktatásban.¹⁸

Az egy esztendővel későbbi Canonica Visitatio-ban olvashatjuk, hogy Berényi csak tanítással foglalkozott, míg az általános kántori és iskolamesteri teendőket az 50 akkor esztendőös Faragó János látta el. Faragó kántori teljesítményével – bár értett az orgonáláshoz és németül is beszélt – a plébános nem volt maradéktalanul megelégedve. Hangjáról úgy nyilatkozott, hogy „nem illik” a templomba. Faragó fizetése évi 70 forint, két szekér széna, három öl fa, egy mázsa hús, egy disznó, 300 csomó nád, 50 véka kukorica volt, valamint egy szántásra alkalmas, közepes nagyságú jobbágytelek, melyet kelet felől a plébánia földje, nyugatról a jegyző szántója határolt. Stolaris javadalma fele volt a plébánosénak. Mivel háza egy órányi távolságra volt a templomtól, előfordult, hogy nem ért oda a szentmise kezdetére. A helyzet orvoslására a hívek adományai-ból kántori lakot építettek a Kántor (mai Templom) utcába. Ugyanezen forrás emlékezik meg a fiúiskoláról elkülönített leányiskoláról, ahol tanítónőt alkalmaztak. Az épületet a vizitátor jó állapotban találta.¹⁹

Az 1784-ben felvett csongrádi népesség-összeírás szerint Faragó János feleségével, Galbáss Juliannával három gyermeket nevelt, háztartásukban két cselédet tartottak.²⁰ Az ugyanakkor rögzített Canonica Visitatio-ban példamutató, erkölcsös emberként írták le, aki mindig józanul teljesíti szolgálatát, orgonatudása és énekismerete kielégítő.

Az 1784. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv már határozottan elkülönítette a kántor és a tanító személyét, fizetését és feladatait.²¹ A leírásban említett mindkét csongrádi tanító házas ember volt; Berényi János Vácról származott, míg a másik tanító Gyovai Mihály csongrádi szűcs 25 esztendőös fia volt. Bár jártasak voltak az oktatásban, az órák gyakran elmaradtak, a diákokat pedig túl szigorúan fegyelmezték.

A település mindkét iskoláját a lakosság építette. Az épületekben két szoba volt: egy a tanító részére, egy pedig tanterem céljára. A jó állapotú épületekhez konyha és kamra is tartozott. A vizitátor azt is lejegyezte, hogy a tanítók fizetését a szülők kényszeredetten szolgáltatták ki.²²

Faragó János 1798-ban bekövetkezett halála után nem tudni, ki volt Csongrád főkántora.²³ Kmeth Lajos 27 esztendőös korában, 1828-ban lett Csongrád főéneklése – abban az évben, amikor Egerben megnyílt az első, Érseki Tanítóképző Intézet.²⁴ Kmeth Lajos tehát még gimnáziumi végzettséggel rendelkezett, ám latinul és németül is tudott. Az 1842-es egyházlátogatási jegyzőkönyvben jó erkölcsű, vallásos, egészséges és erős testalkatú férfiként emlékeznek meg róla. Csongrádon ekkoriban elegendő tanító működött, így szerződésében nyoma sincs tanítási kötelezettségnek.²⁵ Az orgonán megfelelően játszott (*apte pulsat organum*), a világi énekeket mel-lőzte.²⁶ Ahogy az kántorcsaládokban gyakran előfordult, fiai is kitanulták apjuk mesterségét:

17 DUDÁS 1999. 26.

18 A gyakorlatról bővebben lásd: MÉSZÁROS 1972. 28.

19 VPL Lib. Vis. Lib. 7. tom. 2.

20 Nagyboldogasszony Plébánia Irattára, Csongrád (továbbiakban: NPI) Historia Domus I. kötet, 205.

21 Quandoquidem diversi sint, qui hic munus Ludirectoris, et Cantoris obeunt, distingvendum etiam inter illos est. VPL Lib. Vis. 8. 1784.

22 VPL Lib. Vis. 8. 1784.

23 TARI 1977. 13.

24 MNL CsML CsL Iratmásolatok, 106; KANYAR 1989. 214.

25 VPL Lib. Vis. 6. 1842.

26 NPI Canonica Visitatio, De Cantorum. 1842. Kmeth Lajosról bővebben lásd: GYÖNGYÖSSY 2014. 126–127.

Kmeth József és Kmeth István is tanítók lettek. Az édesapa halála után a család feltehetően elköltözött a környékről.²⁷

Kmeth Lajos 1828-ban rögzített díjlevelében a következő javadalmak szerepeltek: évi 300 váltóforint, 3 öl tűzifa, 300 kéve „fűteni való réti gaz”, egy darab kenderföld és a kántori lakás használati joga.²⁸ Ehhez járult még a földesúr jóvoltából fél házteleknyi föld és két kaszáló. Jövedelmének jelentős részét a stóladíj illetve és halotti búcsúztatók használatára tette ki, melyek összege „öreg mind kicsiny halotti temetésekről különbség nélkül 15 Vfrt. búcsúztatásért bizonytalanul 1 Vfrt.-tól 10 Vforintig”.²⁹ Kötelességei közé tartozott, hogy két kántorsegéd részére saját fizetéséből évi 170 forintot, kosztot, szállást, mosást, fűtést és gyertyát biztosítson.³⁰ A csongrádi tanítók fizetésére vonatkozóan először 1854-ből találunk adatokat. Ekkoriban egy-egy tanítónak két hold és 1306 négyszögölnyi szántó, a bökényi veteményesből 502 négyszögöl, a györfösi füzesből 90 négyszögöl járt. Évente 367 forint 50 krajcárt kaptak a községi pénztárból.³¹

A hitoktatás továbbra is a papok feladata volt. Az 1800-as évek elején a csongrádi lakosok szerződést kötöttek a plébánossal annak érdekében, hogy a plébános (vagy valamelyik káplánja) „a Gyermeknek s Leányoknak” hetente kétszer lelki tanítást tartson az iskolákban. Mikor azt tapasztalták, hogy a plébános semmit nem tesz azért, hogy „a nevendékek bután ne nyölnének fel”, a váci püspökhöz fordultak segítségért.³²

1831–1855 között Csongrádon két fiú és egy leány osztályban tanítottak.³³ Palugyai Imre korabeli adatai alapján (1850-ben) négy tanárra összesen 639 tanuló jutott.³⁴

Váry Gellért piarista tanár visszaemlékezésében olvashatjuk a csongrádi elemi fiú tanoda leírását 1848–1850-ből. Az egyedülálló közlés a tanítók személye és az épület leírása mellett a tanítás eszközeiről és módszereiről is megemlékezik.

A Nagyboldogasszony-templom mögött álló épületben két osztály működött: a *kis iskolában* „Szilveszter” oktatva a gyerekeket írni-olvasni, számolni és imádkozni. Olvasás órán ábécés könyvet használtak, melyet a csongrádi heti vásár idején szerezhettek be a könyvkötőtől (*kompektor*). Az írás elsajátításához a tanító faragott tollkessel (*pennicilus*) lúdtollat (*kalamus*) a gyerekeknek. A tintatartót *kalamáris*nak nevezték. A tanító minden diáknak egy-egy papirost adott, melyre írónnal³⁵ húzott vonalak közé írta a szavakat – ezeket kellett tintával lemásolniuk.³⁶ Váry Gellért az iskolai fegyelméről is megemlékezett: „A melyik gyerek a tanítás alatt nyugtalankodott, azt Szilveszter kihívta a padból, letérdeltette maga elé, a fejét a lábai közé fogta és a mindig kezében

27 MNL CsML CsL V.B. 42. a. 1856. szept. 9. ülés, 429. sz. és 432. sz. határozatok.

28 Valamikor 1777–1784 között épült fel a kántor és a harangozó szolgálati lakása. A kántori lak kútjának építésére Mátyus János plébános idejében, 1822-ben kerül sor. 1850-ben újították fel a kidőlt kerítést. Váry Gellért, csongrádi származású piarista szerzetes említi, hogy a korábbi Sárkány utcát a 19. század közepén Kántor utcának nevezték. Ez az út, „mely a templom farától a kántori lakás előtt a Tiszára visz”. VPL APar. Cs. 1822. szeptember 8. Edelényi János határozata; FORGÓ – FORGÓ 1987. 37; VÁRY 1974. 15.

29 VPL APar. Cs. 1842. június 2. Kmeth Lajos kántor levele a váci püspökhöz. Az említett jobbágytelek Györi András és Keki József telke között helyezkedett el. A legelőről további 40 forintot, a kenderföldből (melyet elmulasztott a levélben megemlíteni) 100 öl hosszú és 6 öl széles részt, továbbá 12 öl tűzifát ugyanennyi nádat kapott. A stóladíjak közül kifejejtette a templomi kihirdetések után járó 20 váltó forintot. Ld. NPI Canonica Visitatio 1828. De Cantorum.

30 VPL APar. Cs. 1842. június 2. Kmeth Lajos kántor levele a váci püspökhöz.

31 A korabeli tanodai bevallásra hivatkozik: DUDÁS 1998. 113.

32 VPL APar. Cs. 1823. május 16. Csongrád Város Bírása és Tanács levele a váci Szentszékhöz

33 DUDÁS 1998. 112. Az 1850-es években a belsővárosi iskolában Hortsik Gergely tanított, kinek fia és unokája is tanítói pályára lépett. BERTA 2002. 59.

34 PALUGYAY 1855. 477.

35 Ónból (ólom) készült íróvessző.

36 VÁRY 1974. 196–198.

lévő pálczával négyet-ötöt a jól kifeszült ülepére húzott.”³⁷ A *nagy iskolában* „Kenderesi” tanítótta a nagyobb gyerekeket hasonló módon, mint a *kis iskolában*. Mikor Váry az emlékezést írta, a régi iskolaépület már nem állt, így emlékezetből lerajzolta.³⁸ Énekkoktatásról, az iskola szomszédságában lakó Kmeth Lajos főkántor közreműködéséről itt sem történik említés.

A városban élő, kántortanítói pályára vágyó fiatalok először segédkántornak szegődtek a helyi főkántor mellé. A későbbiekben vagy helyben nyertek tanítói állást, vagy elmentek főkántornak olyan településre, ahol éppen üresedés volt. Példaként idézném Misurai János, Misurai Antal csanyteleki kántor fiának esetét, aki Csongrádon Kmeth Lajos főkántor mellett segédkezett. Amikor Kovács Antal csongrádi tanító állását elhagyta, Misurai János jelentkezett a helyére.³⁹ A század második felében a helyzet nem változott. Kovacsics Béla *szuflets* 1853-tól elemi leányiskolai tanítóként működött⁴⁰, majd az 1860-as évek közepétől csépai főkántor lett.⁴¹ 1869-ben Skultéti József kántorsegédet tanítónak nevezte ki az iskolaszék.⁴² 1870–71-ben segédkántorként működött Sohlya Antal mellett a későbbi polgári iskolai igazgató – Sohlya jövendőbeli veje –, Farkas Béla.⁴³ Oláh Lázár, ki a csongrádi Tanítóképzőben szerzett tanári bizonyítványt, egy ideig Sohlya Antal főkántor mellett segédkezett, majd a Csongrád-belsővárosi elemi iskola tanítója lett.⁴⁴

1845-ben a már hosszú ideje formálódó népoktatási irányelvek királyi rendeletek formájában öltöztek testet. A kántortanítók többé nem lehettek jegyzők.⁴⁵ Kihirdették továbbá, hogy „az országban minden törvényesen bevett Vallási felekezetek kántorai, egyházszolgái, és Tanítói a Tisztesbkek sorához Számíttassanak, és Vétségük esetében a tisztesbkekkel bánásmód alá vetessenek.”⁴⁶ Bevezették az *elemi tanoda* illerve *elemi népiskola* fogalmát; az oktatás ellenőrzésére megyei bizottságok és új szabályzatok jöttek létre. A négy osztályos elemi tanodákban (pontosan a második osztályban) az énekkoktatás kötelezővé vált. A csongrádi plébániahivatalban fellelhető tankerületi rendelet 23. pontja megerősíti, hogy a második elemi osztályban immáron előírás az „áhitatos éneket szerény, illő, kellemes, és buzgó hangon gyakoroltatva.” Nőtanodákban ugyancsak a „szent énekek illedelmes és szerény hangolattal gyakorlata.” vált kötelezővé.⁴⁷ Működésének utolsó évtizedében Kmeth Lajos főkántort is kötelezhették (volna) az énektanításra.

1860–70-es években a csongrádi főkántor látványosan „tért vissza” a közoktatásba.⁴⁸ Sohlya Antal (1860–1902 között csongrádi kántor) az 1840-es években maga is néptanítóként kereste

37 VÁRY 1974. 198.

38 A patikus, az ügyvéd „kaputos és pantallós” gyerekei legfeljebb egy-két évet jártak a település elemi tanodájába. Az 1840-es évek végén ők vagy Kormúth János, egykori uradalmi tisztartóhoz és feleségéhez, vagy Czibulka Kristóf ferences atyához jártak magánórákra. VÁRY 1974. 198–203.

39 A csongrádi jegyző és bíró a jelentkezést elbíráló Tanítói Hivatal felé állított ki erkölcsi ajánlást. NPI 1841. szeptember 11. Misurai János erkölcsi ajánlása. Misurai János azonos nevű fia (ki nevét már Missuray-ként írta) szintén tanítói pályára lépett: Kecskeméten és Kiskunfélegyházán járt középiskolába, a tanítóképzőt Csongrádon végezte 1874-ben. Csanytelek-Átokházán, Kiskundorozsmán majd az egyik csongrádi tanyai iskolában tanított, 1892–1922 között iskolaigazgató Csongrádon. BERTA 2002. 59.

40 FORGÓ – FORGÓ 1987. 73.

41 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Sohlya Antal levele a váci püspöknek.

42 MNL CsML CsL V. B. 79. 1869. október 24. jk. 35. sz. határozat.

43 MNL CsML CsL V. B. 79. 1871. július 6. jk. 242. sz. határozat.

44 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspöknek. További példákat lásd: GYÖNGYÖSSY 2014. 127–130.

45 Ld. 63. paragrafus. KANYAR 1989. 262.

46 NPI „Oskolai ügyek” határozatok, 1845.

47 NPI „Oskolai ügyek”, Tanügyi tervezet 1845.

48 Sohlya Antal tevékenységről egy másik munkában kimerítően értekeztem. GYÖNGYÖSSY 2014. 117–159.

kenyerét, később a nagyváradi tanítóképző intézet énektanára lett. Ekkoriban vetette papírra ma is kéziratban lévő, a kántortanítók oktatásához használt jegyzeteit. Az utolsó – egyben legterjedelmesebb – tanórán az elemi tanodai énektanítás módszertanát rögzítette. Írását először a Körös-kerületi Tanítói Tanácskozmányon (1858. szeptember 20.) olvasta fel, később a Tanodai Lapokban is megjelent.⁴⁹ Pár év múlva a Dunakeszi-tankerület iskoláiban Sohlya módszere alapján tartották az énekórákat.

Sohlya Antal lelkes, elkötelezett tanár volt, különösen az elemi tanodai énekoktatást tekintette szívügyének. Mint írja: „nem parancs, hanem önkaratom kifolyásából tanítám az éneket és akkor is csak kizárólag szent énekeket.”⁵⁰ Munkatervét a „lassan és keveset” elve, illetve a „theoria és praxis” együttes alkalmazása mentén alakította ki. Segédhangszernek a hegedűt tartotta legalkalmasabbnak, melynek használata, mint írja: „minden rendes tanítóképezdében tanítatik”⁵¹ Meg volt róla győződve, hogy az ének-oktatás a legnehezebb tantárgyak egyike, hisz „ha látszólag már tudnak is a tanoncok, de ismét könnyen elfelednek, s könnyen zavarba jönnek a hangjegyek ismeretében.”⁵²

Sohlya Antal szombatonként, litánia után tartott ének-oktatást az iskolás gyerekeknek, majd félévente levizsgáztatta őket. A népenekeket minden szentmise előtt be kellett gyakoroltatnia a hívekkel.⁵³ Ezen szolgálatokért külön díjazásban nem részesült.⁵⁴

Levelék sokasága tanúsítja, hogy Alvinczy Ferenc plébános nem rokonszenvezett Sohlyával.⁵⁵ Egyik, a váci megyéspüspökhöz címzett levelében olvashatjuk, hogy Csongrádon a félévi vizsgák rendszerint elmaradtak a népiskolákban, és Sohlya növendékei a „Jaj de fáj”-on kívül nagyon keveset tudnak producálni.”⁵⁶ Mivel a kántor az ifjúsági miséken sem énekelte a gyerekeket a templomban, Oláh Lázár tanító (egykori segédkántor) ült az orgona elé. A főkántor válaszul le tiltotta a fiatal tanerőt a kórusról.⁵⁷ A plébános és a kántor dicstelen konfliktusa azért tart számot érdeklődésünkre, mert Sohlya Antal önvédelmére írt levelében néhány olyan művet is felsorol, melyeket a gyermekeknek megtanított: „A tanoncok az Egri Énekkátét [a vizsgán] majd nem egészen tudták, s ezen kívül több istenes templomi éneket [...]. Karácsonykor is az iskolás

49 *Tanodai Lapok*, 1859. 21–24. lapszámok.

50 SOHLYA (kézirat) 1857. 396.

51 SOHLYA (kézirat) 1857. 412.

52 SOHLYA (kézirat) 1857. 407.

53 VPL APar. Cs. 1867. évben, Sohlya Antal nyomtatásban megjelent röpirata szerint. A röpirat csak a nevezett javadalmakra tér ki. A korban a gyermekek énekoktatása a kántorok általános kötelezettségei közé tartozott. Mezey János kunszentmártoni kántor 1850-ben keltezett szerződésében ez olvasható: kötelessége „az oskolás gyerekeket és az ifjúságot hetenként bizonyos időben, és általa választandó alkalmas helyen az éneklésben taníttatni.” BARNÁ GÁBOR, *A Mezey kántorsalád és énekes könyvei a 19–20. századból = Istent dicsőítő egyházi énekkönyv. Mezey-énekek*, szerk. Barna Gábor, Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2009, (*Devotio Hungarorum* 12) 448.

54 A helyzet később sem változott: 1875-ben a tanítók fizetéséről írt plébánosi jelentésben olvashatjuk, hogy az elemi iskolában „...a kántor csupán az éneket köteles tanítani, de ezért külön nem díjaztatik.” NPI 1875. augusztus 30. Szvoboda József plébános jelentése a váci megyéspüspöknek.

55 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspöknek.

56 Hogy pontosan melyik népenékről lehet szó, ezidáig nem sikerült kideríteni. VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspöknek.

57 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc levele a váci püspöknek. Az Oláh és Sohlya közti feszült viszony életük további részében is végigkísérte őket. Mikor 1883-ban Sohlya Antal elmarasztaló jelentést írt a belvárosi iskola állapotáról – ahol történetesen Oláh Lázár tanított – Oláh a jelentést igaztalanoknak állította be, és Sohlya iskolátogatói megbízásának visszavonását követelte. Kérelmét az iskolaszék elutasította. MNL CsML Képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1883. december 29. jk. 251. sz. határozat.

gyerekek a templom karában „Krisztus Jézus született” éneket Tárkányitól kettősben – duett – énekelték!”⁵⁸

Összegzés a csongrádi kántortanítók helyzetéről

Csongrád megyében az 1770-as években a három mezővárosban és négy faluban összesen hét (mindenhol egy) kántortanító szolgált. Ez száz százalékos lefedettséget jelent még akkor is, ha egy tanítóra körülbelül 4686 iskolaköteles jutott.⁵⁹ Az oktatás minőségéről, az iskolába járók számáról forrásaink nem szolgálnak iránymutatással. Ami bizonyos, hogy 1777-ben a csongrádi iskolamester maradéktalanul teljesítette az abban az évben kiadott I. Ratio Educationis elvárásait.⁶⁰ Számítant – mint „komolyabb tárgyat” – korábban csak azokon a településeken oktattak, ahol ezt külön megfizették a kántortanítónak: Csongrádon is ez lehetett a helyzet.⁶¹ Ha ehhez hozzávesszük a tanító latin és német-tudását, azt kell mondanunk, hogy Csongrádon minden feltétel adott volt a kor fogalmai szerinti színvonalas oktatásra.

A felvilágosult abszolutista uralkodók határozott lépéseket tettek azért, hogy a kántori és tanítói hivatalt elválasszák egymástól. Az I. Ratio Educationis 87. paragrafusában olvashatjuk: a plébánosok tartózkodjanak attól, hogy „a tanítókat saját szolgálatukra igénybe vegyék, a sok helyütt hagyományosan élő, vétkes szokások szerint.”⁶² A rendelkezés betartása a legtöbb helyen gyakorlati akadályba ütközött: a lakosok nem tudták (sokszor nem is akarták) biztosítani egy újabb tanító fizetését. Csongrádon is feljegyezte a vizitátor, hogy az iskolamester-kántor és a segédtanító javadalmát kelletlenül szolgáltatták ki a szülők, hisz nagyobb hasznát látták, ha gyermekük betűvetés helyett a családi gazdaságban segédkezett.

A kántori és tanítói hivatal kettéválásának pillanata az adott település demográfiai és gazdasági helyzetének fokmérőjeként is szemlélhető; jelzi azt a fordulatot, amikor egyetlen kántortanító már nem képes az egyházi asszisztencia és a tanítás terhet egyidejűleg viselni. Ahhoz azonban, hogy a kántor leléphessen a katedráról és kizárólag az egyházi szolgálatnak szentelhesse magát, egy önálló iskolamester eltartásához kellő gazdasági erőt (és akaratot) kellett a közösségnek felmutatnia. Csongrádon ez a fordulat valamikor a 1778–1784 között érkezett el, amikor a lakosságszám 6500–7000 fő között lehetett.⁶³ Ez az időpont azért lényeges, mert regionális szinten még 1845-ben is napirenden volt a kántori és tanítói hivatal szétválasztásának szükségessége.⁶⁴

58 VPL APar. Cs. 1867. Sohlya Antal dátum nélküli levele a váci püspökhöz. Sohlya Antal későbbi tevékenységének vizsgálata túlnyúlik vizsgálódási körünkön. A csongrádi Dalárda, a Polgári Fiúiskola és a Tanítóképző megalapításáról illetve az itt végzett énekoktatói tevékenységéről lásd: GRÖNGYÖSSY 2014. 137–138.

59 Csongrádon ekkor közel hétezer éltek, a lakosság harmada kiskorú volt – az iskolakötelesek száma ezer fő körül lehetett. VPL Lib. Vis. 1. (1776) Csongrád alapján.

60 90. paragrafus szerint mezővárosokban oktatott tantárgyak a következők: hittan, betűismeret, olvasás, írás, számtan, német nyelv, fogalmazás és becsületes, tisztességes életre nevelés.

61 KANYAR 1989. 61.

62 Idézi: KANYAR 1989. 80.

63 1784. évi Canonica Visitatio adatai, VPL Lib. Vis. 7. tom. 2.

64 „Továbbá a fellebbezések szerint a Tanítói és Kántori két hivatal egybe lévén olvasandó, fel kell venni a kántori hivatal minden néven nevezendő jövedelmeit, kész pénzben, természetnyelvekben, Stólában, külön kivéve: ennyi temetésről sat. a halottas sz. misék alatti éneklésért járó jövedelem – ha csak ez nem alapítványi – ide nem értve. Ha a harangozói szolgálatot is viseli, az evvel összekötött jövedelmek is legnagyobb pontossággal felvételendők. Ezen összeírásra használandók a Püspöki látogatások oklevelei szerződések sat. NPI „Oscolai ügyek” tervezete 1845. 1845-ben külön megyei bizottság alakult az iskolai nevelés és tanítás helyzetének vizsgálatára.

A folyamat „előszobája” a segédtanító megjelenése volt. A kántortanítónál mérsékeltebben javadalmazott *Kis-Mesterre* azért volt szükség, hogy azok a gyermekek is megtanuljanak írni-olvasni, kiknek szülei nem tudták előteremteni az évi egy forintos oktatási díjat. Csongrád esetében azt láthatjuk, hogy Berényi János 1778-ban még segédtanítóként működött, 1784-re pedig olyan iskolamesterré lépett elő, ki maga is segédtanítót tartott. Faragó János ekkorra már csak a kántori teendőket látta el. Néhány évtizeddel később, az 1820-as években már a kántor is két segédkantort tartására kényszerült. A kántortanító tehát egyszemélyes hivatalból két, külön intézménnyé vált, mely pár évtized leforgása alatt kétpólusú, hierarchikus rendszerre fejlődött. Ez a „burjánzás” ugyancsak demográfiai kényszer eredménye lehetett.

A szétválás „pillanatában” Faragó János életkora és tapasztalata okán alkalmasabb lehetett az egyházi szolgálatra, miközben hasonló végzettségű társa tanító maradt. Hogy az énektanítás gondja továbbra is a kántoré volt, egybevágott általános kötelezettségeivel, hisz a templomba járó a hívekkel is ő gyakoroltatta be a népénekeket. Így vált a helyi kántor minden korosztály liturgikus énektudásának egyszemélyű forrásává és felelőségévé.⁶⁵

Az a fiatal kántortanító, aki szülővárosában akart maradni, szükségszerűen tanítónak szegődött. A jelenség oka a csongrádi főkantort szilárd (mondhatni megrendíthetetlen) pozíciója volt: Faragó János körülbelül 40 éven keresztül – haláláig, Kmeth Lajos 1828-tól haláláig (1859), Sohlya Antal 1860-tól haláláig (1902) viselte hivatalát.

A két hivatal elkülönülésével a kántorok társadalmi státusza is emelkedni kezdett. Ez az emelkedés a jövedelmet tekintve némi késéssel mutatkozott meg, amit Kmeth Lajos (1828–1859 között csongrádi kántor) számos, fizetésjavításért könyörgő levele is jelez.⁶⁶ Mindezek mellett a kántor bátran megkérhette a módos iparos családból származó Bauersax Anna kezét.⁶⁷

Kanyar József Somogy megyei példák alapján megállapítja, hogy a 18. században az alacsony fizetés, annak megalázó gyűjtési módja (házról-házra járás), illetve a számtalan kötelesség (oktatás, egyházi asszisztencia, akár harangozás, templomseprés stb.) nem tette vonzóvá a kántortanítói pályát: „lehetetlen nem úgy tekinteni rájuk, mint a kor vándorló, szellemi napszámosaira, akiknek még a fizetése sem volt jobbnak mondható a cselédek konvenciójánál.”⁶⁸ Véleménye szerint az alacsony fizetés a közösség lealacsonyító véleményét fejezte ki, de a több évtizedes kántortanítói működés mögött is a pálya nehéz, küzdelmes mivoltát sejtí.

A helyzetkép árnyalására érdemesnek tartom megjegyezni, hogy ha a pénzbeli fizetés mellé a természetbeli juttatásokat, stoláris javadalmakat és a lakosok szolgáltatásait (pl. terménybetakarítás) is hozzávesszük, a kántortanítók helyzete korántsem volt nyomorúságos vagy megvetendő. Mindezek mellett a kántortanítói hivatást állandó fizetéssel honorálták, és ez a kiszámíthatóság távol állt a nehéz sorsú jobbágyparasztok életétől – a zsellérekről nem is beszélve. Ha ez a javadalom nem is biztosított fényes életkörülményeket, nem azt jelenti, hogy a település gyakran egyetlen laikus értelmiségijét semmibe vették volna.⁶⁹ Valószínűbbnek tartom, hogy a kántortanító fizetési levele a közösség általános gazdasági helyzetének bizonyítványa volt. Somogy megyében bizonyosan nehezebb volt a kántortanítók helyzete: az 1760–70-es években

65 A kérdésről lásd még: DR. MÉSZÁROS 1972. 33–34.

66 VPL APar. Cs. 1857. október 6. Kmeth Lajos kántor levele a váci püspöknek.

67 DUDÁS 2001. 70.

68 KANYAR 1989. 60.

69 Általában mentes volt a jobbágyterhektől, nem vitték el katonának, házat, földet és javadalmat kapott, illetve természetbeli járandóságokat. Ld. DR. MÉSZÁROS 1972. 33.

a somogyi tanítók mindössze 18%-ának volt a csongrádi kántortanítóéhoz hasonló bére.⁷⁰ 1784-ben a cselédek jelenléte a kántor háztartásában ugyancsak a csongrádi éneklész kielégítő anyagi helyzetét sejteti.

Aki nem a paraszti élet hagyományos útján-módján kívánta családját eltartani, ugyanakkor „magasabb iskola” (pl. orvosi hivatal) elvégzése nem volt számára elérhető, annak a kántortanítói pálya jelenthetett kitörési lehetőséget. Ha évtizedeken keresztül ugyanaz a név bukkan fel az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben, az ugyanúgy lehet a megfelelő körülmények (ezáltal a pozícióhoz való ragaszkodás), mint a konkurencia hiányának, a pálya küzdelmes és nem vonzó mivoltának a jele.

Összességében elmondható, hogy Csongrádon a kántori és tanítói hivatal szétválása az országos átlagnál korábban, már a 18. század 70-es, 80-as éveiben megtörtént, és ez a változás szorosan összefüggött a település általános gazdasági helyzetének javulásával.

IRODALOM

BERTA Tibor

2002 *A szegedi községi tanyai iskolák adattára*. Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXXI. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged.

DUDÁS Lajos

1998 Adatok a római katolikus egyház 19. századi csongrádi működéséről. In: GEORGIADES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 1998*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 99–119.

1999 A római katolikus egyház megerősödése Csongrádon a 18. században. In: GEORGIADES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 1999*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 7–27.

2001 Csongrád kántorai. In: GEORGIADES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 2001*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 67–88.

FORGÓ Tilda – FORGÓ Ida

1987 Csongrád élete a szabadságharc bukása után. In: BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozsaikok Csongrád város történetéből 1987*. Csongrád Város Tanácsa, Csongrád, 29–80.

GYÖNGÖSSY Orsolya

2014 *Plébánia és társadalom. A római katolikus alsópapság és a laikus templomszolgák társadalmi szerepe Csongrádon a 19. század második felében*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 48; A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 16. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tan-szék, Szeged.

KANYAR József

1989 *Népoktatás a Dél-Dunántúlon a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetel időszakában (1770–1868)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

LEXICON LOCORUM

1920 *Magyarország helyégeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása*, Kiadja a magyar béke-küldöttség, Hornyánszky nyomdája, Budapest.

⁷⁰ KANYAR 1989. 33.

DR. MÉSZÁROS István

1972 *Népoktatásunk 1553–1777 között*. Pedagógiai Közlemények 14. Tankönyvkiadó, Budapest.

PALUGYAY Imre

1855 *Békés-Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása, Magyarország történeti, földirati s állami legujabb leírása*. IV. kötet. Heckenast Gusztáv, Pest.

TARI László

1977 *Krónikák a régi Csongrádról 1704–1901*. Csongrád Megyei Könyvtári Füzetek 7. Somogyi Könyvtár, Szeged.

VÁRY Gellért

1974 *Emléklapok Csongrád múltjából*. Somogyi Károly Könyvtár, Szeged.

KÉZIRATOK

SOHLYA Antal

1857 *Egyházi ének és szent szertartás*. Tanítóképzési jegyzetek. Nagyvárad. Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum Néprajzi Adattár 91–87.

HAJDÚ Gyula

2000 *Emlékeim*. Kézirat Ifj. Hajdú Gyula tulajdonában.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Csongrádi Levéltár

Csongrád város 1865–1872-ig nagyközség tanácsának iratai (1802) 1849–1871 (1872) a/ Tanácsülési jegyzőkönyvek V.B 42. (MNL CsML CsL V. B. 42.)

V.B.71. Csongrád Város, 1880–1923-ig nagyközség képviselőtestületének iratai. A. Közgyűlési jegyzőkönyvek (MNL CsML CsL V.B. 71.)

Csongrád város, 1865–1872-ig nagyközség képviselőtestületének iratai 1849–1871. V.B.41. jegyzőkönyvek és iratok. (MNL CsML CsL V. B. 41.)

Nagyboldogasszony Plébániahivatal, Csongrád - NPI

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár

Acta Parochiarum Csongrád – VPL APar. Cs.

Acta Privatorum Csongrád – VPL APriv.

Libri Vistationum – VPL Lib. Vis.

Körművesből kántor, kántor fiából főjegyző

*Az értelmiségivé válás egy modellje
Sohlya Antal családjának példáján¹*

Sohlya Antal 1860-tól egészen 1902-ben bekövetkezett haláláig Csongrád egyházi és társadalmi életének meghatározó alakja volt. A csongrádi főkántor – amellet, hogy hivatali kötelességéhez híven kántorizált és énektant tanított – dalköröket, jótékonyági esteket szervezett, szaklapokba írt, világi egyesületeket alapított. Közéleti tisztségeinek száma a 19–20. század fordulóján fél-százat tett ki. Figyelemre méltó teljesítmény ez különösen annak tükrében, hogy édesapja nem hivatalnok vagy kántortanító, hanem juhász volt a kiskunmajsai pusztákon.

Írásomban a csongrádi főkántor leszármazottainak pályaválasztási és házassági stratégiáját követem végig másfél évszázadon keresztül. Arra keresem a választ, hogy miként kamatoztatták a leszármazottak a Sohlya Antal által szerzett anyagi és szellemi tőkét? Milyen horizontok nyíltak meg a gyermekek, unokák és dédunokák előtt akár a pályaválasztást, akár a párválasztást tekintve? Milyen életmódbeli változásokat figyelhetünk meg egyik generációról a másikra? A Sohlya család történetének bemutatásával az értelmiségivé válás több nemzedéken átívelő folyamatát, a társadalmi és anyagi felemelkedés egy lehetséges útját vázolom fel.

Körművesből kántortanító

„Kötelességemnek fogom tartani őt [...] visszautasítani a malteros kanálhoz, hogy dobálja sárral eredeti hivatása szerint a falat, ne a katolikus klérust!” Az indulatos sorokat Alvinczy Ferenc csongrádi plébános vetette papírra akkor, amikor kántorát – a papság ellen írt egyik panaszlevele miatt – rendre akarta utasítani.² Mire célzott a plébános?

Sohlya Antal³ szülei számára korán nyilvánvalóvá vált, hogy az érdeklődő, tanulékony gyermek nem fogja, nem akarja édesapja foglalkozását folytatni. Tíz esztendő korában a kiskunmajsai kántor mellé szegődött segédnek, és miközben autodidakta módon kántorizált, a körműves szakmát is kitanulta. Mivel az iparos pályát nem érezte magáénak, két gimnáziumi osztályt is elvégzett. Önálló életét oklevél nélküli segédkántorként kezdte, ilyen minőségben több alföldi településen is megfordult. 1842-ben Békéscsabán tanképesítő vizsgát tett, mely a tanítóképző intézeti tanúsítvánnyal volt egyenértékű. Kántortanítói bizonyítványával a zsebében a békéscsabai leányiskolában nyert először alkalmazást. Innen Gyulára, Sarkadra, majd Nagyvárad-Velen-cére került kántortanítónak, illetve egyházi ének- és szent szertartástan-tanárnak. 1860-tól már Csongrádon találjuk.

1 A tanulmány eredeti megjelenési helye: Barna Gábor – Kiss Endre szerk.: A házasság és a család. A család egykor és ma II. A Vallási Kultúrakutatók Könyvei 27; Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 55. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Budapest–Szeged, 2016. 176–193.

2 VPL APar. Cs. 1868. április 16. Alvinczy Ferenc utasítása Sohlya Antalnak.

3 Szül. 1820. július 20. Életútját részleteiben lásd: GRÖNGYÖSSY 2014. 131–133.

A korán árvaságra jutott Sohlya Antal tehát egyedül küzdötte fel magát a csongrádi főkántorsáig, és erre az erőfeszítésére, céltudatos kitartására egész életében büszke volt. Alvinczy plébános sértő megjegyzésére is megvolt a maga válasza: „Furcsa állítást látok itt. Mintha – ha jól emlékszem – Vlik Xixtus [VI. Sixtus] romai szent atyát eredeti hivatása a sertések őrzésére, Scitóvzski [Scitovszky János] bíbornok prímást pedig falusi mester apjához az iskola porba lehetne visszautasítani?”⁴

Még nagyváradi kántorsága idején ismerte meg és vette feleségül 1846-ban Vargyasy Dániel Anna kézimunka-tanítónőt. A családi hagyomány szerint a feleség ősei a 17–18. században még főkirálybírókat adtak Erdélynek, vagyis a nevezetes vargyasi Vargyasy Dániel család sarja volt.⁵ Mivel az első generációs értelmiségi ifjú és a pénztelen nemes kenyérkereső foglalkozásra szorult leánya közel azonos társadalmi rangon állhattak, frigyük akadályok nélkül kötött meg.

Egy csongrádi művész-polgár

Sohlya Antal a Csongrádon töltött évtizedek alatt a paraszti polgárosodás egyik legjelentősebb ügyvivőjévé, a polgári életmód és mentalitás hiteles megtestesítőjévé vált.

Már az első években jóformán az összes helyi egyesület és polgári kör felvette tagjai közé; műveltsége, literáltsága okán nem ritkán adminisztratív feladatokkal is megbízták. Az Iskolaszék tagjaként olyan reprezentatív intézmények alapítására tett javaslatot, melyek a település szellemi tőkéjét voltak hivatottak kamatoztatni. Előterjesztést nyújtott be többek között egy óvoda, egy nőnevelde és egy polgári iskola létrejötte érdekében. Szabadidejében ellenzéki szellemiségű értelmiségiekkel érintkezett; orvosokkal, ügyvédekkel borozgatott és vacsorázott. Közeleiből barátságban állt Csongrád országgyűlési képviselőjével, a szintén kántortanítói végzettségű Csátár Zsigmonddal, akivel még Nagyváradon került ismeretségbe. Egy anekdota szerint Sohlya Antal Csátár mesterkedésének köszönhetette, hogy a csongrádi főkántori állást – a többi 40 jelentkezőt maga mögé utasítva – végül elnyerte.⁶

A kántori lakot Sohlya Nagyváradról hozatott, neobarokk stílusú bútorokkal rendezte be. Monogrammal ellátott ezüst étkészletet készíttetett, arany zsebórát hordott. A falon a róla és feleségéről készült, festett portré függött. Ez a fajta elegancia és stílusos letisztultság ritkaságszámba ment a javarészt kis- és középbirtokos parasztgazdák lakta Csongrádon.

Sohlya Antal közéleti szerepvállalásának fontos része volt a műkedvelő, jótekonysági estélyek szervezése és az azokon való részvétel. 1861-ben, a csongrádi Kaszinó javára tartott szavalati estélyen Sohlya Antal nótákat kísért zongorán,⁷ majd önállóan énekelte és zongorázta Müller Adolf: *A szegény honvéd* című balladáját.⁸ Fél évvel később, ugyancsak a Kaszinó javára tartott estélyen físzharmónikán kísért népdalokat,⁹ önállóan elénekelte és játszotta Egressy Béni *bujdosóját* majd

4 VPL APAr. Cs. 1867. november 12. Sohlya Antal levele a váci püspöknek.

5 Anna édesapja, Vargyasy Dániel János és neje, Juhász Mária - vagyis a család Nagyváradra szakadt ága - nem szerepel a vargyasi Vargyasi család hivatalos családfáján. Lásd. VARGYASI 1908.

6 *Csongrádi Újság*, 1923. október 7. II. évf. 72. szám, 5. old.

7 *Elesett a rigó lovam patkója; A csikós; Uram, uram, bíró uram.*

8 *Zeneszerzői Lapok* 1861. 62. szám, 182-183. Ebből a forrásból szerzünk tudomást arról, hogy a csongrádi főkántor nagy tisztelője volt Liszt Ferencnek és Reményi Edénnek. Utóbbi zeneszerző elsősorban zongorára átírt népdalairól híresült el.

9 *Esik eső; Jaj, be fényes csillag.*

a *Szent az érzet* című művet kísérte le, szintén fiszharmónikával.¹⁰ 1861-ben a csongrádi Kazinczy ünnepélyen Verdi: *Attila* című operájából énekelte el az úgynevezett *Hatos áriát*, melyet egy másik ária követett Donizetti *Luciájából*.¹¹

A csongrádi főkántor zenei műveltségéről és egyéni ízléséről a családi hagyatékban fennmaradt kottás könyvei tanúskodnak.¹² A főleg tánczenét, opera-részleteket tartalmazó kötetek Sohlya Antal vonzódását mutatják a korabeli szórakoztató zenék irányába. A kéziratos könyvekben a magyar és külföldi (főleg német, kevesebb francia) zeneszerzők munkái hasonló arányban fordulnak elő. A magyar művek főleg hazafias nóták és népdal-átiratok, vers-átiratok, indulók és opera-részletek, csárdások és új magyar népies műtancok, mint a palotás vagy a vigadó. Külön figyelmet érdemelnek azok az erdélyi vonatkozású művek, melyeket Sohlya Antal személyesen szerezhettek be a nagyváradi tanítói évek alatt. A külföldi zeneszerzők munkái között is feltűnően sok indulót, marsot találunk (főleg Franz Schubert munkái közül), emellett szép számmal fordul elő egyes nemzetek népzeneje, mint a polka vagy a mazurka. Fontos kiemelni az opera-részleteket (Vincenzo Bellini: *Norma*) és a 'modern' tánczenét mint a keringők (pl. Johann Strauss: *Krönungs Walzer*) és francia négyesek.

Sohlya Antal maga is készített átiratokat: hegedűről zongorára alakította Verdi *Rigolettó*-jának indulóját, illetve egy vegyes összeállítást (potpourri) készített az olasz komponista, Gaetano Donizetti: *Lucrezia Borgia* és *Linda di Chaumonix* című operáiból.¹³ Ezeket a műveket Sohlya vagy más kántorok kottáskönyvéből másolta át (nevüket a kották mellett is feltüntette); vagy különböző folyóiratokból, hírlapokból emelte be a repertoárba (*Hölgyfutár*, *Ungarische Zeitung*). Sohlya Antal kéziratos kottáskönyve általánosságban a kántor széleskörű tájékozottságát, naprakészségét, a zenei divatjelenségek követésének igényét mutatja. A csongrádi főkántornak nem csak zenei, de publicisztikai és irodalmi ambíciói is messze meghaladták az átlagot: kántorkönyvet dolgozott át, temetési gázszeneként adott ki.

Sohlya Antal példátlan lendülete és alkotó ereje 1894-ben hirtelen megszakadt; egy infarktus következtében fél oldalára lebénult. Pár évig tolokocsival közlekedett, később már az ágyból sem tudott felkelni. Ilona leánya gondozta egészen addig, mígnem nyolc esztendeig tartó szenvedés után, 1902-ben végleg le nem hunyta a szemét.

10 *Zenészeti Lapok* 1860. 62. 162-163. „Szent az érzet”: feltehetően Karl Schmidt hazafias munkájának fordításáról van szó.

11 *Zenészeti Lapok* 1861. 62. 46-47. Gaetano Donizetti operájának, a *Lucia di Lammermoor* záró áriájának kézzel lejegyzett kottája a Sohlya családi hagyatékban is megtalálható.

12 Sohlya Antal kéziratos kottás könyve Hajdú Gyula tulajdonában.

13 Kéziratos kottás könyvek Sohlya Antal hagyatékában. Hajdú Gyula tulajdonában.

A Söhlya-gyermekek sorsa

Söhlya Antalnak három gyermeke: Gyula, Ilona és Jolán érte meg a felnőttkort. Söhlya Gyula¹⁴ a budapesti piarista-rendi és kecskeméti gimnáziumi évek után a kiskunfélegyházi (korábban csongrádi) királyi tanítóképző intézetben szerzett oklevelet. Két év budapesti joghallgatást követően visszatért szülővárosába, ahol 1878-tól haláláig Csongrád főjegyzőjeként tevékenykedett.¹⁵ Bár köztisztviselői pályát választott, apja gondos tanításának köszönhetően kitűnően tudott orgonálni és énekelni.¹⁶ Édesapja 'öröksége' más módon is végigkísérte életét. Példaként hivatkozik egy, a *Csongrádi Közlöny*ben megjelent olvasói levélre, melyben azzal vádolják a főjegyzőt, hogy 'kántorgyerek' letére, szégyenszemre kiáll a polgári házassággötés ügye mellett.¹⁷

A Söhlya család kapcsolathálója szerencsés házasságok révén terebélyesedett ki. Söhlya Ilona, a főkántor idősebbik leánya Farkas Béla elemi és polgári iskolai igazgató felesége lett, aki az 1870-es évek elején még segédkántorként működött jövődöbeli apósa mellett.¹⁸ A főkántor másik leánya, Söhlya Jolán, Hornik Károly asztalossal, későbbi csongrádi helyettes kántorral lépett frigyre.¹⁹ Hornik Károly a híres kecskeméti főjegyző és várostörténet-író Hornik János unokaöccse volt.²⁰

Söhlya Gyula első felesége a környék egyik leggazdagabb földbirtokosának leánya, a fiatalon elhunyt Csanyi Forgó Zsófia volt.²¹ Két közös gyermekük született: Antal és Mária. Nejének halála után alig egy esztendővel feleségül vette a szintén módos gazdacsaládból származó, 19 esztendő Forgó G. Lucát.²² Margit leányuk (aki utolsóként viselte a Söhlya vezetéknévét) 1900-ban látta meg a napvilágot.

Gyula sikeresen fejlesztette tovább mindazt, amit édesapja megalapozott. Ő építtette azt az Andrássy utcai sarokházat, mely napjainkban is a leszármazottak családi büszkeségének és identitásának fő forrása. A sarokház két részből állt: az egyiket egy Weiss nevű gyógyszerész bérelte ki, hogy patikát üzemeltethessen benne, a másikban a főjegyző lakott a családjával. Söhlya Gyula úgy tervezte meg a házat, hogy az ingatlan felét elfoglaló kereskedelmi funkció – egészen napjainkig – hozzájáruljon a ház fenntartási költségeihez.

Csongrád egyik legbefolyásosabb embereként olyan életmódot engedhetett meg magának, mely csak keveseknek jutott. Szalonjában zongora, elegáns üldögarnitúra és porcelánokkal teli szekrények álltak. Az ebédlőben festett családi portrék függtek, a 24 személyes étkezőasztal felett óriási kristálycsillár lógott. A kapuhoz legközelebb eső 'úri szobában' bőrbútorok, díszes állólámpa, kokszos 'örökéző' kályha, Mária Terézia-stílusú íróasztal és hozzá illő könyvszekrények álltak.

14 Söhlya Gyula (Született: 1855. Nagyvárad, meghalt: 1919. Csongrád.) Forrásaink arról tanúskodnak, hogy Söhlya Antal fia már Söhlya, ritkábban Solyaként írta alá a nevét. Írásomban a neveket a primér forrásokban szereplő forma szerint; vagyis a főkántor vezetéknévét Söhlya, a leszármazottakat Solyaként használok.

15 Főjegyzői munkájáról részletesen lásd: Sebestyén 2013.

16 *Csongrádi Újság*, 1906. április 15. IV. évf. 16. szám, 3. old.

17 „Azt tudjuk, hogy Söhlya úr kántor fia, s mint ilyen tán az egyház filléreire nevelkedett. [...] S most már értheti a tisztelt szerkesztőség, miért oly erős a halottaiból föltámadt Wekerle kormány? Mert íme, a független katolikusok, a jó kántorfiak tüntetnek mellette.” *Csongrádi Közlöny*, 1894. július 17. I. évf. 14. szám, 1-2.

18 MNL CsML CsL Tanácsulési jegyzőkönyvek 1871. július 6. jk. 242. sz. határozat.

19 *Tiszavidék*, 1893. július 30. IV. évf. 31. szám, 2. old.

20 *Tiszavidék*, 1894. november 11. V. évf. 45. szám, 3. old.

21 Csanyi Forgó Zsófia (1862-1893) édesapja Csanyi Forgó József, édesanyja Hajdú Zsófia. Házasságot kötött Söhlya Antallal 1882. november 28-án. Ld. *Tiszavidék*, 1893. szeptember 24. IV. évf. 39. szám, 3. old; SEBESTYÉN 2013. 28.

22 Forgó Luca (1873-1943) édesapja: Forgó G. Pál, édesanyja Kátai Urbán Anna. Házasságot kötött Söhlya Gyulával 1894. október 10-én.

A főjegyző magánkönyvtára megyei vonatkozásban is a legkiválóbbak közé tartozott. A korabeli családi fényképeken díszes estélyeket, selyemruhás nőket, békésen szivarozgató atyafiakat láthatunk hol a kertben hűsölve, megrakott ebédlőasztal körül ülve vagy épp a Tisza partján fürdőzve.

Kántor édesapjára egész életében büszke volt. 1914-ben a csongrádi Nagyboldogasszony-templom kórusbejáratával szemben díszes ólomüveg ablakot készíttetett Sóhlya Antal emlékére, egyetlen fiának pedig az Antal nevet adta a keresztségben.

A csongrádi főjegyző békés, megbecsült élete – édesapjához hasonlóan – fájdalmas véget ért. Élete utolsó éveiben súlyos cukorbetegségtől szenvedett, melynek következtében lábait amputálták. 1919-ben, a románok betörésekor családjával a homoki szőlőskunyhóba menekült, ahol nem sokkal később meghalt. Csongrád városa ekkor adományozott díszsírhelyet a Sóhlya családnak.

A Sóhlya, Salamon és Hajdú család összefonódása

A következő fejezetben a „harmadik generáció” életét, sorsának alakulását vezetem végig Sóhlya Gyula unokájának, Hajdú Gyulának kéziratosszámlázása alapján.²³

Sóhlya Ilona és Farkas Béla iskolaigazgató leányát, Farkas Máriát a nagykőrösi származású Khirer József kántortanító vette nőül 1895-ben.²⁴ Sóhlya Jolán és Hornyik Károly Sándor nevű fiát 1904-ben a kispapok sorába vették fel.²⁵ Hornyik Sándor tartalékos lelkészként szolgált az első világháborúban, majd miután egyházi előjáróival összetűzésbe került, aposztatált. Öccse, János viszont kántortanító lett.

Sóhlya Gyula fia, Antal a századforduló tájékán a debreceni Magyar Királyi Gazdasági Tanintézet gazdaságának tanulója volt, iskolai feljegyzései a Tari László Múzeum néprajzi gyűjteményét gazdagítják.²⁶ A nagyapa nevét viselő egyetlen fiúgyermek 1921-ben tüdővész következtében elhunyt, így a Sóhlya nevet nem vihette tovább senki.

A főjegyző első feleségétől származó leányát, Sóhlya Máriát Salamon Lajos katonatiszt, későbbi tüzérőrnagy vette feleségül. A családi visszaemlékezés szerint a katonatiszt a Sóhlya ház lépcsőjén fellovagolva ejtette meg a szokatlan leánykérést. Salamon Lajos vagyona gyarapítására, megőrzésére nem fordított gondot. Budapesti útjaik során a Palace Hotelben lakott feleségével, ahol étteremben érkeztek és rendszeresen jártak bankettekre, estélyekre. A Sóhlya Máriáról készült korabeli képeken egy elegáns, szép arcú fiatal nőt láthatunk, kinek napjai a módos katona-feleségek gondtalanságában telnek. Mária az I. világháború idején önkéntes ápolónői szolgálatot is vállalt. Házasságukból gyermek nem született. A férj nyugdíjazása után – a Mária édesanyja örökségéből megmaradt – felgyői Csanyi Forgó-tanyára költöztek, ahová hintón hozatták számtalan macskájuk számára a napi húsadagot. Salamon Lajos és sógora, Hajdú Mihály vásárnaponként kártyázással, borozgatással, politizálással múlatta az időt Bozó Mihály nyomdász házában. A Bozó családdal nem csak baráti, de Hajdú sógor révén rokonsági kötelékben is álltak.

A Salamon házaspár vagyona közben lassan elapadt. A tanyabirtokot eladták, és az évek múlásával egyre kisebb házba költöztek Csongrádon. A legnehezebb időkben Hajdú Mihály

23 Hajdú Gyula kéziratosszámlázása Ifj. Hajdú Gyula tulajdonában. Továbbiakban: HAJDÚ (kézirat) 2000.

24 *Csongrádi Lap*, 1895. július 28. V. évf. 31. szám, 2.

25 *Csongrádi Újság*, 1904. július 10. II. évf. 28. szám, 2.

26 CsKK TLM NA 144-2008.

segítette ki őket. Mária megözvegyülése után tíz évvel (1966) az Andrássy utcai családi házba költözött vissza, ahol 1975-ben elhunyt.

A másik Sóhlya-leány, Margit az édesanya határozott kívánságának engedve Kiskunfélegyháza-ra ment, ahol a katolikus iskolanővéreknél szerzett tanítói oklevelet 1918-ban. A sors végül úgy hozta, hogy sohasem dolgozott tanítónőként. Margit több vallásos társulatnak, női kongregációnak is tagja volt, férjezett asszonyként jelentős összegekkel támogatta a helyi plébániát. A családi hagyatékban számos imakönyve maradt fenn. Bejegyzései élő hitről, őszinte vallásos érzelmekről tanúskodnak. A családi fotókon láthatjuk, hogy öltözködése egyszerűbb, visszafogottabb nővérénél. A komoly természetű teremtetést egy csongrádi középirtokos családból származó fiatalember, Hajdú Mihály kérte feleségül 1924-ben.

Mikor Mihály édesapja látta, hogy a családi birtok nem lesz elegendő három fia megélhetésére, legkisebb gyermekét örökség gyanánt (vagyis a föld helyett) kitaníttatta. Így szerzett Mihály Budapesten mérnöki oklevelet, és vált családjá első értelmiségijévé. Az I. világháború végén főhadnagyi rangban szerelték le, pár évvel később vitézzé avatták. 1919 szeptemberétől a Csongrád-Sóvényházi Ármentesítő Társulat mérnökeként dolgozott, 1928-ban a társulat igazgató főmérnöke lett. Voltaképpen egész életét a csongrádi bel- és árvízvédelmi tervek kidolgozásának és azok megvalósításának szentelte.

Hajdú Mihály és Sóhlya Margit békés, kiszámítható életre törekedtek. Mihály szabadidejében vadászott, vagy sógorával, Salamon őrnaggyal kártyázott. A végletekig pontos, precíz fiatalasszony pedig még a családi étrendet is hónapokra előre összeállította. Teheneket, disznókat, baromfit és galambokat is tartottak a háznál, két helyen volt szőlőföldjük Csongrád határában. 1943-ban bekövetkezett haláláig velük élt a Sóhlya házban Margit édesanyja, Forgó G. Luca is.

A Hajdú-fiúk gyermekkora

Sóhlya Margitnak és Hajdú Mihálynak három gyermeke született. Éva lányuk 1924-ben, pár hetes korában elhunyt. Mihály nevű fiuk 1945 januárjában, Budapest ostromakor az Egyetemi Rohamzászlóalj tagjaként hősi halált halt, így a vérvonalat legkisebb gyermekük, Gyula (1927–2013) vitte tovább.

Mihály és Gyula Csongrádon érettségiztek a Polgári Fiúiskolában. Az iskola mellett egy-egy német anyanyelvű leány is tanította otthon a fiúkat. A Sóhlya-ház “kis szobának” nevezett helyiségét Hajdú Mihály az egymást rendszeresen váltó szudéta német lányok lakószobájának építette. A gyerekek vallásos nevelterésére a szülők kiemelt figyelmet fordítottak. Mihály és Gyula rendszeresen jártak szentmisére, ministráltak, cserkészkedtek. Nyaranta az anyakönyvek betűrendes indexkönyveinek készítésében segítettek a plébánián.

A Hajdú-fiúk kora gyermekkoruktól kezdve kivették részüket a ház körüli idénymunkákból: ha kellett krumplit szedtek, kukoricát morzsoltak, az állatok körül segítettek. Mivel nem a kétkezi munkán múltott a család megélhetése, a fiúknak rengeteg szabadidejük maradt, melyet télen korcsolyázással, nyáron strandolással, mozizással, teniszezéssel ültöttek el. Az édesanya, Sóhlya Margit hol Lillafüredre, hol a Balatonhoz vitte fiait nyaralni, Gyula az apjával Abbáziában is járt. Ha a család a homoki szőlőben töltötte a napot, vendéglőből hozatták ki lovaskocsival maguknak az ebédet. A gyerekek játszótársai közt jellemzően ügyvédek és orvosok fiait találjuk. A család anyagi helyzetét jelzi, hogy 1939-ben az elsők között tudtak gépkocsit vásárolni Csongrádon.

"Szeressétek, mint ahogy én szerettem"²⁷
A Sóhlya-ház és lakóinak sorsa a 20. században

A II. világháború kitörése súlyos választóvonalat jelentett a Sóhlya-Hajdú család életében. A legidősebb fiú elvesztésének élethosszig tartó fájdalma mellett a családi ház kifosztását és a kuláklis-tára kerülés következményeit is viselniük kellett.

1944-ben az idősebbik fiú, Hajdú Mihály a Műegyetem mérnöki karára nyert felvételt, és a budai Szent Imre Kollégiumba költözött. Ugyanebben az időben jelentek meg Csongrádon az első Békés megyei háborús menekültek, akik az oroszok gyors előrenyomulásának hírért hozták magukkal. Sóhlya Margit ekkor megkérte kisebbik fiát, hogy a családi ezüst étkészletet zsákba kötözve, kerékpáron vigye ki a homoki szőlőbe. Gyula a zsákot a kunyhóban kialakított, eredetileg a szüzdohány elrejtésére szolgáló fali üregbe engedte le. Mivel az üreget kívülről egy fali szekrény takarta el, nem lehetett észrevenni. Hajdú Mihály munkahelyén, az Ármentesítő Társulat épületében is befalaztak néhány értékesebb szőnyeget, minden egyéb holmi a Sóhlya házban maradt. A család elmenekülése után így hiába ásták fel többször is a katonák a Sóhlya-ház kertjét, jóformán csak a bútorokat tudták elvinni onnan.

A front előrenyomulásának hírére, 1944 szeptemberében Gyulát felküldték a bátyjához Budapestre. Nem sokkal később az édesanya is utánuk ment, és a fővárosi barátoknál húzta meg magát. Hajdú Mihály Csongrádon akart maradni, ám hamarosan megváltoztatta döntését és követte családját. A Sóhlya-ház ekkor üresen maradt.

Sóhlya Margit, Hajdú Mihály és Gyula szállókban, majd barátoknál, ismerősöknél laktak, míg Mihály a Szent Imre Kollégiumban maradt. 1944 karácsonyán találkoztak vele utoljára, amikor katonaként eltávozást kapott. Budapest ostroma idején az idősebb fiúval minden kapcsolat megszakadt. A szülők és a kisebbik fiú a Szilágyi Erzsébet fasor 2. szám alatti pincében vészelte át a telet, hol a németektől, hol az oroszoktól rettegve. Csak 1945 márciusában tudtak visszatérni Csongrádra.

A hazatérő családot egy teljesen kifosztott, üres ház várta: csak a kristálycsillár és a selyembúrájú állólámpa volt a helyén. Sóhlya Margit azonnal a bútorok felkutatásába kezdett. A szomszédoknál meg is találta a szalongarnitúrát, edényeket és néhány bútort, melyet az oroszok elől menekítettek meg a családnak. A Mária Terézia-stílusú, intarziás könyvszekrényért Szentesisig utazott, mert úgy értesült, hogy azt az oroszok hurcolták el bevagonírozás céljából. Sóhlya Margit addig könyörgött az orosz tiszteknek, míg végül hazavihette a szerkényt. A családi festményeket Boda Vilmos, a polgári iskola ideiglenes igazgatója menekítette át az iskolába. Az ebédlőasztal és a kocszos kályha is előkerült. A bőrbútoroknak, az íróasztalnak és a zongorának azonban végleg nyoma veszett, a családi kéziratok és a könyvgyűjtemény²⁸ jelentős részét a házban megszálló orosz katonák eltűzték.

A visszatérés után Hajdú Mihály ismét elfoglalta hivatalát a csongrádi Ármentesítő Társulatnál, Gyula pedig az érettségire készült és gimnáziumba járt. Szórakozásként a 'forumra' (a mai Hild sétány bíróság felé eső végén) ült ki a barátaival beszélgetni, vagy vendéglőbe mentek biliárdozni. A hazaérkezés után hat hónappal értesültek a szülők Mihály fiuk elestéről.

²⁷ Hajdúné Sóhlya Margit levele az Andrásy utcai családi házról, gyermekeinek és unokáinak címezve (1975). Közli: Hajdú 2000.

²⁸ Gárdonyi Géza művei, valamint Jókai Mór 100 kötetes, jubileumi díszkiadásos életműve is a gyűjtemény részei voltak. Ezeket Hajdú Gyula nyugdíjas éveiben újból összegyűjtötte.

A család anyagi veszteségeinek sora a bútorok széthordásával nem ért véget. Mercedes Benz gépkocsijukat még 1944-ben katonai szolgálatra hívták be, és többé nem kapták vissza. Az Andrássy utcai ház patika-részét 1948-ban államosították, így a rendszeresen szedett bérleti díjtól is elestek. Ugyanebben az évben Hajdú Mihályt nyugdíjazták, majd a korábbi kormánypárt városi szervezetében betöltött tisztsége miatt elrendelték internálását. Erre végül nem került sor, ám a családfőt hosszú időn keresztül rendőri megfigyelés alatt tartották.

1951-ben a család kulákkistára került, így minden mezőgazdasági terményt és a hízott disznókat is be kellett szolgáltatniuk. A Hajdú-ági örökségként kapott kiseréti szőlőt államosították, a kunyhót lerombolták. Az Andrássy utcai családi házat 1952 után bárki kiigényelhette. A különbejáratú két utcai szobába és a kis szobába a Hornyik-ágból származó Varjasi István kántor költözött feleségével. A család egyik udvaros alkalmazottja is megpróbált több helyiséget kiigényelni, de a bíróságon a család fellebbezésének adtak helyt.

Bár 1957-ben az Andrássy utcai ház, néhány bökényi föld és a szőlők is visszakerültek a család tulajdonába, ám egy későbbi kollektivizálási hullámban újra le kellett mondaniuk mindenükről. A ház ismételt visszaszerzésével együtt vállalniuk kellett az államnak a sarki patika felújítására tett befektetésének kifizetését (70.000 forintot). Ez a teher éveken keresztül a legszigorúbb takarékosagra kényszerítette a családot. 1964-ben a családfő, Hajdú Mihály agyvérzés következtében meghalt. Sóhlya Mária ekkor költözött vissza gyászoló húga mellé a régi családi házba.

A sarki patika tulajdonosai időközben bezárták az üzletet, és a gyógyszertár helyiségeit a Pest Megyei Építőipari Szövetkezeti Közös Vállalat bérelte ki. 1977-től a FÜTŐBER Ifjúsági Klubja működött a házrészben. 1992-ben a FÜTŐBER Ifjúsági Klub kiköltözött az épületből, Hajdú Gyula pedig meghirdette a bérleményt. Azóta a sarkon élelmiszerbolt működik – csak a bérlők változnak időnként.

A Sóhlya-Hajdú leszármazottak saját lakrészén belül az ebédlőt és a dolgozószobát is leválasztották majd rokonoknak adták ki, hogy ne idegeneknek legyen kiutalva. Az 1970-es évek után is többször változtak a bérlők: Varjasi István után a DÉGÁZ, a Városi Gyerekkönyvtár, a KISZ és egy nyelvtúdió, majd egy festőművész nő bérelte a két nagy utcai szobát. Ezek a helyiségek a 2000-es évek elején kerültek vissza a család tulajdonába.

Hajdú Gyula, Sóhlya Margit kisebbik fia az érettségi után a Műegyetem vegyészmérnöki karán tanult tovább. Az oklevél megszerzése után a Chinoin gyógyszergyárban helyezkedett el, ahol nyugdíjazásáig osztályvezetőként dolgozott. 1965-ben Gyula megnősült, felesége, Juhász Erelka szintén vegyészmérnök. Házasságukból három gyermek született; Gyula (1968) közgazdász, Zoltán (1969) építészmérnök, Judit (1971) gyógyszerész lett. A Sóhlya-házból az egyik Mária Terézia-stílusú könyvszekrény, a bőrbútorokhoz tartozó asztal és a kristálycsillár Hajdú Gyula budai lakására került. Az Andrássy utcai házat jelenleg is folyamatosan használják.

Az anyagi és társadalmi felemelkedés egy lehetséges mintájának tanulságai

A család kiemelkedésének első lendületét a juhász fiából kőművessé majd kántorrá előlépett Sohlya Antal rendkívüli ambíciói adták. A csongrádi főkántor nagyra becsülte a tudást, hisz saját példáján tapasztalhatta a képzettség sikeresen kamatoztatott előnyeit: a növekvő társadalmi megbecsültséget és az anyagi biztonságot. Biztos volt benne, hogy a továbbtanulás gyermekei számára is valódi előrelépési lehetőséget jelenthet.

A család betagozódása a helyi társadalomba akkor teljesedett be, amikor a főkántor gyermekei helyi kiválóságokkal kötötték össze életüket. Ugyanakkor nem tekinthetünk el attól, hogy a Sohlya-leányok férjei jellemzően a házasságkötés után léptek előrébb a ranglétrán: Hornyik Károly iparosból lett a főkántor helyettese, Farkas Béla pedig kántortanítóból vált iskolaigazgatóvá. Söhlya Gyula feleségeinek vagyona a főjegyző befolyásával párosulva sikeres, előremutató párosításnak bizonyult, mely az egész família életére hatással volt. Hiába méltatlankodott Hegyi Antal plébános, miszerint a csongrádi kántori állás „nem a Sohlya család beneficiuma”, a megrop-pant egészségu főkántor helyettesének Sohlya Antal vejét, Hornyik Károlyt tették meg. Ugyan a plébános panasa szerint Hornyik alkalmatlan volt a tisztség betöltésére, Söhlya Gyula sógorának eltávolítási kísérletét maga is „darázs-fészekbe nyúlásnak” nevezte.²⁹

A csongrádi főkántor fél évszázados egyházi múltja az unokák és dédunokák életére is hatással volt. Az egyik Hornyik-unokából pap, annak öccséből kántor lett. Dédleányát, Farkas Máriát kántortanító vette feleségül.

A harmadik és negyedik nemzedékben – beházasodások révén – a katonai és műszaki értelmiségiek felé bővült a kör. A Hajdú családban az édesapa, Hajdú Mihály diplomás mérnökként vette el tanítói oklevéllel rendelkező feleségét, Söhlya Margitot, a csongrádi főjegyző ifjabbik leányát. Gyula fiuk vegyész-mérnök végzettséget szerzett, felesége azonos szakmával rendelkezett. Gyermekeik napjainkban mind diplomás, egzisztenciával rendelkező budapesti értelmiségiek. Az egyházi, hivatalnoki, katonai majd diplomás értelmiségi vonal kibontakozása a *tanulás valódi értéként való felfogásának* sikerét mutatja, mely több generáción át öröklődve biztosította és biztosítja napjainkban is a család előrelépésének hajtóerejét.

A leszármazottak tudatosan ápolják felmenőik – elsősorban Söhlya Gyula főjegyző emléket, ami nem csak a családi keresztnevéadási gyakorlatban (Söhlya Gyula unokája, déd- és ükunokája is Gyula lett), de az Andrássy utcai házra készített emléktábla kihelyezése, illetve a várost elkerülő út „Söhlya Gyula körúttá” keresztelésének tervében is megmutatkozik. Általában véve büszkék és őszintén kíváncsiak elődeikre. Bár mindannyian Budapesten élnek és a csongrádi ház inkább nyáron népesül be, ifj. Hajdú Gyula szigorúan meghagyta három fiának, hogy a Söhlya-házat folyamatosan gondozzák és soha el ne adják.

29 VPL APar. Cs. 1897. július 8. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatóságnak.

IRODALOM

GYÖNGYÖSSY Orsolya

2014 *Plébánia és társadalom. A római katolikus alsópapság és a laikus templomszolgák társadalmi szerepe Csongrádon a 19. század második felében.* Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 48; A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 16. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tan-szék, Szeged.

HAJDÚ Gyula

2000 *Emlékeim.* Kézirat Ifj. Hajdú Gyula tulajdonában.

SEBESTYÉN István

2013 Sohlya Gyula. Csongrád főjegyzőjének 41 éves köztisztviselői pályája. In. GEORGIADES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 2013.* Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 9–124.

VARGYASY id. Dániel Gábor

1908 *Adatok a Vargyasi Daniel család történetéhez.* Budapest.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Csongrádi Levéltár

Csongrád város 1865–1872-ig nagyközség tanácsának iratai (1802) 1849–1871 (1872) a/ Tanácsülési jegyzőkönyvek V.B 42. (MNL CsML CsL V. B. 42.)

V.B.71. Csongrád Város, 1880–1923-ig nagyközség képviselőtestületének iratai. A. Közgyűlési jegyzőkönyvek (MNL CsML CsL V.B. 71.)

Csongrád város, 1865–1872-ig nagyközség képviselőtestületének iratai 1849–1871. V.B.41. jegyzőkönyvek és iratok. (MNL CsML CsL V. B. 41.)

Nagyboldogasszony Plébánia Irattára, Csongrád - NPI

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár

Acta Parochiarum Csongrád – VPL APar. Cs.

Acta Privatorum Csongrád – VPL APriv.

Kántorválasztások Csongrádon 1907 és 1908-ban

A „díszes és fényes” csongrádi kántori hivatal sorsa 1894 decemberétől – a közel fél évszázada szolgáló Sohlya Antal főkántor lebénulásától – kezdve másfél évtizeden keresztül bizonytalan volt. A munkaképtelen főéneklész helyettese Jolán nevű leányának férje, Hornyik Károly lett. A megegyezés szerint a kántorhelyettes hivatott gondviselni és nyugdíjat biztosítani az agg főéneklésznek. Bár a plébános és a hívek rendszeresen panaszkodtak a helyettes kántor kiszámíthatatlan távollétei valamint gyenge ének- és orgonatudása miatt,¹ Sohlya Antal 1902-ben bekövetkezett halálát követően sem írtak ki szabályszerű kántori pályázatot Csongrádon. Hornyik Károly háborítatlansága mögött többen sógorát, a befolyásos Söhlya Gyula főjegyző² személyét sejtették. Ami bizonyos, hogy a csongrádi képviselőtestületnek öt esztendőn keresztül nem sikerült sem a kántorválasztásra jogosultak körét meghatározni, sem a választás forgatókönyvét előkészítenie.

Tanulmányomban a csongrádi kántori hivatal sorsát vizsgálom Sohlya Antal főkántor halálától az első olyan egyházi éneklész beiktatásáig, akit nem fűztek rokoni szálak a Sohlya–Hornyik családhoz (1902–1908). Hiánypótlási szándéktól vezérelve a kántorválasztás eljárásrendjét is ismertetem. Elemzésemben különös hangsúlyt fektetek az eltérő érdekek ütközésének bemutatására, valamint annak vizsgálatára, hogy a kántorjelöltek milyen stratégiákat vetettek be saját esélyeik növeléséért? Hogyan zajlott a lobbizás, a választásra jogosult képviselők „puhítása”? Milyen érdekek mentén rendeződtek az egyes „pártok”, ki, milyen megfontolásból támogatott egy-egy kántort? Hogyan kommunikálta mindezt a korabeli csongrádi sajtó?

Forrásaim többségében képviselőtestületi jegyzőkönyvek, a csongrádi plébániai irattárban található, az 1907. és 1908. évi kántorválasztásokra vonatkozó iratok valamint sajtóanyagok voltak. Az adatok helyes értelmezéséhez elengedhetetlenül fontos a korabeli csongrádi újságok politikai irányultságának ismerete. Elfogulatlan tudósítással ugyanis (különösen a témánkat érintő cikkekre igaz ez) aligha találkozhatunk.

A csongrádi újságok jellemzően vagy a liberális Községi Párt (a Szabadelvű Párt helyi csoportja), vagy a Függetlenségi 48-as Párt³ szócsöveként működtek. Ezek mellett független, „polgári” hetilapra is van példa.⁴ Az 1890 márciusától megjelenő *Tiszavidék*et a helyi liberális értelmiségiek indították el.⁵ A *Tiszavidék* mögül azonban – a *Csongrád* hetilappal folytatott állandó harc következményeként – az alapítók kihátráltak, így 1891 után a *Tiszavidék* a helyi vezetők álláspontját közvetítette. A *Csongrádi Lap* egy évvel később indult, főszerkesztője a *Tiszavidéktől* távozó Éder János lett. Éder negyed évszázadon keresztül szerkesztette a hetilapot, így a *Csongrádi*

1 Sohlya Antal nyugdíjazásának ügyéről és Hornyik Károlyról bővebben lásd: Gyöngyössi 2014. 132–134.

2 Forrásaink arról tanúskodnak, hogy Sohlya Antal fia már Söhlya, ritkábban Solyaként írta alá a nevét. Írásomban a neveket a primer forrásokban szereplő forma szerint; vagyis a főkántor vezetéknévét Sohlya, a leszármazottakét Söhlyaként használok.

3 Az 1848-as forradalom és szabadságharcot a Habsburg birodalomtól való elszakadás, az önálló, független Magyarország eszméje, a rendi államformán való túllépés vágya élte. A levert mozgalom szellemiségét 1884 után a Függelenségi 48-as Párt és az ún. „negyvennyolcas népkörök” képviselték.

4 A 48-as eszméket elsősorban Csemegi Antal, Hegyi Antal plébános és Sohlya Antal főkántor képviselték. A liberális képviselők közül kiemelésre méltó Söhlya Gyula főjegyző, Éder János tanár, Réti Ferenc ügyvéd és Holczer (Holló) Adolf ügyvéd személye.

5 Dudás 1999. 3–4.

Lap szellemisége, politikai irányultsága következetesen liberális és szociáldemokrata maradt.⁶ A *Csongrádi Újság* Bozó Sándor és Justin Mihály nyomdászok saját, független hetilapjaként indult.⁷ A lap mindig a helyi közélet legégetőbb témáit boncolgatta olykor gunyoros, csipkelődő hangnemben.

A következőkben időrendi sorrendben haladva veszem végig először az 1907. majd az 1908. évi kántorválasztás előzményeit, ismertetem a választás menetét majd az eseményt követő sajtóreakciókat.

Az 1907-es kántorválasztás előkészítése

Bár forrásaink arra utalnak, hogy az utolsó, 1860. augusztus 3-án tartott csongrádi kántorválasztás jegyzőkönyve a 20. század legelején még megvolt,⁸ forgatókönyve azonban – a választásban érintett intézmények átalakulásával – elvült. Az új választás menetét a csongrádi eljáróság, a belügyminisztérium valamint a váci megyéspüspök által egyaránt törvényesnek és méltányosnak elfogadott szabályok mentén kellett meghatározni. Hogy ez mennyire nem ment könnyen, mutatja, hogy a felhívást csak 1907-ben tették közzé annak ellenére, hogy a törvényi feltételek feltérképezése már a Sohlya Antal halálát követő évben, 1902-ben elkezdődött.⁹

Az előkészítés nehézkesen haladt, ebben azonban több tényező is szerepet játszott. Elsőként a Hegyi Antal plébános hirtelen távozását követő hitéleti zűrzavart kell kiemelni. Miután a váci püspöki székhely 1902-ben – hiányzó misepénzek ürügyén – nyomozást indított a plébános ellen, Hegyi Antal egyik napról a másikra Amerikába emigrált. A helyére érkező ideiglenes adminisztrátor elsősorban a plébánia anyagi helyzetének tisztázásán, szerződések, számlák és megállapodások felgöngyölítésén munkálkodott. A csongrádi hívek csak 1903-ban, Porubszky József plébános kinevezésével nyertek új, valódi lelki vezetőt. Közben a helyi képviselőtestület egyre erősebben hangoztatta a csongrádi plébánia kettéválasztásának szükségességét, és sürgette az egyházi alkalmazottak stóla-illetményeinek rendezését. A váci megyéspüspök és a csongrádi eljáróság kapcsolatát a Szent Rókus-templom és a temető tulajdonjogának kérdése árnyékolta be; 1905-ben Csáky Károly püspök pert is indított a városvezetők ellen. A kántor-kérdés tehát csak egy volt a számos, megoldásra váró egyházi ügy között, melyet ráadásul – a főjegyző családi érintettsége miatt – érzékeny helyi politikai szálak fontak keresztül. De mi is történt valójában Csongrádon a kántorválasztás ügyében 1903 és 1907 között?

1903. február–márciusában a helyi képviselőtestület a szentesi esperes állásfoglalását kérte annak meghatározásában, hogy milyen elvek és szabályok mentén alakítsák ki az eljövendő kántorválasztás menetét.¹⁰ Az esperes válasz helyett Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter levelének másolatát küldte el, melyet még 1899 decemberében írt a váci megyéspüspöknek a kiskundorozsmai kántorválasztással kapcsolatosan. A képviselőtestület mint a dorozsmai

6 DUDÁS 1999. 5–6.

7 Először Réti Ferenc majd Sághy Mihály, Tóth Dénes majd Szabados Mihály lett a főszerkesztő.

8 A kérdéses jegyzőkönyv 2016-ban sem levéltárban, sem plébániai irattárban nem volt megtalálható.

9 Lásd: MNL CsML CsL Csongrád Város Képviselőtestületének jegyzőkönyvei V. B. 71 a26. 1903. december 18. jk. 357. sz. Cs. vármegye trv. hatósági bizottságának 360/903. sz. határozata a kántorválasztás ügyében keletkezett 198/903. határozatának részleges megváltoztatásáról.

10 NPI 1903. március 17. Csongrádi képviselőtestületi közgyűlés jegyzőkönyvi kivonata (másolat). Szentesi esperesi hivatal 38/903 írtatva a kántorválasztás módozatainak megállapításáról. Csatolva a vall. és közokt. min. 94486/899 sz. rendelete a kiskundorozsmai kántorválasztásról.

templom kegyura ugyanis mellőzni kívánta a megválasztott kántor személyének egyházi jóváhagyását, míg a püspök ragaszkodott volna ezen (általában teljesen formális) végső, beleegyező akushoz. A miniszter a dorozsmai ügy kapcsán részletesen kifejtette véleményét a kántorválasztás helyesnek tartott rendjéről és a szem előtt tartandó irányelvekről.¹¹

Az 1903. március 17-én tartott csongrádi képviselőtestületi ülésen Sóhlya Gyula főjegyző felolvasta a miniszter levelét, majd nyomban meg is indokolta, miért nem lehet a dorozsmai esetet követendő mintának tekinteni. Lényeges különbségként emelte ki, hogy a csongrádi plébánia-templom kegyura a gróf nagykárolyi Károlyi család, és nem a település. Hangsúlyozta továbbá, hogy az 1860. évi kántorválasztás alkalmával a képviselőtestület nem katolikus tagjai is éltek szavazati jogukkal; így amennyiben ez a kitétel nem teljesül a jövőben, az izraelita és református képviselők jogfosztást szenvednek el.

A főjegyző ez utóbbi kijelentése heves vitát váltott ki. Dr. Szarka Mihály, Sóhlya Gyula elszánt politikai ellenfele keményen kiállt amellett, hogy kizárólag a római katolikus képviselők élhessenek szavazati jogukkal. Büchler Márton rabbi ekkor megjegyezte, hogy az izraelita képviselők – az ő tudta szerint – nem szándékoztak a katolikus kántor választásának ügyébe avatkozni. Ugyanakkor kilátásba helyezte, hogy hivatalos eltiltásuk esetén „aligha lesznek azon helyzetben, hogy ezen feltett szándékuk mellett megmaradjanak”.¹² Az elhatalmasodó indulatok mederben tartására a csongrádi bíró felállással kinyilvánított voksolást akart elrendelni, ám dr. Szarka a név szerinti szavazás mellett kardoskodott. Sóhlya Gyula ekkor emlékeztette arra, hogy a név szerinti voksolás elrendeléséhez legalább tíz képviselő beleegyezése szükséges. „Ezen kijelentés után nagyobb zajongás támadt, s elnöklő bíró, aki a szavazást akarta elrendelni, szóhoz nem juthatott, s ezen idő alatt dr. Szarka Mihály községi képviselő egy névszerinti szavazást elrendelő ívet állított ki, s azt 10 képviselővel alá is íratta s azt elnöklő II. bírónak be is nyújtotta”.¹³ Bár Szarka eljárását többen botrányosnak ítélték, a név szerinti voksolást végül elrendelték. A képviselők alig pár szavazat különbséggel dr. Szarka Mihály javaslatát fogadták el, így kimondták a római katolikus képviselők kizárólagos szavazati jogát.

Az ülésen két további kérdés is felmerült. Réti Ferenc szabadelvű képviselő azt kifogásolta, hogy a szabad választási jog a tervezett, kilenc tagú jelölőbizottság megalakításával korlátok közé szorulna, hisz a többi képviselő kizárólag az ő jelöltjeik közül választhatna. Réti fenntartásai nem találtak visszhangra. A püspöki jóváhagyás elfogadása viszont – a dorozsmai esethez hasonlóan

11 Wlassics Gyula levelében arra hívja fel a dorozsmai képviselőtestület figyelmét, hogy a kántor egyházi alkalmazott, így jogszerű működéséhez egyházi főhatósági jóváhagyásra is szükség van, továbbá személyének kijelölése nem tartozéka a kegyúri jognak. Álláspontja szerint a megüresült állásról pályázatot kell közzé tenni, a közzétételről az egyházmegyei főhatóságot értesíteni. A pályázatokat a kerületi esperesnek szükséges továbbítani, aki javaslatot tesz a próbaéneklés időpontjára. A jelölő bizottságot kilenc választott képviselő és a helyi plébános alkotja, elnökük a kerületi esperes. A próbaéneklés után a bizottság a helyi előjáróság elé terjeszti a legalkalmasabbnak tartott jelöltek listáját, majd három napon belül intézkednek a kántorválasztó közgyűlés összehívásáról, döntenek annak időpontjáról. A kántort tehát a képviselőtestület választja egy, az egyházmegyei hatósággal közösen megállapított napon, melyre a püspöki biztos küldött-ségileg meg van hívva. A nem római katolikus vallású képviselőtestületi tagok a választástól tartózkodni kötelesek. Ha a választási eljárás ellen kifogás merülne fel, az illetékes közigazgatási hatóságoknál és az egyházmegyei főhatóságoknál kell panaszt tenni. Az egyházmegyei főhatóság a választást követő 30 napon belül vagy megerősíti, vagy indoklás kíséretében megtagadja a választott kántor véglegesítését. Ha viszont 30 napon belül nem érkezik püspöki válasz, a jelölt megerősítése automatikusan megtörténik. A kántor díjlevelét a képviselőtestület és az egyházmegyei főhatóság határozata alapján a községi előjáróság állítja ki. A miniszter által jóváhagyott szabályozó rendelet Dorozsmára vonatkozóan addig marad hatályban, míg nem lesz Dorozsmán önálló egyháztanács, esetleg más, országos érvényű szabályozás nem lép életbe. NPI Wlassics Gyula miniszter levele Csák Károly váci megyéspüspöknek, 1899. december 21. (másolat.)

12 NPI 1903. március 17. Képviselőtestületi közgyűlés jegyzőkönyvi kivonat (másolat).

13 NPI 1903. március 17. Képviselőtestületi közgyűlés jegyzőkönyvi kivonat (másolat).

– többekben aggályokat ébresztett. Rövid vita után a csongrádi képviselőtestület kialakította álláspontját, mely szerint míg a kántor a településtől kapja a lakását és a fizetését, a megyéspüspök jóváhagyásának nincs jogalapja.¹⁴

A frissen kinevezett csongrádi plébánost, Porubszky Józsefet felháborította a képviselők döntése, így fellebbezést nyújtott be a Megyei Közigazgatási Hatóság felé. A plébános érvelésének lényege, hogy kántorválasztás alkalmával a képviselőtestület nem a politikai községet, hanem a hitközséget képviseli: a hitközség felsőbb hatósága pedig a megyéspüspök. Így annak eldöntése, hogy van-e a kántor ellen egyházi jogi kifogás vagy sem, az egyházmegyei főhatóság jogkörébe tartozik.¹⁵

A választás menetével és az érintett intézmények jogosultságaival kapcsolatban egy esztendő múltán is nagy volt a bizonytalanság. A képviselőtestület ezért az 1850 és 1854 között csongrádi plébánosként szolgált, majd időközben püspöki helynökké kinevezett Virter Lajoshoz fordult segítségért. Virter Lajost valódi odaadással szerették csongrádi hívei, és elhelyezése után is visszavisszatért a településre, ha békítésre vagy józan beszédre volt szükség. A levél megfogalmazására Porubszky József atyát kérték fel, kinek az idős Virter atya szokatlanul szűkszavúan válaszolt. Jelezte, hogyha a csongrádiaknak meghatározott kérdése van, arra szívesen reflektál; általánosságban viszont nem tud javaslatot tenni. „Különben a kántor a nép által választatik az esperes elnökelete alatt, és a választás jegyzőkönyvét az én jóváhagyásom alá terjesztik úgy, mint máshol.”¹⁶

Másodlagos forrásokból tudjuk, hogy 1903 és 1907 között mind a püspöki jóváhagyás, mind a nem katolikus képviselők szavazati jogának kérdése több világi és egyházi hatósághoz is eljutott. A közigazgatási bíróság végül 1907 januárjában kimondta, hogy a katolikus kántor személyéről csak a katolikus képviselők dönthetnek, a kántor működésének érvényessége pedig a megyéspüspök jóváhagyásának függvénye. Ugyanakkor azt is leszögezték, hogy a kántorválasztással kapcsolatos további kérdések nem tartoznak a világi bíróság hatáskörébe.¹⁷

Mindezek után joggal lehetett várni, hogy a kántori állás ügye belátható időn belül rendeződni fog. Év elején a helyi sajtóban ismét aktuálissá vált a kérdés, egyre sűrűsödtek a vonatkozó cikkek és véleményformáló tudósítások. A *Csongrádi Lap* januárban azt hangoztatta, hogy méltányossági okokból a tíz esztendeje helyettesként szolgáló Hornyik Károlyt illene kinevezni főkántornak.¹⁸ Hornyik támogatásának szándéka a későbbiekben nem jellemzi a lapot. A *Csongrádi Újság* mindeközben elszánt Sóhlya- és Hornyik-ellenes kampányt folytatott; a 'közérdeket háttérbe szorító családi érdek', a 'választások szándékos akadályozása' és a 'tisztességtelen lobbizás' a vonatkozó cikkek vissza-visszatérő motívumai. A vádak elsődrendű, de nem kizárólagosan címzettje Sóhlya főjegyző. A hivatal elnyerésének vágya ugyanis másokat is cselekvésre késztetett: „Még ugyan nincs kihirdetve a pályázat, de a kath. képviselők puhítására már is megeredt a korteskedés. Jámbor fiúk léptek atyjukért sorompóba s bizalmas levelekkel halmozták el a 'tekintetes' községi képviselő urakat, kikről pedig annak előtte talán azt sem igen tudták, vannak-e a világon?”¹⁹

A *Csongrádi Újság* a tisztességes verseny érdekében azt javasolta, hogy a vesztegetés gyanújába kerülő jelölteket zárják ki, és a választás előtt egy jelölt se énekelhessen a templomban: „mert arra

14 NPI 1903. március 17. Képviselőtestületi közgyűlés jegyzőkönyvi kivonat (másolat).

15 NPI 1903. március 31. Porubszky József plébános levele a Megyei Közigazgatási Hatóságnak.

16 NPI 1904. június 15. Virter Lajos általános püspöki helynök levele a csongrádi plébánosnak.

17 *Csongrádi Lap*, 1907. január 20. XVII. évf. 4. szám, 2. old.; *Csongrádi Újság*, 1907. január 20. V. évf. 3. szám, 3. old.

18 *Csongrádi Lap*, 1907. január 20. XVII. évf. 4. szám, 2. old.

19 *Csongrádi Újság*, 1907. június 2. V. évf. 22. szám, 2. old.

nincs szükség, hogy heteken és hónapokon keresztül izgalomban tartsák az ájtatoskodó közönséget”.²⁰

Miért nem írták még ki a választásokat, ha a januári döntés óta a halasztásnak nincs törvényes indoka? – teszik fel a kérdést a lap augusztus 25-i számában. A háttérben – a korábbiakhoz hasonlóan – most is a főjegyző „ügyeskedését” sejtetik.²¹ A cikk második felében kiderül, hogy Hornyik Károlynak egyéb „bűnei” is vannak amellet, hogy Sóhlya Gyula sógora. A *Csongrádi Újság* szerzője szerint a helyettes kántor többnyire kecskeméti szőlőföldjén időzik, miközben Csongrádon a kántori hivatal „szomorú árvaságban sínylődik”, és minden kántori teendőt a segédek végeznek. A kántorsegédék nemtörődomsége főleg temetések alkalmával mutatkozik meg.²² Mindezek mellett a halotti búcsúztatók tarifája nincs szabályozva, így semmi nem gátolja a kántor visszaélését.²³

A sokat várt kiírás végül 1907. szeptember 1-jén jelent meg a *Tiszavidékben* és a *Csongrádi Lapban*, elsején és nyolcadikán a *Népnevelő* tanügyi közlönyben, majd szeptember 12-én a *Néptanítók Lapjában*. Pontos szövege így hangzik:

„A csongrádi róm. kath. kántori állásra pályázat hirdettetik. Évi jövedelme: 1. Természetbeni lakás és kert. 2. 30 kat. hold szántóföld haszonélvezete. 3. A városi pénztárból 800 korona. 4. Mintegy 3000 korona stólajövedelem, melyből köteles az egyházi szertartásokban jártas, kellemes hangú segédet tartani és mindkét templomban az istentiszteleteket ellátni. Kíváncsítanak tanítói oklevél, továbbá kántori működési bizonyítvány, vagy oklevél. Az 1904. évben megállapított és hatóságilag megerősített egyezmény rendeleteihez úgy a stóla- és búcsúztató-illetékek szedésében, mint a többiekben alkalmazkodni tartozik. A kérvények szeptember 28-ig bezárólag Porubszky József apát-plébános úrhoz küldendők. A választás napja szeptember 30, mely nap reggelén a próbaéneklés is megtartatik.”²⁴

A *Csongrádi Újság* alaposan megvizsgálta a kiírást. Az első, amire felhívták az olvasó figyelmét, az a feltűnően rövid határidő; a hasonló pályázatoknál megszokott hat helyett négy hetet hagytak az iratok benyújtására. Hiányolták továbbá a meghirdetés és a próbaéneklés időpontjának rögzítését; „mert azt nem akarjuk hinni, hogy e lényeges pont azért maradt volna ki a pályázatból, hogy a pályázók ne tudjanak a próbára megjelenni”.²⁵ A lap a választás kiszívárgott forgatókönyvében is gyanús elemeket észlelt, és hosszasan háborgott azon, hogy a képviselőtestület nem jelölt ki zenei szakértőket.²⁶

20 *Csongrádi Újság*, 1907. június 2. V. évf. 22. szám, 2. old.

21 A cikk írója szerint Sóhlya Gyula azért kardoskodott a nem katolikus képviselők szavazati jogáért, mert az izraelita szavazóktól Hornyik Károly pozíciójának megerősítését remélte. *Csongrádi Újság*, 1907. augusztus 25. V. évf. 34. szám, 2. old.

22 „Hogy többet ne említsek, a temetésüknél már kiment divatból a 'Venite exultemus' és 'Laudate pueri' előírt egyházi zsoltárok éneklése. A kántor urak azt se latinul, se magyarul nem végzik, hanem elkurjantják belőle az első szavakat, aztán mindjárt jön a 'Requiem aeternam' meg a 'Gloria Patri', hogy annál több idő jusson a búcsúztatókra.” *Csongrádi Újság*, 1907. augusztus 25. V. évf. 34. szám, 2. old.

23 *Csongrádi Újság*, 1907. augusztus 25. V. évf. 34. szám, 2. old.

24 *Néptanítók Lapja*, 1907. szeptember 12. XL. évf. 38. szám. Ld. NPI „Kántorok” mappa.

25 *Csongrádi Újság*, 1907. szeptember 15. V. évf. 37. szám, 2. old.

26 „Hát hogyan?? A megválasztandó kántornak nem kell zenei érzékkel és képzettséggel bírnia? Elég talán, ha szavalja a búcsúztatókat és kurjongatni tud a templomban?” *Csongrádi Újság*, 1907. szeptember 15. V. évf. 37. szám, 2. old.

Ezt az írást, mely a plébánia és a Söhly-párti képviselők cinkos összejárását latolgatta, már Porubszky plébános sem hagyta szó nélkül. A plébános levelében sorra cáfolta a cikkben felsorolt vádakat; jelezte, hogy a helyi képviselők többsége földtulajdonos, így a nyári mezőgazdasági munkákra való tekintettel kérték a választás elhalasztást. A sokat kritizált hirdetményt pedig a kerületi esperessel egyetértésben fogalmazták meg. Levele végén Porubszky atya arról biztosította a főszerkesztőt, hogy a választás „igazságos és pártatlan vezetés alatt” fog végbe menni. A szerkesztőt nem győzték meg a plébános érvei.²⁷

A kántorválasztás előtti, utolsó cikk egy nappal az esemény előtt, szeptember 29-én jelent meg. A *Csongrádi Újság* cikkírója még utoljára feltárta vette azokat a tényezőket, melyek a pályázók szándékos akadályozására vagy összezavarásának szándékára utalhattak. A cikkíró „félelme” a korábbiaknál jóval artikuláltabban fogalmazódott meg: „a pályázat kihirdetése merő formáság a csongrádi egyházban, és a választásnál nem azt fogják keresni, ki a legérdemesebb e diszes állásra, hanem ellenkezőleg, hogyan lehessen oda juttatni egy olyan egyént, kit arra sem készülsége, sem a természet adományai nem képesítenek”.²⁸

A hónapokon át tartó hangulati előkészítésnek meglelt az eredménye: a közelgő kántorválasztás elsőszámú közéleti eseménnyé lépett elő. A *Csongrádi Újság* cikkei azt a benyomást keltették, hogy Hornyik Károly esetleges győzelme a közérdeket elnyomó családi érdek győzelmét jelentené, mely a csongrádi katolikusok megkárosításával egyenlő. Ennek megfelelően a csongrádi kántorválasztás végkimenetele a képviselőtestület moralitásának szintjét, a megvesztegethetőség mértékét fogja mutatni.

A választás menete a hivatalos jegyzőkönyv alapján

1907. szeptember 30-án a várt 27 pályázóból 25 jelent meg a csongrádi községházán, hogy versenybe szálljon a főkántori állás elnyeréséért. A jelöltek név, életkor és működési hely szerint a következők voltak:

Almágy László (49) Kiskundorozsma
Ertl Gábor (24) Zilah
Fehér Ármin (35) Ada
Hajas Lajos (55) Békésszentandrás
Hervanek Gyula (36) Csonoplya
Hornyik Károly (49) Csongrád
Hyross Péter (31) Lopér [Lopej]
Kalmár Illés (36) Salgótarján
Kulcsár József (56) Újkécske [ma: Tiszakécske]
Kutor Árpád (26) Kaposvár
Libácssy Rajmund (27) Mesterszállás
Markovics Elek (33) Jánoshida
Mezey István (26) Mezőkovácsháza
Pelle Gyula (25) Alsóábrány [ma: Bükkábrány]

²⁷ *Csongrádi Újság*, 1907. szeptember 22. V. évf. 38. szám, 2. old.

²⁸ *Csongrádi Újság*, 1907. szeptember 29. V. évf. 39. szám, 2. old.

Petróczy József (24) Hevescsány [ma: Csány]
 Rác N. János (31) Nagykanizsa
 Retek János (24) Érmihályfalva
 Richter József (27) Isaszeg
 Sipos Péter (?) Pusztavacs
 Szabó Gyula (25) Bába (?)
 Szappanos Imre (42) Sátoraljaújhely
 Szemlér Vilmos (46) Okorvölgy
 Ujházi Miklós (44) Endrőd
 Vincze Mihály (26) Felsődabas [ma: Dabas]
 Wurdák Ferenc (21) Kassa
 Zubán Mihály (26) Kiszombor

A kiskundorozsmai jelölt, Almásy László még 1892-ben híresült el a megyei lapokban. Akkor történt ugyanis az a nevezetes dorozsmai kántorválasztás, mely kis híján az előjáróság felkoncolásával végződött, és melynek apropóján Wlassics Gyula említett állásfoglalása is keletkezett.²⁹ Az előzmények ismeretében csak csodálhatjuk, hogy Almásyt ekkoriban még Dorozsmán találjuk. A pályázók közt volt továbbá a kiterjedt Mezey kántordinasztia egyik tagja; Ifj. Mezey István (1881–1936), aki Mezőkovácsházáról kísérelt meg Csongrádra kerülni.³⁰ Ujházy Miklós gyomaendrői kántor – pár évvel korábban megjelent halotti búcsúztató könyvének köszönhetően – már országos hírű kántor-költőnek számított.³¹ Közel húsz esztendeje szolgált Endrődön, amikor versenybe szállt a csongrádi főkántori hivatalért. Hornyik Károlytól eltekintve az egyetlen jelölt, kinek neve a választások előtt a helyi újságokban szerepelt, Kalmár Illés salgótarjáni kántor volt. A *Csongrádi Lap* szeptember 29-i számában kitűnő éneklésznek nevezték, és a választó képviselők figyelmébe ajánlották.³²

A pályázók működési helyét vizsgálva megállapítható, hogy leginkább a Csongrádtól északra és keletre fekvő, Jász-Nagykun-Szolnok és Békés megyei kisebb települések fiatal kántorai próbálkoztak elnyerni a nagyobb jövedelemmel kecsegtető csongrádi állomáshelyet [9]. A dunántúli régió és a megyeközpontok kántorait már kevésbé vonzotta a csongrádi lehetőség [6]. Míg a település 60 kilométeres körzetén belül mindösszesen három pályázó akadt, addig a Délvidékről, Erdélyből és a Felvidékről is érkeztek jelöltek a megmérettetésre [6].

29 A Szentesi Lap tudósítása szerint a kántorválasztás csak ürügy volt arra, hogy a földosztást hátráltató dorozsmai előjáróság és a lakosság közötti feszültség kirobban hasson. „A nép zöme, a földosztó párt a mellett volt, hogy Rigó József török-becsei kántor legyen meg. És Rigó a próbán még be se fejezte énekét, mikor a templomban egybegyűlt nagy néptömeg viharos kiáltásban tört ki: Éljen Rigó! [...] Minthogy a nép közt híre terjedt, hogy az 'urak' nem Rigót akarják megválasztani, a városháza előtt egyszerre vagy kétezer emberből álló tömeg verődött össze, mely aztán megszállta a városháza termeit, udvarát, folyosóit, halálal fenyegetve az előjárókat, ha mást akarnak megválasztani, mint Rigót. [A bíró jelöltje, Almásy László ekkor táviratban kért segítséget; hamarosan meg is érkezett harminc szegedi katona és nyolcvan csendőr, akik kíméletlenül nekiláttak a tömegoszlatásnak]. A nép szétkergetése után, mikor az utcán csönd lett, a nagy tanácsteremben megkezdődött a választás. Dorozsma 13.000 lakosa közül szavazott 21, és ez a huszonegy a Cékus-párt embere lévén, Almásyra szavazott. [...] Az ügyet megfellebbezték és az elkecseregett nép el van készülve rá, hogy Almásyt, a mint először megjelenik a templomban, megkövezi.” *Szentesi Lap*, 1892. január 3. XXII. évf. 2. szám, 2–4. old.

30 A későbbi kunszentmártoni főkántor életéről és működéséről bővebben lásd. BARNÁ 2009. 451–452.

31 Ujházy Miklós: Római Katolikus halotti búcsúztatók. Kiadja Kner Izidor, Gyoma, 1904. A 20. század közepén Korsós Andor csongrádi kántornak is volt a könyvből egy példánya. További adatokat lásd. GYÖNGYÖSSY 2010. 34.

32 *Csongrádi Lap*, 1907. szeptember 29. XVII. évf. 40. szám, 2. old.

Az alispánt dr. Csucs János helyettes főszolgabíró³³, a kegyúri családot Lichtnekker Mihály felgyői uradalmi tisztartó, a megyéspüspököt Korpás Pál kerületi esperes képviselte, aki a kántorválasztó ülést is elnökölte.³⁴ A jegyzőkönyv hitelesítésére három katolikus képviselőt kértek fel.³⁵ Korpás Pál a köszöntő szavak után kihirdette, hogy 27 pályázó közül kettő visszalépett, további nyolc jelöltet pedig vagy a kántori végzettséget igazoló okmány hiánya, vagy életkoruk miatt kellett visszautasítani.³⁶

Szabados József képviselő szólalt fel elsőként, aki kérte, hogy a leendő csongrádi főkántor szerződésébe foglalják bele az 1904-ben megállapított stólailetmények listáját, valamint kötelezzék arra, hogy a csongrádi plébánia esetleges kettéválasztása esetén díjazásának egy részéről önként mondjon le. Szabados indítványozta annak rögzítését is, hogy a kántor a plébános engedélye nélkül ne hagyhassa el Csongrádot, és egy jóhangú, zeneértő segédet tartson maga mellett. Javaslatait a közgyűlés elfogadta.³⁷ Dr. Szarka Mihály ennek kapcsán megjegyezte, hogy az említett 1904-es stólailetmény-megállapodás jegyzőkönyvét a vármegye még nem hagyta jóvá, így az ügy sürgősen tisztázásra szorul.³⁸

A versenyben maradt 17 kántor³⁹ közül a legalkalmasabb jelöltek kiválasztása kilenc katolikus képviselő feladata volt. A kijelölő bizottságban Hegyi Antal egykori csongrádi plébános és Sóhlya Gyula főjegyző mellett több módos csongrádi földbirtokost és ügyvédet találunk.⁴⁰ A bizottság megalakítását követően Korpás Pál a próbaéneklés idejére felfüggesztette a közgyűlést.

A hivatalos választási jegyzőkönyv az ülés újra-nyitásával folytatódott. Megtudjuk, hogy a próbaéneklés benyomásai, a kántorok okmányai és a zeneszakértők véleménye alapján első helyen Kalmár Illést, majd Hornyik Károlyt, Pelle Gyulát, Fehér Ármint és Ujházy Miklóst terjesztette elő a bizottság. A végleges szavazás mikéntjével kapcsolatban ismét dr. Szarka Mihály és Sóhlya Gyula szólalkozott össze; előbbi szavazólapokat, utóbbi név szerinti voksolást indítványozott. A képviselők végül a főjegyző javaslatát fogadták el.⁴¹ A sorsdöntő választáson 25 képviselő Hornyik Károlyt, 10 Kalmár Illést, egy pedig Fehér Ármint támogatta. Porubszky József plébános és dr. Sörös Miklós orvos tartózkodott.⁴² Hornyik Károly győzelméről jegyzőkönyvi kivonattal értesítették a megyéspüspököt, a vármegyei hatóságot, a csongrádi plébánost és a kántort.

33 NPI Alispáni megbízás 1907. szeptember 28. Szentes.

34 MNL CsML CsL Képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1907. szeptember 30. jk. 366. sz.

35 Dr. Szarka Mihály, Nagypál Imre, Ornyik Mihály. MNL CsML CsL Képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1907. szeptember 30. jk. 366. sz.

36 Mivel a kántori fogadószerződés közokiratnak számít, kiskorú nem írhatja alá. A magyar jog szerint a nagykorúság korhatára ebben az időszakban 24 év volt.

37 MNL CsML CsL Képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1907. szeptember 30. jk. 367. sz.

38 MNL CsML CsL Képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1907. szeptember 30. jk. 368. sz.

39 A 17, próbaéneklésre bocsátott kántor: Ertl Gábor, Wurdák Ferenc, Kutor Árpád, Szappanos Imre, Zubán Mihály, Sipos Péter, Kalmár Illés, Szabó Gyula, Ujházi Miklós, Pelle Gyula, Libássy Rajmund, Hyross Péter, Fehér Ármin, Hornyik Károly, Rácz János, Richter József, Retek János.

40 A bizottság tagjai voltak: Hegyi Antal, Szarka Mihály, Sóhlya Gyula, Nagypál Imre, Dragon Károly, Szabados József, Faragó Antal, Herke Ferenc, Justin Gergely. Hivatalból tagja volt Porubszky József plébános, a kerületi esperes, a kegyúr és a vármegye képviselője.

41 MNL CsML CsL Képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1907. szeptember 30. jk. 371. sz.

42 Hornyik Károlyra szavaztak: Blázsik Mihály, Cseh János, Dragon Károly, Deák Imre, Szőke Pál, ifj. Galambos Ferenc, Szabó Sándor, Herke Ferenc, Huszka János, Kaszaniczky István, Kasztel József, Réti Jenő, Márton András, Ornyik Mihály, Pintér Mihály, Szarka Mihály, Tekulics Sándor, Túri A. János, Túri A. László, Sóllya Gyula, Kovács Elemér, Faragó Péter, Gillniger Lajos, Zságer Mihály, Sinkó Gergely, Túri A. Pál. Kalmár Illésre szavaztak: Faragó Antal, Lichtnekker Mihály, Fekete Márton, Hegyi Antal, Fűri Imre, Nagypál Imre, Ötvös Antal, Máté János, dr. Szarka Mihály, Vári István. Fehér Árminra Szabados József szavazott.

Sajtóreakciók

„Ahova ágyúkkal és szuronyokkal nem lehet eljutni, utat tud nyitni egy zsák arannyal megterhelt számár.”⁴³

Míg a fenti jegyzőkönyv a kántorválasztó gyűlés hivatalos menetét örökítette meg, az újságírók inkább a próbaéneklésről és az általános közhangulatról tudósítottak. Ezeket a cikkeket – akár csak a korábban hivatkozott sajtóforrásokat – véleményformáló tényezőként kezeljük; igazságtartalmuk latolgatása nem lehet történeti-társadalomnéprajzi vizsgálat célja.

A sajtó tudósítása szerint a kántorok bemutatkozására zsúfolásig telt a Nagyboldogasszony-templom. Mivel a próbaéneklés hivatalos értékelő íve nem maradt ránk, csak a *Csongrádi Újság* cikkírójának véleményét idézhetjük. A hírlap szóhasználatával élve a fellépő kántorok éneke hol *csengő, terjedelmes, tiszta, értelmes, kellemes, nyúlós, vontatott, fogak között hangzó, rezgő, fátyolozott* vagy éppenséggel *recsegő* volt. Az orgonajátékokat leginkább *kezdetlegesnek, gyengének, tűrhetőnek* vagy *kielégítőnek* találta az elemző. A jelölőbizottság által támogatott kántorokról a következőket olvashatjuk:

„Hetedik *Kalmár Illés*, hatalmas, hajlékony bariton hang, kitűnő orgonajáték, könnyed, biztos responsoriumok. [...] Kilencedik *Újházi Miklós* erőteljes, hajlékony, bariton hang, orgonajátéka könnyed, szabatos, responsoriuma biztos. Tizedik *Pelle Gyula*, kellemes, hajlékony, bariton hang, orgonajátéka szabatos, responsoriuma biztos, találó. Tizenharmadik *Fehér Ármin*, orgonajátéka tömött, szabatos, hangja csengő, magas tenor, éneke értelmes, gördülékeny, responsoriuma kellemes, de nem egész szabályszerű. Tizennegyedik *Hornyik Károly*, orgonajátéka kezdetleges, hangja magas tenor, éneke erőltetett, mesterkelt, kurjongatáshoz hasonló, responsoriuma tapogató.”⁴⁴

A fenti teljesítményértékelés kellő alapot szolgáltatott az újságnak ahhoz, hogy Hornyik győzelmét közelebbről is megvizsgálja. A gyakorlatban azt láthatjuk, hogy a *Csongrádi Újság* „vizsgálat gyanánt” korlátlan teret biztosított a főjegyzőről és sógoráról terjengő pletykáknak. Titkos értekezletről, széttepett megállapodásról, vesztegetésről, hivatalvásárlásról, elégedetlenkedők tömegéről és jövőbeli felelősségre vonásról; egyházból való kirekesztésről, felfüggesztésről járt a szóbeszéd. Arról, hogy a főjegyző „erőszakolta ki” Hornyik Károly felkerülését a jelöltek listájára annak ellenére, hogy a zeneszakértők nem javasolták.⁴⁵ Még a helyettes kántor „csúnya, tót neve” is a bűnlajstromra került.⁴⁶

Annak az eshetősége, hogy a tisztességtelenség gyanújába keveredett kántorválasztás országos hírnevet szerezhet a településnek, érzékenyen érintette a csongrádiak büszkeségét. A *Csongrádi Újság* hasonló célból idézhette a *Salgótarjáni Lapok* egyik tudósítását, mely „erősen kikel az ellen, hogy bár az előjáróság előre tudta az eredményt, mégis pályázatot mert hirdetni”.⁴⁷ A népkararat semmibe vételének vádjá az 1892-es kiskundorozsmai választásokon is olaj volt a tűzre;

43 *Csongrádi Újság*, 1907. október 13. V. évf. 42. szám, 2–3. old.

44 *Csongrádi Újság*, 1907. október 6. V. évf. 40. szám, 2. old.

45 *Csongrádi Újság*, 1907. október 6. V. évf. 40. szám, 3. old.

46 *Csongrádi Újság*, 1907. október 6. V. évf. 40. szám, 2. old.

47 *Csongrádi Újság*, 1907. november 10. V. évf. 45. szám, 3. old.

ahogy Dorozsmán Rigó János, úgy Csongrádon Kalmár Illés vált a nép választott fiává, kinek mellőzése egyenlő a népakarat vereségével a hatalommal szemben.

Összességében azt láthatjuk, hogy a *Csongrádi Újság* számára stratégiai fontosságúvá vált a kántorválasztások körüli hangulatkeltés, és nem csak az írások által, de a gyakorlatban is felvállalta a Söhly-párttal szembeni „tisztességes ellenoldal” szerepét. A választás estéjén Tóth Dénes, a *Csongrádi Újság* lapszerkesztője a Polgári Körbe invitálta a pályázókat. A vacsorán a Himnusz és a Szózat is elhangzott a kántorok közös előadásában, amit a jelenlévők tapsal jutalmaztak.⁴⁸

A *Csongrádi Lap* már egészen más hangnemben értékelte az eseményeket. A legelső tudósítás, mely a kántorválasztás után megjelent, a tények higgadt közlésére szorítkozott.⁴⁹ Az ezt követő, állásfoglalásnak beillő közlemény egy olvasói levélre reflektált. A levél névtelen írója azért méltatlankodott, mert úgy ítélte meg, hogy Hornyik Károlyt csak szerencsés összeköttetései, és nem rátermettsége okán véglegesítették a kántori állásban. A lap szerzője elismerte, hogy Hornyik Károly volt az egyik leggyengébb pályázó, mégis kiállt amellett, hogy a képviselők helyesen döntöttek. Hisz Hornyik „tisztességes, becsületes ember, és már itt számos tagú családot alapított, és így még is embertelenség lett volna egyszerűen kitenni állásából”.⁵⁰ A megoldást egy olyan, valódi zenei tehetséggel rendelkező segéd felfogadásában látta, aki adott esetben egy templomi énekkart is képes megszervezni és irányítani.⁵¹

Az utolsó sajtóhír az 1907-es csongrádi kántorválasztásról 1908 januárjában jelent meg. A cikkben azt olvashatjuk, hogy a váci püspöki szentszék egy fellebbezés nyomán vizsgálatot rendelt el, melynek vezetésével Kádár Szilveszter pápai kamarás és mindszei plébános, a közigazgatási hatóság részéről pedig dr. Csucs János főszolgabíró bízta meg. A kihallgatások 1908 januárjában elkezdődtek.⁵²

Az 1908. évi választás előzményei

Még le sem zárult az 1907. évi kántorválasztás kivizsgálása, amikor öt hónappal később az alig 50 esztendő Hornik Károly főkátor szívéletelenség következtében elhunyt.

„Alulírottak úgy a maguk, mint a még számos rokon nevében is fájdalomtól megtört szívvel tudatják a leggyengédebb, kedves és hű férj, a szerető, gondos jó atya, igaz testvér, sógor és kedves rokonnak Hornyik Károly, róm. kath. főkátor-nak február hó 29-én esti 8 órakor, életének 50-ik, boldog házasságának 23-ik évében, rövid szenvedés s a haldoklók szentségeinek ájtatos felvétele után az Úrban történt csendes elhunytát. A boldogultnak hűlt teteme folyó hó 2-án, d.e. fél 11 órakor fog a kántori lakban a róm. kath. egyház szertartása szerint beszenteltetni,

48 *Csongrádi Újság*, 1907. október 6. V. évf. 40. szám, 2. oldal.

49 „Az elmúlt hét hétfőjén volt a kántorválasztás. Beadatott 22 kérvény. A pályázók mindegyike a délelőtti folyamán megtartotta a próbaéneklést és orgona játékot. A szakértői vélemény többeket kitűnőnek minősített; különösen tetszett Kalmár Illés salgótarjáni kántor, kinek énekét rengeteg tapsvihar és éljenzés követte. Az állást azonban mégis Hornyik Károly 25 szóval 15 szó ellenében nyerte el, tekintettel arra, hogy már 25 év óta itt működik. Mint halljuk, a jegyzőkönyvben kikötötték azt, hogy tartozik a megválasztott kántor állandóan egy zeneileg képzett segédet alkalmazni.” *Csongrádi Lap*, 1907. október 6. XII. évf. 41. szám, 3. old.

50 *Csongrádi Lap*, 1907. október 6. XII. évf. 41. szám, 2. old.

51 *Csongrádi Lap*, 1907. október 6. XII. évf. 41. szám, 2. old.

52 *Csongrádi Lap*, 1908. január 19. XVIII. évf. 3. szám, 3. old.

és a vasúti állomáshoz kísértetni, onnan Kecskemétre szállíttatni, hol örök nyugalomra fog helyeztetni. Az engesztelő szent miseáldozat folyó hó 5-én reggel 8 órakor fog a római kath. főtemplomban a Mindenhatónak bemutatni. Csongrád, 1908. március hó 1-én. Áldás és béke poraira. Özvegy Hornyik Károlyné szül. Sóhlya Jolán neje. Sándor, Károly István, Mariska férj. Hajas Pálné, János, Margit, László gyermekei, Mária, Rozália, Fanni, Anna, Ferenc, József testvérei. Hajas Pál veje. Bagi László, Jungmayer Katalin, Horváth Judith, Sóhlya Gyula, Sóhlya Ilona, Farkas Béla, Forgó Luca sógorai és sógornői.⁵³

A terjedelmes gyászjelentésből kiderül, hogy Hornyik testét szülővárosában, Kecskeméten helyezték örök nyugalomra. Ez többek számára egyet jelentett annak az utólagos beismerésével, hogy a főkántor nem kötődött Csongrádhoz, vagyis 1907-ben hiba volt Hornyikot „közülünk valóként”, vagyis csongrádiként beállítani.⁵⁴

Özvegy Hornyikné Sóhlya Jolán – a megyéspüspök beleegyezésével – férje halála után még fél éven keresztül élvezte a kántori javadalmakat, míg a szokásos teendőket két segéd végezte. A kántorözvegyek ilyen kérései igen gyakoriak lehettek; ugyanez történt Csongrádon 1859-ben, Kmeth Lajos halála után, de a szomszédos Kunszentmártonból is tudunk ilyen esetről.⁵⁵ 1908-ban mégis azt látjuk, hogy Sóhlya főjegyző politikai ellenállásai a közérdekkel súlyosan ellenkező időhúzásként értékelték a helyzetet, mondván: „a csongrádi kántorság nem az árvák és özvegyek gyámlolására van szervezve.”⁵⁶

A *Csongrádi Újság* egyik márciusi számában hosszú cikk jelent meg az ismét aktualitást nyert kántorválasztás ügyében. Az írás szerint a csongrádiaknak olyan rátermett és szakképzett kántorra van szüksége, aki szokásos teendői mellett egy dalárdát is fenn tud tartani. Az előző választás tapasztalatai alapján Kalmár Illés salgótarjáni kántort ajánlották a közönség figyelmébe.⁵⁷

Míg 1907-ben csak a választás napján hallhatták a jelölteket a csongrádiak, 1908-ban az eljárás engedélyt adott arra, hogy egy-egy szentmise vagy körmenet alkalmával is megmutathassák képességeiket. Ennek az lett az eredménye, hogy a kántorok hónapokon keresztül adták egymásnak a kilincset; ki egyszer, ki többször is próbát tett arra, hogy a csongrádi híveket meggyőzze tudásáról. A vissza-visszatérő, elszánt pályázók jótekonnyan enyhítették a kántorhiányt, és a közelgő választások iránti érdeklődést is fenntartották. A jelöltek „szurkolótáborai” is lassan körvonalazódtak, erősödtek.⁵⁸

Az első előkészítő közgyűlést májusban hívták össze, Porubszky József plébános sürgetésére. A téma a kántorválasztás időpontjának kijelölése volt.⁵⁹ A plébános azt kérte a testülettől, hogy

53 *Csongrádi Lap*, 1908. március 8. XVIII. évf. 10. szám, 2–3. old.

54 „A boldogult halála után is megszólalt azért, mert nem itt Csongrádon, hanem szülővárosában, Kecskeméten tették örök nyugalomra.” *Csongrádi Lap*, 1908. április 5. XVIII. évf. 14. szám, 2. old.; „Hogy szíve soha sem volt Csongrádhoz forrva, ékesszóló bizonyága azon tény, hogy szülővárosában, Kecskeméten szerzett magának ingatlanokat, még hült porait is oda szállították, jóllehet családja a csongrádi temetőben is rendelkezik sírboltal.” *Csongrádi Újság*, 1908. március 22. VI. évf. 12. szám, 2. old.

55 Barna Gábor szíves közlése

56 *Csongrádi Újság*, 1908. március 22. VI. évf. 12. szám, 2. old.

57 *Csongrádi Újság*, 1908. március 22. VI. évf. 12. szám, 2. old.

58 Ahogy a *Csongrádi Újság* egyik áprilisi számában olvashatjuk: „Mióta boldogult Hornyik Károly az élők közül elköltözött, alig van vasárnap, hogy egy-egy kántorjelölt ne kísérletezne a szép reményekkel kecsegtető s busás jövedelmet biztosító állás elnyerése végett.” *Csongrádi Újság*, 1908. április 12. VI. évf. 15. szám, 3. old.

59 NPI 1908. május 1. Jegyzőkönyvi kivonat a kántorválasztás ügyében értekezletre összegyűlt római katolikus képviselők értekezletéről.

június hónapra tűzzék ki a választást, „mert Péter-Pál napján már az aratás elkezdődvén a képviselő területnek éppen a római katolikus vallású, földművelő tagjai július és augusztus hónapban a nagy dologidő miatt a választáson megjelenni akadályozva lesznek.”⁶⁰ Mivel azonban Hornyik Károly özvegye október 1-ig a kántori lakban maradhatott és elhunyt férje fizetségét is felvette, a plébános és a képviselő testület egybehangzó szándéka nem valósulhatott meg.

Ahogy teltek a hónapok, szárnyra kaptak a találgatások; többen megint Sóhlya főjegyzőt gyanították a késlekedés hátterében; akiről azt feltételezték, hogy titokban Hornyik Károly István nevű fiát akarja csongrádi kántornak megtenni.⁶¹ Hornyik István komoly tényező lehetett volna a közelgő választáson, de 1908-ban még csak képezdei hallgató volt, nem rendelkezett a szükséges oklevéllel. A Sóhlya-Hornyik kántordinasztia csongrádi pályájának megszakadása felett a *Tiszavidék* sajnálkozott leginkább. Az egyik cikkben egyenesen azt feszegették, hogy a tanítói oklevéllel való rendelkezés kritériumát ki kellene venni a felhívásból, hisz „teljesen felesleges [...], mert a csongrádi kántori állás van olyan jövedelemmel összekötve, hogy abból tanítóskodás nélkül is meg lehetne élni.”⁶²

Kalmár Illés többször is vállalta a hosszadalmas utat Salgótarjánból Csongrádra azért, hogy elszántságának tanújeleként egy-egy vasárnapi misén énekelhessen. Megjelenését mindig élénk sajtóérdeklődés övezte, csongrádi „rajongóinak” száma egyre nőtt.⁶³ Az a hír terjedt el róla, hogy csodálatosan mély, bariton hangját egy mellébe ültetett gépezetnek köszönheti.⁶⁴

Kalmár Illés legnépszerűbb kihívója az 57 esztendőes Kulcsár József ókéskei kántor volt. Kulcsár nevét már 1907-ben ott láthattuk a jelentkezők között, ám mivel Hornyik Károly jó barátja volt, a választás napján végül nem jelent meg.⁶⁵ A *Csongrádi Lap* ugyan elismerte Kalmár tehetségét, mégis teljes vállszélességgel támogatta Kulcsárt. Az állásfoglalás azonban meggyőző indoklásra szorult. A lap magyarázata szerint a művészi kvalitású Kalmár terjedelmes énekhangjával a nép nem tud lépést tartani, míg Kulcsár József énekmodora követhető, a népénekhez igazodó. Következésképpen Kalmár Illést az urak propagálják, míg az ókéskei kántor a „nép választottja”, ő a „második Sóhlya bácsi”.⁶⁶ Ő az, akit a templomon kívül kitörő üdvívalgással fogadnak, akinek énekében valódi vigaszt és örömet találnak.⁶⁷ Tanulságos, hogy egy esztendővel korábban egy másik helyi újságban még a Hornyik ellenében kiálló Kalmár Illés volt a „nép választottja”.

Annak elfogadása, miszerint a kántorválasztások tétje túlmutat a nyertes kántor személyén, és valójában társadalmi érdekellentétek kerülnek felszínre és csapnak össze, 1892-ben harctérre változtatta Kiskundorozsmát. Csongrádon azonban semmi hasonló nem történt, sőt; egy lap-szerkesztői figyelmetlenség miatt a Kulcsár-kampány majdhogynem nevetségessé vált.

60 NPI 1908. május 1. Jegyzőkönyvi kivonat a kántorválasztás ügyében értekezletre összehívott római katolikus képviselők értekezletéről.

61 *Csongrádi Újság*, 1908. április 26. VI. évf. 17. szám, 2–3. old.

62 *Tiszavidék*, 1908. július 12. XIX. évf. 28. szám, 3. old.

63 „Szerdán és úrnapi, csütörtökön városunkban időzött Kalmár Illés salgótarjáni kántor. Nevezett napokon a kántori teendőket látta el a legnagyobb elismerés közepette; mert úgy remek hangjával, mint gyönyörű orgonajátékával meglepte az embereket. Már az eddig is tekintélyes számú elismerőt gyarapította e két napon tett szolgálata és így a meglepetendő kántorválasztáson igen nagy reménye lehet a győzelemre.” *Csongrádi Újság*, 1908. június 21. VI. évf. 25. szám, 2. old.

64 *Csongrádi Újság*, 1908. szeptember 6. XVIII. évf. 36. szám, 2. old.

65 *Csongrádi Lap*, 1908. március 29. VI. évf. 13. szám, 2. old.

66 „Már pedig nem lehet az egy 24.000 lakosú városban, hogy egyes emberek ráérőszakoljanak a közönségre olyan kántort, akit a közönség nem szeret, lehet az illető bár akár milyen jó torkú, de ha a közönség nem tud vele énekelni!?” *Csongrádi Lap*, 1908. április 26. VI. évf. 17. szám, 2–3. old.

67 *Csongrádi Lap*, 1908. április 12. VI. évf. 15. szám, 3. old.

A *Csongrádi Lap* június 14-i számában „egy énekelni tudó” néven olvasói levél jelent meg, mely lényegét tekintve szépen illeszkedett a lap kommunikációs stratégiájába. A megszokott „úriművészi-Kalmár” és a „nép-kántora-Kulcsár” szembeállítás mellé azonban szokatlan argumentáció csúszott be: „most még jobban bálványozza [Kulcsárt] a nép, mert egy remek menybeható, szűz Máriához szóló éneke a menyekben meghallgattatott s már aznap este az egek csatornáit megnyíltak és szép lassan, csendesen öntötte az áldást hozó eső határunk szomjas földjét.”⁶⁸ A következő lapszámban Éder János főszerkesztő nem győzött bosszankodni és elnézést kérni az olvasói levél leközléséért: „A fentjelzett cikk úgy irányára, mint értékére nézve minden kritikán aluli szemén-szedett ostobaság, ennek a ciknek a becsusztatása ellen tiltakoznom kell és ennek megjelenése miatt lapunk olvasó közönségének szíves elnézését kérem.”⁶⁹ Éder János azt is nyilvánosságra hozta, hogy a névtelen írás Mészáros Imre elemi iskolai tanító munkája. Mészáros Imre a *Tiszavidék* hasábjain próbálta megvédeni vallásos érzületét, amire Éder „vallásos avagy hülye?” című cikkében válaszolt.⁷⁰

A harmadik jelentkező, aki meglehetősen gyakran fordult meg Csongrádon, Fehér Ármin adai kántor volt. Fehér 1907-ben az öt legjobb jelölt között szerepelt, ám csak egyetlen szavazatot szerzett. 1908-ban pedig szemmel láthatóan minden alkalmat megragadott arra, hogy megválasztásának esélyét növelje.⁷¹ Énekbemutatóiról a *Csongrádi Újság* elismerően nyilatkozott. Ígéretes eredménynek számított, hogy a csongrádi plébániatemplom búcsúnapján ő énekelhetett a szentmisén.⁷² Májusban az alig 25 esztendőes Petróczy József hevescsányi kántor szolgált egy vasárnapon.⁷³ Pelle Gyula alsóábrányi éneklész virágvasárnap kántorizált - ő 1907-ben nem volt a jelentkezők között.⁷⁴ A *Tiszavidék* Kalmár Illés egyetlen komoly kihívójaként cikkezett a kitűnő hangú, jó kiállású kántorról.⁷⁵ Áldozócsütörtökön Csornák Elemér, Csornák Gábor kecskeméti főkántor fia szerepelt a nagymisén. A *Csongrádi Újság* valódi tehetségként jellemezte a fiatal zeneművészt.⁷⁶ Augusztusban Boldizsár Pál zagyvarékasi, Salamon Nándor kálkapolnai, Simonyi Lőrinc nagyszalontai és Kutor Árpád kaposvári kántorok is tiszteletüket tették Csongrádon.⁷⁷ Arról, hogy az éneklészek hol szálltak meg és kikkel érintkeztek csongrádi tartózkodásuk ideje alatt, semmit nem tudunk. Ami bizonyos, hogy ezek a „kiszállások” elsősorban az 1907-es választás esélyeseinek társadalmi tőkéjét kovácsolták, az új pályázóknak pedig bemutatkozási és tájékozódási lehetőséget teremtettek. A más helyi lapok állásfoglalását illeti: a *Csongrádi Újság* elsősorban Kalmár Illés támogatta, ugyanakkor igyekezett a többi kántor teljesítményéről is tisztességesen nyilatkozni. A *Csongrádi Lap* Kulcsár Józsefet, míg a *Tiszavidék* Pelle Gyulát kiáltotta ki egyetlen, érdemes pályázónak. Azt már mindenesetre a kiírás megjelenése előtt sejteni lehetett, hogy kik között fog eldőlni a kántori hivatal sorsa. Közben a *Tiszavidék* egyik augusztusi

68 *Csongrádi Lap*, 1908. június 14. VI. évf. 24. szám, 2. old.

69 *Csongrádi Lap*, 1908. június 21. XVIII. évf. 25. szám, 2. old.

70 *Csongrádi Lap*, 1908. július 5. XVIII. évf. 27. évf. 2–3. old.

71 *Csongrádi Újság*, 1908. április 26. VI. évf. 17. szám, 3. old.

72 *Csongrádi Újság*, 1908. augusztus 9. VI. évf. 32. szám, 3. old.

73 *Csongrádi Újság*, 1908. május 10. VI. évf. 19. szám, 3. old.

74 *Csongrádi Újság*, 1908. április 5. VI. évf. 14. szám, 3. old.

75 *Tiszavidék*, 1908. április 5. XIX. évf. 14. szám, 3. old.

76 *Csongrádi Újság*, 1908. július 19. VI. évf. 29. szám, 2. old.

77 *Csongrádi Újság*, 1908. augusztus 9. VI. évf. 32. szám, 2. old.; *Csongrádi Újság*, 1908. augusztus 23. VI. évf. 34. szám, 2. old.

számában rövid felhívás tájékoztatót arról, hogy az alig 20 esztendő, friss diplomás Zubek Bertalan csongrádi kántortanító is ott lesz a jelentkezők között.⁷⁸

A helyi képviselő testület július 13-i ülésén tudomásul vette azt a váci püspöki szentszéki határozatot, mely a csongrádi kántorválasztás időpontját augusztus 27-re tűzte ki.⁷⁹ Az időpontot már májusban tudni lehetett,⁸⁰ de a kiírás csak júliusban jelent meg a lapokban. Pontos szövege így hangzik:

„A halálozás folytán megüresedett csongrádi r. kath. kántori állásra a pályázat kihirdetett. A megválasztandó kántornak évi jövedelme: 1. A községi pénztárból 800 korona. 2. Mintegy 3000 korona stóla-jövedelem 3. Harminc katasztrális hold szántófold haszonélvezete. 4. Természetbeni lakás és kert. A megválasztandó kántor köteles mindkét templomban az isteni tiszteleteket ellátni és egy, az éneken, orgonálásban és szertartásokban teljesen jártas, kellemes hangú segédet tartani. Kíváncsok: kántori oklevél, továbbá tanítói oklevél vagy működési bizonyítvány; keresztlevel, egyházi házasságlevel a házasság részéről és az egész működési időtartamról az erkölcsi bizonyítványok. A hatóságilag jóváhagyott javadalmazást jegyzőkönyv és díjlevel rendelethez úgy a stóla és búcsúztató illetékek szedésében, mint a többiekben alkalmazkodni tartozik A megerősítés egy évi próbaidő elteltevel történik. A kérvények f. évi augusztus 25-ig Porubszky József apát-plébános címére küldendők. A választás napja augusztus 27-ike, amidőn reggel 8 órakor a próbaéneklés is megtartatik. Az állás október 1-én foglalandó el. A pályázati idő alatt a templomban való bemutatkozás megengedett.⁸¹

Kalmár Illés – saját bevallása szerint – a *Csongrádi Újság* 1908. július 12-i számában közzétett pályázati hirdetés alapján jelentkezett a csongrádi kántori állásra. Hogy miért nem az országos terjesztésű *Néptanítók Lapjára* vagy a *Népnevelőkre* hivatkozott, nem tudni. Feltehetően csongrádi pártfogói közvetítésével jutott el az újság egészen Salgótarjániig, hisz július közepén Kalmár nem járt a városban.⁸²

A csongrádi képviselők utoljára augusztus közepén tanácskoztak a közelgő választásról. Az előző évi gyakorlathoz képest a következő változtatásokat fogadták el: a próba ideje alatt a templom szentélyében csak a pályázók és a képviselők tartózkodhatnak; énekpróba előtt minden kántor szóban is bemutatja magát a képviselőknek; a legesélyesebb jelöltek a templomon kívül, szabad ég alatt is énekelni fognak, hogy hallani lehessen, temetéseken miként érvényesül a hangjuk.⁸³

78 *Tiszavidék*, 1908. augusztus 15. XIX. évf. 33. szám 2. old.

79 MNL CSM L CSL Képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1908. július 13. jk. 230. sz.

80 *Csongrádi Újság*, 1908. május 24. VI. évf. 21. szám, 1. old.

81 *Csongrádi Újság*, 1908. július 12. VI. évf. 28. szám, 2. old.

82 NPI Kalmár Illés kántor jelentkezése, 1908. augusztus 24.

83 *Csongrádi Újság*, 1908. augusztus 23. VI. évf. 34. szám, 2. old.

Az 1908-ik évi kántorválasztás lefolyása

Míg 1907-ben 27, ezúttal 24 kántor jelentkezett a csongrádi állásra:

Bimbó Pál (33) Üllő
 Boldizsár Pál (38) Zagyvarékas
 Cséka Aladár (32) Kolozsvár
 Csomák Elemér (21) Kecskemét
 Farkas Nándor
 Fehér Ármin (36) Ada
 Földes Gábor (22) Alsónémedi
 Hencz Mihály (51) Párkány
 Kalmár Illés (38) Salgótarján
 Kulcsár József (57) Újkécske [ma: Tiszaújváros]
 Kutor Antal (54) Nagyatád
 Kutor Árpád (26) Kaposvár Lakatos Pál (30) Pusztaszenttamás [Törökszentmiklós része]
 Lépi József (27) Máriapócs
 Megyesi Géza (24) Szolnok
 Pelle Gyula (26) Alsóábrány [ma: Bükkábrány]
 Petróczy József (25) Hevescsány [ma: Csány]
 Ress Lőrinc (25) Brassó
 Simonyi Lőrinc (31) Nagyszalonta
 Szabó Gyula (26) Bata
 Szappanos Imre (45) Sátoraljaújhely
 Tary Lajos (24) Szatmárnémeti
 Ujházy Miklós (45) Endrőd [ma: Gyomaendrőd]
 Zubeck Bertalan (20) Csongrád⁸⁴

A 24 jelentkező közül kilencen már 1907-ben is próbálkoztak (Kutor Árpád, Kulcsár, Szappanos, Kalmár, Ujházy, Szabó, Pelle, Petróczy, Fehér). Kalmár Illés, Pelle József, Fehér Ármin és Ujházy Miklós reményei nem lehettek alaptalanok; előző évben ők voltak a legesélyesebb jelöltek. Farkas Nándor és Hencz Mihály nem csatolt a pályázatához oklevelet, így a próbaéneklésen nem vehetett részt.

Egy évszázad távlatából már megítélhető, hogy a kántori állásra jelentkezők közül később kik váltak országszerte ismertté. A pályatársai körében igen népszerű kántor-költő, Ujházy Miklós mellett feltűnt egy fiatal tehetség is: az akkor 21 esztendőes Csomák Elemér, a kecskeméti főkántor fia, aki később a szegedi dóm kántora, a kórus karnagya lett.

Ha ismét térképen vizsgáljuk a csongrádi kántori állásra pályázók működési helyét, azt láthatjuk, hogy a település továbbra is a Duna–Tisza-közi, Jász-Nagykun-Szolnok megyei, kisebb mértékben az észak-magyarországi kántorok számára jelentett különös vonzerőt. Négy erdélyi, három dunántúli és egy délvidéki kántor is benyújtotta jelentkezését. Az erdélyi jelöltek száma nőtt, a délvidékieké csökkent, a Felvidékről pedig ezúttal senki nem próbálkozott. Ress Lőrinc brassói kántor érkezett legmesszebből. Mind 1907-ben, mind 1908-ban a jelöltek többsége

⁸⁴ MNL CsML CsL Képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1908. július 13. jk. 292. sz.

Csongrádtól északra lévő településekről, átlagosan 150 km távolságból érkezett. Elgondolkodtató hogy a Csongráddal gazdasági-kereskedelmi és házassági kapcsolatban álló Cséparól, Kunszentmártonból, Kiskunfélegyházáról vagy a szentesi katolikus plébániáról miért nem tett próbát senki.

A kántorválasztó közgyűlés forgatókönyve – a fenti kiegészítésekkel ellátva – az előző évi eljárásrendet követte. A főbb személyek (kerületi esperes, járási főszolgabíró, plébános) ugyanazok maradtak. A kerületi esperes elsőként a kilenctagú kijelölő bizottság felállításával bízta meg a képviselőket. A bizottsági tagok Hegyi Antal egykori plébánost, Sóhlya Gyula főjegyzőt és Nagypál Imrét kivéve más személyek voltak, mint előző évben.⁸⁵ A bizottság felállása után a képviselők a templomba vonultak, hogy a próbaéneklést meghallgassák.

A zenei szakértők írásos véleménye ezúttal eredeti példányban ránk maradt. A jegyzőkönyv oszlopokba szedett pár szavas jellemzésekből áll; az első oszlopban a jelölt neve, másodikban működési helye látható. A harmadik oszlopban a pályázó kántor „hanganyagát” minősítették (erős/ gyenge/ magas/ mély/ kellemes/ érett/ iskolázott/ fejletlen/ érces/ fátyolozott bariton/ tenor/ basszus). Az orgonajátékot és az énektechnikát egytől négyig terjedő skálán értékelték (az egyes a legjobbnak számított). A rezonáns hangot, vagyis a pap és a kántor szentmisén elhangzó, felelgetős énekét „találónak” vagy „tapogatózónak” minősítették. Az utolsó oszlopba a jelölt életkora került. A jegyzőkönyvet Keviczky Ferenc tanító, Ulrich Antal, Korpás Pál kerületi esperes és Pesthy Frigyes állomásfőnök, mint zenei szakértő látta el kézjegyével.⁸⁶

A zenei szakértők elsősorban a terjedelmes bariton hangú Kalmár Illést, majd Tary Lajost, Fehér Ármint, Pelle Gyulát és Bimbó Pált tartották legmeggyőzőbbnek. A „nép kántoraként” beharangozott Kulcsár Józsefet nem jelölték. A lista felolvasása után Fehér Ármin kijelentette pályázati szándékának visszavonását.

Míg tavaly csak azokra a jelöltekre szavazhattak a képviselők, akiket a zenei szakértők előterjesztettek, 1908-ban bármelyik pályázóra leadhatták voksukat. Így történhetett meg, hogy a csongrádi Zubek Bertalan is kapott hat szavazatot annak ellenére, hogy a zenészek az orgonajátékát gyengének, énektechnikáját közepesnek, hangját pedig ércesnek, iskolázatlannak ítélték.⁸⁷ Pelle Gyulát ketten, Bimbó Pált négyen – közöttük a főjegyző – támogatták. Kalmár Illés ezúttal Porubszky plébános, Hegyi Antal és még huszonegy képviselő tetszését nyerte el⁸⁸, így 1908. október elsejétől, egy év próbaidővel ő lett Csongrád főkántora.⁸⁹

85 A bizottság tagjai voltak: Hegyi Antal, Ludrovai Tóth István, Sóhlya Gyula, Kovács Elemér, Szőke Pál, Szabados József, Nagypál Imre, Máté János, Kaszaniczky István. MNL CsML CsL Csongrád Város Képviselő-testületének jegyzőkönyvei V. B. 71. a 32. 1908. július 13. jk. 292. sz.

86 NPI Kántorválasztási jegyzőkönyv 1908. augusztus 27. „Névjegyzéke azon r. kath. kántor uraknak, kik Csongrádon 1908. évi aug. hó 27-én a kántori próba alkalmával énekeltek.”

87 NPI Kántorválasztási jegyzőkönyv 1908. augusztus 27. „Névjegyzéke azon r. kath. kántor uraknak, kik Csongrádon 1908. évi aug. hó 27-én a kántori próba alkalmával énekeltek.”

88 MNL CsML CsL Képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1908. július 13. jk. 296. sz.

89 Szerződése szerint egy év elteltével megerősítik állásában, ha „arra magát vallásos és példás életével valamint hivatali buzgóságával érdemesítette”. NPI 1908. szeptember 27. Virter Lajos püspöki helynök levele Korpás Pál kerületi alesperesnek.

A választás sajtóvisszhangja

A *Csongrádi Újság* a következő hetekben cikksorozatban mutatta be a választás előtti napok hangulatát és az esemény „kulisszák mögötti” részleteit.

Az egyik cikk szerzője járókelőket kérdezett meg arról, kit tartanak a legesélyesebbnek, ki lesz vajon a kántor? A riporter elsőként azzal a „hiedelemmel” szembesült, miszerint a csongrádi kántori állás a legjövődelmesebb az országban. Ez a meggyőződés látszólag megingathatatlanul élt a csongrádi hívek tudatában.⁹⁰ Az első interjúalany úgy vélte, Kalmár Illés lesz a következő csongrádi kántor, ő maga viszont Fehér Ármint látná szívesen az orgona mögött. „Mert hát én úgy vagyok vele, hogy Kalmárnak ugyan nagy fene hangja van, de nincs benne ’cimetria’. Fehéré meg igaz, hogy vékony, de úgy kedvesen tudja kikajátani a szót. Azután az urak se a rigót tartják a kalickába, hanem a fülemilét.”⁹¹ A következő beszélgetőtárs, kinézetét tekintve „közepes sorsú ember” már Zubek Bertalanra adta volna a voksát: „Mit pártoljuk mink az idegent, mikor azt se tudjuk, ki fia, honnan gyött. Ez legalább a mi fiunk, minket is jobban megbecsülne.”⁹² Ebben a szemléletben egyfajta önvédelmi mechanizmus, a közösség számára ismeretlen, idegen elemektől való tartózkodás nyilvánul meg. Történeti előzményként érdemes itt megemlíteni, hogy a 18. század végén a kegyúr sem engedélyezte „máshonnani” kántor működését Csongrádon.⁹³

Augusztus 26-án délután már a városban volt minden pályázó. Az utcákon sétálgattak, kisebb csoportokba tömörülve beszélgettek, vagy éppen „hintón szaladgáltak s hajtották a voksot”⁹⁴. Este a Magyar Király szállóban gyűltek össze vacsorázni, az esélyeket latolgatni. Az ifjú Petróczy József már az éjjel meggondolta magát, és a hajnali vonattal elutazott Csongrádról.

27-én kora reggel a kántorok felkészültek a megmérettetésre: hangjuk tisztaságáért skáláztak, nyers tojást ettek, „Margitvizet” vagy pálinkát ittak.

A templom szentélyébe vonuló pályázókra óriási tömeg volt kíváncsi. A kántorokat név szerinti sorrendben szólította az esperes az orgonához, akik a templomhajó közepén vonultak végig a karzat lépcsőjéhez, „hogy a nép is lássa a fizimiskáját s véletlenségből ne hogy valami kancsált válasszon”.⁹⁵ A kántoroknak a *Bemegyek szent templomodba* kezdetű népének első versszakát és egy szabadon választott egyházi éneket kellett orgonakísérettel előadniuk, majd egy rögtönzött responzóriummal felelni a papnak. Az énekek feljegyzését egyik tudósító sem tartotta megörökítésre méltónak. Ami bizonyos, hogy a *Nagyasszonyunk, hazánk reménye* a próba során legalább egyszer elhangzott.⁹⁶

Az előterjesztett kántorok teljesítménye a sajtó értékelése szerint a következőképpen nézett ki:

„*Bimbó Pál* Üllőről, orgonajátéka kielégítő, hangja erőteljes, éneke vontatott s az utolsó szótagban selypítő, felelete szabályszerű. [...] *Fehér Ármint* Adáról, orgonajátéka gyakorlott, hangja tiszta, csengő és magas röptű, éneke hajlékony, érthető, de kissé rezgő, felelete találó. [...] *Kalmár Illés* Salgótarjánról, orgonajátéka művészi, hangja tüneményes, érces, kristálytisza és átható, éneke hajlékony

90 *Csongrádi Újság*, 1908. szeptember 6. XVIII. évf. 36. szám, 2. old.

91 *Csongrádi Újság*, 1908. szeptember 6. XVIII. évf. 36. szám, 2. old.

92 *Csongrádi Újság*, 1908. szeptember 6. XVIII. évf. 36. szám, 2. old.

93 GYÖNGYÖSSY 2014. 118–119.

94 *Csongrádi Újság*, 1908. szeptember 6. XVIII. évf. 36. szám, 2. old.

95 *Csongrádi Újság*, 1908. augusztus 30. XVIII. évf. 35. szám, 1–2. old.

96 *Csongrádi Újság*, 1908. augusztus 30. XVIII. évf. 35. szám, 1–2. old.

és értelmes, felelete megkapó. [...] *Pelle Gyula* Alsó-Ábrányról, orgonajátéka otthonos, hangja csengő, magas szárnyalású, éneke hajlékony, kellemes, felelete találó. [...] *Tari Lajos* Szatmárról, orgonajátéka gyakorlott, hangja magasröptű és csengő, éneke gördülékeny, érthető, felelete találó. [...] *Zubek Bertalan* Csongrádról, orgonajátéka gyakorlatlan, hangja erőteljes, éneke kezdetleges, felelete elhibázott.”⁹⁷

Bimbó Pál teljesítménye ezúttal csalódást okozott. A próbaéneklésen gyenge tapsot kapott, és a hívek már a templomban „letört Bimbóként” emlegették. Fehér Ármin letisztult énektechnikájával lelkes ovációt váltott ki, Kalmár Illést viszont már nevének elhangzásakor dübörgő taps és éljenzés fogadta. A megelőlegezett bizalom nem volt hiába: „Csakhamar elnémította az éljént egy hatalmas, imponáló, iskolázott mély bariton hang, mely a kitűnő játékkal együtt egész fogva tartotta a közönséget, úgy hogy az alig bírta tetszését kellőképpen kifejezésre juttatni.”⁹⁸ Pelle Gyula és Tari Lajos nem emelkedett ki a többi pályázó közül, Zubek Bertalan pedig egyenesen védelmezésre szorult: „A tanítóképzőt most végezte, tehát valami nagy gyakorlata nem lehet. Mindazonáltal a szép ének, melyet előadott s a hanganyag, melyet bemutatott, a legjobb reményekre jogosítják.”⁹⁹

A zeneszakértők előterjesztése után a kerületi esperes felkérte az önként vállalkozó kántorokat, hogy a városháza előtti publikáló köre állva énekeljék el a *Könyörülj, Istenem* kezdetű bűnbánati zsoltár első versszakát. Az öt kijelölt kántoron és Zubek Bertalanon kívül egyedül Ujházy Miklós tett próbát. Ezt követte a képviselők zárt ülése, majd Fehér Ármin visszalépése.

Kalmár Illés győzelmét délben hirdették ki a városháza előtt várakozó tömegnek. A hívek változatosan reagáltak a hírré: „egy része zúgolódva, hogy mindig az urak győznek és soha sem a nép akarata van meg. Másik része Zubek Bertalan, ismét másik a Bimbó Pál elejtésén panaszkodott. A többség pedig örvendett a választás sikerén, mert való tény, hogy ezúttal a pályázók legjelesebbje volt a csongrádi kántorságra megválasztva.”¹⁰⁰

Szabados József képviselő és takarékpénztárnok pár nappal később nyilatkozatban jelentette be, hogy Fehér Ármin az ő javaslatára vonult vissza. Ugyanis nyilvánvalóvá vált számára, hogy pártfoltjának ügye az „ellenpárt” erőteljes propagandájának következtében kudarcra van ítélve; ez ellen pedig egy tisztességes ember csak a visszavonulással mutathatja ki nemtetszését.¹⁰¹ Szabados még szeptember elején fellebbezett a kántorválasztás eredménye ellen. Keresetét a váci püspöki székszékhelyre vitatta. A képviselő nem adta fel, és az esztergomi érseki főszékszékhelyénél kezdte keresni az igazát. A főszékszékhely november 21-i döntéséből kiderül, hogy Szabados vesztegetéssel vádolta meg Kalmár Illést. Egyetlen „bizonyíték” Eszes Mátyás gőzmalomtulajdonos egy félreérthető kijelentése volt, ám ezt a székszékhely nem találta elég meggyőzőnek.¹⁰²

⁹⁷ *Csongrádi Újság*, 1908. augusztus 30. XVIII. évf. 35. szám, 1–2. old.

⁹⁸ *Csongrádi Újság*, 1908. szeptember 6. XVIII. évf. 36. szám, 2. old.

⁹⁹ *Csongrádi Újság*, 1908. szeptember 6. XVIII. évf. 36. szám, 2. old. Zubek Bertalan nem sokkal később Tápióbicskére került, ahol haláláig (1965) kántortanítóként szolgált. A másik nagy esélyesnek tartott Kulcsár József Alsómoslodon folytatta pályáját.

¹⁰⁰ *Csongrádi Újság*, 1908. augusztus 30. VI. évf. 35. szám, 1–2. old.

¹⁰¹ *Csongrádi Újság*, 1908. augusztus 30. XVIII. évf. 35. szám, 2. old.

¹⁰² NPI é.n. levél a Hercegszékprímástól. (másolat) Aláíró: Rajner Lajos s.k. püspök és egy főszékszéki jegyző (1908. dec. 17-én iktatják a levelet Vácott. Szabados József szerint Eszes Mátyás azt mondta, hogy ha Kalmár Illés lesz a csongrádi kántor, nagyobb összeggel támogatja az orgona felújítását. Eszes azonban csak azt a kijelentést ismerte be, miszerint ha „ha jó kántort választanak”, bőkezűbben fog adakozni.

A váci püspöki szentszék az egy év próbaidő letelte után, 1909. december 6-án keltezett 393. számú jegyzőkönyvében véglegesítette Kalmár Illést hivatalában, ki egészen 1946-ban bekövetkezett haláláig szolgálta a csongrádi egyházközséget.

A csongrádi kántorválasztások tanulságai

A Csongrádon 1907-ben és 1908-ban lezajlott kántorválasztások példája azt mutatja, hogyan válhat egy laikus templomszolgá kiválasztása és beiktatása önmagán túlmutató, a helyi erőviszonyokat reprezentáló közéleti-politikai eseménnyé. Csongrád esetében a 40 esztendeig szolgáló Sohlya Antal főkantor presztízse, és magát a főjegyzői szélig felküzdő Söhlya Gyula befolyása Hornyik Károlyra is kivetült. Hornyik megválasztása így nem feltétlenül a helyi egyházzenei izlésnek és igényeknek, hanem a politika viszonyoknak mutatott tükröt. A kántor személye politikai szimbólummá, sőt, Söhlya Gyula „erejének” bizonyítékává, a kántorválasztás pedig jelképes rítussá vált. Hornyik Károlyt a sajtóban hol a „befolyásos tehetségtelenként”, hol hivatalát kitarásával kiérdemlő, hűséges kántorként emlegették. A Sohlya-Hornyik kántordinasztia csongrádi pályája Hornyik Károly halála és Hornyik István fiatalkorúsága miatt ért véget.

A kántorok „migrációjának” vizsgálata pedig arra enged következtetni, hogy az egyházi éneklészek kevésbé ragaszkodtak ahhoz, hogy szülőföldjük közelében, vagy akár egy egyházmegyén vagy meghatározott földrajzi/nyelvi/kulturális régió belül találjanak új működési helyet maguknak. A pályázatok benyújtását a megcélzott állomáshely jövedelmi viszonyai, a felekezeti arányok, a gyülekezet és a plébános „híre” valamint az aktuális működési hellyel szembeni elégedetlenség határozhatta meg. Mivel gyakran már az édesapa, nagypapa is tanítóként vagy kántortanítóként kereste a kenyerét, már gyermekként hozzászokhattak a „vándorló” életmódhoz. A kántori hivatás tehát a korban szokatlan mértékű mobilitással járt, jelentős alkalmazkodóképességet igényelt. Ugyanakkor Csongrád esetében azt is látni kell, hogy a 19. század két legfontosabb kántora 40 illetve 50 esztendőn keresztül, haláláig viselte hivatalát. A 98%-ban római katolikus település egyetlen kántorának ugyanis magas társadalmi presztízse és megnyugtató jövedelem járt, házassági lehetőségei is kedvezőek voltak¹⁰³; a csongrádi főkántorok tehát nemigen akartak elmenni a településről. Arról legalábbis egyelőre nem került elő feljegyzés, hogy bármely csongrádi kántor el akarta volna hagyni hivatalát azért, hogy máshol találja meg számításait.

IRODALOM

BARNA Gábor

2009 *Istent dicsőítő egyházi énekkönyv. Mezey-énekek*. Devotio Hungarorum 12. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged.

¹⁰³ Kmeth Lajos nőtlen, fiatal kántorként érkezett Csongrádra az 1840-es években. Első felesége a módos Bauersax család sarja volt. Neje elhunytával második felesége öreg Keviczky György harangozó (és sikeres iparos) Márta nevű leánya lett. Sohlya Antal (kiskunmajsai juhász gyermeke) már feleségével, az erdélyi középnemesi családból származó Vargyasi Dániel Annával együtt érkezett Csongrádra. Lásd: Gyöngyössy 2014. 125–127.

DUDÁS Lajos

1999 *Régi csongrádi újságok*. Cikksorozat a Csongrád c. lap 1988-1989. évfolyamaiból. Urán-nyomás. Csongrád.

GYÖNGYÖSSY Orsolya

2010 „*Adom végbúcsúzásom, a legutolsó szólásom...*” *Knapék Dezső halotti búcsúztatói, Csanytelek*. Devotio Hungarorum 15. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged.

2014 *Plébánia és társadalom. A római katolikus alsópapság és a laikus templomszolgák társadalmi szerepe Csongrádon a 19. század második felében*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 48; A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 16. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Csongrád – CsKK TLM

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Csongrádi Levéltára – MNL CsML CsL
Csongrád város 1865–1872-ig nagyközség tanácsának iratai (1802) 1849–1871 (1872) a/
Tanácsülési jegyzőkönyvek V.B 42. (MNL CsML CsL V. B. 42.)
V.B.71. Csongrád Város, 1880–1923-ig nagyközség képviselőtestületének iratai. A. Közgyű-
lési jegyzőkönyvek (MNL CsML CsL V.B. 71.)
Csongrád város, 1865–1872-ig nagyközség képviselőtestületének iratai 1849–1871. V.B.41.
jegyzőkönyvek és iratok. (MNL CsML CsL V. B. 41.)

Nagyboldogasszony Plébániahivatal Irattára, Csongrád – NPI

Adatok az izraelita bábaasszonyok keresztelési asszisztenciájának kérdéséhez¹

Magyarországon a 19. század elején a jellemzően kis létszámú zsidó közösségek sajátos együttélési gyakorlatok kialakítására kényszerültek. A kisebb Communitas Judeorumok bábaasszonyai például – megélhetési okok miatt – nem zárkóztak saját közösségük keretei közé, és katolikus asszonyok szülését is levezették. Jelen tanulmányom a zsidó szülésznők keresztelési asszisztenciájával, a templomba lépés jogával és a szükségkereszteléssel kapcsolatos kérdéseket veszi számba egy olyan település példáján, ahol a római katolikusok aránya a vizsgált időszakban 98–99% körül mozgott. Hogyan és miként próbáltak a zsidó szülésznők megfelelni a katolikus hagyományokban gyökerező népi szokásjog, valamint az állam és egyház sajátos, olykor egymásnak ellentmondó elvárásainak? Milyen kompromisszumok születhettek a hagyomány, a vallások szabta keretek és a megélhetési kényszer határmezsgyéjén?

A csongrádi zsidó hitközség 19. századi története egy dinamikusan fejlődő réteggözösség képét tárja elénk, mely mindössze száz év alatt jelentős politikai és gazdasági befolyásra tett szert a térségben. 1785-ben Csongrádon még kizárólag római katolikusok laktak.² Az első izraelita családok valamikor az 1790-es években érkeztek a településre. Az 1808/09. évi türelmi adó jegyzék szerint Csongrádon 4 zsidó család élt, míg a hitközségi tagok száma az egész megyét tekintve mindösszesen 32 főt tett ki.³ Füzesi Péter a 19. század második évtizedében hat családról tesz említést.⁴ A csekély lélekszám nem vetett gátat a Chevra Kadisa korai megalapításának (1806).⁵

1828-ra a csongrádi lakosok száma majdnem megkétszereződött (11.319 fő). Ekkor a kimutatásokban 25 zsidó, két görögkeleti és egy evangélikus családot tüntettek fel.⁶ Tíz évvel később a türelmi adót fizető családok száma még mindig csak 24 volt.⁷ Míg a szomszédos Szentesen azt is megtiltották a zsidóknak, hogy a város belterületén házat vásároljanak, Csongrád tucattal fogadta be azokat a vándorló zsidó családokat, kik 1848-ban a Nyitra megyei Ürménnyről felkerekedve kerestek új lakhelyet maguknak. Az ily módon felszaporodott csongrádi izraelita hitközség ekkor rendszeresítette az anyakönyvvezetést, közgyűléseiken pedig jegyzőkönyvet vezettek.⁸

A kiegyezést követő években jelentős létszámbeli növekedés volt tapasztalható. A Csongrád belterületén élő 16.772 római katolikus mellett 517 zsidó, 56 ágostai, 9 helvét és 2 görög katolikus lelket vett számba a csongrádi plébános.⁹

1 A tanulmány eredeti megjelenési helye: Glässer Norbert – Zima András szerk.: *Hagyományláncolat és modernitás. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 43; A Vallási Kultúrákutató Könyvei 11. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2014. 119–128.*

2 A külterületi lakosokat és a kisebb környező településeket (Csany, Felgyő Tés, Fehértó, Ellés) is beleszámolva. Ld. DUDÁS 1999. 26.

3 Köszönettel tartozom Oláh Zsanettnek, hogy szakdolgozatát rendelkezésemre bocsátotta. Ld. MAJZIK 2009. (kézirát)

4 CsKK TLM NA 67-2008; FÜZESI (kézirát) 1960. 189.

5 UJVÁRY 1929. 184.

6 BARTA 1980. 198.

7 Dudás Lajos adataira hivatkozik: MAJZIK (kézirát) 2009.

8 GÁT 2006. 152.

9 Nagyboldogasszony Plébániahivatal Irattára, Csongrád (Továbbiakban: NPI) *Historia Domus* I. kötet, 113. old.

Az első csongrádi rabbi neve 1860 táján bukkan fel a forrásokban. Ekkorra már befejezték az impozáns zsinagóga építését (1854) mely a mai Csemegi Károly utca 7. lakóház helyén állt.¹⁰ Az arányaiban még mindig csekély számú izraelita közösség igyekezett hatékonyan betagozódni a „katolikus tengerbe”: tiszteletben tartották a katolikus szokásokat, sajátos módon meg is tartották az ünnepeket. Erről a törekvéstről tanúskodik egy 1862-ből fennmaradt újsághír mely a föltámadás napi körmenetről számol be: „Harminc zászlót, tíz keresztet, a Szent Szűz szobrát, s a koronátársulat jelvényét vitték a körmenetekben. Tarackok durrogtak, a templom körüli köz és magánházakat, még az izraelitákét is kivilágították.”¹¹ A csongrádi zsidók többsége kiskereskedelemről kereste kenyerét, ám sikeres jogtudor, újságíró, orvos, mérnök, ügyvéd és jegyző is került ki közülük. A polgári egyesületek közt igen korán ott találjuk az Izraelita Nőegyletet (1876).

A 19. század első felében már történnek utalások zsidó bábaasszony jelenlétére a településen. Mivel a maréknyi zsidó hitközség képtelen volt megélhetést biztosítani szülésznőjének, az izraelita bába – miután a plébános kioktatta a szükségkereszttel kapcsolatos tudnivalókról – katolikus asszonyoknak is felajánlotta szolgálatait. Ebből a korszakból egyedül Böhm Rozáliát ismerjük név szerint,¹² aki diplomával rendelkező, „hites izsraélita bába-mesternének” vallotta magát.¹³ Böhm Rozália rövid idő alatt népszerűvé vált Csongrádon annak ellenére, hogy két „hivatalos” városi alkalmazottal és számtalan parasztbábával konkurált.

Böhm Rozália 1841-ben keletkezett levelében arról panaszkodik a váci megyéspüspöknek, hogy a frissen hivatalába lépett Jancsovics József csongrádi plébános nem hajlandó beengedni őt a templomba. Böhm asszony kérése, hogy a régi szokáshoz hűen továbbra is jelen lehessen a kezei közt született gyermekek keresztelőjén és az asszonyavatásokon. Levele arról tanúskodik, hogy vallásbéli különbségek korábban nem okoztak gondot, hisz a csongrádi asszonyok ugyanolyan szívesen vonultak asszonyavatásra az izraelita bábával, mint a katolikus szülésznővel.¹⁴ Böhm Rozália sérelmezte továbbá, hogy a nevezett plébános nem csak megtiltotta számára a templomba lépést, de megkísérelte rábírt arra, hogy katolikus szülők végveszedelemben lévő gyermekét – izraelita létére – szükségkeresztségen részesítse.

A katolikus egyház megkülönböztetett figyelemmel kezeli az első szentséget, mely a *communio sacrum* tagjává avatja és a szentelt vízben megnyilvánuló krisztusi szeretet erejéből megtisztítja az ősbűn terhétől sötétlő lelket. Mivel ettől a kegyelemtől a haldokló kisdedek sem

10 Az 1860-70-es években Nobel József, Hilbrun Jakab majd Weisz Lázár volt a csongrádi rabbinátság lelki vezetője. A század végén kiemelkedő jelentőségű Büchler Márton főrabbi alakja.

11 *Idők Tanúja*, 1862. április 23.

12 A levélben homályos utalást találunk arra vonatkozóan, hogy az egyik valamikori csongrádi plébános Böhm Rozália elődjét Hódmezővásárhelyre költöztette, mikor az a plébános engedélye nélkül a sekrestyébe lépett. Böhm asszony továbbá azt állította, hogy Jancsovics közvetlen elődje, Szabó plébános nem szabott neki efféle korlátokat. Így a bába elmondása alapján az a „valamikori plébános” csakis Mátyus János (1804–1825) vagy Kanyó András (1781–1802) lehet. SZENTI 1998. 542.

13 II. József 8587 sz. rendeletének értelmében 1787 után már zsidó asszonyok is jelentkezhettek a bábaképző tanfolyamokra. SZENTI 1998. 538; DEÁKY – KRÁSZ 2005. 282.

14 „Vallásom tekintetéből a honni uralkodó Keresztény Katholika Hitnek nemcsak senkit nem idegenítő, de mindenkit inkább magához édesgetni törekvő szelídséget, követőibe öntött mindenek eránt vallás különbség nélküli szeretet eránt eddigi csalhatatlan hiedelmem, és nem kis örömmel mindenkor, és mindenütt érzett tapasztalásom (stb.)” VPL APar. Cs.) 1841. június 31. Böhm Rozália bábaasszony levele.

foszthatók meg, a katolikus egyház meghatározott feltételek mellett¹⁵ a korai időktől kezdve jó-váhagyta és szorgalmazta a szükségkeresztelés gyakorlatát.¹⁶ Mivel a szükségkeresztelés nélkül-
 zi az előírt kísérő szertartásokat, dogmatikailag külső szolgálatnak tekinthető, így érvényessége
 független a kiszolgáló személyétől: lehet más vallású, zsidó vagy akár pogány is. „Az előírt forma
 betartása és az egyház szándékaival egyezés” mellett szükséges egy tanú jelenléte, aki a későbbi-
 ekben igazolni tudja a keresztelés megtörténtét.¹⁷ A száraz-, bába-, házi, vagy János keresztelésnek
 is nevezett rövid szertartás paphiányos történelmi időkben, nehezen megközelíthető helyeken
 (tanya, hegyvidék, téli időszakban) volt különösen gyakori. Az elvégzés helyes módjáról a helyi
 plébános oktatta ki és eskette fel a bábaasszonyokat. Ha a gyermek életben maradt, a keresztzsü-
 lők kötelesek voltak a pap elé járulni, aki krizmával véglegesítette a gyermeket a szentségben. A
 Rituale Strigoniense és a Pázmány-féle nagyszombati zsinat (1629) is megerősítette, hogy háznál
 keresztelni csak végszükség esetén lehet.¹⁸

Mária Terézia 1731-ben hozott rendelete, mely szerint halálos veszedelemben az anyaméh-
 ben lévő magzat¹⁹ és nem katolikus szülők gyermeke is megkeresztelendő, heves tiltakozást vál-
 tott ki protestáns és zsidó körökben. Az erőszakos elkeresztelések feszültséggel terhes kora volt
 ez, melynek hivatalosan II. József vetett véget 1762-ben. A tilalom azonban még évtizedekkel
 később is megerősítésre szorult.

Mária Terézia rendelkezése végzetesen megtépázta a katolikus bábákba vetett bizalmat az
 izraelita közösségekben. A kényszer szülte elzárkózás következményeként olyan zsidó asszonyok
 vezették le a szüléseket, akik nem rendelkeztek a kellő elméleti tudással, viszont tisztában voltak
 a vallás szabta rituális kötelmekkel. Ezen kívánt változtatni II. József, amikor 1787-ben rende-
 letileg utasította a bábaképző intézeteket az arra alkalmas zsidó tanonc nők felvételére. Deáky
 Zita megállapításával élve: „a rendelet lehetővé tette azt is, hogy a hitközségek, a kisebb-nagyobb
 zsidó közösségek saját bábát taníttathattak és alkalmazhattak, ezáltal a szüléshez, születéshez fű-
 ződő szokásaikat, rítusaikat zavartalanul gyakorolhatták, és a kor színvonalán gondoskodhattak

15 Rácz Sámuel 1794-ben kiadott könyvében ekképpen összegezte a *baptismus necessitatis* érvényességének fel-
 tételeit: „1-ször. Keresztény módra kívánnyon keresztelni. 2-szor. A gyermeket természetes vízzel kereszteljen. 3-szor.
 A víznek öntése alatt mondja: Én keresztellek téged Atyának, Fiúnak, és Szent Léleknek Nevében. 4-szer. Hogy ezen
 szavakból egy se maradjon ki.” Ennek módjáról a plébános oktatta ki a bábaasszonyokat. Egy 1796-ban keletkezett egri
 főpásztori levélben a püspök egyenesen a bábaasszonyok lelki üdvét félti, amikor a szentség kiszolgáltatásának helyes
 módjának oktatására szólítja fel papjait: „Hogy tehát a Bábák valaha Isten Széke előtt kemény számadásra ne húzassanak
 a végett, ha az ő tudatlanságuk miatt valamely halhatatlan lelkű teremtménye az Istennek örökre elveszne, szorosan intyük,
 hogy ezen Fő Pásztori Rendelésünkhöz magokat tökéletesen alkalmazzassák.” Mihályfi Ákos még az 1920-as években
 is hangsúlyozta a lelkipásztorok azirányú felelősségét, hogy a szülésznők tisztában legyenek a szükségkeresztelés helyes
 formájával. DEÁKY 1996. 94; DEÁKY – KRÁSZ 2005. 279; MIHÁLYFI 1926. 47.

16 „A nép bízik Isten irgalmasságában, tehát nehezen tudja elképzelni, hogy halva született, vagy kereszteletlenül
 elhalt gyermek elkarhozék, elessék Istennek színe látásától. E szegény lelkek is sóvárognak a megváltás után, ezért nekik
 is kiszolgáltatják bizonyos körülmények között a keresztiséget, még pedig a János-keresztiség formájában. Eredete ismeret-
 len. [...] Aki éjszakának vadján az időtlen siránczó lelkével találkozik, annak meg kell őt keresztelni.” BÁLINT 1943. 210.

17 Ld. MIHÁLYFI 1926. 46.

18 BÁRTH 2005. 148.

19 Az intrauterin keresztelésre vonatkozó rendelet gyakorlati alkalmazásáról változatos források tanúskodnak.
 1870-ben a macklári anyakönyvben olvashatjuk, hogy Kovács József és Sütő Rozál István nevű gyermeke „az anyja méhé-
 ben a bába által kereszteltetett, időtlen lévén csak egy órát élt.” Heves Megyei Levéltár, (Továbbiakban: HML) IV-416.
 228. Macklár - Anyakönyv. Bejegyzés kelte: 1870. augusztus 17. Bálint Barbara csongrádi asszony szülés közben életét
 veszítette, így Fekete Farkas leánya „in momento expiravit” (sic!) a méhben rekedt magzatot megkeresztelte. NPI Szüle-
 rési anyakönyv, 1783. augusztus 9.

az egészségügyi ellátásról az anya és a gyermek körül.”²⁰ Feltehetően a csongrádi Böhm Rozália egy ilyen intézetben szerezte diplomáját valamikor az 1810–1820-as években.

Ugyan Jancsovics József plébános Böhm Rozáliát eltiltotta a kereszteleési asszisztenciától, megkövetelte, hogy az előírt módon bábakeresztségben részesítse az életképtelennek látszó katolikus gyermekeket. Miután a bába elutasította a felszólítást („Nem keresztelehetek, mivel nem hiszem a keresztséget”) a plébános konverzációra bízta, melyet a Böhm asszony önérzetesen megtagadott.²¹ A szóváltást követően a plébános haragjában azt is megtiltotta, hogy Böhm asszony a továbbiakban jelen legyen a kereszteni nők szülésénél. A büntetés komolyságát hangsúlyozva nem késlekedett a templomban is kihirdetni a szentenciát.²²

A plébános döntése Böhm asszonyra nézve a hivatalvesztéssel volt egyenértékű. A hithű katolikus parasztasszonyok ugyanis csak a szentségi asszisztenciával együtt tartották teljesnek a szülésznő szolgálatait. Egy fél évszázaddal későbbi, dusnoki (Bács-Kiskun megye) konfliktust hoznék párhuzamként. Singer Anna izraelita szülésznő 1881-ben keltezett levelében azt panaszolta el a kalocsai püspöki szentszéknél, hogy Horváth Ignác plébános nem keresztele meg azokat a gyermekeket, kik az ő kezei között láttak napvilágot. Az eset kivizsgálása során kiderült, hogy Horváth Ignác „csak” a bábától tagadta meg a templomba lépés jogát, aki kétségbeesésében minden követ megmozgatott, hogy a katolikus anyák a tilalom ellenére ne forduljanak el tőle.²³

Böhm Rozália elsőként a tekintetes vármegyei ítélszék elé járult panaszával. 1841 augusztus 21-én, Szegváron került sor a vitás felek kihallgatására. Jancsovics József két héttel később levelben tájékoztatta püspökét az ügygel kapcsolatos álláspontjáról.

A plébános ebben az írásában elismerte, hogy hivatalba lépése óta tiltotta a zsidó bábának a katolikus templomban való megjelenést. Érvelésének gerincét a kereszteleetlen gyermekkel kapcsolatos hitelvek alkották.²⁴ Jancsovics úgy vélte: ha a kereszteleetlenek templomba bocsátását illetően az egyház bármilyen engedményt tenne a jövőben, azt elsőbb a büntetlen gyermekekkel, mintsem a más vallású szülésznőkkel szemben gyakorolná. A plébános ugyanakkor nem

20 DEÁKY 1996. 97.

21 VPL APar. Cs. 1841. június 31. Böhm Rozália bábaasszony levele.

22 VPL APar. Cs. 1842. július 19. Jancsovics József plébános levele a váci püspöknek.

23 Mivel Singer Anna a fizetésért illetően nem tudott megegyezni a községgel, a plébános úgy döntött, hogy az ügy letisztázásáig nem engedi, hogy az izraelita bába a templomba lépjen. „Részemről mindaddig, míg vagy a megye, vagy a község által hivatalos községi bábának nem minősítetik, hogy a községgel kellemetlenségbe ne jöjjenek, nem engedem meg ők templomban ténykedni. Együttal kijelentvén előtte, hogy részemről abba nem avatkozom, ha egyesek netalán szülés alkalmával házaikhoz meghívják őt”. A kalocsai püspöki szék arra utasította a plébánost, hogy hallgassa ki a bábát a kereszteleést illető alapvető tudnivalókról. Ezt a kötetmet a világi törvények is elvárják a plébánostól, legyen szó bármely vallású szülésznőről. Az utasítás pontosan úgy szólt: hogyha Singer Anna megfelel az elvárásoknak, Horváth Ignác nem akadályozhatja a szülésznőt hivatása gyakorlásában. Kalocsai Érseki Levéltár, Acta Parochialis - Dusnok, (Továbbiakban: KÉL APar. – D.) I. 2. b. 1881. A forrásért köszönettel tartozom Dr. Bárh Jánosnak.

24 Aki „valamely napon 5½, vagy 7½ regveli órákor e népes városban a sekrestyében a Sz. Mise Áldozatokon megjelenik, Hidegben melegben, a Kisded gyermekek, kik Keresztény Szülektől származottak, siránkozásait fogja hallani, kiket még Kisded zsoldoskákat sem enged az A.SZ.(Anyaszent)Egyház rendíthetetlen elveinél fogva Egyházaikba bebocsátani, s csak ott kivélebb marasztaltatott, néhol a Templomok Bemeneteleinél tartoztatott fel [...] míg magokat a Jézus Krisztusnak le nem kötelezték.” VPL APar. Cs. 1841. szeptember 9. Jancsovics József plébános levele a váci püspökhöz. A kereszteleésre hagyomány szerint csak a keresztszülők és a bábaasszony kísérték el a gyermeket. A sekrestye előtt a keresztanya a gyermek nevében megvallotta a keresztséget, majd a pap a stólat nyújtva bevezette őket a templomba. Ezen szentségi óvintézkedések az áteredő bűn dogmatikájából vezethetők le.

mulasztotta el megemlíteni, hogy a városban szép számmal akadnak olyan, felesketett bábaasszonyok, akik hiánytalanul megfelelnek a katolikus asszonyok elvárásainak.²⁵

Böhm Rozália – miután felismerte, hogy érvei nem hatják meg a plébánost – felajánlotta, hogy amennyiben szükség mutatkozik rá, egy közelben tartózkodó katolikusot fog felkérni a szükségkereszttség elvégzésére. A plébános az elképzelés hallatán ingerülten csattant fel: „De hogyan fogja ezeket megtehetni éjtszakának idején, a gyermek rögtöni haldoklásakor? Az anyai méhből, valami Tagon kimutatkozó Élet esettyén, mikor a szemérem miatt, még a nemben is válogatás teendő? [...] Nyíltan nékie megmondám: hogy az én K. (katolikus) Némbereim körül, Megegygyezésemmel nem szolgálhatik. A mit azonnal Ki is Hirdeték. Hozzá adván, hogy Én senki erszényével nem parancsolhatok – és ha a Méhe gyümölcsének örök veszélyeztetésével nem gondol, Lelkipásztori óvásom ellen is, miattam használhattya.”²⁶ Jancsovics tagadta, hogy vallási gyűlöletből idegenítette volna el a zsidó bábát a katolikus asszonyoktól: érveinek középpontjába az újszülöttek lelki üdve iránti aggodalom állt.

A plébános a püspöknek írt jelentés végén kifejtette, hogy minden ilyen és ehhez hasonló ügy a papi méltóságot veszélyezteti, így komolyan megfontolja a szülésznő elleni vádemelést: „Én jogosítva leendek, hogy ezen ármánykodó Júdea nemzetűt a Ts. Ns. Vármegye szoros kérdőre vonnya, hogy a Papi személyem illy veszedelmes üldözése idejében, az Egyháznak mázolt türeelmetlenség mocskosságáért nékem illő elégtétel adódjék.”²⁷ A „veszedelmes üldözések idejére” tett utalás háttérben Jancsovics jobbágyii megrázkódtatásainak árnya kísért. Jobbágyiban egy Kaszap nevű bocskoros nemes lázítása következtében a jobbágyok a fiatal Jancsovics plébánost is ki akarták végezni a nemesekkel együtt. A katonaság azonban időben közbelépett, így a plébánost szerencsésen kiszabadították.²⁸ Az izraelita bába és a csongrádi plébános vitájának végkimenetelét illetően források már nem állnak rendelkezésünkre.

Megélhetési gondok vezették Szabó Mihályné Juhász Ágnes²⁹ és Takáts Andrásné Kiss Veronika városi okleveles szülésznőket egy, a Jancsovics plébános egykori elvárásaival szögesen ellentétes panaszlevél megfogalmazására. A levél keletkezése idején, 1852-ben az egyházmegye főpásztora a frissen beiktatott Roskoványi Ágoston, a csongrádi plébános Virter Lajos volt.

A nevezett szülésznők panasa szerint az izraelita bába „Banó Mihály volt csongrádi Plebánus Úr gyengesége végett” katolikus asszonyok gyermekeit is megkereszteli, ha úgy hozza a szükség. Nem derül ki, hogy még mindig Böhm asszonyról van-e szó. Ugyanakkor bizonyos, hogy a fenti eset után egy évtizeddel az izraelita bába is végzett házi kereszteléseket Csongrádon. Minden bizonnyal megélhetési gondok vezették kenyértörésre, hisz a katolikus asszonyok így nagyobb eséllyel vették igénybe szolgáltatait.

Juhász Ágnes és Kiss Veronika határozott kérése volt, hogy Virter Lajos plébános tegye jóvá „gyöngé kezű” hivatali előde hibáját. Vagyis tiltsa el a házi kereszteléstől az izraelita bábát, és

25 „Miképpen bocsájtam (a bábát) az Én Uram Istenemnek tisztaságos Lakjába, avagy avagy Szívveljem az ő sz. Edényei körül forgolódni, még pedig minden törvényes bontani szokó szükség, és veszedelem és hejányosságon (hiányosságon) kívül e városban, a holl 11 Bába s közöttök kettő okleveles serinnyen (serényen), Lelkiismeretesen, előttem eddig minden Erkölcsiség ellen való panasz nélkül a Tisztyeikben eljárnak?” VPL APar. Cs. 1841. szeptember 9. Jancsovics József plébános levele a váci püspökhöz.

26 VPL APar. Cs. 1841. szeptember 9. Jancsovics József plébános levele a váci püspöknek.

27 VPL APar. Cs. 1841. szeptember 9. Jancsovics József plébános levele a váci püspöknek.

28 ЧОВОТ 1917.

29 Képzettségét a megyei bábatanfolyamon szerezte.

szólítsa fel a csongrádi asszonyokat, hogy kerüljék a zsidó és a „lógós” bábákat.³⁰ A katolikus szülésznők elgondolása több lényeges ponton szinkronban áll a zsidó bába 1841-ben vázolt érveivel. Az eszmefuttatás egy egyszerű szillogizmuson alapul, mely a templomba lépés tilalmától kiindulva a más vallásúak által kiszolgáltatott szükségkereszttség érvényének megkérdőjelezésébe torkollik. Mint írják, a zsidó bába „a házaknál is kereszteltette a kisdedeket, *mi a Katholika hittel ellenkezik, s tiltakozik*, sőt az ezelőtti Megyés Püspök által is megtiltva volt, hogy az izraelita hiten lévő bába a Katholika SztEgyházba nem kereszteltethetett [...] – hanem egyedül az ő tulajdon feleihez utasítva volt.”³¹ A csongrádi szülésznők levele arról tanúskodik, hogy a katolikus egyház szükségkeresztelésre vonatkozó tétele, nevezetesen a szentség kiszolgáltatójának semleges mivolta könnyen félreértelmezhető kitétel. A városi szülésznők felterjesztésének következményeiről forrásaink hallgatnak.

A csongrádi zsidó bábák működéséről, számáról a későbbiekben töredékes adatokból értesülünk. Bizonyos, hogy a 20. század elejéig a hitközségnek mindig volt saját szülésznője. A századfordulóra már a magyarországi szülésznők negyede zsidó vallású volt,³² így a képzett bába igénye Csongrádon is könnyebben kielégíthető volt. 1904. július 10-én a *Csongrádi Újság* tudósított Rosenberg Jakabné Szilberer Mária csongrádi bábaasszonyt elhalálózásáról. A köztisztletben álló „nénit” akit „Csongrád apraja-nagyja ismert”, a rövid megemlékezés szerint nagy részvét mellett kísérték örök nyugalomra.³³

IRODALOM

BARTA László

1980 Az 1828. évi országos összeírás Csongrádon. In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikek Csongrád Város történetéből 1980*. Szegedi Nyomda, Szeged, 188–201.

BÁLINT Sándor

1943 A parasztlelet rendje. In. BARUCZ Lajos szerk.: *A Magyar nép*. A Művelődés Könyvtára 9. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. kiadása, Budapest, 201–248.

BÁRTH Dániel

2005 *Esküvő, keresztelő, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon*. MTA-ELTE Folklor Szövegelemzési Kutatócsoport, Agapé nyomda, Szeged.

CHOBOT Ferenc

1917 *A váci egyházmegye történeti névtára II*. Dercsényi Dezső vállalata, Pestvidéki Nyomda Vácott.

DEÁKY Zita

1996 *A bába a magyarországi népi társadalomban. (18. század vége – 20. század közepe)*. Budapest, Centrál Európa Alapítvány, Budapest.

30 VPL APar. Cs. 1852. május 7. Szabó Mihályné Juhász Ágnes és Takács Andrásné Kiss Veronika Csongrád városi szülésznők levele a váci püspöknek.

31 VPL APar. Cs. 1852. május 7. Szabó Mihályné Juhász Ágnes és Takács Andrásné Kiss Veronika Csongrád városi szülésznők levele a váci püspöknek.

32 DEÁKY 1996. 130.

33 *Csongrádi Újság* 1904. július 10. II. évf. 28. szám 3. old.

DEÁKY Zita – KRÁSZ Lilla

2005 *Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI – XX. század).*
Századvég kiadó, Budapest.

DUDÁS Lajos

1999 A római katolikus egyház megerősödése Csongrádon a 18. században. In. GEORGIÁDES
Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 1999.* Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 7–27.

GÁT László

2006 *Csongrádi útikalauz* Kálmán I. Szeged.

MIHÁLYFI Ákos

1926 *Az emberek megszentelése (szentségek és szentelmények).* Egyetemi előadások a
lelkipáspártorkodástan köréből. Stephaneum, Budapest.

SZENTI Tibor

1998 A bábák Hódmezővásárhelyen. In. NOVÁK László szerk.: *Az Alföld társadalma.* Az
Arany János Múzeum Közleményei VIII. Nagykőrös, 533–602.

UJVÁRY Péter

1929 *Magyar Zsidó Lexikon.* Budapest.

KÉZIRATOK

FÜZESI Péter

1960 *Csongrád város krónikája. adatok Csongrád város történetéhez.* Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Történeti Adattár 67–2008.

MAJZIK Zsanett

2009 *A csongrádi zsidóság története 1949-ig.* Kecskemét. Kézirat a szerző tulajdonában.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Heves Megyei Levéltár – HML

HML IV-416. 228. Anyakönyv, Maklár

Kalocsai Érseki Levéltár – KÉL

KÉL I. 2. b Acta Parochiarum - Dusnok, 1881.

Plébániai Irattár, Nagyboldogasszony Plébániahivatal, Csongrád – NPI

Historia Domus, Csongrád I. kötet

Születési anyakönyv, Csongrád 1783.

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár

Acta Parochiarum Csongrád – VPL APar. Cs.

A társadalmi beilleszkedés stratégiái: csongrádi reformátusok a katolikus „tengerben”

A vallási kisebbségek helyzetét és mindennapi nehézségeit taglaló történeti irodalom folyamatos gyarapodása azt bizonyítja, hogy a helyi közösségek vizsgálata mindig új árnyalatokkal képes gazdagítani a felekezetek együttélésével és a felekezeti közötti konfliktusokkal kapcsolatos tudnivalókat.¹ Tanulmányomban Csongrád város társadalomtörténetének egy korábban nem vizsgált szeletét, a helyi református kisebbség társadalmi integrációjának útját és lehetőségeit elemzem a 19. század elejétől a csongrádi református templom felépüléséig (1937).

Csongrádi katolikusok, szentesi reformátusok

A tény, hogy Szentes lakosai a 16. század folyamán reformátusok lettek, alapvetően meghatározta a település kapcsolatát a szomszédos, római katolikus Csongráddal. Az első, dokumentált ellentét keretét a szentesiek által csak „futás”-ként emlegetett esemény adta.

A törökökkel együttműködő tatár csapatok 1685 nyarán Szentesen ütötték fel főhadiszállásukat, a szentesiek pedig – kilátástalan helyzetükben – a csongrádi vár falai közé menekültek. A csongrádiak befogadták a menekülőket, ám az előjáróság az istentiszteletek tartását és a református gyermekek hitoktatását megtiltotta. A szentesiek ezért éberen figyelték a városunkban tartózkodó tatár csapatok mozgását, és mikor azok elvonultak, rögvést elhagyták a kényelmetlen vendégséget.²

A III. Károly király által kibocsájtott *Carolina resolutio*t követően a két település ellentéte tovább mérgesedett.³ A katolikus ünnepek és munkaszüneti napok megtartását ugyanis a csongrádi plébános éberen felügyelte az egész környéken. 1725-ben például, miután Szent Imre napját a szentesiek végig dolgozták, és a csongrádi plébános mindezt megfeddte őket, a papot kis híján meglincselték.⁴

Protestánsok Csongrádon

A 17–18. században Csongrád felekezetiileg homogén volt, kizárólag római katolikusok lakták.⁵ Az első ismert adat, mely egy kálvinista beköltözőről tanúskodik, 1827-ből származik. Egy püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyvben olvashatjuk a szentesi születésű, ám Csongrádon

1 Példaként lásd. Muntagné Tabajdi Zsuzsanna munkáit.

2 SIMA 1914. 145–146.

3 *Carolina resolutio*: III. Károly királynak a magyar protestánsok helyzetét rendező határozata (1731). Legfontosabb intézkedései közé tartozott, hogy a földesúri jogor a vallásgyakorlásra is kiterjesztette, kemény büntetéssel sújtotta a római katolikus vallásról evangélikusra térőket, illetve minden felekezet számára kötelezővé tette a katolikus ünnepek megtartását. MAGYAR KATOLIKUS LEXIKON II. 175–176.

4 SIMA 1914. 223.

5 A korabeli Canonica Visitatiókban egyértelműen leszögezik, hogy Csongrádon korábban nem éltek más vallásúak.

szolgálatot teljesítő Ibolya István 30 esztendőös kálvinista hajdú nevét. Vallomása alapján Ibolya István tanúja volt annak a jelenetnek, amikor a csongrádi plébános zsírral kente beteg szakácsnőjét. A plébános felháborodottan jelentette ki, hogy a hajdú csak kicsinyes bosszúját akarja kitölteni rajta azért, mert szerelmétől, a plébániai cseléd lánytól eltiltotta. Az atya ugyanis attól tartott, „nehogy fatytyazás által botrányozás támadjon a Papi háznál”.⁶ A plébános védelmére írt bizonylatban egy másik dicstelen esetet is felemlítenek a tanú szavainak hiteltelenítésére: „A fentebb nevezett Kálvinista Ibolya Istvány, mint afféle Hajdú az Uraság munkásainak egy Kutyát lőtt. Dányi Jánosnak Csongrádi Lakosnak meg parantsolá, hogy a kutyát darabolná fel és káposztával főzné meg a Katolikus munkásoknak, kik meg evén káposztával a kutya húst, rendre meg betegettek”.⁷ A történetet az egész város ismerte, és az elbeszélések szóhasználatából kitűnik, hogy nem elszigetelt, egyéni csínyként vagy a parasztok eszén túljáró hajdú eseteként, hanem *felekezeti közötti konfliktusként* értékelték: a kálvinista története, aki kutyával eteti a katolikusokat. Eszes Antal 70 esztendőös tanácsbéli vallomásában a hajdú erkölcsi-jellembeli gyengeségei mellett következőképpen summázza legnagyobb bűnét: „Kálvinista – kár Csongrádon tartani”.⁸ A kihallgatáson a hajdút is megszólaltatták, aki állítása szerint jól boldogult Csongrádon, és majdnem minden nap eljárt a katolikus templomba szentmisét hallgatni.⁹

Ibolya Istvánt szolgálata kötötte Csongrádhoz, nevét a későbbiekben nem lelmi a település lakói között. A nem sokkal később, 1828-ban készült településszintű összeírás egyetlen lutheránus családról számol be.¹⁰

A 19. század derekától egyre több protestáns lakosa lett a városnak. Lendvai Lajos helvét hitvallású uradalmi ügyész és katolikus felesége, Draskovits Jozefa gyermekét például 1849-ben tartották keresztvíz alá – vagyis a korabeli gyakorlatnak megfelelően az apa adott reverzálíst.¹¹ Az 1850-es években a csongrádi lakosok sorában találjuk Csajági József református nemből és a lutheránus Hering József könyvkötőt.¹² A kiegyezést követő években a Csongrád belterületén élő 16.772 római katolikus mellett 517 zsidó, 56 ágostai, 9 *helvén* és 2 görög katolikus lelket vett számba a csongrádi plébános.¹³

Az első, református születésnőről az 1860-as évek közepén szerzünk tudomást. Magdits Gáspárné okleveles születésnő évi 50 forint fizetséget kapott a településtől. Magditsné egészen 1888-ig háborítatlanul végezte munkáját, amikor is Hegyi Antal plébános megtiltotta neki, hogy más vallású létre a katolikus templom sekrestyéjébe lépjen, így a kezei közt született gyermekek keresztelőjén részt vegyen. Magditsné viszont jól tudta, hogy a katolikus édesanyák a keresztelő lebonyolítását a baba kiemelkedően fontos feladatának tekintik, melynek elmaradása esetén nem veszik igénybe szolgálatait. A születésnő polgári peres eljárás keretei között próbálta bebizonyítani, hogy a sekrestyéből való kitiltás számára a hivatalától való megfosztással egyenlő.¹⁴

6 VPL APriv. Mátyus János 1824. június 22. Bizonylat, több tanú aláírásával.

7 VPL APriv. Mátyus János, 1824. június 22. Bizonylat, több tanú aláírásával.

8 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, Eszes János vallomása.

9 „Ámbár Református vagyok, majd minden nap megjelenek itt a Katolikus Templomban”. 1823. július 10. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, Ibolya István vallomása. A gyakorlat korántsem szokatlan: ekkoriban a Csongrád Tés nevű filiájában élő luteránusok is – prédikátor híján – római katolikus ájtatosságokon és lelki oktatásokon vettek részt. VPL APar. Cs. 1815. július 2. A tési dóhánykertészek levele a megyéspüspöknek.

10 BARTA 1980. 198.

11 NPI Születési anyakönyvek, 1849. február 14.

12 NPI Születési anyakönyvek.

13 NPI Historia Domus, Csongrád I. kötet, 113.

14 Magditsné tevékenységéről részletesen lásd: GYÖNGYÖSSY 2014. 188–192.

A Csongrádon élő protestánsok általánosságban a vagyonosabb hivatalnoki réteghez tartoztak, vagy tisztességes ipari foglalkozásokat űztek. 1895-ben a csongrádi főszolgabíró és a szolgabíró is református volt, akárcsak a községi orvos, Borsos János. Borsos fia, Imre így emlékezett vissza az 1890-es évekbeli állapotokra: „A város 99 százaléka katolikus volt. Édesapám, Szomodi Antal kéسمester és Bagossy József kereskedő képezték Csongrádon a református egyházat. Ők hárman felkérték Vannay Ferenc rajztanárt a református vallás oktatására, és ezért kapott szüleinktől havi 5 forintot. Mindössze ketten voltunk tanítványai: Szomodi Pista és én.”¹⁵ Vannay Ferenc tehetséges festő is volt, így Hegyi Antal plébános tőle rendelte meg a Nagyboldogasszony-temp-lomba a Mária Mennybevétele (1894) és a Szent Anna (1896) oltárképeket.¹⁶

Hegyi Antal és Vannay munkakapcsolata azért is figyelemreméltó, mert a csongrádi plébános rendszeresen hangot adott az eltérő felekezetek tagjai iránt táplált, mélységes ellenszenvének. A *Csongrádi Közlöny* hasábjain felhőborítónak nevezte, hogy a római katolikus város legfontosabb vezetői pozícióiban zsidók és reformátusok űlnek.¹⁷ Réti Ferenc járási szolgabíró intézkedéseit vallásellenes offenziók sorozataként értékelte, melyek ellenében – katolikus lelki vezetőként – keményen ki kell állnia. Tanulságos példa a cikkek sorából az úrnapi gallyak szedésének tilalma és az ünnepi mozsárlővések betiltásának ügye.¹⁸ Mikor Borbás Ferenc szolgabírói alkalmazzott házasságkötése előtt református menyasszonya felekezetébe tért, Hegyi plébános a sajtó útján kísérelte megszégyeníteni, illetve a katolikus valláshoz való „hűtlenségét” hivatali szorgalmával összefüggésbe hozni.¹⁹ Ifj. Lászlóffy László földbirtokost azért nem jegyezte be a házasulandók közé, mert jegyese luteránus nő volt.²⁰ Hogy milyen ellentmondásos volt a református értelmiségiek megítélése a vizsgált korszakban Csongrádon mutatja, hogy Pepich Zsella református tanár-nő hivatalba lépését – elérő vallása okán – heves szűlői tiltakozás kísérte.²¹

A csongrádi protestánsok eleinte csak Szentesen hallgathattak istentiszteletet. A 19–20. század fordulóján viszont már a Központi Elemi Iskolában vagy a Polgári Leányiskolában mondott prédikációt Futó Zoltán és Gerőc Lajos szentesi lelkész, nagyobb ünnepeken Pap Lajos körlelkész.²² A csongrádi református fiókegyházat hivatalosan 1904. október 31-én alakították meg a polgári leányiskola rajztermében.²³

15 DR. JÁNOSI 1983. 70. A református gyerekek hitoktatásáról szóló, helyi határozatot 1896-ban hagyta jóvá az Iskolaszék. CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek 1896. 10. 23. 7. sz.

16 : VPL APar. Cs. 1898. augusztus 27. Püspöki kishallgatási jegyzőkönyv, Vannay Ferenc vallomása.

17 *Csongrádi Közlöny*, 1895. december 22. II. évf. 51. szám, 3. old.

18 *Csongrádi Közlöny*, 1895. június 23. II. évf. 25. szám, 3. old.

19 „Lelke számol érte az Isten előtt s az efféle kaliberű emberekkel, kik asszonyért hagyják el a hitüket, a katolikusok nem vesztenek, a protestánsok meg nem nyernek, hanem el nem fojthatjuk a felett érzett visszatetszésünket, hogy egy kath. községnek kath. alkalmazottjai vállalkozzanak ilyenmő szolgálatokra. A kik így gondolkoznak vallás tekintetében, hogyan érezhetnek azok kötelességtudás dolgában?” *Tiszavidék*, 1983. május 21. IV. évf. 21. szám, 3. old.

20 VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. március 14. A csongrádi lakosok levele a váci Püspöki Szentszéknek.

21 *Csongrád Újság*, 1905. október 22. III. évf. 43. szám, 2. old.

22 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1896. március 22. 124. sz. A Szentesi Ev. Ref. Egyház Lelkeszi Hivatalának kérésére, a csongrádi református vallású lakosok részére tartandó istentisztelet helyiségéül a központi iskola 1. fiúosztályának tantermét engedik át vasárnaponként.

23 *Csongrádi Újság*, 1904. október 30. II. évf. 44. szám, 2. old.

Áttérések, kitérések

Bár a 19–20. század fordulóján a csongrádi zsidók és reformátusok száma egyaránt gyarapodott, számuk a római katolikus többség mellett továbbra is eltörpült (kb. 21.000 az 500-hoz). Ennek következtében a társadalmi betagozódás előmozdításának legfontosabb lehetősége a vallás- vagy felekezetsváltás volt.

Az áttérés és kitérés rendjét a vizsgált időszakban az 1868. évi 53. törvénycikk vonatkozó paragrafusai határozták meg. A törvény főbb pontjai szerint csak 18 év felettiek kezdeményezhettek ilyen eljárást. Két szabadon választott tanú jelenlétében kellett jelentkezni az elhagyni kívánt gyülekezet helyi vezetőjénél, hol a távozási szándékot fennszóval kifejezték. Két hét elteltével ezt megismételték. A lelki vezető mindkét kijelentkezés alkalmával igazolást állított ki – ha ezt bármilyen okból megtagadta, a tanúk igazolása is elegendő volt. Ha az igazolásokat a választott egyház lelkészének bemutatták, a szükséges szertartásoknak nem volt tovább jogi akadálya. Az áttérés sikerességéről a hátrahagyott egyház vezetőit is értesítették.²⁴

A csongrádi Nagyboldogasszony-templom irattárában található adatok szerint az első áttérő Bimbó Mária hajadon volt 1860-ban.²⁵ A következő tíz esztendőben hat férfi követte a példáját – közülük hárman nőtlen, fiatal legények. 1870-től a századfordulóig összesen nyolc református döntött úgy, hogy a római katolikus egyház tagjai közé lép. A következő három évtizedben számuk megháromszorozódott (35 áttérés), 1930 és 1937 között további 13 áttérés történt. 1860 és 1937 között összesen 64 személy vonatkozó iratanyaga maradt fenn a csongrádi plébánián. Férfiak és nők aktái közel azonos arányban vannak (30–34). 34 nőből 21 gyermek vagy hajadon, három pedig özvegy. A férfiaknál hét esetben bizonyos, hogy nőtlen ifúról van szó.

Az áttértek születési helyét tekintve igen nagy a változatosság: a személyes iratokban 17 különböző település nevével találkozunk elsősorban Békés és Bács-Kiskun megye területéről. Az eredeti (elhagyni kívánt) vallás megnevezését illetően a következő változatok fordulnak elő: *helvét* (10), *evangélikus református* (14) *reformált* (6), *ágostai evangélikus* (5), *ágostai* (3), *evangélikus lutheránus* (1), *lutheránus* (1), *kálvinista* (1). Mindez azt a benyomást kelti, hogy valójában nem tudtak különbséget tenni a protestáns egyházak és irányzatok között.

Az átkeresztelkedők társadalmi státuszáról a legritkább esetben értesülünk. Úrhölgynek avagy úrasszonynak két személyt neveztek, de a listán szerepel például Somogy vármegye főjegyzőjének özvegye is, illetve a csongrádi polgári iskola igazgatójának felesége.²⁶ A vizsgált névsorban meglepően sok az árva és házasságon kívül született személy.

Özv. Ballai Jánosné Soós Mária az egyetlen, akiről bizonyosan kiderül, hogy halálos ágyán tért a római katolikus egyház tagjai közé. A kérvényező egészségi állapota okán Hegyi Antal plébános felmentette a kétszeri kijelentkezés feltétele alól.²⁷ Több esetben azt láthatjuk, hogy – jellemzően a családfő döntése nyomán – pár év elteltével több közeli családtagot is megkereszteltek. Ez történt a három Budai gyermekkel is, kiknek édesapja Szarvason született, és 1912-ben,

²⁴ 1868. évi LIII. törvénycikk a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonzosságáról. Részletesen lásd: <http://net.jogtar.hu>

²⁵ NPI 1860. november 18. Bimbó Mária helvét hirtvallású áttérése. A Váci Püspöki és Káptalani Levéltárban található *Conversi et apostatae* iratsomó átválogatása újabb adatokkal egészítheti ki a helyi plébániai anyagból kinyert információkat.

²⁶ NPI özv. Plachner Sándorné Nádasdi Sárközy Emilia, Somogy vármegye főjegyzőjének özvegye, 1926. márc. 17; Krómer Józsefné Dencsi Valéria 1928. nov. 20.

²⁷ NPI özv. Ballai Jánosné Soós Mária, 1891. okt. 9.

húsz esztendőskorában hagyta el *evangélikus lutheránus* vallását.²⁸ Krómer Mária Valéria tíz esztendőskorában, két évvel édesanyja áttérését követően keresztkeljedett meg.²⁹ Kőrös Terézia és Ilona áttérésénél római katolikus férjeik és sógoraik tanúskodtak. Az ügymenetet azért kellett sürgetni, mert az egyik menyecske várandós volt, és a reverzális szerint a születendő gyermeknek az anyja vallását kellett volna követnie.³⁰ A kiskunhalasi születésű Sütő Sándor csongrádi katolikus menyasszonya miatt szánta rá magát a felekezetváltásra.³¹ A Törökszentmiklóson született, majd 1934-ben átkeresztkeljedett Vattay Ferenc felesége és leánya is római katolikus volt.³²

Idős korban, a házastárs halála után több, korábbi felekezetet váltó visszatért korábban elhagyott vallásához. Miután Martinek Mihály felesége elhalálozott, „az utolsó akadály is elhárult” az előtt, hogy házasságkötése előtt elhagyott római katolikus vallását újból felvegye.³³ Négy további asszony szintén a házastárs halálát követően szánta rá magát a felekezetváltásra.

A szentesi lelkészek a vizsgált időszakban összesen három esetben állították ki a törvényileg előírt elbocsájtó leveleket. Az igazolásokat jellemzően a két tanúnak kellett megfogalmaznia és aláírnia: ha ők nem tudtak írni-olvasni, a szentesi római katolikus plébániához fordultak, ahol a pap vagy az egyik egyházszolga sietett a segítségükre. 1872-ben Bozsik Mihály katona áttérése kapcsán felsejlik az elzárkózás oka. A szentesi plébános a következőt jelentette a kerületi esperesnek: „Filó János szentesi lelkész illetlen kifejezésekkel kikelve a két tanút megtámadta: illetőleg oda nyilatkozott, hogy ő Bozsik Mihályt hívének nem ismeri, mert a csongrádi református hívek a szentesi helv. vallású egyházközséghez nem tartoznak. Különben az illető vagy a csongrádi megbízottnál, vagy pedig Kecskemétre jelentkezzen.”³⁴ Nagyon úgy tűnik, hogy a kijelentés érdemi tartalma a csongrádi hívekig már nem jutott el, hisz nem akadt rá példa, hogy áttérésük ügyében Kecskemétre utaztak volna.

A tanúk személyét vizsgálva azt láthatjuk, hogy ha egy református vallású fiatalasszony katolikus férje hitére tért, férje, apósa vagy sógora kísérte a lelkészhez. Jellemző továbbá, hogy nőknek a barátnőik tanúskodtak, ám férfiaknak sosem jegyezték be női tanúkat. Aki nem tudott, vagy akart Csongrádról tanúkat vinni, kiment a szentesi piacra, ahol alkalmi ismerősöket keresett a feladatra. Így tett Lucza Márton kubikos is 1882-ben, akit a lelkész – „szokás szerint” – elutasított, ám tanúi írni-olvasni és bizonyítványt kiállítani nem tudtak. Mikor erre rájöttek, a társaság széteszlott, a tanúk visszatértek napi dolgaikhoz. Az első bejelentés érvényességét a második tanúk igazolták le.³⁵ Egy sajátos „specialista” alakja is kirajzolódni látszik az iratokban: Juhász Mátyás lehetett az, akiről elterjedhetett, hogy tudja, miként zajlik egy ilyen bejelentés; mit kell tenni, hogyan kell bizonyítványt megfogalmazni. A tanú tapasztalata bátorságot adhatott a felekezetváltást fontolórnak.

A következőkben megvizsgáljuk hányan döntöttek úgy Csongrádon, hogy elhagyják a római katolikus egyházat. A 19. század közepétől 1937-ig összesen öt nő és tíz férfi tért át a református egyház kebelébe. Az asszonyok közül három Szentesre került csongrádi menyecske volt, a férfiak közül ketten szülőföldjükről távol telepedtek le. Áttérésükről a csongrádi plébános utólag

28 NPI Budai Erzsébet, Terézia, Ferenc, Budai Mihály és Leirer Teréz gyermekei, 1915. jan. 18.

29 NPI Krómer Mária Valéria, 1930. aug. 26.

30 NPI Papp Józsefné Kőrös Ilona és Gyóni Rókusné Kőrös Terézia, 1931. júl. 30.

31 NPI Sütő Sándor, 1875. nov. 1, nov. 16.

32 NPI Vattay Ferenc, 1934. márc. 28.

33 NPI Martinek Mihály, 1933. ápr. 24.

34 NPI Bozsik Mihály, 1872. okt. 23; 1873. febr. 2.

35 NPI Lucza Márton, 1882. nov. 3; nov. 6.

értresült. A többi tíz esetben azt láthatjuk, hogy idősebb korban, ötvenes, hatvanas éveikben döntöttek a felekezetváltás mellett. Fekete Rozália esete kiemelésre érdemes lehet: az asszony azért vált evangélikussá, hogy első férjétől könnyebben elválhasson. Új vallását viszont sosem gyakorolta, halála közeledtével pedig vissza akart térni a római katolikus egyházba.³⁶

Reformátusok a katolikus tengerben

Tanulságok

Összességében megállapítható, hogy a csongrádi római katolikus egyház a városba érkező, jellemzően máshol született protestánsokat az esetek többségében magába olvasztotta. A katolikus egyházba való átkeresztelkedés a „gyüttmentek” betagozódásának kulcsfontosságú lépése volt. Jelezte annak a szándékát, hogy az illető hajlandó az integráció útjában álló akadályokat elhárítani, szeretne a közösségi reprezentáció fontos alkalmain, a díszes egyházi ünnepeken, a szentmiséken részt venni. Tisztán körvonalazódik továbbá annak vágya, hogy a halmozott társadalmi hátrányoknak (például református árva) legalább egy része feloldódjon. Ha valaki máshol, vagy házasságon kívül született, esetleg árva, azon változtatni nem lehet – a felekezeti hovatartozáson viszont igen.

Láthatjuk továbbá, hogy igen sok a fiatal, huszonéves hajadon leány és fiatal legény, aki vallás- vagy felekezetváltására adta a fejét. Csongrádon ugyanis a protestáns gyülekezethez való tartozás jelentősen rontotta a házasodási esélyeket: a vegyes házasságokat pedig a legkevésbé sem támogatták. Ha ilyenre került sor, a reverzalist mindig a katolikus házastárs javára állították ki, a születendő gyermekek mind katolikusok lettek. Idős nők, özvegyek még a másik jellemző csoport, akik a családi vagy házastársi nyomás megszűnésével azonnal meglépik a betagozódás gesztusát, leteszik a másság, a különbözőzés terhét. Az átmenetelt jelentősen könnyítette, hogy a csongrádi reformátusok számára a hit gyakorlása akadályokba ütközött: istentiszteletet csak Szentesen hallgathattak, ám a rendszeres ingázáshoz Szentessé messze volt.

Hogy Csongrádon mennyire nem érvényesült a protestáns egyházak gravitációja, látványos módon megmutatkozott az 1890-es években. Ekkoriban ugyanis egy olyan római katolikus plébánosa volt a városnak, aki politikai aktivitásával és karakteres, nehéz személyiségével erősen megosztotta a híveket: Hegyi Antalt vagy gyűlölték, vagy imádták. Olyanok is akadtak, kiket a plébános iránti elégedetlenség a római katolikus egyház elhagyására sarkalt. 1897–98-ban összesen 11-en szánták rá magukat erre a lépésre, közülük kilencen ugyanazon a napon, csoportosan fejezték ki szándékukat.³⁷ A kiábrándultak számára egy másik felekezet nem jelentett alternatívát.

Csongrádon tehát, aki a római katolikus egyházba tért, szándéknyilatkozatot tett a közösség mellett: elhagyta az elhagyhatót, mássága, idegensége jelét: vallását, melynek szálait a lehetőségek hiánya elvékonyított, és melyet a csongrádi református templom 1937-ben történt felépülése előtt aligha volt esélye ápolni és megerősíteni.

³⁶ NPI Fekete Rozália, 1927. aug. 18, szept. 6.

³⁷ NPI 1898. április 25.

IRODALOM

BARTA László

1980 Az 1828. évi országos összeírás Csongrádon. In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád Város történetéből 1980*. Szeged, Kiadja Csongrád Város Polgármesteri Hivatala művelődési és ifjúsági irodája. 188–201.

GYÖNGYÖSSY Orsolya

2014 *Plébánia és társadalom. A római katolikus alsópapság és a laikus templomszolgák társadalmi szerepe Csongrádon a 19. század második felében*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 48; A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 16. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged.

DR. JÁNOSI Monika

1983 Egy öreg csongrádi orvos visszaemlékezései. Dr. Borsos Imre önéletírása (részlet). In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1983*. Csongrád, Kiadja Csongrád Város Polgármesteri Hivatala művelődési és ifjúsági irodája. 64–87.

MAGYAR KATOLIKUS LEXIKON

1993 Dr. Viczián János szerk. II. kötet

SIMA László

1914 *Szentes város története*. Szentes város közönsége, Szentes.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Csongrádi Levéltár, Iskolaszéki jegyzőkönyvek

Nagyboldogasszony Plébánia Irattára, Csongrád - NPI

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár

Acta Parochiarum Csongrád – VPL APar. Cs.

Acta Privatorum Csongrád – VPL APriv.

**AZ EGYHÁZ MEGJELENÍTŐI:
AZ ALSÓPAPSÁG TÁRSADALMI SZEREPE**

A "két nemes ember"

*Mátyus János plébános Csépan (1792–1802)*¹

Mire Mátyus János plébános tíz esztendeig tartó csépai működés után, 1802-ben Csongrádra került, addigra az ellene írt panaszlevelek kötegekben álltak a váci püspöki székhely hivatalban. A plébános vélt vagy valós vétségei közül az egyik különösen érzékenyen érintette a Tiszazug egyetlen kuriális falujának lakosait. A levelek tanúsága szerint a plébános – papi és nemesi mivoltára hivatkozva – szokatlan jogosultságot követelt magának, jelesül: a települést irányító hadnagy tisztségét egy általa választott személy töltsé be. Tisztázatlannak tűnt, hogy a nemes plébános beleszólhat-e, és ha igen, milyen mértékben a helyi közügyekbe; van-e joga a templom falain kívül is döntéseket hozni, település-szintű kérdésekben állást foglalni? A jelzett probléma rendszeresen előtérbe került a plébános ellenében íródott levelekben; ez volt az a kérdés, mely a csépai híveket leginkább foglalkoztatta, és a plébános ellenében lépésekre sarkallta.

Tanulmányomban a nemesség és a társadalmi ranggal járó jogosultságok távlatából vizsgálom a csépai hívek és Mátyus János plébános kapcsolatának töréspontjait. Elsődleges forrásaim Mátyus János személyi aktája és a csépai plébániai iratok voltak (Váci Püspöki és Káptalani Levéltár). Az adatok helytálló értelmezését segítette az az 1824-ben keletkezett levél, melyben Mátyus János egyik káplánja vallomások hamisításával és a tanúk fenyegetésével vádolta meg az akkor már Csongrádon szolgáló plébánost.² Az elrendelt kivizsgálás nyomán több olyan vallomás is előkerült, melyekkel az állítólagos hitelesítők sosem találkoztak. Feltételezhető, hogy Mátyus János csépai működése idején sem idegenkedett ettől a „módszertől” – és ez a gyanú a kutatót is fokozott óvatosságra intette.

A problémára irányuló, kiemelkedő figyelem értékes társadalomtörténeti tanulságokat ígért. Idővel viszont nyilvánvalóvá vált, hogy a háttérben jóval prózaibb okok húzódnak annál, mint amit a panaszlevelek és érzékletes tanúvallomások a kutatás kezdetén sejteni engedtek.

Elsőként Csépa korabeli társadalmi viszonyait és egyházi életének jellemzőit vázolom fel, melyet Mátyus János és családjának bemutatása követ. A plébános és a csépai előljáróság kapcsolatát árnyaló történetek, szóbeli és szimbolikus megnyilatkozások elemzése a plébános önképének rekonstruálását, döntéseinek és tetteinek megértését segíti elő.

1 A tanulmány eredeti megjelenési helye: Ethnographia 129. évf. 2018/2. 252–266.

2 „Mind azon Testimoniumok és Bizonyító Levelek melyek T. Mátyus János Úr dolgában Inquiráló Kanonok Urak ellen vagynak ki adva általam Canonizálva, és Több Lakosok mint Tanúk által alá írva, és kezeik kereszttel vonásával meg erősítve mind azok tsalárdul Lelki esméret ellen az igaz embereknek meg piszkolására, és az igazságnak el nyomtatására nem másul, hanem T. Mátyus János Esperes és Csongrádi Plébános Úr által vagynak kikoholva, és gonosz tűz mellett kikovácsolva [...] amiket Eö mondot az már említett okból reszketve és félelemmel irtam” VPL APriv. Mátyus János, 1826. július 26. Kovács Ferenc Volt csongrádi, majd szentesi káplán vallomása a ceglédi és abonyi esperesek előtt.

„Nemes Csépa”

A Tiszazug legdélebbi települése, a Váci Egyházmegyéhez illetve az egykori Külső-Szolnok Vármegyéhez tartozó Csépa³ a török időkben lakatlan területté vált. Ahogyan Simony István plébános 1783-ban a *Historia Domusba* bejegyezte: „majd egy évszázadon át, mint elhagyott, műveletlen földet említették, amely a Tisza és Körös gyakori áradásai miatt csak tövist és gatz terem, s vadon élő állatok és bivalyok tanyája”⁴. Csépát és határát I. Lipót 1660-ban Móricz tábornoknak adományozta. A tábornok leánya férjének, Czúcz Lászlónak engedte át a területet. A határt ekkoriban a környékbeli települések lakói haszonbérelték; a kincstári tulajdonban lévő földeket a királytól, a fennmaradókat a Czúcz családtól. 1723 tájékán a nemes birtokos család minden vagyonával és az öt örökssel együtt elhagyta Nógrád megyét, hogy kiköltözésükkel a csépai fundus új életre keljen.⁵

A Czúcz familia letelepedése után a kincstári kezelésben lévő földeket többnyire Nógrád, Pest, Hont és Heves megyékből elszármazott kis-és középnemesek vásárolták meg. Időközben szökött jobbágyok és libertinusok is érkeztek Csépára, főként járszági és Tisza-melléki katolikus településekről.⁶ A II. József-féle népszámlálás idején Csépán 925 főt írnak össze, számuk a 19. század elejére megkétszereződött.

Mivel a nemesi jogállású lakosoknak úrbéres jobbágysai nem voltak, Csépa kuriális falu volt.⁷ Az adó- és vámmentesség mellett a kegyúri jog gyakorlása is Csépa kiváltságai közé tartozott. Élén az esztendőként megválasztott *hadnagy* állt, aki az *esküdtekkel* közösen irányította a települést.⁸ A tisztségre csak nemesi jogállásúak tarthattak számot, közülük is a legmódosabbak. A közbirtokosság (*compossessorátus*) a csépai nemesek közös kezelésben lévő területeit (vizek, mocsarak, legelők és homokos területek) valamint a regálé jövedelmeket kezelte.⁹

Csépa nemes és nemtelen lakói társadalmi jogosultságok, mentalitás és lakóhely tekintetében is különböztek egymástól.¹⁰ A rang és a kellő vagyon azonban ritkán járt együtt, így a csépai nemesek többsége ugyanúgy megfogta az eke szarvát, mint a szabad parasztok és a zsellérek.¹¹

A csábító letelepedési feltételek (pl. három esztendei adómentesség) okán a csépai lakosok száma gyorsan nőtt, míg a falu határa egyre szűkösebbé vált. Azokban az évtizedekben, amikor a lovakat is az eke elé fogták¹² gyakran megesett, hogy köznemesek gyermekei vagyonosabb libertinusokkal kényszerültek „rangon aluli” házasságot kötni. A falucsúfolóból sem maradhatt ki Csépa „kenyeretlenségének” felemlgetése.¹³ Az anyagi nehézségek mellé erkölcsi romlás

3 Tiszakürt kivételével.

4 Latinról fordította: FEKETE 1970. 2.

5 HAVASSY 1982. 21.

6 Paládi-Kovács Attila Csépát „korán, spontán módon megült” helységnek nevezi, mely a palóc migráció első szakában népesült újra. PALÁDI-KOVÁCS 2003/a 227; PALÁDI-KOVÁCS 2003/b 240.

7 Részleteiben lásd BOTKA 1977. 66l

8 A 18. század második felében a közigazgatási rendszert átszervezték: a hadnagy és a három esküdt mellé öt delegáltat választottak a Czúcz család leszármazottai közül. A későbbiekben egy templombíró, kishadnagy és egy jegyző kijelölése is szükségessé vált. Ld. HAVASSY 1982. 24.

9 A nemes atyafiak osztatlan közösségeként is meghatározható közbirtokosság intézményéről bővebben lásd: ALSÓ 1928.

10 Míg a nemesek a templom környékén emelték gangos-gádoros házaikat, a szabad parasztok a Tobán nevű falurészben építkeztek. SZTRINKÓ 1982. 141.

11 SZABÓ 1982. 231.

12 BOTKA 1977. 83.

13 „Kenyeretlen Csépa / Sas is olyan forma / Uggal határos / Kürt a biztonságos.” SZABÓ 1982. 231.

is társult; mivel a nemesek *salva guardia* felirattal kitüntetett portáira a zsandárok nem léphettek be, rendszeressé váltak a lopások.¹⁴

„Szent Csépa”¹⁵

A település első vályogtemploma a török időkben is átvészelte. Kezdetben protestánsoké lehetett, ám az idővel többségbe kerülő katolikusok fokozatosan birtokukba vették. A roskatag építmény helyett 1729-ben felépítették a szintén vályogfalú Szent Jakab templomot, hol három esztendeig licenciátusok¹⁶ majd a cibakházi papok miséztek. Csépa lakosai 1756-ban döntöttek úgy, hogy függetlenednek a cibakházi *Mater*-től.¹⁷ Első plébánosuk Cettő Ferenc, egykori cibakházi káplán volt.¹⁸

A plébános fizetését a közbirtokosság biztosította, mely a 18. század közepén 13 hold földet, párbért, továbbá családonként két véka búzát és 50 krajcárt jelentett. A plébános földjét a csépaiak művelték, egyéb *deputátumait*¹⁹ egyik évben a nemes, másikban a nemtelen lakosok biztosították. A csépai közbirtokosság három szobás-kamrás plébániát épített papja számára.²⁰

Csépa – tíz leányegyházával – a Tiszazug legnagyobb katolikus településévé vált. A hívek száma a 18–19. század fordulóján 1400 fő körül lehetett.²¹ A gyermekek hitoktatása 1760 után a kántortanító feladata volt. 1779-től egy ferences szerzetes, 1787-től egy káplán segítette a csépai plébános munkáját.

Az alig pár évtized leforgása alatt menthetetlen állapotba került, kicsiny templom helyén a csépaiak új szentegyház építésébe fogtak. A ma is látható Szent Jakab-templom építési munkálatai 1798-ban fejeződtek be. A csépai plébánost a templom elkészültével kerületi esperessé nevezték ki. Új, tágas paplak is készült, míg a korábbi parochiális épületbe a kántor és az iskola költözött be.²²

A csépai plébános helyzete a szokásosnál nehezebb, szolgálata megterhelő volt. 1756 és 1792 között nyolc lelkipásztor követte egymást a plébánosi székhelyen.²³ A jelenség oka a lakosok közönye, az együttműködés és az áldozathozatal hiánya volt. Molnár László plébános az 1760-as években sem nyájas, sem dorgáló szavakkal nem tudta rávenni a csépai közbirtokosság tagjait arra, hogy a siralmas állapotba került templom megmentéséért intézkedéseket hozzanak. Az elkeseredett plébános végül saját költségén zsindeleyeztette újra és festette ki a templomot; kórust

14 BARNA Mária 1982. 525.

15 A Tiszazugban és környékben elterjedt, korántsem hízélgő „Szent Csépa” illetve „csépai pápuszok” megnevezések a római katolikus többségű lakosságra, és nem a kiemelkedő vallásos buzgalomra utalnak. SZABÓ 1982. 233.

16 Simony István csépai plébános 1783-ban keltezett bejegyzésében a következőt írja a licenciátusokról: „Ezek olyanok voltak, hogy mivel nem volt pap, az öregebb világi emberek közül annak a népnek élére állították őket, amelynek nem volt lelkipásztora. Ezek vasárnap és ünnepnap felolvasták a népnek az evangéliumot. Pap távollétében ünnepélyesen keresztelhetek és avathattak.” FEKETE 1970. 3. A témáról bővebben lásd: JUHÁSZ 1921.

17 „Anyá-egyház”, melyhez a csépai filia tartozott.

18 FEKETE 1970. 4; BOTKA 1977. 109.

19 A főként természetbeli juttatások a következők voltak: 10 öl tüzifa, 4 akó misebor, 70 kg hús és só, 11,2 kg faggyú, 10,65 liter vaj, 1 darab sertés, 600 kéve nád, 10 kocsi szén és 5,25 Ft. ünnepi járulék. Ld. HAVASSY 1982. 28.

20 FEKETE 1970. 4.

21 Szelevény, Tiszásas, Tiszaug, Csipsár, Göböljárás, Istvánháza, Halesz, Öthalom, Ság és Vadaskert filia a csépai lakosokkal együtt 1784-ben 1201 hívőt számlált. 1809-ben az 1506 hívő közül 713 csépai. Ld. MAGYARI 1982. 125.

22 VPL APar. Csépa, 1797. február 11. Szira Farkas hadnagy levele a váci megyéspüspöknek.

23 Ld. FEKETE 1970.

ácsoltatott, templomi zászlókat vásárolt.²⁴ A későbbiekben is előfordult, hogy – adakozók hiányában – a papok saját jövedelmüket áldozták a templom megújítására.

1778-ban a Szent Jakab templom az összeomlás szélére került. 1783-ban annyira javították csak ki, hogy „a szent cselekményeket botrány és rettegés nélkül el lehetett benne végezni”²⁵. Mikor az új templom építése elkerülhetetlenné vált, a püspöki helynök 5617 forintot küldött a szent célra, míg a csépai lakosok összesen 281 forintot gyűjtöttek össze. Fuvaros és kétkezi munkákkal viszont többen hozzájárultak az építkezéshez.²⁶

A plébánosok panaszaiból és a hívek leveleiből olyan kölcsönös békétlenség képe bontakozik ki, mely mind a plébánia megítélésére, mind a hívek lelki életére maradandó hatást gyakorolt. Míg a plébánosok a rártati nemesi mentalitástól, a csépaiak papjaik vélt vagy valós mulasztásai miatt szenvedtek. Botka János könyvében a község túlságosan szigorú kegyúri rendelkezéseit jelölte meg a pap és népe közt dúló, „hagyományosan rossz viszony” okaként (eszerint a csépaiak még az elégetett gyertyacsonkokról is számszerű kimutatást követeltek papjaiktól).²⁷ Ebbe a környezetbe érkezett Mátyus János plébános, aki 1792 áprilisában kiskunfélegyházi káplánságból került a csépai plébánia élére.

Mátyus János családi háttere

A domonyi születésű Mátyus János (1761–1830) őseinek nemesi oklevelét és címerét Rudolf király adományozta Prágában, 1598-ban.²⁸ A család a Bor patak partján fekvő Borfőről (Nyitra m.) települt át Domonyba (Pest m.), valamikor a 18. század elején.²⁹

Mátyus János Pesten végezte a papi szemináriumot, ahol az egri egyházmegye címére szentelték fel. Az egyházmegye kiválasztásának oka az lehetett, hogy Mátyus János édesapja egy időben az egri káptalan szolgálatában állt, ahol „elévülhetetlen érdemeket szerzett”.³⁰ Először Miskolcon, majd Jászapátiban volt káplán, ám alig hét esztendő elteltével, 1791-ben a váci egyházmegyébe kérte át magát. Az átkérésnek több oka volt; ezek közé tartozott a miskolci plébánossal erősen megromlott kapcsolata, a miskolci és a jászapáti káplánszoba romos és egészségtelen mivolta, valamint az egri püspöknek azon követelménye, miszerint a zsolcai katolikus szlávokat anyanyelvükön kellett hitoktatásban részesítenie.³¹ A külső adottságok mellett megemlíti állandó belső „nyugtalankodását” (valamiféle kedélybetegséget), meggyengült egészségi állapotát.

Legfájóbb számára mégis az előléptetés reményének hiánya volt, melynek hátterében a miskolci plébános mesterkedéseit sejtette.³² A váci püspök Mátyus Jánost elsőként kiskunfélegyházi káplánnak nevezte ki, ahonnan pár hónap elteltével (1792) a csépai plébánia élére került.

24 FEKETE 1970. 5.

25 Az 1825-ben íródott egyházlátogatási jegyzőkönyvben hosszas kifejtését találjuk azoknak a szegényes, áldatlan állapotoknak, mely az 1770-1780-as éveket jellemezte. FEKETE 1970. 7.

26 FEKETE 1970. 8.

27 BOTKA 1977. 113.

28 Az armalis levélben *Mathys*-ként rögzített familia tagjai szétszórtaan éltek, főként Borsod, Heves és Pest megyékben. Ld. NAGY 1857. 273–274.

29 Mátyus János a leveleit olykor *Bori-Borfői Mátyus Jánosként* írta alá.

30 EFL APer. Mátyus János. 1790. október 17. Mátyus János levele az egri érseknek.

31 EFL APer. Mátyus János. 1790. április 3. Mátyus János levele az egri érseknek.

32 „Én alig remélem, hogy a kinevezésem az egri egyházmegyében, vagy nagyméltóságod kegye által, vagy a pártfogók által, vagy érdemeim által bekövetkezik.” EFL Acta Personalia Mátyus János. 1791. május 2. Mátyus János levele az egri érseknek. Lat. ford. Földvári Katalin.

Nemes falu nemes plébánosa

Mátyus János plébános származása, családi háttere a csépai köznemesekéhez hasonló lehetett. Ősei harci erényeikért szerezték az armalis levelet³³. A vitézi tettek jellegzetes szimbóluma, a kardot felemelő kar Csépa község és a Mátyus család címerének is központi motívuma. A család anyagi helyzete egykor kielégítő lehetett; a késő-barokk és klasszicista elemeket felvonultató Mátyus-Mártonffy kúria letűnt, szebb idők nyomait viseli.

A Mátyus családdal először a domonyi úrbérrendezés iratanyagában találkozunk, mint a hét földbirtokos család egyikével. Az 1767–68-as összeírás szerint Mátyus plébános bátyjának, *Pálnak* birtokán három telkes jobbágy és három zsellér család lakott.³⁴ 1808-ban az akkor 40 esztendős Mátyus Pál és felesége, 1820-ban Mátyus János plébános neve is a domonyi birtokosok között szerepel.³⁵

Tény, hogy Domonyban a vizsgált időszakban komoly gondokat okozott a földhiány, és a Mátyus örökség legalább³⁶ négy gyermek között osztódott szét. János pályaválasztása – a személyes elhivatottság mellett – így a család romló anyagi helyzetét is jelezheti. Az elszegényedéstől fenyegetett köznemesek számára ugyanis a papi élet valódi megoldást jelenthetett.³⁷ Mátyus János még káplánként írta meg az egri püspöknek, hogy esetleges plébánosi kinevezésével anyagi helyzete is biztosabbá válhat, hisz jómaga *igen szerény javadalommal szorongattatik*.³⁸

Húga, Erzsébet Tápiószelére ment férjhez, kiskorú öccsét, Andrást pedig – Erzsébet kérésére – a plébános magához vette. Félő volt ugyanis, hogy az ifjú Mátyus András Domonyban *rossz társasággal keveredik, valami rossz esetre vetemedik*.³⁹ Úgy vélte, hogy pap testvére mellett a nehez természetű ifjú jámbor életre tér. András tehát beköltözött a csépai plébániára, és forrásaink szerint követte testvére minden lépését; ha a szükség úgy hozta, felmentő igazolásokat is írt a plébános védelmében.

Töréspontok - válogatott esetleírások

A kántor ásója, a hadnagy süvege

A történet helyszíne Kanyó Ferenc⁴⁰ csépai hadnagy telke, ahol a szolgálók éppen a frissen learott búzát tisztítják. Az előzményekről Teleki Anna közrendű vallomásából értesülünk:

33 Pór – Asztalos munkája szerint a Mátyus család 1724-ben még Borsod vármegyében igazolta nemességét. PÓR – ASZTALOS 1989. 113.

34 PÓR – ASZTALOS 1989. 112.

35 A Mátyus család domonyi tagjairól készült rövid áttekintést lásd. PÓR – ASZTALOS 1989. 124–125.

36 Rendelkezésre álló forrásainkban négy testvér: Pál, János, Erzsébet és András neve szerepel.

37 Ahogy Kósa László megjegyzi: „az eleve szegény armalisták és vagyonukat vesztő birtokosok nagyobb számban küldték tanulni gyermekeiket, mint a tehetősebb kurialisták” KÓSA 2001. 259.

38 EFL APer. Mátyus János, 1790. október 17. Mátyus János levele az egri érseknek.

39 VPL APriv. Mátyus János 1807. február 18. Mátyus Erzsébet igazolása.

40 A feljegyzések szerint a csépai Kanyó család feje – a maga 50 hold földjével – „első gazdának” számított. A család kiemelten támogatta a helyi plébániát: keresztet emeltettek, a templom számára harangot készíttettek. A család nevét helynév is őrzi. SZABÓ 1982. 235, 238.

„Tanú búzai tisztálván Nemes Kanyó Ferencznél, látta szemével, hogy a Kántor béresse akkor [a kántoréval szomszédságban lévő hadnagy földjén] ásván, Kanyó Ferencz hozzá ment, az ásót tőle el vette mondván: „hogyan mer árkot ásni az ő Fundussán”, a mit meg értvén [megtudva] a Kántor a Plébánusnak hirt adott”.⁴¹

A plébános hamarosan meg is érkezett öccse, András és a kántor társaságában. Szilágyi János, 22 esztendőös csépai ignobilis vallomásában ekképpen folylatódik a történet:

„Így szóllott a Plébánus [a hadnagyhöz]: 'Meg állj te hunczut, gazember'. Ahhoz vissza fordulván Kanyó Ferencz kérdezte, kinek mondja Plébánus úr ezen mondott szokat? Felele a plébánus: 'Te néked mondom, hunczut, gazember, Lélekkurva az anyád' akkor mondra Kanyó Ferencz: 'Plébánus uram! Jól vigyázzon, én sem Szolgálója, sem Kántora, sem Harangozója nem vagyok az úrnak, ez nem illik a Lelki Pásztorhoz.' Ezen szavai után nem tsak újra nem kisebbítette, de ilyen botránkozatózó szókkal illette: 'Hunczut vagy, gazember! S. V. baszom a Lélekkurva anyádot, ördög attá, koldus kuttya, tetves Diszno, semmid sints, Nemes ember sem vagy Kamó! Kamó!' Akkor Kanyó Ferencz mondá neki a Tanúnak, és a kik véle voltak: 'Hallyatok ezt, jól vigyázzatok szavaira, káromkodásira a plébánosnak, mert jövendőben ezekről bizonyóságot kölletik tennetek.' Igaz hogy a Kántor háza felé vissza huzta magát a Plébánus, de akkor is ezeket kialtotta: 'Gyere ide hunczut, megmutatom hogy mingyárt 50 vágatok reád, én két Nemes ember vagyok, a Nemes embert is meg verethetem.'[...] Minekutána pedig egymást követ hajigáltak volna, utojjára a Plébánus így szóllott, 'te már ez vagy, ebatta róngyos czigánnya'”.⁴²

A békétlenkedők szóváltását hamarosan tettek követték:

„Ezek után [a Plébános] a Kántor ásóját kérte, melyet Kanyó Ferencz a szolgálójától el vett, meg intvén, hogy az ő udvarán s fundussán se árkot, se gödröt ne tsinállyon. De [Kanyó Ferencz] szót nem fogadván mondotta: 'Én jussomnak fönt tartására vettem el, meg is tartom'. Akkor néki rugaszkodott a Plébánus, s a kezében lévő bottal fejbe ütötte, és a süveget el vette, és a Kántornak attá, ki azt mai napig is magának tartja’”.⁴³

Mátyus András és Balázs Antal kántor 1799. szeptember 7-én kelt igazolásában az szerepel, hogy Kanyó Ferenc hadnagy próbálta erőszakkal elfoglalni a kántor földjét; a törvénybe ütköző cselekedetnek a plébános vetett gátat. Mátyus János illetlen szavakat nem mondott, bottal sem ütlegette a hadnagyot. Kanyó Ferenc viszont huncutozta, gazemberezte, akasztófára valónak nevezte őt, és régladarabokkal kezdte dobálni, „semmi betsületet /: mint Lelki Pásztoron /: nem hagyván”.⁴⁴ A november 8-án kiállított tanúsítvány szerint a hadnagy a következőket mondta:

41 VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv, Teleki Anna vallomása.

42 VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv, Teleki Anna vallomása.

43 VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv, Szilágyi János vallomása.

44 VPL. APriv. Mátyus János, 1799. szeptember 7. Mátyus András és Balázs Antal kántor igazolása.

„Hunczut, gazember, b...om a Pap lelkét. Matus Matus Matus nem vagy Mátyus, nem vagy Nemes ember: hanem Matus vagy, akasztófára való, tetves disznó, semmid sints, a Gazdaasszonyodat sem tudod kifizetni”.⁴⁵

Hadnagy a konyhában

1800. december 9-én *Nemes Curialis Csépa Helység Communitássa* terjedelmes levéllel kereste fel Szerdahelyi Gábor váci püspöki helynököt abból a célból, hogy a plébános „visszaéléseit” hivatali feljebbvalói számára is ismertté tegyék, és mielőbbi áthelyezését esedezzenek. Ebből a levélből derül ki, hogy a plébánosnak az időközben megválasztott új csépai hadnaggal, Csernyus János-sal sem volt felhőtlen a viszonya.

„Nemes Communitasunknak Hadnagyát Nemes Csernyus János urat [a plébános] magához hivatván, kinek maga bé jelentése után, T.dő Esperes és Plébános Úr azt üzenté ki, hogy maradgyon kívül, vára kozzon a konyhán. A Hadnagy Úr több foglalatosságai végett nem vára kozhatván, haza ment más alkalmatossággal. És hogy hozzá parantsolattyára nem mehetett, azonl Feő V. Esperest és Pléb. Úr a Mészáros és mások előtt arra fakadt, hogy úgy mond 'e mai naptúl fogva ne lészén hadnagy, helyette más Hadnagyot teszek'. Amint is Kanyó László Úr Tavalyi Hadnagyot magához hivatván kéntelenítette, hogy előbbenyi hivatallját vállalya fel, de az tsak ugyan fel nem vállalta.”⁴⁶

Ugyanebből a levélből derül ki, hogy a plébános az évi tűzifa-járandóság elégtelen mennyisége és minősége okán békétlenkedett az új hadnaggal.⁴⁷

Ha nem fizet, elmehet!

Szintén ebből az 1800 decemberében keltezett panaszlevélből szerzünk értesülést Mátyus János plébános és a csépai hadnagy kapcsolatának újabb fordulatáról.

„Tisztelendő V. Esperes Csépai Plébános Mátyus János Úr, Hajnali Mise után az Oltártúl kifordulván, a Községet ezen módon meg szölliotta: 'atyámfiái úgy-mond, ez a jelentés hozzátok, hogy mivel az Hadnagy engemet fizetni nem akar, ha hivatom hozzám se jön, nékem nem engedelmeskedik, goromba. Tegyetek

45 VPL APriv. Mátyus János, 1799. november 8. Balázs Antal és Mátyus András tanúsítványa.

46 VPL APriv. Mátyus János, 1800. december 9. a Nemes Curialis Csépa Helység Comunitásának levele a vikáriushoz.

47 „Még a nyáron Communitasunk Hadnagyát [a plébános] megszölliotta, midőn 3 öll Conventiobéli fáját natura béadta, hogy az hátra lévő 7 öll fájára néki gongya ne légyen, mivel már eő a fát maga számára, azon kívül is fellyebb ami szükséges meg vette. Tsak a midőn a fa el fog érkezni, a Tiszárúl hordotta bé a Parochiára. Azonban Tdő V. Esperes Úr roszul kötvén, még mostanság is fája el nem érkezett. Nyakra főre azért Communitásunk hadnagyát szoritani akarta, hogy néki a hátra lévő 7 öll fáját, akár mint is azonnal meg szerezze, azon hét öll fáért pedig mellyet e napokba maga meg vett, kívánván töle 15 fírtot. A Hadnagy látván ezen tselekedését helytelennek, azért valamint addig ususban volt, a fa árát kész pénzül akarta ki fizetni annyival inkább, mint ez hátra lévő 7 öll fát tsak ugyan Tdő V. Esperes és Pleb. Úr miatt nem szerezte meg. De aztat töle a szerint mint a több Hadnagyoktról föl nem vette.” VPL APriv. Mátyus János, 1800. december 9. a Nemes Curialis Csépa Helység Comunitásának levele a vikáriushoz.

más Hadnagyot; vagynak közületek érdemessebb emberek, mert mind addig nem szolgáltak, valamedig más Hadnagyot nem tesztetk.”⁴⁸

A panaszos írás szerint eme kijelentéstől kezdve a plébános kategorikusan megragadta a liturgikus kötelességek teljesítését. Horpátsi Mihály újszülöttjét kereszteleés nélkül küldte haza, Sindel Imre gyermekének temetése pedig addig halasztódott, míg végül pap nélkül történt meg. A csépai hívek a helység előjáróitól várták a helyzet orvoslását. Az előjárók először levélben szólították fel a plébánost, hogy továbbra is teljesítse papi feladatait; cserében egész évi fizetése hátralévő részét is eljuttatják neki. A plébános azonban a levelet „a Tizedesünkről elsőb el nem vette, annak utána pedig az Útczára ki hajítván a Sárba tapodta”.⁴⁹

Mátyus plébános mulasztásai közben egyre halmozódtak. A templomot bezárta, miséket nem tartott, a harangok napokra elnémultak. A vasárnapi szentmisére Szelevényről érkező filiális lakosok kénytelenek voltak dolguk végezetlenül hazafordulni. A csépai plébános ugyanis vasárnap hajnalban káplánjával együtt Tiszaugra vitette magát, hogy az ottani földesúr, Steöszel Jó-zsef háza népének misézzen.⁵⁰

A csépaiak végül egy határozott hangú írásban utasították a plébánost, hogy „a Templomot nyitassa fell, Misét szolgállyon, Temessen, és keresztteljen, Más Egyéb körelességét is úgy véghez vigye, hogy maga fizetését tölünk meg érdemelhesse”.⁵¹

Nemesebb a nemesnél?

A bemutatott vallomások és panaszlevelek a csépai nemesek négy fő sérelmét tárják elénk. Ezek közül leggyakoribb a szóhasználatban megnyilatkozó tiszteletlenség.

A csépaiak több levélben panaszojlik, hogy a plébános „a Néppel tsúful bánik, és azt gyaláza”,⁵² köszönésüket nem fogadja⁵³, a templomi prédikációba sértő megjegyzéseket fűz. A vallomásokban olyan sokatmondó, ám előzmény és kontextus nélküli idézeteket találunk, melyek a szószékről prédikáló pap szájából hangzottak el: „Enyim a templom, a tietek pedig az ökör és Istálló, ahhoz lássatok”⁵⁴; Itt van az én Igasságom, Tetvesek, Koldúsok, Kenyeretek sints, Botskoros

48 VPL APriv. Mátyus János, 1800. december 9. a Nemes Curialis Csépa Helység Comunitássának levele a vikáriushoz.

49 VPL APriv. Mátyus János, 1800. december 9. a Nemes Curialis Csépa Helység Comunitássának levele a vikáriushoz.

50 Ami időnként kötelessége is volt, ugyanis a csépai plébánosokkal szerződést kötött a Steöszel család azért, hogy a tiszai kúriában időnként házi miséket tartsanak. Barna Gábor szíves közlése. VPL APriv. Mátyus János, 1800. december 9. Nemes Curialis Csépa Helység Comunitása levele a vikáriushoz.

51 VPL APriv. Mátyus János, 1800. december 5. A Csépai Nemes Communitas levele Mátyus Jánoshoz.

52 VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv, Csegi Barbara vallomása. „Bizon tsuful bánik a Néppel, bár régen el ment volna az Isten atta, olybá tart bennünket /: ki vévén egyet kettőt:/ mint semmire valókat.” VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv, Varjasi Katalin vallomása

53 „Nagy és felettebb való sérelemnek tartatik közönségessen közöttünk az is, hogy melly lakossaink mellette el mennek, és a Ditsértessék Isten Sz. nevét az Anyaszentegyháznak parantsolatrya szerint tsak az sem érdemlik meg, hogy elfogadna, és azon szent köszönetre a kalapját megmozdítaná. Mellybül a botránkoztatás után tsak meg az ne származzon Tdó Plébános Úr után a Hívek között, hogy azon Anyaszentegyháznak béhozott szép szokását és dicsértessék Jézus Sz. nevének említését el ne hagyják. VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. A csépai lakosok levele a váci püspökhöz.

54 VPL APriv. Mátyus János, 1799. jan. 15. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv, Kanyó Mihály csépai nemes ember vallomása

Nemesek.”⁵⁵ Mint azt említettem, Csépa lakosai ugyan nem éltek sem jobban, sem könnyebben a többi tiszazugi falu népénél, a település mégis kiváltságos és önálló volt.⁵⁶ Az anyagi javak és társadalmi rang között tátongó szakadék a nincstelen köznemesség közös bánata és szűgyene volt. Így minden erre utaló bántó vagy félresikerült megjegyzés mélyen felkavarta a csépai lakosok önértéket.

Mivel a település hadnagya egy személyben képviselte Csépa nemes és nemtelen lakosait, nyilvános becsmérése a település egészét érintő közügy volt. Nem csoda, hogy mind a panaszlevelek írói, mind a vallomásokat felvevő vizsgálóbizottsági tagok kiemelt figyelmet fordítottak a hadnagy és a plébános között lezajlott jelenetek részleteire, a szereplők pontos szóhasználatára és lelkiállapotának ecsetelésére.

A hívek leveleinek sérelmes pontjai szerint Mátyus plébános gyakran és teátrális módon élt saját felsőbbrendűsége szimbolikus kifejezésének eszközeivel. Ide sorolható Kanyó István várakoztatása a konyhában valamint a hadnagy fejről levertt süveg elkobzása.

Ha egy szabad paraszt engedélyt kapott arra, hogy nemesi udvarba léphessen, pontos tartózkodási helyét is kijelölték számára, melyet nem szabadott elhagynia.⁵⁷ Ha a fixáció szándékától el is tekintünk, a plébánia konyhája semmiképpen sem tekinthető illő reprezentációs helyiségnek. A hadnagy süvegének leverése ennél is jelentősebb gesztus, hiszen szimbolikus viseleti darabról, így nyilvánvaló becsületsértésről van szó.

A hadnagy bottal verése, a fizikai erőszak a világi vezetői tekintély semmibe vételének szélsőséges megnyilatkozása. Hogy a hadnagy miért is nem ütött vissza, annak magyarázatára ide kívánczok egy másik, 1799-ben felvett vallomás részlete. Egy alkalommal Mátyus plébános Csípsár filiában járt azért, hogy a lakosoktól a párbér járandóságot begyűjtse. Mikor Dudás Pál házában a dohány legjavát akarta kiválogatni, a házigazda tiltakozott. Erre válaszul:

„Kapta a Plébánus a bót karót, azzal [Dudás Pált] nagyon meg verte. A felesége az urának szóllot: 'tsak szenvedje kéd édes uram! Ha agyón veri is kedet, de a Pap ellen kezeit fel ne emelje kéd.' Minek utána pedig Dudás Pál össze tett kezekkel sokáig kérte volna [a plébánost] akkor a Plébánus is abba hagyta.”⁵⁸

A pap esetleges bűnei, nyilvánvaló igazságtalansága nem teszi semmissé felszentelt mivoltát, nem menti fel az őt bántalmazót az isteni büntetés terhe alól. (A rend kedvéért tegyük hozzá, hogy ha a kezeit nem is, néhány tégladarabot a hadnagy is felhasználta becsülete védelmére.)

A hadnagy leváltásának ügyében már nem egy falusi plébános, hanem a domonyi földesúr áll előtünk, aki feljogosítva érzí magát arra, hogy a világi közügyek irányításába beleszóljon. A nyomásgyakorlás eszközei plébánosi szerepköréhez kötődnek. A hiatus-képzés stratégiáját a hívek is alkalmazni szokták elégedetlenségük kifejezésére: a szentmisétől való távolmaradás, a gyónás kerülése lényegét tekintve ugyanaz, mint a pap részéről a templom bezárása vagy a szentségek visszatartása.

Mátyus plébános végül nem érte el célját, a csépai compossessorok ugyanis makacsul elzárkóztak a szokatlan kérések teljesítésétől:

55 VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv, Rozsnis Mátyás vallomása

56 BOTKA 1977. 17.

57 KÓSA 2001. 50.

58 VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv, Kállói Erzsébet vallomása.

„Hogy pedig [a plébános] a Hadnagy-választásban minékünk proscibálljon, azt sem a jó rend, sem a törvény, sem nemesi szabadságunk meg nem engedi, ezért mi az ilyenekbe való beavatkozás ellen protestálunk”.⁵⁹

Mátyus János önképének magva következő mondatában érhető tetten: „én két Nemes ember vagyok, a Nemes embert is meg verethetem”.⁶⁰ Míg Mátyus Jánost nemesi származása „csak” egyenlővé tette, papi mivolta már kiemelte a csépai compossessorok közül.⁶¹ Nemesnek tartotta magát tehát mind ősei, mind a papi rendbe való tartozása jogán.⁶² A nemesi előjogok demonstrálása viszont a helyi hatalmi viszonyok átrendezésének szándékát mutatja, melynek gyanúja éppen elegendő ahhoz, hogy a plébános egyik legsúlyosabb vétségeként, jogtalan „határátlépési kísérletként” értékeljék.

A csépai compossessorok erőpróbája nem vezetett tényleges változásokhoz vagy szerkezeti átalakuláshoz. Mátyus plébános működésének tíz esztendeje alatt tíz hadnagyválasztásra került sor. A közbirtokosság tehát tele volt egykori és leendő hadnagyokkal, akik érzékenyen őrizték az előjáróság választásának és a település irányításának jogát.⁶³ A plébánossal pedig kemény hangú levelekben tudatták elvárásaikat, melyek a templomi kötelezettségek teljesítésére és a helyi szokásokat megtartására vonatkoztak.⁶⁴

Összegzés

A panaszlevelekből kirajzolódó csépai plébános alakja hűen megjeleníti mindazokat a viselkedésszociológiai sztereotípiákat, melyeket a korabeli köznemességgel kapcsolatban szokás megfogalmazni. Ilyen az erőszakosság, a hatalommal való visszaélés és a túlzott öntudatosság.⁶⁵ Mátyus János viselkedése ugyanakkor semmilyen szempontból nem tipikus: a későbbi, csongrádi plébánosi éveiben keletkezett iratok egy lelki betegségekkel eltorzult személyiséget állítanak elé. Úrhatnám magatartása csak egyike volt a híveit sértő, egyházára szégyent hozó vonások közül. Hivatali túlkapásainak és nyilvánvaló hazugágainak eltérése, botrányos ügyeinek halmozódása a korabeli egyházi fegyverkezési rendszer réseit, hibáit jelzik.

59 Csépai közbirtokosok levele a vármegyéhez, 1801-ből. Idézi: BOTKA 1977. 112.

60 VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv, Szilágyi János vallomása.

61 Az alá-fölérendeltségi viszony egyik jellegzetes fokmérője a megszólítás volt; míg a köznemések egymás között tegeződtek, a plébánosnak minden időben kijárt az előre köszönés és a magázás. TÁRKÁNY SZÜCS 2003. 786.

62 Kósa 2001. 43. Cséparól a javarészt jobbágyok és zsellérek lakta Csongrád városba érkezve már leplezetlen megvetéssel nyilatkozott az általa „méltatlan, rongy” parasztoknak nevezett hívekről, beleértve a városi bírát, a tanácstagokat és mindazokat, akik ellene vallomást tettek. Két, Csongrádról keltezett levelében is előhozakodik Werbőczy Tripartitumának egy részletével, melynek lényegét idézve: „Aki a parasztnak hisz, rosszabb a gyilkosnál” VPL APriv. Mátyus János, Mátyus János levele a váci püspöknek é.n. (v.sz. 1824).

63 „A feudális államnak a régi ún. immunitás alapján létrejött számtalan kisebb-nagyobb alakulata féltő gondnal őrizte és védte a kiváltságlevelében biztosított kis szabadságot, önkormányzatot, és a maga területén valóban ’állam volt az államban’” TÁRKÁNY SZÜCS 2003. 55.

64 Itt voltaképpen a lakhelyhez való tartozás jogán támasztott elvárásokkal találkozunk. „Aki valamelyik közösség kötelékébe tartozott, területén lakott, személyére nézve az ott érvényes jogi népszokások, magatartási formák voltak az irányadók”. TÁRKÁNY SZÜCS 2003. 51–59.

65 Kósa 2001. 212; Csongrádi káplánjai szerint Mátyus János hosszú éveken keresztül dicsekedett azzal, hogy „Csépán egy nemes embert megvert, sött Deáki Káplányát is meg verte még sem lőtt neki semi baja, hanem ez büntetett meg.” VPL APriv. Mátyus János, 1825. augusztus 12. kihallgatási jegyzőkönyv, Seres János csongrádi káplán vallomása.

A papjuktól elidegenedett hívek könyörgései sosem teljesültek, panaszaik hivatalosan nem nyertek beigazolódást. Mátyus János ugyanis sikeresen hárította a személyét ért vádakokat oly módon, hogy szolgálóit, a templomszolgákat és az ügyében közvetetten érintett híveket hamis tanúzásra kényszerítette. Ez a „módszer” harminc esztendőn keresztül megővta a felelősségre vonástól. Nemesi származása és befolyásos kapcsolatai tovább hiteltelennítették a nép „rágalmait”. A hívek számára ugyanakkor nyilvánvaló volt, hogy a plébános súlyos kedélybetegségben, esetleg elmebajban szenved, vagyis alkalmatlan hivatása betöltésére. Megszabadulni tőle mégis igen nehéz, szinte lehetetlen volt, és amikor végre sikerült, Mátyus atyát büntetés helyett egy dúsabban jövedelmező plébánia élére léptették elő.

A bemutatott eset sokkal inkább egy szerencsétlen természetű plébános és egy, a papjaival szokatlanul ellenséges közösség kölcsönösen előnytelen találkozásának története,⁶⁶ mintsem a „nemes falu nemes papjának konfliktusai” témakör tanulságos és reprezentatív példája. Mátyus János tanulmányozásával elsősorban a korabeli váci egyházmegye belső fegyelmezési rendszerének hiányosságai kerülnek napvilágra. Egy hivatása előnyeit jól ismerő, gyöngye lelkiismeretű pap évtizedeken keresztül háborítatlanul manőverezhetett a rendszer kiskapuin, nyilvánvalóvá téve a hívek eszköztelenségét, a közösségi érdekérvényesítés nehézségeit.

Rámutatott továbbá, hogy ugyanazon papi személy azonos típusú mulasztásai eltérő hangsúllyal estek latba annak függvényében, hogy a megítélő, értékelő közösségnek milyen volt a társadalmi alapszerkezete, közös múltja és emlékezete. Míg a szegénységükben is roppant büszke csépai nemesek a rang és az életmód közt tátongó szakadék felemlegetését, a kiemelkedően szorgalmas, tudós papokhoz szokott csongrádiak a liturgikus szolgálatban tapasztalt hiányosságokat fájlalták leginkább.⁶⁷

A Mátyus plébánoshoz hasonló „problémás” egyének az eleven társadalmi szabályokat teszik próbára. A közösségi reakciók pedig a norma határvégeit jelölik, melyek fölött az egész társadalom öröködik, és melyek megsértését – a rendelkezésre álló eszközökkel – szankcionálni igyekeztek.

IRODALOM

ALSÓ László

1928 *A nemesi község hatósága és szervezete. Adatok Besnyőtelek község megalakulásáról és 1848 előtti szervezetéről.* Magyar Közigazgatás Kiadása, Budapest.

BALASSA Iván

2001 Gabonatermesztés. In. PALÁDI-KOVÁCS Attila főszerk.: *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 295–433.

⁶⁶ A Historia Domusban és a csépai plébánosok leveleiben ugyanis az egyházi ügyek iránt közömbös, papjaival ellenséges faluként emlegetik Csépat. Bednár József író/plébános a Csípaként is emlegetett település etimológiájában is találó párhuzamot lát: „Vajon a csipők alatt a szunyogokat kell-e érteni, vagy a lakosokat, kik szeretik főleg papjaikat csipni, szekírozni, nem tudjuk.” BEDNÁR 1869–1874. 203.

⁶⁷ GYÖNGYÖSSY 2014.; GYÖNGYÖSSY 2015. 72–76.

BARNA Mária

- 1982 Eredettudat és történeti hagyományok Csépan. In. BARNA Gábor szerk.: *Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből I.* Tematikus és lokális monográfiák V. Eger–Szolnok. 517–535.

BOTKA János

- 1977 *Egy tiszazugi falu, Csépa története.* Levéltári füzetek 3. Szolnok.

CHOBOT Ferenc

- 1917 *A vácsi egyházmegye történeti névtára II. A papság életadatai.* Vác, Dercsényi Dezső vállalata, Pestvidéki Nyomda.

FAGGYAS István

- 1988 *A Sajó és Szuhá vidékének kisnemessege.* Gömör néprajza XVI. Debrecen.

GYÖNGYÖSSY Orsolya

- 2014 *Plébánia és társadalom. A római katolikus alsópapság és a laikus templomszolgák társadalmi szerepe Csongrádon a 19. század második felében.* A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 16. Szeged.

- 2015 A vallási élet konfliktusai Csongrádon a 19. század elején. Reakciók és megoldási kísérletek. In. GEORGIADES Ildikó szerk.: *Oppidum Csongrád 2015.* Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 70–82.

HAVASSY Péter

- 1982 Csépa történeti vázlata a kezdetektől a 19. század végéig. In. BARNA Gábor szerk.: *Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből I.* Tematikus és lokális monográfiák V. Eger–Szolnok. 17–61.

JUHÁSZ Kálmán

- 1921 *A licenciátusi intézmény Magyarországon.* Budapest.

KÓSA László

- 2001 *„Hét szilvafa árnyékában.” A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon.* Osiris Kiadó, Budapest.

MAGYARI Márta

- 1982 Csépa falun kívüli kapcsolatai. In. BARNA Gábor szerk.: *Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből I.* Tematikus és lokális monográfiák V. Eger–Szolnok. 101–137.

NAGY Iván

- 1857 *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* Kiadja Freibeisz István. Első kötet.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

- 2003/a Palóc kirajzások az Alföldön. In. PALÁDI-KOVÁCS Attila: *Tájak, népek, népcsoportok.* Válogatott tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 200–238.

- 2003/b Újkori migrációs folyamatok Magyarországon és a népi kultúra alakulása. In. PALÁDI-KOVÁCS Attila: *Tájak, népek, népcsoportok.* Válogatott tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest. 239–248.

- 2004 Kisnemesi társadalom és kultúra. In. FARAGÓ Tamás szerk.: *Magyarország társadalomtörténete a 18-19. században I.* Dico Kiadó – Új Mandátum Kiadó, Budapest. 166–191.

PÓR Mihály – ASZTALOS István

1989 *Hét kastély árnyékában. Domony falu története*. Múzeumi füzetek 41. Petőfi Múzeum, Aszód.

SZABÓ László

1982 Csépa község társadalma. In. BARNA Gábor szerk.: *Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből I.* Tematikus és lokális monográfiák V. Eger–Szolnok, 227–277.

SZTRINKÓ István

1982 Népi építkezés Csépán. In. BARNA Gábor szerk.: *Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből I.* Tematikus és lokális monográfiák V. Eger–Szolnok. 139–151.

TARI László

1977 *Krónikák a régi Csongrádról 1704–1901*. Szeged, Csongrád Megyei Könyvtári Füzetek 7. Somogyi Könyvtár.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

2003 *Magyar jogi népszokások*. Akadémia Kiadó, Budapest.

KÉZIRATOK

BEDNÁR József

1869–74 *Adatok a váci egyházmegye általános történelméhez*. Adatok a váci egyházmegye plébániáinak történetéhez. Kézirat, VPL.

FEKETE János

1970 *A csépai plébánia története. A Historia Domus és a plébániai iratok alapján: összeállította: Fekete János adminisztrátor*. Csépa. Kézirat gyanánt.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár

Acta Parochiarum Csongrád – VPL APar. Cs.

Acta Privatorum Csongrád – VPL APriv.

Egy palócföldi pap csongrádi működésének hatásvizsgálata (1802–1825)

Nemes domonyi Mátyus János az 1780-as években fejezte be szemináriumi tanulmányait Pesten. Felszenteléskor az Egri Egyházmegye papjainak sorába kérte magát. Először Miskolcon, majd rövid ideig Jászapátin volt segédlelkész. 1790 táján a Váci Egyházmegyébe tért, ahol Splényi Ferenc püspök Kiskunfélegyházára, Csepára, majd a csongrádi plébánia élére nevezte ki. Jelen írásomban arra a kérdésre próbálok választ találni, hogy Mátyus János milyen szellemi örökséggel felvértezve indult el szülőföldjéről és szűkebben nézve: családja köréből? Miként mutatkoztak meg nemesi származásának sajátosságai magatartásában, illetve a hívekkel való kommunikációjában? Beszélhetünk-e továbbá kimutatható kultúraközvetítő szerepről, vagyis olyan új egyházi szokásokról (például egy új szent kultuszának megjelenéséről), melyet a plébános honosított meg, és melynek csíráját a Palócföldről hozta magával?

A „szellemi batyu” mellett azt is vizsgálom, kik kísérték Mátyus Jánost folyton változó működési helyeire, és mi lett az ő sorsuk? Összességében hagyott-e maga után valami maradandót, több évtizeden, évszázadon átívelő ez a messziről jött plébános? Elemzésem tehát három, lazán összekapcsolható tényezőre: a viselkedésmódra, az új kultuszokra és a plébánossal tartó személyek körére kérdez rá. Elsőként Mátyus János családi hátterét illetve személyiségjegyeit kísérem meg felvázolni, ehhez kapcsolódóan Csongrádra kerülésének előzményeit és körülményeit.

„...a tápláló Egri Egyházmegyének kész vagyok búcsút mondani...”

A Bori-Borfői Mátyus család nemesi oklevelét és címerét Rudolf király adományozta a 16. században. A napjainkban Szlovákiához tartozó kuriális faluból, Borfőről (v. Hont megye) valamikor a 18. század elején települtek át a Palócföldre, jelesül Domonyba, ahol további hat, hasonló társadalmi és gazdasági hátterű nemesi família élt. Itt született Mátyus János 1761-ben.¹

A szemináriumot Pesten végezte, majd az Egri Egyházmegye szolgálatába került. Hat esztendeig Miskolcon volt káplán. Szokásos papi feladatai mellett a zsolcai filiában élő római katolikus szlávokat részesítette anyanyelvi hitoktatásban, így egy új nyelvet is elsajátított.² Az egri érsek 1790 márciusában Jászapátira helyezte Mátyus Jánost, aki kétségbeesett levelet írt egyházi feljebbvalójának azért, hogy az előnytelen rendelkezést visszavonja. Leveleiben Csomortányi Antal miskolci plébános és egri papneveldei igazgató „mesterkedésének” tudja be, hogy kilátása sincs előléptetésre, egy önálló plébánia elnyerésére. „Én alig remélem, hogy a kinevezésem az Egri Egyházmegyében vagy nagyméltóságod kegye által, vagy a pártfogók által, vagy érdemeim által bekövetkezik. Nagyméltóságod kegyét elégedetlenségbe űzte Csomortányi úr. A pártfogókat,

1 Mátyus János családi hátteréről részletesen lásd: GYÖNGYÖSSY 2015. 71–72.

2 EFL APer. Mátyus János, 1790. április 3. Mátyus János levele az egri érseknek. Ford. Földvári Katalin.

akiket bírtam, vádolásommal megfertőzte Csomortányi. Érdemeimet nagyméltóságod előtt már eltörölte Csomortányi.”³

Fájlalta továbbá a jászapáti káplánszoba romos és egészségtelen mivoltát, mely meglátása szerint hozzájárult kedélybetegsége súlyosbodásához, állapota romlásához.⁴ Mivel kilátástalannak tűnő helyzetébe belenyugodni nem tudott, alig egy évvel később a Váci Egyházmegyében folytatta papi működését: „...jóllehet egyházmegyéet váltani kényszerülök, és talán Nagyméltóságod elégedetlensége folytán inkább elmenekülök, mindez nekem semmi szerencsétlenséget nem okoz.” – írja békülékeny hangnemben a domonyi szülői házból egykori főpásztorának.⁵

Hogy miért éppen a Váci Egyházmegyére esett a választása, arra közvetett módon leveleiben is utal. Megjegyzései alapján Mátyus János édesapja „elévülhetetlen érdemeket szerzett” az Váci Egyházmegyének azáltal, hogy domonyi birtokán a rekatolizációs törekvéseket támogatta.⁶ Mátyus János tehát úgy remélte, jobb eséllyel pályázik egy önálló plébánosi szék elnyerésére azon a vidéken, hol jól emlékeznek apja nevére. A váci püspök Mátyus Jánost elsőb kiskunfélegyházi káplánnak nevezte ki, pár hónap elteltével (1792) pedig csépai plébános lett.

Csépa és Csongrád földesúr-papja

A török időkben elnéptelenedett Csépa pusztá földjeit a 18. század első évtizedeiben főként a Palócföldről (Nógrád, Pest, Hont és Heves megyékből) elszármazott kis- és középnemesek vásárolták fel. Jászsági településekről és Tisza-melléki katolikus vidékekről szökött jobbágyok és szabad parasztok is érkeztek a területre. Mivel a nemesi jogállású lakosoknak nem voltak úrbéres jobbágysai, Csépa kuriális falunak számított.⁷

Mátyus János származása, családi háttere (feltehetően tájszólása is) a csépai palóc köznemesekéhez hasonló volt, így kézenfekvő megoldásnak tűnhetett őt saját „földije” lelki-vezetőjévé tenni. A fennmaradt levelek tanúsága szerint az ígéretes számításokba emberi tényezők és szomorú mulasztások sorozata csúszott. Mátyus János ugyanis elégedetlen volt a falu kínálta plébánosi jövedelemmel, emellett bosszantotta a jobbágyok sorsán osztozó kismemesek öntudatos magatartása. Híveit rendszeresen megalázta, semmirekellő, rongyos-bocskos nemesnek titulálta; ha alkalom adódott rá, fizikailag is bántalmazta.⁸ Liturgikus kötelességeit elhanyagolta, ha úgy tartotta kedve, híveit a templomból kizárta. Rendszeresen beleszólt a helyi közügyekbe, például a települést irányító hadnagy választásába. Csépai hívei olyannyira elidegenedtek tőle, hogy többen inkább utolsó szentség nélkül haltak el, mintsem végorájukon a papért küldtek volna.

Panaszlevelek sora érkezett a váci püspökhöz, aki 1802-ben Mátyust a frissen megürült csongrádi plébánia élére vezette ki. Igaz, hogy Csongrádon kizárólag taksás és szabadmenetelű jobbágyok éltek, de a település jóval kiterjedtebb, a plébánosi jövedelem magasabb volt. A csongrádi plébánia elnyerése összességében felért egy előléptetéssel.

3 EFL APer. Mátyus János, 1791. május 2. Mátyus János levele az egri érseknek. Ford. Földvári Katalin.

4 „...gyakran nyugtalanodom; a betegség, az orvos és a gyógyszerek örökös elfoglaltságot adnak.” EFL APer. Mátyus János, 1790. április 3. Mátyus János levele az egri érseknek. Ford. Földvári Katalin.

5 EFL APer. Mátyus János, 1791. június 28. Mátyus János levele az egri érseknek. Ford. Földvári Katalin.

6 „...elhuny atyám érdemei leborulnak Nagyméltóságod lábaihoz...” EFL APer. Mátyus János, 1790. április 3. Mátyus János levele az egri érseknek. Ford. Földvári Katalin.

7 Bővebben lásd: BARNA 1982; BOTKA 1977; FEKETE 1970.

8 Mátyus János csépai működésének elemzését hamarosan megjelenő tanulmányomban már elvégeztem. (A „két nemes ember” Mátyus János plébános Csépan (1792–1802). Ethnographia)

Mátyus János húsz esztendeig tartó csongrádi működési idejét állandó konfliktusok övezték.⁹ Immáron leplezetlen megvetéssel nyilatkozott az általa csak „rongyos parasztnak” nevezett híveiről, beleértve a városi bírót, a tanácstagokat és mindazokat, akik valaha panasz emeltek személye ellen.¹⁰ Két, Csongrádról keltezett levelében is előhozakodik Werbőczy Tripartitumának egy részletével, melynek lényege, hogy: „Aki a parasztnak hisz, rosszabb a gyilkosnál”¹¹ – vagyis peres ügyeinek tárgyalásakor a csongrádi tanúk vallomásait nem szabad figyelembe venni. A csongrádi hívek a plébános pénzéhségét,¹² kiszámíthatatlanságát, a „rend hiányát” és önbíráskodását fájlalták leginkább. Mátyus János csongrádi utódja csak a templom elhanyagolására tett félreérthetetlen utalást a *Historia Domus*-ban.¹³ Ez az állapot egészen 1825-ig tartott, amikor is egy napon a plébános szuronyos puskával támadt káplánjaira, és a váci püspök a kivizsgálás idejére felfüggesztette a papi szolgálat alól. Mátyus János a domonyi családi birtokra vonult vissza. Az ellene indított per végét már nem érte meg: hosszú szenvedés után, 1830-ban elhunyt.

A források összességében kedvezőtlen személyiségképet rajzolnak Nepomuki Szent Jánosról nevezett Mátyus atyáról, ki hűen megjelenítette mindazokat a viselkedésszociológiai sztereotípiákat, melyeket a korabeli köznemességgel kapcsolatban szokás megfogalmazni. Ilyen az erőszakosság, a hatalommal való visszaélés és a túlzott öntudatosság, mely ugyanolyan sértő volt a csongrádi jobbágyparasztnak, mint földijeinek, a csépai palóc kisnemeseknek. Magatartását az a rendíthetetlen bizonyosság táplálta, hogy nemesi és papi mivoltából fakadóan mindenki fölött áll. Egyik levelében kifejti, hogy egy kétszeres nemes embernek – mint amilyen ő is – ha úgy rámadna kedve, a kuriális falu hadnagyát is megvesszőztethetné. Mátyus János nem csak szóban, tetteiben is gátlástalanul élt a rendelkezésére álló eszközökkel. Azokat a híveket, kik meggyőződése szerint rászolgáltak az „erkölcsi fenytékre”, a plébániai cselédség segítségével lefogatta, és bikacsökkel, ostorral elverte – ily módon bővítette plébánosi „jogosultságait”.¹⁴ Végeredményként inkább egyfajta földesúrhoz, mintsem paphoz vált hasonlatossá.

A csongrádi hívek – kik tényleges uraikat, akik a Károlyiakat jóformán csak hírből ismerték – tanácstalanul álltak papjuk viselkedése előtt. A templomi köteleességek elmulasztásával, a miselátogatások, gyónások számának csökkenésével illetve panaszlevelek írásával védekeztek a túlkapások ellen. A Váci Püspöki Szentszék ugyan többször is kivizsgálta a panaszleveleket, az eljárások rendszerint nem vezettek eredményre. Az elnéző magatartásra a plébános kapcsolathálója szolgálhat magyarázattal. Mátyus János kitűnő viszonyt ápolt a Károlyi családdal és az uradalmi tisztartóival, illetve a Tiszaugon élő Steősszel famíliával. Tudjuk azt is, hogy Mátyus atya a jászkun kerületi főkapitány ajánlására került a csongrádi plébánia élére.¹⁵

9 A Csongrádon töltött évekről részletesen lásd: Gyöngyössi 2015.

10 „...tapasztalom valóban, hogy olly plébános kellene a mostani zűrt zavart Tanácsnak, kivel azt tehetné a mit akarna, a Templomban parantsolghatna, és parasztnak lévén paraszti erköltsök szerint Plébánosokkal azt tehetné a mit akarnának” VPL APriv. Mátyus János, Mátyus János levele a váci szentszékhöz. én. levél.

11 VPL APriv. 1824. d.n. Mátyus János levele a váci püspöknek.

12 Példa erre a temetésen elhangzó halotti búcsúztatók végighallgatásáért kért „várakozópénz” vagy éppen a céházslók templomi elhelyezéséért szedett bevétel. Utóbbiról bővebben lásd: Gyöngyössi 2013. 74–75.

13 „Kanyó András (Mátyus János csongrádi papi elődje – a szerző) után beállott a templom szomorúsága – s tartott egészen Szabó Lászlóig, ki hozzáfogott a javításokhoz.” NPI *Historia Domus* I. kötet, 109.

14 Ld. Czimmermann kalapos és Verner városi sebészek ügyét. VPL APriv. Mátyus János, 1822. szeptember 10. A csongrádi bíró levele a váci püspöki szentszéknek.

15 TARI 1977. 13. „Pártomat fogja nékem az Uradalom, a ki ettől fogva (ti. egy kérdéses panaszlevél elküldését követően – a szerző) kemény fenyték alá fogta paraszt Lakossait.” VPL APriv. Mátyus János, d.n levél a váci püspöki szentszéknek.

Nemesi származása és befolyásos kapcsolatai tehát sikeresen hiteltelennítették a nép „rágal-mait”. A hívek számára ugyanakkor nyilvánvaló volt, hogy a plébános súlyos kedélybetegségben, esetleg elmebajban szenved, vagyis alkalmatlan hivatása betöltésére. Megszabadulni tőle mégis igen nehéz, szinte lehetetlen volt, és amikor végre sikerült, Mátyus atyát büntetés helyett egy dúsabban jövedelmező plébánia élére léptették elő. Mátyus János tanulmányozásával elsősorban a korabeli váci egyházmegye belső fegyelmezési rendszerének hiányosságai kerülnek napvilágra. Egy hivatása előnyeit jól ismerő, gyöngye lelkiismeretű pap évtizedeken keresztül háborítatlanul manőverezhetett a rendszer kiskapuín, nyilvánvalóvá téve a hívek eszköztelenségét és a közösségi érdekérvényesítés nehézségeit.

Szent Vendel csongrádi kultuszának lehetséges gyökerei

Mátyus János terjedelmes személyi anyagában túlnyomórészt panaszlevelek és a peres ügyekhez kötődő kihallgatási jegyzőkönyvek maradtak fenn. Ha a hozzá hasonló, szokatlanul nehéz természetű plébánosok újszerű, előremutató kezdeményezésekkel állnak elő, lépéseik visszhangját az általános elégedetlenség hangjai elnyomják, a feledésbe taszítják.

Mátyus János több mint két évtizedes csongrádi működése idejéből valóban kevés említésre érdemes esemény történt a plébánia történetében. 1820-ban azonban a csongrádi pástorsereg egy nagyméretű, baldachinnal ellátott homokkő szobrot készíttetett Szent Vendel jószágpatrónus tiszteletére, melyet Mátyus János plébános és a vásárhelyi főesperes közösen áldottak meg 1821. május 25-én.¹⁶ A szent tiszteletének ez az első, ismert kultuszjele a településen. A következő „nyom” egy 1831-ben papírra vetett csongrádi kéziratos énekeskönyvben olvasható *Vendellinus ének*¹⁷. A csongrádi Szent Rókus-templomban található továbbá egy fából készült, feltehetően 19. század közepén készült festett fapersely, melynek tetején a térdeplő jószágpatrónus faragott körplasztikáját láthatjuk. A plébániatemplomban lévő Szent Vendel fogadalmi kép egy helybeli módos nagygazda, Csanyi Forgó István költségén készült 1857-ben. A legutóbbi csongrádi Vendel-emlék az a 20. század elején készült harang lehet, melyet felirata szerint 1927-ben készített Szlezák László műhelyében a Csongrádi Szőlősgazdák és a Tiszaoldali Öregszőlősgazdák Egyesülete.¹⁸ Szent Vendel kultusza tehát gyorsan ívelt felfelé és egy szűk évszázadon keresztül népszerű volt Csongrádon.

Az 1820-ban emelt útmenti szobor jelentőségét növeli, hogy a szent kultuszának tárgyi emlékei a Palócföldről délkelet felé haladva egyre ritkulnak, és a szobor állításának dátuma ezen a környéken meglehetősen korainak számít.¹⁹ Bár a szomszédos Szentesen, Kiskunfélegyházán és Csépan is vannak Vendel-emlékek, ezek a csongrádinál legalább 30–40 évvel később keletkeztek. A szent tiszteletének megjelenése Csongrádon tehát Mátyus János kultuszközvetítő szerepének egyetlen, maradandó jele lehet. A Palócföld és a Jászság, a Mátyus János életéhez köthető települések környéke ugyanis gazdag a korai Vendel-emlékekben. Jászapátiban például, ahol káplánként szolgált, már 1750-ben állt egy Vendel-szobor. A csongrádi szobor ruházata alapján is a

¹⁶ Szent Vendel csongrádi tiszteletéről bővebben lásd. GYÖNGYÖSSY 2011.

¹⁷ „Néked, oh irtalmas, mindenható Isten / könyörgünk mindnyájan, színed előtt itten, / segítségünk mert kívüled nincsen, / szánj meg minket, szegényeket, / marháinknak adj egészséget. (stb.)” CsKK TLM NA 88-87. Militsi Tóth Pál énekeskönyve.

¹⁸ A harang közzadakozásból létesült, 1927. május 22-én szentelték fel. Sz. N. 1927. 4.

¹⁹ GULYÁS 1980.

jászsági ábrázolásokkal rokonítható, hol a jószágpatrónust előszeretettel formázták meg magyar pásztorként, hosszú hajjal, kalappal és tarisznyával. A plébános szülőföldjéről hozhatta ezt a lelki örökséget, de az sem kizárt, hogy a csongrádi pástorok önállóan kezdeményezték a szobor állítását – hisz a Jászságba is átjártak legeltetni, ahol saját szemükkel láthatták a Vendel- emlékeket.

Mátyus János kísérői

Mátyus Jánosnak több testvére volt: egyik bátyja Domonyban gazdálkodott, Mátyus Erzsébet pedig Tápiószelére ment férjhez. Legkisebb fiútestvérüket, András Erzsébet egy nap lovaskocsra ültette, és elküldte Csépara az akkoriban ott szolgáló bátyjához. Levelében ekképpen indokolta lépését: „testvér öcsémnek állapottyán szánakozva félek, hogy Domonyban valami rossz esetben keveredik.”²⁰ Úgy vélte, hogy pap testvére mellett a nehéz természetű ifjú is jámbor életre tér. András tehát beköltözött a csépai plébániára, és követte bátyja minden lépését; mindig, mindenütt jelen volt, és ha kellett, felmentő igazolásokat írt testvére védelmében.²¹ Az ifjú Mátyus rényleges feladatai közé tartozott a plébános járandóságainak összegyűjtése, melyet a kántorral közösen végeztek. Munkájukat az iratok tanúsága szerint meglehetősen érzéketlenül végezték. Nagy felháborodást keltett, mikor párbér fejében egy szegény özvegy utolsó véka gabonáját vették magukkal.²²

Bátyja áthelyezése után András is Csongrádra költözött. 1807-ben egyelőre tisztázatlan okokból 2000 forintos tartozást követelt bátyjától, melynek fejében tizenhárom disznót hajtott el a plébániai tanya udvarából. Mátyus János dühös levélben követelte vissza az „ellopott” sertéseket, és minden további támogatást megvont testvérétől.²³ András a későbbiekben – mivel földje nem volt – iparos tanoncnak szegődött. Az 1820-as években családos emberként szerepel a forrásokban. Első felesége csongrádi leány lehetett, kitől több gyermeke is született. Második felesége Nagy Erzsébet volt, kitől 1837 januárjában Gáspár, 1838 szeptemberében István nevű gyermekei születtek. Csépán telepedtek le, András itt hunyt el valamikor 1840-1850 táján.²⁴

Testvére mellett Mátyus Jánossal tartott miskolci származású „házi gondviselőnője”, Soltész asszony.²⁵ Tanulságos, hogy a plébános egyik levelében „Nemes Soltész asszony”-ként említi gazdaasszonyát.²⁶ Ennek hátterében az állhat, hogy a plébános korábbi működési helyén, a Palócföldön és környékén könnyen találhatott olyan elszegényedett nemesi családból származó, özvegyi vagy hajadon sorban élő nőt, aki hajlandó volt plébániai szakácsnőként keresni kenyerét, és

20 VPL APriv. Mátyus János, 1807. február 18. Mátyus Erzsébet utólagos igazolása.

21 VPL APriv. Mátyus János, 1799. november 8. Balázs Antal és Mátyus András tanúsítványa, Csépa.

22 VPL APriv. Mátyus János, 1800. december 9. A csépai közbirtokosság levele a váci püspöknek.

23 „Szörnyű háládatlanságáért, jó hírem s nevemnek gyalázatos és törvénytelen fertőztetéseért, soha többé egy filért se várjon; hanem ha keres magának, úgy tudom néki is fog lenni” VPL APriv. Mátyus János, 1807. július 12. Mátyus János levele.

24 VPL APriv. Mátyus János, 1838. keresztelés anyakönyvi másolat, Mátyus István. Mátyus István ácsnak szegődött, ám a csépai anyakönyvben nem találták a keresztelési bejegyzést. Mivel így nem kaphatott vándorkönyvet, 1858-ban tanúknak kellett igazolniuk a keresztelés megtörténtét. Tanúkihallgatás kellett. 1858. június 6. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, Csépa; VPL APriv. Mátyus János, 1858. július 7. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, Csépa.

25 A csongrádi plébániai cselédekről, köztük Soltész asszony személyéről bővebben lásd: GRÖNGYÖSSY 2017. 149–150.

26 VPL APriv. Mátyus János, é.n. (kb. 1824) Mátyus János levele a váci püspöknek.

követni munkaadóját a folyton változó működési helyekre. Ugyanarról a rétegről lehet szó, mely más esetben jobbmódú családoknál tanított, nevelőnősködött.²⁷

Mátyus János sorsa hasonló lehetett a szakácsnőéhez, hisz az ő történetéből is egy elszegényedéstől fenyegetett kisnemesi család túlélési stratégiája bontakozik ki. Domonyban a 18. század második felében komoly probléma volt a földhiány, és a Mátyus örökség legalább négy gyermek között osztódott szét. János pályaválasztása – a személyes elhivatottság mellett – a család romló anyagi helyzetét is jelezheti. Még káplánként írta meg az egri püspöknek, hogy plébánosi kinevezésével keserű anyagi helyzete is biztosabbá válhatna.²⁸

Plébánosként viszont már nem csak magáról, hanem fiatalkorú öccséről is gondoskodhatott. Csongrádon, de más helyeken is bőven akad példa erre a gyakorlatra: hogy a plébános magával hozza néhány családtagját, elárvult, megözvegyült rokonát, hogy a plébánia körül munkát biztosítson nekik. Hogy a gyámoltott családtag felnőtté válása, illetve a plébános elhelyezése vagy halála esetén mi történt a rokonokkal, az a legritkább esetben derül ki. A Mátyus várvonalról viszont tudjuk, hogy a helyi társadalom keringésébe vegyült, ezáltal frissítette nem csak a társadalmi palettát, de a közösség „génállományát”.²⁹

Összegzés

A vizsgálódás középpontjában a következő kérdés állt: mit hozott magával, mivel gazdagította (vagy éppenséggel szembesítette) híveinek közösségét a messiás tájról érkező, nemesi származású plébános? Ennek megválaszolására a szokásosnál körültekintőbb forráselemzésre, a pap családi hátterének és személyiségrajzának feltérképezésére volt szükség. Eredményként feltárultak a közösséghez fűződő viszony minőségének, jellegének okai; a pap viselkedésének, tetteinek háttere és mozgatórugója, feltérképezhetővé vált egy lelkesítő hatás lehetséges iránya. Végezetül a vizsgálat felhívta a figyelmet arra a nagyobb nyomatékot érdemlő jelenségre, miszerint a plébánossal érkező ifjak és hajadon rokonok idővel szükségszerűen családot alapítottak, és a helyi közösségbe tagozódtak. A hasonló elemzések tehát értékes társadalomnéprajzi adatokat is szolgáltathatnak.

27 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv. Urgasz József vallomása.

28 „Látom mindenesetre, ahogy senki sincs, aki emlékezne a haza fiaira, akik vagy javadalom nélkül, vagy igen szerény helyzetben szorongattatnak.” EFL APer. Mátyus János, 1791. május 2. Mátyus János levele az egri érseknek. Ford. Földvári Katalin.

29 A Csongrád és Csépa környékén élő Mátyusok története egyelőre tisztázatlan. A domonyi ág leszármazottai ugyanis számon tartanak egy 1792-ben Csongrádon született, Mátyus István nevű ősatyát, kinek rokonsága Csépan élt, vagyis minden bizonnyal az egyik Palócföldről kiinduló betelepülési hullámmal érkezett a környékre. (Mátyus Sándor adata). Bizonyos, hogy a Mátyus vezetéknévűek a 19. század közepére Csongrádon is megsokasodtak: olyannyira, hogy még utcát is elneveznek róluk (mai Kétágú utca). Mindez nehezen magyarázható a plébános egyszem fivérének letelepedésével. Nem kizárható tehát, hogy mikor Mátyus János Csépar került, már éltek rokonai faluban. A feltételezés további kutatásokat igényel.

IRODALOM

BARNA Gábor szerk.

1982 *Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből I.* Tematikus és lokális monográfiák V. Eger-Szolnok, 517–535.

BOTKA János

1977 *Egy tiszazugi falu, Csépa története.* Levéltári füzetek 3. Szolnok.

GULYÁS Éva

1986 *Egy őszi pásztorünnep és európai párhuzamai.* Damjanich Múzeum, Szolnok.

GYÖNGYÖSSY Orsolya

2011 Szent Vendel tisztelete Csongrádon a 19. században. In. ZOMBORI István szerk.: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 2011/1–2. METEM Szeged, 113–123.

2013 Historia Vexillorum – Céhászlók a csongrádi Nagyboldogasszony templomban. In. BOGÁR Judit szerk.: *Az ábítat nem hivatalos alkalmi és formái az 1800 előtti Magyarországon.* Lelkiségtörténeti tanulmányok 4. Pázmány Irodalmi Műhely, Piliscsaba, 71–79.

2014 *Plébánia és társadalom. A római katolikus alsópapság és a laikus templomszolgák társadalmi szerepe Csongrádon a 19. század második felében.* Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 48; A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 16. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanácsok, Szeged.

2015 A vallási élet konfliktusai Csongrádon a 19. század elején. Reakciók és megoldási kísérletek. In. GEORGIADIS Ildikó szerk.: *Oppidum Csongrád 2015.* Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 70–82.

2017 Csongrádi papok cselédjeinek társadalomnéprajzi vizsgálata. In. FODOR Péter – GYÖNGYÖSSY Orsolya szerk.: *Sodrásban. Tanulmányok Dr. Szűcs Judit köszönésére.* Csongrádi Információ Központ, Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Csongrád, 2017. 145–157.

Sz.N.

1927 Harangszentelés. Csongrádi Újság 1927. május 22. 4.

TARI László

1977 *Krónikák a régi Csongrádról 1704–1901.* Csongrád megyei könyvtári füzetek 7. Somogyi Könyvtár, Szeged.

KÉZIRATOK

FEKETE János

1970 *A csépai plébánia története.* A Historia Domus és a plébániai iratok alapján összeállította: Fekete János adminisztrátor. Csépa, kézirat gyanánt.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum Néprajzi Adattár – CsKK TLM NA

Egri Főegyházmegyei Levéltár, Acta Personalia – EFL APer.

Nagyboldogasszony Plébánia Irattára, Csongrád – NPI

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Acta Privatorum – VPL APriv.

Adatok a római katolikus plébánosok erkölcsfegyelmezési gyakorlatának vizsgálatához a 19–20. században¹

A római katolikus plébános békéltető és „erkölcsbírói” szerepe egyházközségén belül hivatásának egyik alapvető tartozéka volt.² Ahogy Schüch Ignác is kiemelte lelkipásztorkodási tankönyvében: „A házasság megkötése után gyengéd lelkipásztori gondoskodás, oktatás és fegyelem által azon kell lenni, hogy az igazi keresztény családi élet elérjék, s ha az megzavarodott volna, ismét helyre állítsassék [...] A házastársak között támadt meghasonlásokat legelőbb lelkipásztori figyelmeztetések és kibékítési kísérletek által kell megszüntetni.”³ Mivel hívei többnyire feltétel nélkül hallgattak szavára, a pap hatása akár a család békét, akár a közerkölcsi állapotokat tekintve felbecsülhetetlen volt.⁴

A plébános közbelépésnek elmaradását az egész közösség morális életére nézve káros hanyagságnak ítélték. 1826-ban két tanú a következőket mondta a csongrádi plébános magatartását kivizsgáló püspöki széki⁵ bizottságnak: „a házasságban lévő személyek egymást elhagyhatták a nélkül, hogy az együtt való lakásra a Tisztelendő Plébános Úr által szorítottak vagy kényszerítettek volna.”⁶ „Szabad ő végette [t.i. a plébános végett] a káromkodás, paráználkodás, házasságtörés, erőszakoskodás, innepi munka sat”⁷ A szerepkör teljesítését nem csak a nép, de egyházi feljebbvalók is számon kérték.⁸

Tanulmányomban a különböző erkölcsi vétségekben (káromkodás, erőszakoskodás) és a családi egységet veszélyeztető esetekben (hűtlenség, házastársak békétlenkedése) alkalmazott módszereket és eljárásmodokat mutatom be 19. és 20. századi csongrádi példákon keresztül. A felvázolt körkép korántsem teljes vagy általános, inkább metszete a római katolikus lelkipásztorok,

1 A tanulmány eredeti megjelenési helye: Kovács Janka – Kökényessy Zsófia – Lászlófi Viola szerk. A normán innen és túl. Tanulmányok a Történeti Kollégium konferenciájának előadásából. Történeti Kollégium, 2017. 215–226.

2 Az erkölcsi ügyekben való ítélkezést és közbenjárást tekintve a plébánosok illetékességi köre egyházi jogi szempontból magyarázatra szorul. „A plébánosok az egyházi kormányzat terén ugyan tulajdonképpeni joghatósággal nem bírnak, de a gondjaikra bízott hívek lelki vezérletében részint az egyházi, részint a polgári hatóság megbízása folytán különféle hatalmat gyakorolnak.” Jogában tehát nem, de hatalmában állt többek között a hívek erkölcsisége feletti őrködés és szükség szerint az atyai megintés. Az ágyasokat a püspöki hivatalnak a plébános időnként bejelentette. KAZALY 1882. 239–241.

3 SCHÜCH 1872. 598-600; Hasonló gondolatokat fogalmaz meg: REINDL 1886. 340; DUBOIS 1870. 5; KERSCHBAUMER 1872. 289.

4 A plébános tekintélyének erejéről bővebben lásd: GAITH – PATZNER 1892. 43; GYÖNGYÖSSY 2014. 68.

5 *Püspöki szentszék*: Az egyes egyházmegyek területén működő egyházi bíróság, mely létrejöttkor általános feladatokkal megbízott testület is volt. Tagjai a székeskáptalan kanonokjai, illetve a püspöki székhelyen működő, a püspök által kijelölt személyek. A testület élén az elnök (praeses) és a megyéspüspök áll. A legjellemzőbb ügyek közé tartoznak a különböző házassági perek, valamint a papok és egyházi alkalmazottak fegyelmi ügyei. Ezekről az esetekről kihallgatásokat rendelnek el, ha kell, személyesen elutaznak a helyszínre.

6 VPL APriv. Mátyus János, 1826. február 4. Gyarmati Mihály vallomása.

7 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Takács Jakab vallomása.

8 A plébánosoknak a püspökség kérésére időnként táblázatba foglalt, név szerinti kimutatásokat kellett összeállítania a pasztorálási területen ismert vadházasságokról, külön élő házastársokról és körülményeiről. NPI Erkölcsi kimutatások Csongrádon és Felgyő filiában (19. sz.).

mint „erkölcsbírók” által használt fegyelmezési eszközök lehetséges tárházának. A felsorolt adatok elsősorban erkölcs- és mentalitástörténeti adalékként szolgálnak.⁹

Kapcsolatfelvétel és kivizsgálás

A vizsgált település, Csongrád lakói a 19–20. században jellemzően állattenyésztéssel, földműveléssel, halászattal és szőlőműveléssel foglalkoztak, 1848 előtt taksás, vagy szabadmenetelű jobbágyok voltak. Csongrád vallásilag homogén település, 98%-ban római katolikus és magyar ajkú népességgel, így a plébániaközösség és a település évszázadokon keresztül majdhogynem egyenlő volt. A plébános hatása, befolyása ilyen körülmények között igen jelentős volt. Ahogy 1889-ben Zöld Antal néptanító egyik levelében megfogalmazta: „ez az ember [t.i. a plébános] Csongrádon a legfőbb tiszteletre méltó egyéniség”.¹⁰

A panaszos felek jellemzően *személyesen*, gyakran *szentgyónás után* fordultak családi ügyeikben a lelkipásztorhoz tanácsért és közbenjárásért. A gyónás keretei közt elhangzott vallomásokat és a plébánián, négy szemközt tett panaszokat a plébánosnak szigorúan elkülönítve kellett kezelnie. A gyónási titok kiszivároztatásának legkisebb gyanúja,¹¹ illetve a gyónás közben gyakorolt morális kényszerítés híre ugyanis rengeteget ártott a pap megítélésének.

Az 1880-as évek végén több országos napilapban is megjelent a hír, miszerint Hegyi Antal csongrádi plébános csak akkor oldozott fel egy gyónót, miután az vállalta, hogy az általa elkövetett gyilkosságot a rendőrség is előadja. A férfi meg is tette a szükséges bejelentést: A püspöki szék erről úgy vélekedett, hogy csak akkor szabad világi hatóság előtt vallomástételre utasítani a gyónót, ha helyette ártatlant ítélték el. A történethez hozzátartozik, hogy Hegyi Antal egy 1890 januárjában keltezett levelében cáfolta, hogy valaha ilyen történt volna vele.¹²

Ritka, amikor a püspöki székig el nem jutó ügyeknek, illetve a helyi plébános felkérésének *írásos nyoma* maradt. Szedlacek István apátplébános egyik levelében említést tett arról, hogy bonyolultabb esetekben *feljegyzéseket* készített a hozzá forduló házastársak ügyéről, saját használatra. Az említett feljegyzések ezidáig nem kerültek elő.¹³ Szőke Mihály a református többségű Szentes lakosaként *levelet írt* Virter Lajos csongrádi esperes-plébánosnak. Panasza szerint a felesége hat éve elhagyta azért, mert édesanyja „rossz anyai tanácsával élt”, és birtokából, javadalmaiból is kiszorította a férjét. Mivel Szőke Mihály külön élt feleségétől, erkölcsi okokból az uradalomnál sem alkalmazták. A panaszos fél arra kérte a csongrádi plébánost, hogy terjessze az ügyet a főszolgabíró elé, egyben kérje meg a birtokhoz tartozó adókönyv és a birtoklevél kiadására. Így a feleség nem rendelkezhetne egyedül a közös családi birtok ügyeiben, „Aszszonyi Kény Uralma

9 Hasonló témát boncolgat Bárh Dániel a Cumania hasábjain 2003-ban megjelent írásában. Bárh esettanulmányában széles társadalmi kontextusba ágyazza Szloboda Mátyás küllői káplán hadakozását a katolikus délszláv leányok szőlőőrzésének szokása ellen, melyet a segédlelkész az erkölcsi bűnök melegágyaként értékel. Bárh 2003. A református egyházfegyelemről írt gazdag irodalomból lásd. ILLYÉS 1941; SZIGETI 2010; KISS 2011.

10 VPL APriv. Hegyi Antal, 1889. február 21. Zöld Antal levele a váci püspöknek.

11 Egy 1894-ben keletkezett panaszlevélben azt olvashatjuk, hogy Hegyi Antal plébánoshoz „a hívek gyónni nem mernek, mert azt beszélik az emberek, hogy a bűnöket hangosan kibeszéli, a gyóntató székben türelmetlenkedik”. *Csongrádi Közlöny*, 1894. március 3. I. évf. 12. szám 1-2. old. A gyónás megtagadása súlyosabb esetben a pappal szembeni általános elégedetlenség kifejezője is lehet, ahogyan Szegváron is történt 1807-ben. KATUS 1994. 157.

12 VPL APriv. Hegyi Antal, 1889. december 28. Püspöki szentszéki ülés jegyzőkönyve.

13 NPI 1942. április 14. Szedlacek István apátplébános jelentése a váci püspöknek.

le lenne törve”.¹⁴ Ezen esetben nem a kibékítés, hanem a békétlenségből fakadó anyagi károk rendezésére volt a cél, melyhez a panaszos a plébános közbenjárását kérte.

A hívek nem csak saját ügyeikben keresték fel a plébánost, hanem abból az okból is, hogy egy részegség, erőszakosság, házasságtörés, erkölcstelenség vagy káromkodás bűnébe esett lelket jelentsenek neki. A bejelentett vétkest a plébános a *harangozó*, ritkábban a *helyi hatóság* segítségével vezettette elő. A házastársak közti egyenetlenségek rendezésekor többnyire elegendő volt a plébános *szóbeli üzenete*, melyet a harangozó továbbított az érintetteknek. Ez a beidézési forma azonban nem mindig volt elegendő. 1823-ban a lelkipásztor az alszolgabíróhoz fordult azért, hogy segítsen előkeríteni Ketskés László katonát, akit káromkodás miatt akart felelősségre vonni.¹⁵ Czimmermann János kalaposmestert erőszakoskodással vádolták meg, így a pap az egyik tizedessel¹⁶ hozatta a plébániára.¹⁷

A pap és az előjáróság együttműködése Csongrádon körülbelül 1886-ig, Hegyi Antal plébános érkezéséig zökkenőmentes volt. A több évszázados együttműködés nem csak szétbomlott, hanem idővel nyílt ellenségeskedésbe torkolt; itt nem csak az állam és egyház szétválasztásának következményét, a szekularizációt vagy a liberalizmus egyre nagyobb térnyerését kell látnunk, mint okot, hanem a plébános konfliktusos személyiségét. Történt egyszer, hogy egy öngyilkos ügyében a plébános nem látta igazoltnak a beszámíthatatlanság állapotát, így csak az öngyilkosok parcellájában engedélyezte a temetést. Az elhunyt rokonai felláztak a döntés ellen, és a település előjáróságán keresztül (vagyis a pap döntését felülbírálván), rendőri felügyelettel temették halottjukat a „rendes halottak” sorába. Az eset híre a váci püspökhöz és a belügyminiszterhez is eljutott. A püspöki állásfoglalás végül Hegyi Antal plébánosnak adott igazat, kinek becsületében komoly károkat okozott a temetési engedélyt kiállító előjáróság.¹⁸

Felelősségre vonás és büntetési módok

Legyen szó akár házastársak nézeteltéréséről, akár erkölcsi kihágásról, a plébános – saját vérmérsékletétől függően – a büntetés meghatározott eszközeihez is nyúlhatott annak érdekében, hogy a békülést elősegítse, vagy a bűnös megszégyenítésével a közösségnek példát statuáljon.

Leggyakoribb a szóbeli, négy szemközti *megrovás*, súlyosabb esetben a *kiprédikálás* volt. Csongrádon jellemzően csak az eset vázlatos bemutatását adta elő szentmise keretei között a plébános, a vétkes nevének elhallgatásával, a hívek lelki épülése céljából. Ezidáig egyetlen olyan forrás került elő, melyben a munkáját hanyagul végző kántor neve egyfajta „kiprédikálás” formájában megemlítődött.¹⁹ A templomi kiprédikálás világi párhuzamaként említhető az a gyakorlat,

14 NPI Szőke Mihály dátum nélküli levele (1850–1865 között).

15 VPL APriv. Mátyus János, 1823. június 6. Kihallgatási jegyzőkönyv.

16 *Tizedes*: Ahogyan Csongrádon nevezték még a 19. század második felében: „a város cselédje”, elsősorban rendészeti feladatokkal megbízott, a város alkalmazásában álló személy.

17 VPL APriv. Mátyus János, 1822. szeptember 10. A csongrádi bírák levele a váci püspöknek.

18 VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. január 11. A váci püspök levele a belügyminiszterhez.

19 VPL APar. Cs. 1867. november 12. Sohlya Antal levele a váci püspökhöz.

amikor az asszonyok az ún. *publikáló köről*²⁰ hirdették ki, hogy férjüknek senki ne adjon kölcsön, mert megbízhatatlanok, és pénzüket jó eséllyel soha nem látják viszont.²¹

Hegyi Antal plébános elődjeihez képest gyakrabban hagyatkozott a *pénzbírság* visszatartó erejére. A jegyesek házasság előtti szétválása esetén például kárpótlási bírságra ítélte a visszalépő felet. Egy ilyen ügy, mely végül a plébános polgári peres elmarasztalásához vezetett, teljes terjedelmében ránk maradt.²²

Bertus Rókus napszámos a váci püspöknek címzett levelében panaszkolt el, hogy miután jegyet váltott Samu Juliannával, „köztük felmerült okok miatt” még a harmadik kihirdetés előtt visszaküldte a lánynak a jegykendőt. Mikor azonban pár hónappal később Pusztai Franciskával óhajtott volna beiratkozni, a plébános 30 forintos kártérítés rendezésére szólította fel a legényt, melyet korábban elhagyott menyasszonyának kellett volna kifizetnie. A vagyontalan legény igen sokallotta a kiszabott összeget, ezért a váci püspökhöz fordult igazságtételért.²³ Mikor a püspök kérdőre vonta a csongrádi plébánost, Hegyi Antal válaszában hatásosan esetelte a szegény hajadont a gazdagabbért elhagyó ifjú históriáját, aki volt menyasszonyáról valótan betegséget állítva csapódott leánytól leányig. A plébános az elhagyott jegyes fájdalmának kárpótlásaként hajtotta be az összeget a legényen: „A szegény árvákat a mai igazságszolgáltatásban nem igen védelmezi más, mint a jó Isten! S így mint Isten szolgálja kötelességemnek tekintettem ezen védtelen árva leányt [...] becsületének gonosz megtámadója ellen a törvényes eszközökkel megvédeni.”²⁴ Hegyi plébános tehát azt vallotta, hogy „a zsebben való érvágás jobban hat mindennemű kapacitálásnál.”²⁵

Hegyi Antal a 19. század végén már a *sajtó útján* is hangot adott nemtetszésének azért, hogy a közösségi nyomást kieszközölje, a vétkeseket megszégyenítse. Példaként hoznám fel azt a *Tiszavidék* 1893-as számában olvasható nyílt levelet, melyet a plébános a helyi Iskolaszék tagjainak címzett. A levélből az derül ki, hogy az egyik csongrádi tanítónő akkor már hónapok óta külön élt férjétől anélkül, hogy kibékültek vagy válópert indítottak volna. A plébános azt a kérdést szegte a testület elé, hogy összeegyeztethetőnek tartják-e a tanítónő viselkedését, vagyis a „nyilvános botrányt a tan és nevelésügy érdekeivel”, és ha nem, miért nem intézkednek az ügyben.²⁶

A következő eset szintén Hegyi Antal plébánossága idején esett meg, leírása pedig a *Csongrádi Lap* 1896. márciusi számában olvasható: „Különös módját eszelte ki néhány leányzó az ismeretség körésének, ugyanis: 3 Kros okmánybélyeggel ellátott leveleket küldözgetnek a fiatal urakhoz, melyek egy némely helybeli nő photographált arczképét tartalmazták. Az arczképhez gyakran levelet is mellékelnek a következő tartalommal: 'Én téged nagyon szeretlek'. Különösen kiszemelték a helybeli rom. cath. Káplán urakat, kik naponként részesülnek ilyen kitüntetésben. Ezek az arczképes levelek inkább beválnának arczátlan leveleknek: mert ez az eljárás nagyon elszomorító erkölcsi romlottságra mutat.”²⁷ A hírlapi közzétételt tehát Hegyi Antal a provokáció megszűntetésének eszközeként is alkalmazta.

20 Csongrádon a városháza, a Szent Rókus-templom és a Nagyboldogasszony-templom előtt állt ilyen publikáló kő. A templomok előtt rendszerint a vasárnapi „nagy mise” után dobolta ki a szolgabíró a lakosokat érintő rendelkezéseket és hirdetményeket.

21 Lásd a tanácsülési jegyzőkönyveket (1850–1870 között) a MNL CsML CsL levéltárában.

22 VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. március 14. A csongrádi lakosok levele a hercegprímásnak.

23 VPL APriv. Hegyi Antal, 1891. Bertus Rókus napszámos dátum nélküli levele a váci püspöknek.

24 VPL APriv. Hegyi Antal, 1891. január 28. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatóságnak.

25 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. október 25. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatóságnak.

26 *Tiszavidék*, 1893. január 15. IV. évf. 3. szám, 3. old

27 *Csongrádi Lap*, 1896. március 15. VI. évf. 11. szám, 3. old.

Részben a dorgálás, részben a letisztázás szándéka vezérelte Porubszky József plébánost, amikor 1909-ben nyílt levelet tett közzé a *Csongrádi Újság* hasábjain. Az újságban ugyanis hetekkel korábban „embertelenséggel” vádolták a plébánost azért, mert öngyilkosok és kéjnlók elhantolásánál rendszeresen megtagadta az egyházi asszisztenciát. Porubszky plébános válaszul az egyházi törvénykönyvre hivatkozva, csongrádi eseteket alapul véve vezette végig döntésének okait. Levele utolsó mondatai már nem a közösséghez, hanem a cikkíróhoz szólnak: „Figyelmeztetem, hogy saját vallását ne nézze sötét reakciónak, hanem isteni intézménynek, mely őt szeretetével a bölcsőtől az égisz alá kíséri.”²⁸

Az erkölcsi bíráskodás legszélsőségesebb formája a vétkes *fél fizikai büntetése*, melyre egészen 1830-ig találunk példát Csongrádon. Hogy Mátyus János csongrádi plébánostól korántsem állt messze ez a módszer, több forrás is megerősíti.

1822. augusztus elsején Kozma Anna özvegyasszony azzal a panasszal kereste fel Mátyus plébánost, hogy Czimmermann János kalaposmester megpróbált erőszakot tenni rajta. A plébános a harangozó által üzenté meg az előjáróságnak, hogy fogassák el a kalapost, és vezessék elő. A tiszttartó és a bírák nem voltak a városban, de egy tizedes a paphoz terelte a vonakodó Czimmermann. A tanúvallomások szerint a plébános ekkor cselédjeivel lefogatta a kalapost, majd bikacsökökkel ütlegetni kezdte.²⁹ Más forrás szerint 11 pálcütést mért rá.³⁰ A plébános minden kivizsgálást nélkülöző bíráskodása nem csak a városi előjáróságnál, de a nép körében is komoly megbotránkozást keltett.³¹ Nem sokkal később Ketskés László katonát fenyegette meg hasonló módon, akit káromkodás miatt idézett maga elé.³²

A püspöki szék közbelépése

A pap a magánügyeikben hozzá forduló hívek panaszát tehát kivizsgálta, majd az érintett feleket a plébániára hívatta elbeszélgetésre. A házastársak magánéleti gondjainak feloldására legtöbbször egy közös kihallgatás elegendőnek bizonyult. Ha azonban nem sikerült megegyezésre jutni, vagy az eset túlságosan szövevényes volt, a váci püspöki szentszékhöz kellett fordulni.

Ez utóbbi okból döntött Hegyi Antal a püspöki szék bevonása mellett 1888-ban, Szlávik Veronika ügyében. Az asszony azzal a panasszal kereste fel plébánosát, hogy férje rendszeresen megveri, ráadásul egy „megesett nőszeméllyel” is gyanús viszonyba keveredett. A pap beidézte a férjet, aki a verések okaként neje részeges természetét jelölte meg, az említett „megesett nőszemélyről” pedig azt vallotta, hogy csupán szolgálója, nem ágyasa. Hegyi Antal a püspöki szék felé továbbította az ügyet, ám levelében nem mulasztotta el megemlíteni, hogy az általa betérjesztett

28 *Csongrádi Újság*, 1909. május 9. VII. évf. 19. szám, 2. old.

29 VPL APriv. Mátyus János, 1822. szeptember 10. A csongrádi bírák levele a váci püspöknek.

30 VPL APriv. Mátyus János, 1823. augusztus 4. Varga István vallomása.

31 VPL APriv. Mátyus János, 1822. szeptember 10. A csongrádi bírák levele a váci püspöknek; VPL APriv. Mátyus János, 1824. május 1. Czimmermann János levele a váci püspöknek.

32 VPL APriv. Mátyus János, 1823. június 6. Kihallgatási jegyzőkönyv.

20 házassági ügyből hosszú évek alatt csak egyet bírált el a jeles tanács. A lassú ügyintézés pedig óriási károkat okoz az amúgy is ingatag talajon álló erkölcsiségnek.³³

Ha a püspöki szék küldöttei személyesen avatkoztak az ügybe, a kibékítés jellemzően sikeres volt. A házastársak előidézése és kivallatása után egyfajta *szerződésben* rögzítették a családi béke alappilléreit. Ezekben az írásos fogadalmakban rendszerint mindkét fél elismerte hibáit, egyben kötelezte magát a jó férjhez illetve feleséghez illő magatartásra. Újabb egyenetlenség esetén pedig ígéretet tettek arra, hogy ismét a helybeli plébánoshoz fordulnak tanácsért. Mintaként álljon itt egy csongrádi házaspár fogadalma 1842-ből:

„Mi alól írtattak jelen költsönös kötelezvényünk rendibe adjuk tudtára mindeneknek, a kiket a dolog most, vagy jövőendőben illetni fog, hogy a Fő Tisztelendő Sz. Szék kiküldöttség Atyai intését Szívünkre vévén, az eddigi köztünk létezett egyenetlenségeknek, ön lelki javunkra, és egyéb embertársaink épülésére véget vetvén, magunkat a következőkre köteleztük, u.m.

Én Bernát László Kádár Ágnes hites feleségemet magamhoz veszem, ő velem mindenkben szeretetben, békességben és egyet értésben kívánván élni, úgy fogok bánni, mint egy betsületes, a józan okosságú férjhez illik, a kegyetlenségekkel, mellyek talán őtt tőlem el idegenítették, fel hagyok, és a netalán tán történhető hibáért az orvoslást mindenkor Egyházi Elöljárómnál keresni, és azt kikérni, leg-szentebb s legelsőbb kötelességemnek fogom tartani.

Más részről Kádár Ágnes férjemnek ebbéli nyilatkozatát kész szívvel elfogadva ő hozzája haladék nélkül vissza megyek, a nyelvésségekkel és vissza feleselésekkel, mellyek eddig a házi tsendességet fel zavarták, végképpen fel hagyok. Férjemnek az illető engedelmességet megadni, magamat hozzája alkalmazni, nekie mindenkben segedelmére lenni, Gazdaasszonyi foglalatosságaimat lelki isméreteressen tellyesíteni, ötet mintegy Férjet, illik megbetsülni, fő kötelességem-mé teszem, valamint arra is ünépélyessen kötelezem magamat, hogy őtt semmine-mű esetben el hagyni nem fogom, hanem ha netalán tán meg kívántató orvoslás, Fő Tiszt. Lelki Pásztoromnál keresvén, az általa hozandó ítéletnek és rendeletnek egész alázatosságal alá vetni, és kész szívvel engedelmességgel el fogadni fogom. Mellynek erejére adtuk ezzen saját nevünk alá írásával és kezünk kereszt vonásával megerősített levelünket.”³⁴

Hegyi Antal nem csak püspöki szék lassú ügyintézését bírálta, de illetékességét is több levelében megkérdőjelezte, miközben a hívei közt élő lelkipásztor egyedüli kompetenciáját hangsúlyozta: „A plébános ugyanis megtesz a béke helyreállítására minden kísérletezést, mert ez lelkiismeretbeli

33 „Nem mulaszthatom el azonban Ftdő Szentszék figyelmébe ajánlani, hogy az a huza-vona eljárás, melyet a Ftdő Szentszék a házassági perekben, értem sommás perekben általában tanúsít épen nem vezet jó eredményre, sőt csak istápot nyújt az erkölcstelenségre, mikor a felek azt tapasztalják, hogy szabad a vásár, a plébános fölterjesztésének semmi eredménye, a bűnösnek haja szála sem görbül meg.” VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. október 25. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

34 NPI 1843. február 22. Müller Mihály és Dudás Antal péteri lelkész, megbízott szentszéki küldöttek előtt tett fogadalom.

kötelessége is, s a hol ő nem boldogul, ott hiába való minden kísérletezés, mert hívei nevéhez nálánál senki sincs közelebb s rajtuk jobban senki sem uralkodhatik.”³⁵

Tanulságok

Az a gyakorlat, hogy magánéleti válság idején a hívek a plébános közbenjárását kérték, egészen az 1950-es évekig élő gyakorlat volt. Szedlacsek István apátplébános egy 1942-ben keltezett leveléből kiderül, hogy jómaga készségesen vállalta a házastársak közti békítést abban az esetben, ha a panaszokat gyónáson kívül tárták elé.

Egy alkalommal egy asszony azt kérte a plébánostól, hogy [Szedlacsek István levelét idézve]: „a férj büntársát idézzem be, és szidjam le.”³⁶ A plébános a bosszúszomjas hitves óhajának teljesítése helyett célravezetőbbnek látta a férjjel való elbeszélgetést. Az elhagyott feleség nem sokkal később a váci megyéspüspökhöz, majd a hercegprimáshoz fordult egy névtelen levéllel, melyben azt állította, hogy a plébános helytelenül kezelte az ő panaszát. A plébános – miután felvázolta püspökének az eset körülményeit – egy keserű hozzáfűzéssel toldotta meg levelét: „az ilyen névtelen vádaskodások a vezető emberek ellen Csongrádon nagyon gyakoriak, azért Csongrád sok polgármestert és plébánost fogyaszt.”³⁷

Azok a példák is a plébános közbenjárásának súlyát és erejét mutatják, amikor a békülést elutasító fél minden eszközzel elkerülni igyekezett ezt a találkozást.³⁸ Patai Péter felgyői kertész mellől öt gyermeküket hátrahagyva szökött el a felesége. Ahogy a kertész vallomásában olvashatjuk: „sürgettem és kértem számtalanszor [a plébánostól] feleségemnek vissza parantsolását, de a pusztá biztatásnál egyebet nem nyerhettem”³⁹. Patai Péter úgy vélte, hogy azért nem intézkedett ügyében a plébános, mert felesége a szökés előtt egy ökröt ajándékozott neki.⁴⁰

A plébános hitelessége, döntési kompetenciája saját magatartásának függvénye is volt, mely az egész plébániaközösség morális életére hatást gyakorolhatott.⁴¹ Ezt a tényezőt a papi szemináriumokban oktatott tankönyvekben is kihangsúlyozták.⁴²

1799-ben a szomszédos csépai hívek arra kérték a váci püspököt, hogy plébánosuk „bokrossan öszve tódult törvénytelen tselekedetétül és üldözéseitül menté tenni méltóztasson”.⁴³ Attól féltek a jámbor csépaiak, hogy a plébános viselkedése a nép erkölcsi és lelkiégi állapotán is nyomot hagy. A nevezett lelkipásztor, Mátyus János Cséparól Csongrádra került plébánosnak. Takács Jakab csongrádi földműves pár esztendővel később ekképpen vallott lelkipásztoráról: „Szabad

35 VPL APriv. Hegyi Antal, 1888. október 25. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

36 NPI 1942. április 14. Szedlacsek István apátplébános jelentése a váci püspöknek.

37 NPI 1942. április 14. Szedlacsek István apátplébános jelentése a váci püspöknek.

38 A kiperédikálástól, a nyilvános megszégyenítéstől való félelem egyrészt komoly visszatartó erőként működött, másrészt a leírt esethez hasonló „kiskapuk” megjelenéséhez (jelen esetben megvesztegetéshez) is vezethetett. JÁVOR 2000. 794.

39 VPL APriv. Mátyus János, 1826. február 4. Patai Péter vallomása.

40 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Makai András vallomása.

41 A témához kapcsolódóan értékes meglátásokat tett írásában FOGL 2015.

42 „Akármily jelentéktelennek látszik is valamely szabadság, melyet itt ott a papok maguknak megengednek, mégis mindig nagy befolyással bír az, ha nem is a papság, de a nép szellemére, mely a papot figyelemmel kíséri, a kisebbről a nagyobbra szeret következtetni, és ilyféle dolgokban saját kénye-és lanyhaságának szabadságlevelét látja.” KERSCHBAUMER 1872. 267. Schüch Ignác egyedül a „tévúton járó, rossz pap” hibájaként értékeli a hívek hideg érzéketlenségét az egyház ügyei iránt. SCHÜCH 1872. 589.

43 VPL APriv. Mátyus János, 1799. január 15. A csépai lakosok levele a váci püspöknek.

ő végette [t.i. a plébános végett] a káromkodás, paráználkodás, házasságtörés, erőszakoskodás, innepi munka sat”.⁴⁴ Pont egy évszázaddal később keletkezett az a „csongrádi lakosok” által írt panaszlevél, mely szerint Hegyi Antal plébános túlzott politizálása miatt az „ellenségeskedés, gyűlölet, elkeseredés, harag, bosszú és erkölcstelenség magvai” szóródtak szét a plébániaközösségben.⁴⁵ A *Csongrádi Lap* pedig egyenesen Hegyi Antal plébánost hibáztatta azért, mert „a csongrádi nép erkölcsileg lejtőre került”.⁴⁶ Itt a katolikus közösségekben jellemző, szorosabb plébános – hívek kapcsolat egyik következményéről lehet szó.⁴⁷

A plébánosok nem csak egyéni ügyekben tettek igazságot; szükség esetén nagyobb csoportok, vagy éppen az egész plébániaközösségre vonatkozóan is megfogalmaztak figyelmeztetéseket, dorgálásokat. Hegyi Antal plébános az 1880-as években templomi prédikációjába fűzte, hogy nem tekinti becsületes embernek és asszonynak azt, aki a Szentháromság téren felállított mechanikai műszínházba beengedi a gyermekét.⁴⁸ Évtizedekkel későbbi utódja, Szedlaczek István plébános azért írt levelet a csongrádi Iparos Nőegylet elnökségének, mert a többségében katolikus tagokból álló egyesület nagybőjt idején rendezett táncmulatságot. A plébános tapintatosan figyelmeztette az egyesületet, hogy az eset ismételt előfordulása esetén kénytelen lesz nyilvánosan is tiltakozni.⁴⁹

Az egymást követő csongrádi plébánosok tehát a hívek erkölcsi életének nyíltan és egyetemesen elfogadott őrzői maradtak, egészen az állami közbelépés időszakáig. A kutatás időbeli és módszertani kiterjesztésével, interjúk készítésével még felfedhető lehet egy, a fenyítés eszközeit nélkülöző, pusztán szóbeli gyakorlattá egyszerűsödött szerepkör utóélete, mely (a vallási társulathoz hasonló módon) afféle „búvópatakként” élhetett tovább.

IRODALOM

BÁLINT Sándor

2009 A népi kultusz. In. BÁLINT Sándor: *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből*. Ős-kép kiadó, Budapest, 159–189.

BÁRTH Dániel

2003 Szokás és hatalom. Egyházi törekvés a szőlőörzés bácskai rendszabályozására a XVIII. század közepén. *Cumania* 19. 85–120.

⁴⁴ VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Takács Jakab vallomása.

⁴⁵ VPL APriv. Hegyi Antal, 1892. március 14. A csongrádi lakosok levele a hercegprímáshoz.

⁴⁶ „A csongrádi ember lényegében egészen megváltozott: tisztességet nem ismer, a törvényeknek nem engedelmeskedik; felebbvalóit, előljáróit kigunyolja; ur-gyűlölő. Akár van rá oka, akár nincs. Irigy annyira, hogy a tisztességes gunyát viselő hivatalnokra is görbe szemmel néz: mert azt hiszi, hogy az ő verejtékén, az ő zsíráján szerezte.” *Csongrádi Lap*, 1899. október 29. IX. évf. 44. szám, 3. old.

⁴⁷ Protestáns egyházakban a lelkipásztor hatása, illetve a lelkipásztornak megadott tisztelet egészen más jellegű, hisz az eklézsia esztendőről-esztendőre maga választotta papját, aki ebből kifolyólag jobban ki volt téve a közösség szimpátiájának. JÁVOR 2000. 795.

⁴⁸ NPI 1889. Gétzi János nyomtatásban megjelent nyílt levele. Schwartz Sándor nyomdájából.

⁴⁹ NPI 1934. március 7. Szedlaczek István levele a csongrádi Iparos Nőegylet elnökségének.

DUBOIS Henrik

- 1870 *A gyakorlati lelkipásztor, vagyis mikép működhetünk áldásosan községünkben?* Írta DUBOIS Henrik constances-i tiszteletbeli kanonok és papnöveldei igazgató. Magyarítá: a veszprémi növendékpapság Pázmányköre, Pest.

FOGL Krisztián Sándor

- 2015 A veszprémi egyházmegye alsópapságának fegyelmi ügyei, konfliktusai 1847–48 között (Esettanulmányok). *Egyháztörténeti Szemle*, 2015. XVI. évf. 4. szám, 3–19.

GAITH Rudolf – PATZNER István szerk.

- 1892 *Lelkipásztori lexikon rövid egybefoglalása a főbb lelkipásztori, plébánia-hivatali, liturgiai, egyház- és házasságjogi, adó- és pénzügyi teendőknek. A katolikus magyar lelkipásztorok használatára.* Kiadja: Tokody Ödön új-pécsi plébános. Nyomtatott: Csanád-egyházmegye könyvsajtón, Temesvár.

GYÖNGYÖSSY Orsolya

- 2014 *Plébánia és társadalom. A római katolikus alsópapság és a laikus templomszolgák társadalmi szerepe Csongrádon a 19. század második felében.* Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 48; A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 16. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tan-szék, Szeged.

ILLYÉS Endre

- 1942 *Egyházfegyelem a magyar református egyházban, XVI–XIX. század.* Debrecen.

JÁVOR Kata

- 2000 Az egyház és a vallásosság helye és szerepe a paraszti társadalomban. In. PALÁDI-KOVÁCS Artila főszerk. *Magyar Néprajz VIII. Társadalom.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 791–830.

KATUS László

- 1994 A szegvári plébánia története. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Regnum.* METEM Munkaközösség, Budapest. 1994/1–2. 149–216.

KAZALY Imre

- 1882 *A katolikus egyházjogtan kézi könyve, különös tekintettel Magyarország jogi viszonyaira.* III. kiadás, I. kötet. Nyomtatott Serédy G. Siketn. Iparint. Könyvnyomdájában Vácott.

KERSCHBAUMER Antal

- 1872 *Paterfamilias. Lelkipásztorkodástan példákban, idősb s ifjabb lelkészek számára.* Fordította: A Szt. Istvánról címzett esztergomi ősrégi papnevelde magyar egyházirodalmi iskolája. Esztergom. Nyomtatott Horák Egyednél.

KISS Réka

- 2011 *Egyház és közösség a kora újkorban, a Kükküllői Református Egyházmegye 17–18. századi iratainak tükrében.* MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, Akadémiai Kiadó.

REINDL Román

- 1886 *A lelkipásztorkodás gyakorlati vezérfonala.* Budapest, Hunyadi Mátyás Intézet.

SCHÜCH Ignác

- 1872 *A lelkipásztorkodástan kézikönyve II.* Fordították a Győri nagyobb Papnevelő Intézet Szent Imre Egyesületének tagjai. Győr, Sauervin Géza könyvnyomdája.

SZIGETI Jenő

- 2010 A református egyházfegyelem gyakorlásának válsága a XVIII. és XIX. század fordulóján. *Ethnica* XII. évf. 2010/1–4. 96–98.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár

Acta Parochiarum Csongrád – VPL APar. Cs.

Acta Privatorum Csongrád – VPL APriv.

Zarándoklat a szentségimádás ügyéért: Varga Mihály lourdes-i útja 1899-ben¹

Varga Mihály egykori csongrádi káplán, később csanyteleki plébános, ki Walser Izsó nagy sikerű *Örökimádás* című imakönyvének lefordításával vált országosan ismertté, 1899 augusztusában vonatos zarándokutat szervezett Loretón és Campocavallón² keresztül a franciaországi Lourdes-ba. Nem titkolt célja a szentségimádás, illetve az *Örökimádás* imakönyv népszerűsítése volt az ország minden tájáról érkező zarándokok körében. Hogy vállalt misszióját milyen eszközökkel és sikerességgel végezte, az a *Reménységünk* című folyóiratban közreadott útirajzából kiderül.

Jelen elemzés két fő nyomvonalon halad végig: vizsgálja egyrészt a szentségimádás propagálásának módját és alkalmait a vonatos zarándokúton, illetve az egyéni és csoportos áhítatformák leírását, a megfigyelést végző plébános által kiemelésre, megjegyzésre érdemes jelenségeket, motívumokat.

Varga Mihály plébános minden lehetőséget megragadott arra, hogy a szentségimádás helyes módját bemutassa, tanítsa, illetve az általa lefordított könyvet széles körben ismertté tegye. Mivel nyomatékosan hangsúlyozza, hogy az út során a Walser Izsó-féle *Örökimádás* szerint végezték a szentségimádást, mellőzi az imaalkalmak pontos, részletező leírását. Ezek rekonstruálásához így a jelzett imakönyvben található utasítások adhatnak iránymutatást. Számos részlet kiderül továbbá a korabeli utazási körülményekről, a szervezés nehézségeiről, a zarándokok ájtatossági gyakorlatairól, érzelmi megnyilvánulásairól. Varga Mihály hosszasan értekezik más népek szokásairól, a számára megdöbbentő vagy éppen tanulságos kulturális jelenségekről. Beszámolójának kiemelésre érdemes része egy csodás gyógyulás hitelesítési eljárásának ismertetése. Az olasz és a francia nép jellemzése, az út szervezésének, lebonyolításának rövid felvázolása inkább az útirajz jellegének, a plébános írói stílusának és személyiségének megismerése okán tanulságos.

Varga Mihály leírása nem az első a maga műfajában; a 19–20. század fordulóján a lourdes-i magyar zarándoklatoknak már több évtizedes, kialakult hagyománya volt, ezekről számos útirajz készült.³ Az egyik legkiemelkedőbb esemény az 1881-ben szervezett, első nemzeti zarándoklat volt, melynek keretei között több magyar főpap is ellátogatott a kegyhelyre, hogy a magyarság hódolatát jelképező zászlót a lourdes-i szerzetes atyáknak átnyújtsák. Szemennyei Mihály és Wajdits Gyula emlékkönyve, melyet a zarándokút alkalmából készítettek, kimerítően összefoglalja a kegyhellyel kapcsolatos tudnivalókat: a jelenések történetét, a bazilika küllemét; írnak a csodákról és a lourdes-i Szűz tiszteletének kialakulásáról, majd a nemzeti zarándoklat részleteiről. A kötet hat, különböző útleírást is közöl.⁴ Bizonyára erre, illetve Henry Lasserre fordításban megjelent munkáira⁵ gondol Varga Mihály, amikor a helyszín leírását rövidre fogja, mondván:

1 A tanulmány eredeti megjelenési helye: Ivancsó István szerk. Liturgikus örökségünk XXI. A Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszéke, Nyíregyháza, 2017. 239–264.

2 Ahogy Varga Mihály írja: *Kampovalló*.

3 Az 1870-es években széles körben ismerték a lourdes-i víz gyógyító hatását, mely a zarándokút vállalásának fontos motivációja volt.

4 SZEMENNYEI – WAJDITS 1883. 118–119.

5 LASSERRE 1873; 1884.

„szinte félek, hogy a szent hely leírása felületes, unalmas, és legfőképp fölösleges lesz. Hisz megírták azt már sokan, bizonyára különben.”⁶

A vizsgált úti beszámoló műfaját, stílusát és témáját tekintve Purc Iván 1897-ben, illetve Benyák József Nyitra megyei áldozár 1900-ban kiadott lourdes-i útirajzához áll legközelebb. Bár a papok zarándokútvonalai eltérő volt, a kegyhelyet és a kegyes szokásokat bemutató tartalmi elemek igen hasonlóak.⁷ A laikusok tollából született, későbbi visszaemlékezések bemutatására⁸, a lourdes-i vonatkozású, magyar nyelvű ájtatossági irodalom⁹ és csodás gyógyulásokat ismertető könyvek¹⁰ összehasonlítására jelen írás keretei között nincs lehetőség.

A továbbiakban Varga Mihály plébános útleírása alapján ismertetem egyrészt a kegyességi szokásokat a lourdesi kegyhelyen, másrészt a zarándokutat szervező pap egyéni céljának, jelesen a szentségimádás „divatba hozásának” módját és eszközeit.

Varga Mihály és a *Reménységünk*

Varga Mihály 1861-ben született a Nógrád megyei Pencen. Az elemi iskolát, a gimnáziumot majd a papi szemináriumot Vácott végezte, ahol 1885-ben szentelték fel hivatására. Rövid szodi, úri és kiskunfélegyházi káplánkodás után 1890-ben tábori lelkész és székesegyházi karkáplán lett.¹¹ Nem sokkal később Csongrádra került, Hegyi Antal plébános mellé. Varga Mihályt közvetlensége és kitűnő szónoki képessége igen hamar népszerűvé tette Csongrádon. Az 1893-as kolerajárvány idején saját épségével nem törődve gyógyította híveit. A lelkési teendők mellett a polgári fiúiskola egyik hitoktatói állását is betöltötte.

Hegyi plébános és Varga Mihály kezdeti egyetértésének okát hasonló természetükben kell keresni: mindketten tevékeny, lendületes személyiségek, szuggesztív szónokok és kitűnő közösségsszervezők voltak. A plébános jelentős összeggel segítette Varga Mihály *Borús napok* (1891) című elbeszélés-gyűjteményének háromszori kiadását.¹² Kapcsolatuk idővel mégis olyannyira megromlott, hogy a váci püspök jobbnak látta a káplánt elhelyezni Csongrádról.¹³ Varga Mihály ezután váci székesegyházi karkáplán, 1899-től Csongrád-csányi (Csanytelek) plébános és latin-hittan tanár lett.¹⁴

A fiatal pap lendületesen vette kézbe a település egyházi életének irányítását. Az összeomlás szélén álló templomot újjáépíttette, Oltáriszentség-társulatot alapított, könyveket fordított, folyóiratot szerkesztett. Számos új, a helyi gazdálkodást, zöldség- és gyümölcsstermesztést fellendítő intézkedést is szorgalmazott. Dolgozott a temetkezési egységgel egybekapcsolt munkáspénztár létrehozásán, valamint a tejszövetkezet és a községi tűzbiztosítás ügyéért.¹⁵ 1906-tól haláláig Kis-

6 *Reménységünk*, 1900. június, IV. évf. 9. szám, 281.

7 PURC 1897; BENYÁK 1900. 136–137.

8 Példaként lásd az eredetileg magánhasználatra szánt, nemrég megjelentetett Priker Emerencia-féle beszámolót. PRIKER 2011.

9 MESCHLER 1883.

10 Példaként lásd: LASSERRE 1899; REMETE 1893; ACKERL 1895.

11 SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/v/v29239.htm> (letöltés ideje: 2017. szeptember 15).

12 VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. július 10. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatóságnak.

13 Részleteiben lásd: GYÖNGYÖSSY 2014.

14 Egy Belicza József-féle albumban tett személyes bejegyzéseiről lásd: GYÖNGYÖSSY 2016.

15 *Csongrádi Lap*, 1905. július 23. XV. évf. 30. szám, 3.

kunmajsán munkálkodott. Utolsó működési helyén esperes, kanonok, a pápa tiszteletbeli titkos tanácsosa lett. 1935-ben bekövetkezett halálának hírére hívei mély megrendüléssel fogadták.¹⁶

Varga Mihály váci és csanyteleki tartózkodása idején lefordította, majd kiadta Walser Izó *Örökimádás, a legméltóságosabb Oltáriszentség* című imakönyvét (1899), majd Liguori Szent Alfonz *Üdvösség útja* című munkáját.¹⁷ Előbbiről a következőket írja a *Kunsági Hírlap*: „Családfők rendelik meg annyi példányban, ahány tagja van a családnak. Elsőáldozási, bérnádási, nászajándék az Örökimádás nemcsak Magyarországon, hanem messze a tengeren túl, Amerikában is.”¹⁸ Az imakönyv a magyar templomok szentségimádási óráinak elsődleges vezérfonala lett.¹⁹

Ebben az időszakban (1894-től) a budapesti Központi Oltáregylet igazgatója az „Oltáriszentség és engesztelés apostolaként” is emlegetett²⁰ Kanter Károly volt. A Központi Oltáregylet mellett, hogy a szegény templomok egyházi ruhákkal és szerekkel való ellátásáért küzdött, különös hangsúlyt fektetett az Oltáriszentség kultuszának terjesztésére. Kanter törekvéseit két fontos eucharisztikus sajtóorgánium segítette: a jezsuiták által alapított *Jézus Szíve Hírnöke*, illetve Varga Mihály *Reménységünk* című folyóirata.²¹ A szentségimádás maga (Adoratio Sanctissimi Sacramenti) az Oltáriszentségben lévő Krisztus imádása a szentmisén kívül, mely a szentség jelenlétében (szentségkitétel) történik. A negyvenórás szentségimádás gyökerei a 16. századra nyúlnak vissza, kezdeményezője Zaccaria Szent Antal volt. Az ünnepélyes szentségimádásnak vannak közös illetve egyéni részei. Az szentségkitételt rendszerint egy engesztelő ima, litánia, csendes imádás, a Tantum ergo²² és a szentségi áldás követi.²³ A monstranciában kihelyezett szentostya szemlélését misehallgatás és szentáldozás egészítette ki. Az Oltáriszentség tiszteletének erősítése a 19. század végén az öntudatos katolicizmus felébresztésének egyik eszköze, a szekularizáció elleni fegyver volt. Amellett, hogy rámutatott a csendes, kegyelmi élet értékeire, az összetartás szellemét erősítette és az egyházi szertartások méltóságát emelte. A Krisztussal való személyes, szimbolikus találkozás ígérteit nyújtotta, így erősen perszonális áhítatforma.

Az eucharisztikus mozgalmat befelé az elmélyülés, kifelé viszont a látványos terjeszkedés és a tömegrendezvények jellemezték. Ilyen volt például 1895-ben az egyesületi zászló megáldása, vagy a millenniumi esztendőben rendezett eucharisztikus körmenet, a nagyívű Oltáregyleti zarándokutak majd az Országos Eucharisztikus Kongresszus. Ezek a több ezer hívőt mozgósító események voltaképpen a szekularizáció és a liberális eszmék, az egyháztagadók, hitehagyottak és kételkedők elleni hitvédő „demonstrációk” voltak. Gróf Apponyi Albert 1912-ben, a bécsi Eucharisztikus Kongresszuson elhangzott beszédében ekképpen foglalta össze az Oltáriszentség-kultusz jelentőségét: „Igenis, napjainkban vagyunk e bámulatos föllendülésnek tanúi, a támadólag fellépő hitetlenség napjaiban, a kereszténység megostromlására szervezkedett erők legintenzívebb tevékenységének napjaiban. [...] Megkapó jelenség ez az időszaki világ-tüntetés hitünk

16 *Kunsági Hírlap* 1935. szeptember 29. Újságkivágás a kiskunmajsi római katolikus plébániahivatal irattárában.

17 Varga Mihálynak összesen öt könyve jelent meg. Az említettek mellett 1895-ben kiadott egy *Alkalmi szentbeszédek* című gyűjteményt, illetve lefordította Ullathorne püspök írását a La Sallette-i csodáról. SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/v/v29239.htm> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 15).

18 *Kunsági Hírlap* 1935. szeptember 29. (Újságkivágás a kiskunmajsi plébániahivatal irattárában).

19 TIEFENTHALER 1999. 77.

20 Kanter Károly az *Oltáriszentség és engesztelés apostola*, 1853–1920. A Budapesti Központi Oltáregyesület megbízásából Kanter Károly boldoggá avatásáért kiadott imalap, 2006.

21 TIEFENTHALER 1999. 55.

22 Tantum Ergo Sacramentum: Aquinói Szent Tamás úrnapj vecsernye himnuszának (*Pange lingua*) 5. és 6. versszaka, melyek ünnepélyesebb szentségkitétel alkalmával (szentségi körmenet, szentségi áldás, szentséges litánia) hangzanak fel latinul vagy magyarul.

23 Drós 2008. XIII. 123.

legmélysegebb misztériuma mellett, beállítva abba a sorba, mely a tagadás szellemének legvakmerőbb előrenyomulását látja; paradoxalis jelenség és mégis minden ízében modern. Az a tagadó szellem már-már azt hitte, hogy övé az uralom és íme felhangzik ellene a hatalmas tiltakozás milliók ajakán. Nem és ezerszer nem; ez a kor nem a diadalmas antichrisztianizmusnak kora; nevezük csak azt a világnézetek összecsapása korának, de ne adjuk át még a megjelölésben sem az ellenségnek.”²⁴

Varga Mihály még váci székesegyházi káplánként indította útjára a *Reménységünk* című folyóiratot 1896-ban. Az egyházmegyei szinten terjesztett periodika szlovák és német nyelven is megjelent (*Rettung; Nasa Nádej*), célja az Oltáriszentség-imádás és a Mária-tisztelet fellendítése, megerősítése volt. Az első évfolyam borítóján a koronáját égbe emelő Szent István, illetve egy rózsafüzért tartó parasztember adorál az Oltáriszentség előtt térdeplő Szűzanyának.²⁵ Varga Mihály előszeretettel adott közre olyan csodás történeteket, melyek a Szentostyához illetve Mária-képekhez, szobrokhoz kötődnek. Érzékletesen ismertetett olyan történeteket, melyek az Oltáriszentség ellen elkövetett sérelmekről és az elkövetők bűnhődéséről szólnak. Ezekkel a leírásokkal a korban oly népszerű Jézus Szíve és Rózsafüzér társulatok figyelmét kívánta az Oltáriszentség-imádás lelki gyümölcseire felhívni, illetve új társulatok, elsősorban Oltáregyletek megalakulását előmozdítani.²⁶

Gyakran és szívesen hozta példaként saját plébániaközösségét, hol 1899-ben a 2675 hívó lélekből 204-en végezték a szentségimádást.²⁷ Csanyteleki hívei közül többen adományoztak a Budapesten épülő Örökimádás-templom céljára, olvasták a helyben szerkesztett *Reménységünket*. A szentségimádás tiszteletét Varga Mihály változatos formában, reprezentatív ünnepek és megemlékezések szervezése által is erősítette. Mikor a Központi Oltáregylet alapító elnöksasszonya, gróf Cziráky Jánosné elhunyt, a csanyteleki templomban fényes gyász-istentiszteletet tartottak lelki üdvéért. A misén az Oltáriszentség díszőrsége (fekete szalagos, fehér ruhás leányok) és az oltáregyleti terjesztőnők fekete gyászruhában, égő gyertyával kezükben álltak a virággal borított jelképes ravatal (tumba) mellett. Szentmise után a halottak olvasóját és az *Örökimádás* könyv halottakra vonatkozó részét olvasták fel.²⁸

A postai úton terjesztett kiadványnak a váci egyházmegye minden szegletén akadt olvasója. Varga plébános egykori működési helyéről, Csongrádról is érkeztek elismerő levelek, pénzadományok, előfizetői megrendelések.²⁹ 1897-ben örömmel jegyezte le Varga Mihály, hogy „a mi Reménységünk utat tört magának a főúri palotákba ép úgy, mint a legszegényebb kunyhóba. Jó lélekkel mondhatjuk, hogy füzetünk el van terjedve az egész országban.”³⁰

A harmadik évfolyamtól Szent Antal tisztelete kezdett fokozatosan előtérbe kerülni. Számítlan olyan levél érkezett, melyekben az olvasók Szent Antal közbenjárásáról számoltak be. 1899-ben Szent Antal napján a csanyteleki templom ünnepi szentmiséjén az oltárra halmozták azokat a könyörgő leveleket, melyeket a *Reménységünk* olvasói küldtek a szentnek címezve.³¹

24 MAGYARORSZÁG RÉSZVÉTELE...1912. 8–9. old.

25 A III. évfolyamtól kezdve a fedőlap megváltozik: Egy főpap és több térdeplő férfi, asszony és gyermek üdvözlí a felhőkön lépdelő, karjában a Megváltót tartó Szűz Máriát. Háta mögött az Oltáriszentség látható.

26 *Reménységünk*, 1896. október, I. évf. 1. szám, 1.

27 *Reménységünk*, 1896. november-december, I. évf. 2–3. szám, 58.

28 *Reménységünk*, 1899. május, III. évf. 10. szám, 86.

29 *Reménységünk*, 1897. március, I. évf. 6. szám, 115–116; *Reménységünk*, 1897. április, I. évf. 7. szám, 137.

30 *Reménységünk*, 1897. február, I. évf. 5. szám, 84.

31 *Reménységünk*, 1899. július, III. évf. 10. szám, 86.

Varga Mihály tehát lankadatlan lelkesedéssel dolgozott az Oltáriszentség-imádás ügyének előmozdításán, és minden alkalmat megragadott arra, hogy eszméit a nagyközönséggel is megismertesse. 1899 pünkösdjén például Máriaradnán tartott beszédet az összegyűlt zarándokok előtt a helyi Oltáregyletek alapításának mikénjéről, a szentségimádás helyes módjáról.³² Az 1899-es Loretto-lourdes-i zarándokút is ennek az eszmének szentelődött.

A zarándokút előkészítése

Varga Mihály korábbi kápláni működési helyén, a Csanytelekkel szomszédos Csongrádon már az 1880-as évekből vannak bizonyítékok arra, hogy többen eljutottak a franciaországi kegyhelyre. Hegyi Antal plébános idejében (1886–1902) lourdesi vizet árultak a plébánián.³³ Rosmis Imre 1886-ban Csongrádon kiadott, *A boldogságos Szűz Mária tizennégy öröme* című imádságos ponyvájának végén egy lourdes-i Máriához beköszönő éneket találunk.³⁴ A továbbiakban csak néhány, a kegyhelyről származó szentkép bizonyítja az utazásokat.³⁵ Erről a típusú utazási hagyományról, a lourdes-i kegyhely behatóbb ismeretéről Csanyteleken – Varga Mihály érkezését megelőzően legalábbis – nem tudunk.

A *Reménységünk*ben már az első lapszámtól kezdve olvasni történeteket a lourdes-i víz csodatévő erejéről, külföldi zarándokok gyógyulásáról.³⁶ 1897 márciusában a szerkesztő egy magyarországi úrhölgyről ad hírt, kinek felépüléséért barátai imádkoztak Lourdesban.³⁷ Varga Mihály a lourdes-i csodák orvosi hátteréről szóló könyv ismertetését is leköszölte.³⁸

Varga Mihály hónapokkal az indulás előtt közölte az utazás részleteit, a zarándokok lehetőségeit. A jelentkezések és előlegek a csanyteleki plébánia címére futottak be. A tervekben egy kilenc napig tartó Loretó–Campocavallo út, illetve – az út folytatásaként – egy 12 napos lourdes-i kegyhelylátogatás szerepelt. Két komfortfokozat közül lehetett választani: a másodosztályú vasút és elsőosztályú hajóút ára 180 forint volt, míg a harmadosztályú vasúton és másodosztályú hajón utazók közel feleannyit (105 forint) fizettek.³⁹ A szervezést nehezítette, hogy a közel háromszáz zarándok nagy része az utolsó héten, száz ember az indulás előtti napon jelentkezett be.⁴⁰

A csanyteleki plébános 1899-ban már harmadjára szervezett zarándokutat Lorettóba, így útirajzában gyakran hivatkozik arra, hogy az előző évekhez képest milyen eltéréseket tapasztalt: például szárazabb-e a növényzet Olaszországban a tavalyi évhez viszonyítva.⁴¹ Valódi újdonságot a Loreto–Lourdes útvonal jelentett számára – Lourdesban ugyanis ez alkalommal járt először.

Leírásának részletei három fő témakört ölelnek fel: a *vonatút és a táj* reflexiója, *idegen népek mentalitásának* leírása, valamint a *kegyhelyek és ájtatosságok* megfigyelése.

32 *Reménységünk*, 1899. július, III. évf. 10. szám, 85.

33 *Csongrádi Közlöny*, 1896. június 14. III. évf. 24. szám 3.

34 Rosmis Imre: *A boldogságos Szűz Mária tizennégy öröme*. 7 a földi 7 a mennyei. Összeszedte Rosmis Imre 1886. Schwarz S. nyomdájára Csongrád. Radicsné Tigyi Magdolna imádságos ponyva hagyatékában Devotio Hungarorum Alapítvány könyvtára.

35 Lourdes-i szentkép, CsKK TLM NA 161-2008.5

36 *Reménységünk*, 1896. november-december, I. évf. 2–3. szám, 48.; *Reménységünk*, 1896. november-december, I. évf. 2–3. szám, 54.

37 *Reménységünk*, 1897. április, I. évf. 7. szám, 124–126.

38 *Reménységünk*, 1897. szeptember, I. évf. 12. szám, 231–232.

39 *Reménységünk*, 1899. augusztus, III. évf. 11. szám, 94.

40 *Reménységünk*, 1899. október, IV. évf. I. szám, 18–19.

41 *Reménységünk*, 1899. október, IV. évf. I. szám, 18–19.

Az utazás körülményei; az idegen táj és gazdálkodás jellemzői

A vasút a Fiume-Ancona vonalon haladt Loretóba, majd Bologná, Nizzán és Toulouse-on át Lourdesba. A vonatablakból elé táruló látványt, a sziklák formáját, az erdők hangulatát, a szép nyaralókat Varga plébános kitűnő publicisztikai érzékkel festi le.⁴² Élvezettel közvetíti a hazájuktól első alkalommal távol szakadó, egyszerű zarándokok rácsodálkozásait, humoros félreértéseit, az idegen kultúrával szembesülés élményét:⁴³ a tenger első megpillantását,⁴⁴ vagy éppen az utcán kiteregetett ruhák látványa okozta felháborodást.⁴⁵

A vasúti restik zsúfoltsága és a kiszolgálás lassúsága miatt a csanyteleki plébános a vonatút során egyszer jutott meleg ételhez.⁴⁶ Mivel a csersavas olasz bort nem kedvelte, a vízből pedig inni nem mert, jellemzően sört fogyasztott.⁴⁷ Mivel az olasz vasúti vonalat számos alagút keresztezi, a zarándokok arca és ruhája a beszorult vonatfüst miatt a felismerhetetlenségig összekormozódott.⁴⁸ Elismerően nyugtázta az olaszoknál az utcai villanyvilágítás meglétét, viszont kárhóztatta a két, keskeny sávban kikövezett utcákat. Mind az olaszoknál, mind a franciáknál feltűnt számára, hogy a házak körüli magas kőkerítések tetején élükre állított üvegcserepek állnak, melyből azt a következtetést vonta le, hogy a magántulajdon tisztelőinek foka ezen a tájon alacsonyabb szinten áll.⁴⁹ Marseillaise-ben a vasúti tolatási módot találta közlésre érdemesnek, követendő példának.⁵⁰ Megemlékezett az eperfákra kúsztatott, valamint a hegyek oldalába és domboldalakra

42 „Boldog Isten, milyen kép! Van-e toll, a mely híven leírja, ecset, a mely tisztán visszaadja ezt a Pazar természeti gyönyörűséget? Éjszokról és Délről égbe meredő magas hegyek, erdővel borítva és kopáran, - aztán az ellenkező oldalon a végtelen sík tenger, bájos kékségével. És mi mindenütt a hegyek tövében és a tenger szélén haladtunk. Azon délszaki növények, a melyek nálunk a kert legelső díszét és büszkeségét teszik, itt a tenger partján mint gazdátlan bokr tenyésznek, mint nálunk a Gyurkafa.” *Reménységünk*, 1900. december, IV. évf. 4. szám, 124.

43 Egy példa a szórakoztató jelenetek közül: Mikor a plébános figyelmeztette a zarándokokat, hogy szálljanak le a vonatról, mert Bolognába érkeztek, az egyik parasztember csodálkozva felszólalt: „Kérem, miért tetszett azt mondani, hogy bolondjába jöttünk, tán csak nem tévesztettük el az utat?” *Reménységünk*, 1899. október, IV. évf. 1. szám, 21.

44 *Reménységünk*, 1899. november, IV. évf. 2. szám, 54.

45 „Ütitársaink némelyike nagyon megbotránkzott rajta, a midőn az egyes házaknál ablaktól ablakig kihúzott köteleken ott látta a szaradó fehérneműt a szellő szárnyán lengeni. A ruha finomabb vagy durvább anyaga, mineműsége emeletenkint pontosan megmondotta az ott lakók kilétét, számát, korát.” *Reménységünk*, 1900. január, IV. évf. 4. szám, 122.

46 „A ki nem tudja magának elképzelni, hogy milyen lehetett az a bálbeli zűrzavar, annak csak ide kellett volna jönnie és itt tökéletes mását látta volna annak a bizonyos zűrzavarnak. Képzelsen magának az olvasó vagy 200 embert, a kiknek kezében kisebb-nagyobb üveg, kenyér, gyümölcs és más enni vagy innivaló látható, a miket az étkezőhelyiségekben fölkapkodtak. Az a kétszáz ember magyar, német vagy tót nyelven ostromolja a személyzetet, hogy hamar mondja: mi az ára annak a mit kezében markol? A személyzet minden nyelvű kérdésre csak francziául válaszol. Természetes, hogy meg nem értés és a vásárlás elmaradása a vége. Egy ideig békésen tűröm, hogy jobbra-ballra rángassanak, hogy alkudjam a francziával, de utóbb beláttam, hogyha még továbbra is ilyen szolgálatkész maradok, éhesen távozhatom az étkezőteremből. Azért hallatlanra véve a sok oldalról hozzám intézett kérdéseket leültem a közös ebédhez. Hogy milyen ebéd volt ez, talán így lehetne a legtalálóbban jellemezni: nesze semmi fogd meg jól! – de fizess emberül. Az étel sovány volt, mint a hét szűk esztendő, és olyan szűkes, mintha a világ legelső fősvénye adta volna. Lehet azonban, hogy még csak azután következett volna a java, de mihaszna! Éppen akkor szólt be az a szívtelen kapus, mikor a térszót hozták volna, és mi erre leszártuk a négy frankot, és siettünk a vonatra.” *Reménységünk*, 1900. május, IV. évf. 8. szám, 248.

47 *Reménységünk*, 1899. október, IV. évf. 1. szám, 22.

48 *Reménységünk*, 1899. november, IV. évf. 2. szám, 57.

49 *Reménységünk*, 1900. december, IV. évf. 4. szám, 125.

50 „Unaloműzőnek néztük a czélszerű francia tolatási módot. A francia vasútakon ugyanis nem gőzmozdonnyal végzik ezt a munkát, hanem az egészet egy betanított erős ló végzi. A ló húzó szerszámját oda kapcsolják az elmozdítandó waggonba s csak a megindításnál segíti embererő, aztán húzza a ló. Ez az okos állat, a mint betanították, mindig a sín pár mellett halad és így a mozgásba hozott vasúti koci el nem üheti. Egy szóra meg – és rögtön félreáll. A nagyobb állomásokon több sín van a többen kereszbe és ezeken át a legnagyobb könnyűséggel húzzák át a vasúti kocsikat egyik sín párról a másik, harmadikra. Czélszerű eljárás ez: így a vasúti állomásokon kevesebb a jövés-menés, sípolás, de kevesebb a veszedelem is.” *Reménységünk*, 1900. április, IV. évf. 7. szám, 221.

ültetett szőlőről, mely a rácok filoxéravész-előtti gyakorlatát idézte számára.⁵¹ A franciaországi Nîmes főleg fekete szőlőt termő vidékéről megjegyezte, hogy karókat nem alkalmaznak, hanem a szőlőt egy lányi magas törzséről egymásba kapaszkodva, vízszintes irányban terjednek a kurta vesszők. A szőlőkapálást ezen a vidéken ökrökkel, ekével végezték.⁵² A kelet-franciaországi mezőgazdasági kultúra, a mesterségesen öntözött hegyoldalak, a sűrűn ültetett, gondozott gesztenyefák őszinte csodálatát váltották ki.⁵³

Kulturális különbségek: az olasz és francia mentalitásról

Az olasz és francia nép szokásainak, lelki alkatának leírása nagyban eltér egymástól. Varga plébános leplezetlen megvetéssel nyilatkozott az általa udvariatlannak, zajosnak, lustának, pénzéhesnek és megbízhatatlannak tartott olaszokról, akik rendszeresen átverik a valutaváltókat,⁵⁴ fogatra várókat és szállást foglalókat;⁵⁵ a templomban viselkedni nem tudnak.⁵⁶

A nyelvi és kommunikációs nehézségek az egész utat végig kísérték. Varga plébánost meglepte, hogy az olasz állomásfőnök nem beszélt idegen nyelven.⁵⁷ A jegyvásárlás és a pénzváltás hasonló okokból valóságos tortúra volt.⁵⁸ A nyelvi és kulturális különbségek a kegyhelyen is szembetűnőek voltak. Varga Mihály hosszasan értekezett a Lourdesban miséző papok latin kifejtéséről: „A német pap fület sértően elharapja a szavak végét, és így beszél: *Afe, áfe, áfe Virgo Maria!* (E helyett Ave, ave, ave Virgo Maria) Az olasz így csicsereg: *Kvi es in csélis* (Qui es in coelis). A francia pap *Dominusz vobiszköm*-ot hangoztat. [...] Együtt kezdtem például énekelni a néppel az *Ave maris stellát*, de nagyon kirítt a kemény hangzás: *Sumens illud ave* a francziák lágyított *Szümans illud avé*-ja mellett.”⁵⁹

A vonatos utazás nehézségeire, az olaszok utazási kultúrájára többször is visszatért: „Zsúfolva volt [a vonat], és az olasz utas olyan szeretetreméltó, hogy kézzel-lábbal, de sőt bottal is tiltakozik a később érkezett utasok beszállása ellen [...] kicsit hadakoztunk, egy keveset tülekedtünk, és mindjárt volt hely.”⁶⁰ Az emberek ruházatáról megjegyzi, hogy az olasz vallásos társulatok tagjait odahaza bizonyára kardinálisnak nézték volna a vörös, díszes egyenruha miatt, ám a tisztek viselete meg sem közelítette a magyarokét.⁶¹ A francia nép jellemzése jóval több nagyrabecsülésről árulkodik: Varga plébános a francziákat nyugodtnak, méltóságteljesnek ítélte, viselkedésüket udvariasnak, ruházatukat izlésesnek és egyszerűnek találta.⁶² Az útleírásból az is kiderül, hogy az

51 *Reménységünk*, 1899. október, IV. évf. I. szám, 22.

52 *Reménységünk*, 1900. április, IV. évf. 7. szám, 222.

53 *Reménységünk*, 1900. május, IV. évf. 8. szám, 249.

54 *Reménységünk*, 1899. november, IV. évf. 2. szám, 56.

55 „Amikor a sok szőzőn és hadonázás után a talián szóról-szóra elismétli a megállapodást, annak jeléül, hogy érti és abban megnyugszik, és egy vers szí! szí-t! (igen, úgy van) elsziszeg, akkor egészen nyugodtak lehetünk róla, hogy semmi sem lesz úgy a hogy vele megállapodtunk.” *Reménységünk*, 1900. március, IV. évf. 6. szám, 187.

56 *Reménységünk*, 1900. május, IV. évf. 8. szám, 253–254.

57 *Reménységünk*, 1899. október, IV. évf. I. szám, 20–21.

58 „Nem képzelheti azt senki, milyen öröm és nyugalom szállja meg az embert, ha taliánországban valami ügyet szerencsésen elvégezett.” *Reménységünk*, 1899. október, IV. évf. I. szám, 20.

59 *Reménységünk*, 1900. szeptember IV. évf. 11–12. szám, 370.

60 *Reménységünk*, 1899. október, IV. évf. I. szám, 20–21.

61 *Reménységünk*, 1899. október, IV. évf. I. szám, 23.

62 *Reménységünk*, 1900. március, IV. évf. 6. szám, 189–190.

olaszokat és franciákat a magyar viseleti darabok lepték meg leginkább. Egy Nizzában élő magyar szolgálólány például csizmájukról ismerte fel a szülőföldről érkező zarándokokat.⁶³

Ájtatossági gyakorlat utazás közben és a kegyhelyeken

A vonaton és templomokban, kegyhelyeken gyakorolt ájtatoskodást, a zarándokok lelki megújulásának látható jeleit Varga Mihály nagy beleérzéssel írta körül. A vonaton aki nem aludt, az imádkozott; éjjel a tengerre szállva csoportokba verődve imádkoztak, énekeltek és a szentolvasót végezték, „így tisztelték a tenger csillagát, a bold. szűz Anyát.”⁶⁴ Azokon a helyeken, ahol fél vagy egy napot is eltöltöttek, bizonyos, hogy szentmisét is hallgattak jellemzően Magyarország Nagyszonyja tiszteletére. Amikor Varga Mihály misézett, a szentmisét egy órás szentségimádással kötötte össze. Ilyen alkalmakkor az imádkozókat két karra osztották, kik minden bekezdésnél vagy versnél (V vagy R jeleknél) felváltva olvasták fel az elmélkedést. Előimádkozót tehát nem jelöltek ki maguk közül. A szentségimádást meghatározott előkészítő illetve befejező imádságok keretezték.⁶⁵ Ez az erősen kontemplatív áhítatforma a plébános beszámolója szerint különleges erővel hatott a zarándokokra, többen könnyezve végezték el.

Loretóba érve többen sírva fakadtak a meghatottságtól: „sok sóhaj szakadt föl a megindult keblekből és a fájdalmas szűz Anya oltárán élő gyertyák fénye a szemekből alágördülő könnyeken törött meg.”⁶⁶ A kegyhelyet gondozó szerzeteseknek többen pénzadományt, oltárterítőket, gyűrűket és ékszereket adományoztak. A campocavalló-i könnyező, szemeit mozgató Mária-képhez gyalog vonult a magyar csoport. A kegykép előtt imádkozva az egyik zarándoknak látomásélménye volt, melynek leírását Varga Mihály szövegűhöz közölte a *Reménységünk* hasábjain: „a templomszolga meggyújtotta a gyújtogató gyertyát és odatartotta fel a szemekhez. Mi felnéztünk és láttam szűz Anyánk jobb szemét, amint reánk néz vele, aztán fel és ismét lefordítja. Megremegtem nagyon, különös érzés fogott el, folyton sírtam és imádkoztam; ismét nézek fel, ugyanazt látom, ekkor annyira erőt vett rajtam a meghatottság, hogy nem bírtam megállni lábaimon; folyton remegtem és egyszer csak összeestem és úgy emeltek fel.”⁶⁷

A 300 zarándok közül csak 17-en mentek tovább Lourdesba; ők egy nagyobb magyar csoporthoz csatlakoztak Vogherában. A kegyhelyhez közeledve a zarándokok egyre nyugtalanabban, izgatottabbak lettek: türelmedenül várták, hogy a bazilika tornya a szemük elé táruljon.⁶⁸ Varga Mihály a lourdes-i kegyhely részletes leírásától eltekintett, csak a legmegkapóbb jellegzetességeket rögzítette: az oltárkép nélküli miséző oltárt a barlangban, a Szűzanya szobrot, a barlang előtti teret és egy vasállványt, számtalan fogadalmi gyertyával.⁶⁹ A csodás gyógyulások tárgyi jelei őszintén megrendítették: a barlang külső falát a mankók, műlábak és derékszorítók valósággal elborították.⁷⁰

63 „No, az igaz, hogy sokat megbámulták a férfiak nehéz csizmáit. Nem is férhet, teszem azt egy nizzai polgárnak fejébe, a ki sem sarat, sem havat nem ismer, hogy miért páncélozza fel valaki annyira a lábát. De jönne csak télen, meg tavasszal a magyar alföldre, majd megértené.” *Reménységünk*, 1900. március, IV. évf. 6. szám, 189–190.

64 *Reménységünk*, 1900. január, IV. évf. 4. szám, 121.

65 VARGA 1910. III.

66 *Reménységünk*, 1900. május, IV. évf. 8. szám, 253–254.

67 *Reménységünk*, 1900. június, IV. évf. 9. szám, 278–279.

68 *Reménységünk*, 1900. május, IV. évf. 8. szám, 249.

69 *Reménységünk*, 1900. június, IV. évf. 9. szám, 282.

70 *Reménységünk*, 1900. június, IV. évf. 9. szám, 283.

Rómához és Lorettóhoz viszonyítva Varga Mihály a lourdes-i kegyhelyet meglepően csöndesnek találta. A zarándokok állva, ülve vagy térdelve imádkoztak: ki a barlangban, ki a barlang előtti téren; ki csöndesen, sírva, ki szemét behunyva merült el imádságában.⁷¹ Kisebb csoportokban litániát végeztek, szentolvasót imádkoztak. Az ünnepélyes csendet csak a távoli vonatfütyty és a szenvedő betegek sírása és sóhajai törték meg.⁷²

Varga Mihály időnként elszakad az események illetve környezete leírásától, hogy magába forduljon, és saját élményeit, kérdéseit, lelki életét tárja az olvasó elé. Ezek a leírások vagy a szerző vívódásait,⁷³ vagy a pap megható felindulásait közvetítik. Az érzelmi csúcspontot a kegyhely megpillantása⁷⁴, illetve a kegyhelyen töltött idő egyes, különösen átélt pillanatai jelentették számára: „Egész idő alatt, míg a kegyelemhelyen tartózkodtam, meghatott, kimondhatatlanul boldog voltam, többnyire az öröm vagy a meghatottság könnyei nedvesítették szempilláimat.⁷⁵ [...] Az utolsó napon a felső templom szentélyében miséztem. Kissé tovább tartott szokottnál a misém, mert omló könnyeim zápora miatt alig tudtam a mise szövegét olvasni.”⁷⁶

A csanyteleki plébános részletesen ismertette a kegyhelyen töltött idejének beosztását, saját áhitatgyakorlatát. A barlangban végezte egyéni imáit és a napi szolozsmát, majd a Gávé folyó partján, egy padon ülve elméledett.⁷⁷ Többször is misézett a bazilikában és a barlangban lévő oltárnál, hol a különböző nemzetiségű papok egymást váltva miséztek, egymásnak ministráltak.⁷⁸

Egy csodás gyógyulás hitelesítésének története

A kegyhelyen lévő forrás csodatévő erejébe vetett hit betegek ezreit vonzotta Lourdesba. 1899-ben már különálló, fedett helyiségekbe vezették a vizet, itt fürdették a gyógyulni vágyókat. Körmenetek idején tolokocsiba ültették, és a barlang előtti térre vitték őket: „A testi nyomorúságnak minden neme képviselve van itt. Láttam gyermekeket, a kik, mint a hervadó liliom, feküdtek a koci párnái között, mellettük a szerető édes anya gondos kézzel igazgatja a kicsike párnákat, majd a koci mellé térdelve, összekulcsolja két kezét, szemét sóváran a szent Szűz szobrára függeszti és sűrű könnyek közt kér egészséget, épséget gyermeke számára. Mellette egy leány anyját, egy fiú apját ápolgatja. Ki tudja, milyen messziről jöttek, ki tudja, miféle baj emészti kedvesöket? Láttam egy előkelő nagyúri nőt, hófehér selyembe öltözve, amint egy apácza hozta tolokocsiján a barlang elé. [...] Azt hallottam, hogy a lába van összezsugorodva.”⁷⁹ Miután összegyűltek a betegek, egy misszionárius a barlang bejáratánál felállított szószékről szólította fel a zarándokokat, hogy imádkozzanak a betegekért. A lorettói litániát a misszionárius fohásza követte a betegekért,

71 *Reménységünk*, 1900. június, IV. évf. 9. szám, 283.

72 *Reménységünk*, 1900. december V. évf. 3. szám, 92.

73 „Délután 11 óra táján érkezünk Vogherába, a hol találkozni kellett a többi magyarországi zarándokokkal. Egész úton azt forgattam elmémben, vajjon sikerül-e a találkozás, s ha nem, mi lesz velünk?” *Reménységünk*, 1899. október, IV. évf. I. szám, 23.

74 „Boldog Isten, mit éreztünk mi ekkor? Mit éreztem én? Mit? Nem tudom én azt sem elmondani, sem leírni. Sírnam akkor, csordultig a szívem most is, a midőn e sorokat írom. Sokat tud az ember szavával elmondani, tollával leírni, de mégsem mindent, a mit érezni tud. És ez hatalmas bizonyíték az emberi tehetetlenség mellett.” *Reménységünk*, 1900. május, IV. évf. 8. szám, 249.

75 *Reménységünk*, 1900. június, IV. évf. 9. szám, 280.

76 *Reménységünk*, 1900. szeptember IV. évf. 11–12. szám, 369.

77 *Reménységünk*, 1900. június, IV. évf. 9. szám, 281.

78 *Reménységünk*, 1900. szeptember IV. évf. 11–12. szám, 369.

79 *Reménységünk*, 1900. június, IV. évf. 9. szám, 284.

melyet az összegyűltek megismételnek (Mária, könyörülj a betegeken!) „Mária, betegek gyógyítója, gyógyítsd meg a betegeket!”). A közös ájtatosságot Mária-énekek zárták.⁸⁰

A leghévesebb érdeklődést a nagyobb miséket követő körmenetek váltották ki. A betegek iránti szánalom ilyenkor többeket segítségnyújtásra ösztönzött: akit nem tudtak talpra segíteni, a barlang előtti téren várta meg a körmenet végét. Varga plébános leírása pontosan, nagy átéléssel ismerteti a szertartás részleteit: „A tér két oldalán szorosan egymás mellett álló tolókcocsikban vannak a betegek, az Isten minden szánandó nyomorultjai. Vannak ott férfiak, nők, sőt gyermekek is. Némelyik nagyon szegény lehet, látszik a daróc ruháján, durva takaróján, kísérője ki-nézésén, de eljött, mert ragaszkodik az élethez, ép, egészséges akar lenni, az életnek örülni. [...] Minden beteg a Szentség felé tekint. Miféle tekintetek! Oh, mi minden van e megört szemekben kifejezve! Ezeknek a szenvedő kifejezésű szemeknek tekintete: erős hitet törhetetlen reményt foglal magában; kér, eseng, rimánkodik. A ki bírja, fölemeli, összekulcsolja a Szentség felé terjeszti remegő kezeit. A ki szólni tud, az kér, könyörög: Jézus, Dávid fia, könyörülj rajtam! Jézus tekints reám, szánj meg engem! Jézus, gyógyítsd meg a betegeket! Mások sem mozdulni, sem szólni nem képesek, ezek némán, könnytől borított, sóvár szemekkel tekintenek a közeledő Szentségre. A tolókcocsik mellől, a betegek kísértői ajkán is fölhangzik a könyörgés, az elfojtott sírás és zokogás. Egyetlen szem sem marad szárazon. Az Oltáriszentséget vivő pap a betegek szomorú soráig érve, megállapodik és egyenkint mindegyikre áldást ad. Ez alatt a körmenet összes tagjai hangosan kiáltják: Jézus, Dávid fia, könyörülj a betegeken! Jézus, gyógyítsd meg a betegeket! [...] A jámbor zarándokok alig tudnak e szent helyről megválni, mintegy a jelenet nagyszerűségétől lebilincselve, tovább folytatják az imát és az éneket.”⁸¹

Egy magyar zarándok gyógyulása kapcsán Varga Mihály a csodák hitelesítésének eljárásába is betekintést nyert. Egy alkalommal a barlangban sétálva egy magyar férfi lépett hozzá, aki megkérte, segítse elmagyarázni a kegyhelyet gondozó francia szerzeteseknek, hogy miután a forrásban megmártóztott, tizenkét esztendeje tartó lábfájása nyomtalanul elmúlt. A misszionárius elvezette őket az orvosi bizottsághoz: „a járó-kelőknak feltűnt kisdud csapatunk. Sokak arczán ott volt a kérdés: 'Ugyan hová viszik ezeket?' Némelyek gyanítottak valamit és utánunk sompolyogtak, úgy, hogy mikor az orvosok terméhez értünk, egész tömeg vett körül bennünket. – Mi lesz ebből? – gondoltam magamban, de csak hallgattam. Az alsó (sz. olvasó) templom előtti téren jobbról látható hosszú épület egyik ajtajához vezényelt minket a missionárius. Az ajtó megnyílt és mi egy tágas terembe léptünk. Vagy hatan voltak a teremben. Rögtön megértetem, hogy mi most bíránk, akarom mondani: orvosok előtt állunk. A missionárius bemutatott bennünket. Itt ez – mondá a társamra mutatva – egy meggyógyult magyar zarándok; ez az abbé pedig szintén magyar, jó lesz tanúnak. Már készültem ellentmondani, én nem tanúskodhatom, mert én semmit sem láttam, de csakhamar meggyőződtem róla, hogy nem hamis tanúskodást, hanem egészen mást kívánnak itt tőlem. Vallatni kezdték emberemet. Kikérdezték: mi a neve? Hová való? Mi volt a baja? És miképp gyógyult meg? Erre ő elmondotta, hogy Varga Jánosnak hívják, Püspök-Hatvanán lakik, harangozó; tizenkét év óta a jobb lábára sokat szenvedett; járás közben minden 20–30 lépésnél meg kellett állania pihenni; letérdelni csak úgy tudott, ha előtt két tenyerét, támaszul vetette, de így is csak nagy kinnal. És most, hogy megfürdött, semmi baját nem érzi, járhat-kelhet minden nehézség nélkül, könnyen letérdelhet, a nélkül, hogy csak a legkisebb fájdalmat is érezné. Erre az orvosok, mint akik nem minden szélszónak hajlandók hinni, előveszik

80 *Reménységünk*, 1900. május, IV. évf. 9. szám, 285.

81 *Reménységünk*, 1900. december V. évf. 3. szám, 93–94.

a püspök-hatvani embert, lábát hatalmukba kerítik, nyomkodják, minden megengedhető irányban hajlítják és ő azt szó nélkül tűri. Azt kívánják, hogy térdeljen le, most jobb, most bal, most meg mind a két térdével. És Varga János ezt mind megteszi, mintha gyakorlótérzen az őrmester ekzcercíroztatná. Még ez sem elég nekik. 'Igaz, most semmi baja a lábának, de hátha nem is volt, hanem csak úgy füllenti, hogy volt'. Azért általam kikérdezik őt, hogyan hívják azokat az orvosokat, a kik őt kezelték. Az én emberem elég értelmesen ezzel is beszámolt. Megmondta, hogy előbb dr. Bolgár később meg dr. Grósz, mindkettő váci orvos, kezelte, de hiába volt a költekezés, mert baján egyik sem segített. Erre azt mondták az orvosok, hogy ítéletüket felfüggesztik mindaddig, míg a megnevezett váci doktorok hiteles bizonyítványa le nem érkezik hozzájuk.⁸²

Mivel az egyik orvos időközben elhalálozott, Varga plébános azt javasolta, hogy a püspökhatvani plébánostól kérjenek igazolást: hisz neki tudnia kellett harangozója állapotáról. Miután a bizottság a javaslatot elfogadta, a kihallgatást felfüggesztették. Varga Mihály ekkor nem várt nehézséggel szembesült: „Mire végeztünk az orvosoknál, mentünk volna kifelé. De merre? Ezalatt odakint híre ment, hogy valaki csodálatosan meggyógyult, most folyik benn a hivatalos vizsgálat, mire roppant nagy néptömeg verődött az épület elé. A kíváncsiabbak felmásztak az ablakokra és onnan értesítették a sokaságot, mi történik benn a teremben. Ezen a tömegen keresztül hatolni nem lett volna tanácsos. Azt mondták, hogy egy hátuldó ajtón távozzunk, de gyorsan, míg odakünn meg nem tudják. [...] Nem sikerült. A nép idejekorán észrevette, merre szöktünk és csakhamar elébünk került. Egy perc és áthatolhatatlan eleven gyűrű körbezett bennünket. Meg kellett magunkat adnunk. Mindenki látni és hallani akart. Alig tudtam a százféle kérdéseknek megfelelni. De a püspök-hatvani boldog embernek is meggyült a baja. Mindenki kezet akart vele fogni, boldog volt, aki megérinthette; összetett kézzel könyörögtek neki, hogy imádkozzon értök. Némelyek úgy ugráltak, de sírtak is örömben, mintha ők maguk gyógyultak volna meg, mások hangosan mondták: 'Oh mily boldog!'" Varga Mihály a beszámoló végén megjegyzi, hogy értesülései szerint a püspökhatvani plébános megerősítette a harangozó állításait.⁸³

Az útleírás tanulságai

Varga Mihály úti beszámolója a korabeli vallási turizmus jellegzetességeit tárja elénk. Bepillantást enged a szállás- és utazásszervezés ügymenetének részleteibe, a pénzváltás, jegyvásárlás és a fogatok felfogadásának protokolljába. Világosan látszik, hogy a kegyhely elérésének szándéka nem egyedüli, kizárólagos cél volt: a zarándokok nyitott szemmel jártak, keresték és igényelték az élményeket. Ha a csoport hosszabban időzött egy állomáshelyen, nyomban elmentek nézelődni; Firenzében idegenvezetésen vettek részt a templomban, Velencében gondolába szálltak, a Szent Márk téren galambokat etettek, Genovában temetői sétát tettek, a marseillaise-i tengerparton fürdöztek, képeslapokat és szuveníreket vásároltak.

Varga Mihály írása nem öncélú: egy percig sem feledkezik meg arról, hogy kik számára ír, hogy javarészt parasztemberekből és asszonyokból álló olvasóközönségét mely részletek érdekelhetik. Ezért ismerteti oly hosszasan – a vonat ablakából megfigyelt – idegen termelési módokat, technikákat. Bár írásának az egész váci egyházmegyében voltak olvasói, a lelkipásztori törődés jeleként többször is kiemeli, „megszólítja” saját gyülekezetét: „Csanyi lakos lévén, ki nem

82 *Reménységünk*, 1901. január, V. évf. 4. szám, 118–120.

83 *Reménységünk*, 1901. január, V. évf. 4. szám, 120–121.

kerülhette figyelmemet az a néhány parcella dohányültetvény, a mely a lankás hegyoldalon volt látható. Igen üde volt, de kissé sűrűn volt elpalántázva, már nálunk ezt a fináncz nem hagyná szó nélkül”.⁸⁴

Publicisztikai módszerének egyik jellegzetessége a hazai és külhoni jelenségek összehasonlítása: legyen szó akár a szőlő kötözésének módjáról, a viseletről vagy az emberek magatartásáról. Büszkén jegyzi meg, hogy magyar földön nincs szükség a tolvajokat távol tartó, üvegcserepekkel ellátott kőkerítésre; vízünk mindenhol friss és iható, tisztjeink szebbek, méltóságteljesebbek, és még a vasúti tologató is beszél legalább három nyelven. Ugyanakkor nem titkolja, hogy a francia néptől is volna mit tanulnunk: a lourdesi kegyhely csendje a magyar búcsújáróhelyek lármáját juttatta eszébe, hol „a rossz orgona zúg, a kántor torkaszakadtából kiabál – tisztelet a kivételnek – a nép utána énekel, egyik jobban nyújtja, mint másik s az a győztes, a ki legtovább bírja.”⁸⁵ [...] Magyar búcsújáró helyeken a búcsúelőjárók valóságos hangversenyt rendeznek: ki tud hatalmasabbat kiáltani. No és ebben éri el a búcsújárás a legfőbb tetőpontját. Benn a templomban talán énekes mise vagy éppen prédikáció van, de mit törődik ezzel a búcsúvezető, hangját csak be kell mutatnia a templomban. Bizony jó volna ezzel valakinek törődni, mert a népet vezetni lehet, csak legyen, a ki vezesse.”⁸⁶ Ugyanilyen lesújtó hangnemben nyilatkozik a magyar zarándokok túlzott vásárlási hajlamáról, a rengeteg alkalmi csecsebecséről, melyeket a szent helyeken összevásároltak.⁸⁷

Varga Mihály stílusát meghatározza egyrészt az élmények megosztásának igénye, másrészt a zarándokút népszerűsítésének, a jövőbeli búcsújárók megszólításának szándéka. A búcsújárók lelki megújulásának látható jelei, mint a csönd, könnyezés, imádság stb., melyek leírásával Varga Mihály hosszú oldalakat tölt meg, mind az út sikerességét bizonyítják, a kegyhely-vonzerejét növelik. A látomásélmények, csodás gyógyulások leírásával ugyancsak az olvasók érzelmeire hat, kíváncsiságát tartja éberen.

Varga Mihály útra kelésének motivációja megegyezik a *Reménységünk* folyóirat céljával: hogy a szentségimádást népszerűsítse az ország minden részéből érkező zarándokok körében.⁸⁸ Személyes elhivatottságáról az Örökimádás fordítói ajánlása tanúskodik: „A Szentségház Dicsőséges Szent Királyának, a Minden Jó Forrásának, az irántunk való szeretetből a legmélt. Oltáriszentségben lakó Istenünknek, a mi Urunk Jézus Krisztusnak gyermeki hódolata és szeretete jelül – a fordító.”⁸⁹

A sajtó útján való ismeretterjesztés mellett Varga Mihály a zarándoklat közvetlenségét, a személyes megszólítás erejét is segítségül hívta. A több napos, folyamatos együttélést „értő módon” használta ki. Az erősen elmélkedő alkatú plébános sikeresen és szerencsésen szolgálta a korabeli katolikus élet legmodernebb törekvéseit.

84 *Reménységünk*, 1900. május, IV. évf. 8. szám, 249.

85 *Reménységünk*, 1900. szeptember IV. évf. 11-12. szám, 371.

86 *Reménységünk*, 1900. május, IV. évf. 9. szám, 285.

87 *Reménységünk*, 1901. február, V. évf. 5. szám, 178.

88 *Reménységünk*, 1900. június, IV. évf. 9. szám, 280.

89 VARGA 1910. I.

IRODALOM

ACKERL János

1895 *A lourdesi Boldogasszony*. Győri Egyházmegyei Hatóság, Győr.

BENYÁK József

1900 *Lourdesba és vissza. Útirajzok*. Huszár István könyvnyomdája, Nyitra.

DIÓS István főszerk.

2008 *Magyar Katolikus Lexikon XIII.* Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék kiadója, Budapest.

FORGÓ István

2005 *Csanytelek története a kezdetektől...* Bába kiadó, Szeged.

GYÖNGYÖSSY Orsolya

2014 *Plébánia és társadalom. A római katolikus alsópapság és a laikus templomszolgák társadalmi szerepe Csongrádon a 19. század második felében*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 48; A Vallási Kultúrákutató Könyvei 16. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tan-szék, Szeged.

2016 „Isten, haza és szabadság!” Egy csongrádi emlékkönyv a dualizmus korából. In: SZÜCS Judit – UJSÁSZI Róbert szerk.: *Múzeumi füzetek* 9. Csongrádi Információs Központ, Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, 94–109.

LASSERRE DE MONZIE, Henry

1873 *Franciaország lourdesi kegyhelye*. Hunyadi Mátyás intézet, Budapest. Ford. Talabér János

1884 *Lourdes csodaeseményei*. Pallas kiadó, Budapest.

1899 *A lurdi szent Szűz tisztelete május hónapban*. Adjutus Secundus. Pázmány Sajtó nyomása, Szatmár.

MAGYARORSZÁG RÉSZVÉTELE...

1912 *Magyarország részvétele a XXIII. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson*. St. Norbertus Nyomda, Bécs.

MESCHLER, Moritz

1883 *Novena az az kilencznapi ájtatosság a lourdesi Szent Szűz tiszteletére*. Szabadsajtó Nyomda, Szatmár.

PRIKLER Emerencia

2011 *Egy zarándok naplója. Rigó Józsefné Prikler Emerencia lourdesi zarándokútja*. Székely Ház Közhasznú Alapítvány.

PURT Iván

1897 *Lourdes: visszaemlékezés az 1895-iki lourdes magyar zarándoklatra*. Nagy Sándor nyomdája, Budapest.

'REMETE'

1893 *Lourdesi csodálatos gyógyulások*. Rózsa Kálmán és neje, Budapest.

SZEMENNYEI Mihály – WAJDITS Gyula

1883 *Emlékkönyv a lourdesi magyar zarándoklatról 1881-ben*. Nagykanizsa, Wajdits József nyomdája.

TIEFENTHALER József

1999 *Budapest apostola. Kanter Károly élete (1853–1920)*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest.

VARGA Mihály

1910 Örökimádás. *A legméltóságosabb Oltáriszentség imakönyve.* Ötödik kiadás, Kiskunmajsa.

munkás emberek „aranszajú papként” emlegették, és feltétel nélkül hallgattak szavára. Karakteres személyisége és szokatlan kezdeményezései valósággal kettéosztották Csongrád társadalmát.

Jelen írásomban az első ártézi kutak létesítését övező képviselőtestületi vitákon és korabeli újságcikkeken keresztül mutatom be, hogy a római katolikus egyház, jelesen Hegyi Antal plébános hogyan, és miként törekedett – papi szerepkörén jócskán túlnyúlva – elősegíteni a település infrastrukturális fejlődését, milyen szerepet vállalt a közegészségügyi állapotok javításáért vívott küzdelemben?

Ivóvízellátás a 19. század végén

Mivel a lakosság jelentős része a folyóból fedezte mindennapi vízszükségletét, a balesetek megakadályozására úgynevezett „merigetöket” állítottak fel, ahol egy középnyíláson keresztül lehetett a kantákat és korsókat a vízbe mártani.³ Mivel a deszkából ácsolt merigetőkön nem volt korlát, és többen a széléről próbálkoztak a merítéssel, gyakran előfordultak vízbefúással végződő balesetek.

A házak konyhájában fenyőből készült ún. *vízálló padon* álltak a teli korsók. Váry Gelért visszamelékezése szerint „Március és április hónapokban, vagyis a Tisza áradásának az idején valóságos iszap volt ez a víz, melyet ha pohárba töltöttek, egy kis idei állás után csak a pohár fölsőjén maradt holmi vízféle, míg az alja csupa sár volt.”⁴ Többen egy sűrű szövésű vászondarabon szűrték át a vizet, mielőtt a pohárba öntötték volna.

Bár a magánházaknál és köztereken ásott kutak vize gyakran szikes, meszes volt, ivóvízként is fogyasztották. Akadt olyan, aki saját költségén készíttetett kutat a háza elé azért, hogy magát és a környéken élőket kiszegítse. A *Tiszavidék* 1894-ben az egyik ilyen gémes kút megrongálásáról számol be.⁵ Mindezek mellett újságcikkek árulkodnak arról, hogy akadt Csongrádon olyan vendéglős, aki a Holt-Tisza állott, bűzös vizét szolgálta fel vendégeinek. A serházügyi-holtág közelében élők is rendszeresen éltek – nem pusztán mosás vagy jószágátvitel céljából – a „dögvízzel”.⁶

Mindezek tükrében kijelenthető, hogy az első ártézi kút fúrása előtt (1891) Csongrádon azok jutottak egészséges ivóvízhez, kiknek pénze és lehetősége volt az ártézi víz vagy a szódavíz beszerzésére. Tudjuk, hogy az egyik csongrádi képviselő éveken keresztül Szentesről hozott háztartásra számára ártézi vizet.⁷ Szódavizet elsősorban a vendéglősök és patikusok árultak Csongrádon.

3 Gerendákra szerelt, vízen úszó, lehorgonyzott deszkapallók voltak a gátakról levezető lépcsők alján. Szarka (kézirat) 1967. 3. 1886-ban a Tisza-partort kőburkolattal és kőhányásokkal erősítették meg. MNL CsML CsL Képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1886. április 16. jk. 28. sz.

4 VÁRY 1974 (1904). 184–185.

5 „N. úr nagy költséggel ásatta meg Csongrád város területe legmélyebb kitrűnó ivóvizet adó kútját a maga és az itten járók általános használatára. Ezt nem vette figyelembe valamely gazember, hanem el tolvajlotta ezen kút ostorfáját láncostól s kankalékostól együtt, mely után százan és százan néztek néhány napon át a szomjazó szomszédok, útonjárók a használatlan kútba.” *Tiszavidék*, 1894. július 29. V. évf. 30. szám, 3. old.

6 *Csongrádi Lap*, 1891. március 15. I. évf. 6. szám, 2. old.

7 Kádár Henrik képviselő 1886-tól, vagyis az első szentesi ártézi kút fúrásától egészen az első csongrádi ártézi kút elkészüléséig, 1891-ig nagy mennyiségben hozatta házához a szentesi ártézi vizet. *Tiszavidék*, 1896. február 5. IV. évf. 6. szám, 2. old.

Az első ártézi kút fúrásának előkészítése

A helyi sajtóorgánumok tele voltak türelmetlen közleményekkel, melyek a lakosok egészségügyi felvilágosítását és a helyi előljáróság gyakorlati lépéseit sürgették: „Szentés, még kevésbé Hódmezővásárhely [ahol már van ártézi kút] nem mutat fel aránylag oly nagy halálozást, mint Csongrád városa. S ami fő, nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy száz esetben legalábbis 40 százalék gyomor- és bélhurut van a halál okául feltüntetve. Ennek alapja pedig elvitázhatatlanul a rossz, egészségtelen, undorító ivóvízben keresendő. Csak a legcsekélyebb áradása is a Tiszának már oly zavarossá, piszkossá és fertőzővé változtatja a vizet, hogy az határozottan élvezhetetlenné válik: minthogy pedig utalva vagyunk használatára, természetes, menthetetlenül szétthurcoltatik lakosságunk közi a Tisza mentén bárhol előforduló járvány.”⁸

A *Csongrádi Lap* 1891 májusában közzé tett cikke szerint a település kezdetben öt ártézi kút fúrását tervezte. A cikkíró azt is tudni vélte, hogy a Pallavichini uradalomban lévő kutak példájára kívánják a csongrádi kutakat elkészíteni. A művezetéssel ifj. Toldi Antal uradalmi gépészt bízták meg.⁹ Az egy hónappal későbbi közgyűlésen – feltehetően anyagi okokból – először csak 150 méter mélységű kútra akartak megbízást adni. Éder János szabadelvű képviselő ezt nem hagyta annyiban: elérte, hogy a közgyűlés megszavazza a kút esetleges mélyítésének költségvetését.¹⁰ Hogy végül Toldi Antal állt el a kivitelezéstől, vagy az előljáróság találta túl drágának az ajánlatát, nem tudni. Tény, hogy 1891 novemberében a szegedi *Milkó Vilmos fia* és *Mayer Hermann társasággal* köt szerződést a település.¹¹ A kút helyeként a piactér fő utca felé eső részét jelölte ki.

A vármegyei közgyűlés 1892 januárjában jóváhagyta a csongrádi ártézi kút kivitelezési tervét. A vállalkozó a tél közepén állította fel a fából ácsolt fúrótornyot. Mayer Hermann számításai szerint a csongrádi talajviszonyokat tekintetbe véve kb. 250 méter mélységben kell leásni a jó minőségű ivóvízért.¹² Ahhoz képest, hogy a vállalkozó még januárban 40 naposra tervezte, a júniusban még csak 190 méter mélységnél tartottak. A fennakadás oka a fúrószárny elhajlása és a cső elgörbülése volt. A csövet – mivel kiszedni nem tudták – a mélyben hagyták, és egy vékonyabb csővel folytatták a munkát.¹³ Hegyi Antal szerint mindehhez hozzájárult, hogy a vállalkozó hozzá nem értő munkásokkal dolgoztatott, kiket nem tudott kellőképpen megfizetni, így azok dolgozni sem akartak.¹⁴

A „dísztelenkedő vascső” utóélete és szerepe a kolerajárvány megfékezésében

Júliusban sikerült először vizet nyerni a félig kész kútból. A *Csongrádi Lap* lelkesedve közli az első tapasztalatokat: „A gyönyörűen tiszta, kissé vastartalmú víznek különben már is töméredek a fogyasztója, s egy hét óra városszerte teljes élvezettel szürcsöljük az egészséges kemény vizet,

⁸ *Csongrád*, 1890. február 9. I. évf. 4. szám, 2. old.

⁹ *Csongrádi Lap*, 1891. május 10. I. évf. 14. szám, 2. old.

¹⁰ *Csongrádi Lap*, 1891. június 28. I. évf. 21. szám, 3. old.

¹¹ Határozatszám: 312/1891. *Csongrádi Lap*, 1891. november 15. I. évf. 41. szám, 3. old.

¹² *Csongrádi Lap*, 1892. január 24. II. évf. 4. szám, 2. old.

¹³ *Csongrádi Lap*, 1892. június 19. II. évf. 25. szám, 2. old.

¹⁴ *Tiszavidék*, 1893. január 8. IV. évf. 2. szám, 3. old.

mely a tiszainál természetesen egészségesebb, a korcsmák rossz borait pedig végképpen legyőzi.¹⁵ Ekkor történt meg, hogy mivel a munka az aratási időszakba csúszott, a gépész a fűrásnál használt gőzgépet csépleni vitte.

A kútúrás munkálatai a nyár közepén félbemaradtak. Hegyi Antal plébános az augusztusi kolerajárvány miatt interpellációban sürgette a kút mielőbbi befejezését. Sóhlya Gyula jegyző Hegyi Antal sürgetésére azt válaszolta, hogy bár a kút kevés vizet is ad, mégis használható. Ha a kútúró munkások folytatnák a munkát, elképzelhető, hogy a kút a munkák idejére használhatatlan lenne, így a lakosság a járványos időszakban rá lenne kényszerítve a Tisza vizére.¹⁶

A járvány kitörésekor az előjáróság csendőröket állított a Tisza partjára, hogy a lakosságot az ártézi kút vízének használatára kényszerítse. A mergetőkhöz vezető lépcsőket tölgyfakapukkal zárták le.¹⁷ Ennek ellenére a lakosok rendszeresen megpróbálták kijátszani a csendőrök figyelmét. Hegyi Antal plébános és káplánjai minden szentmisén megerősítették a rendelkezések betartásának fontosságát, így a kedélyek is lassan csitultak. Az előjáróság lajtos kocsiikkal hordta az ártézi vizet a település távolabbi részeire, illetve kijelölte azokat az ásott kutakat, melyek vize továbbra is használható.¹⁸

1892 januárjában, vagyis egy évvel a fűrási munkálatok megkezdése után az ártézi kút mélysége nem érte el a megfelelő szintet, az igényekhez képest kevés vizet adott. Felépítménye nem volt, a fűróbódét a viharos szél összedöntötte. Hegyi Antal több cikkében foglalkozott a kérdéssel, és az előjáróság közbelépését sürgette, a kidobott pénzért és a köztéren árválkodó, gyöngé kúrtért a „szabadelvű életteretlenséget”, mindenekelőtt Sóhlya Gyula főjegyzőt okolta.¹⁹

Mayer Hermann vállalkozó többé nem nyúlt a félbehagyott csongrádi kúthoz. A kútra szánt 9000 forint helyett Csongrád csak 3000 forintot fizetett ki neki, vállalkozása is tönkement. A földművelésügyi minisztérium emberei 1893 nyarán szemrevételezték a kutat. Megállapították, hogy a kút egy nap alatt mindösszesen 66 köbméter „nem egészen kellemes ízű” ivóvizet szolgáltat. A kút további mélyítését nem javasolták, hisz a fűratás annyiba kerülne, mint egy újabb kút létesítése. Mivel a kútnak még ekkor sem volt felépítménye és medencéje, ezek pótlását sürgették.²⁰

A javaslatoknak jó ideig nem lett fogamatja. Hegyi Antal még 1894 áprilisában is ekképpen panaszkodik a *Tiszavidék* hasábjain: „Ott dísztelelenkedik a piac téren egy darab vascső, szerteszórván minden rend és út nélkül az Istenadta vizet, mely aztán a piactéren, később egy utcán csergedezik a bökénybe árokvezetéssel. No aztán szép látvány ez az ott átmenőnek mely némely helyen gödröt vájván magának, egy büzhödt mocsár fejlődik ki belőle.”²¹ Cikkében felhívja a figyelmet arra, hogy az ártézi kút medencéjét tűzvédelmi célokra is lehetne használni, így annak kiépítése nem csak közegészségügyi, de közbiztonsági okból is elengedhetetlenül fontos.

15 *Csongrádi Lap*, 1892. július 31. II. évf. 31. szám, 4. old.

16 MNL CsML CsL Képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1892. szept. 14. jk. 145. sz.

17 SZARKA (kézirat) 1967. 3.

18 *Tiszavidék*, 1893. augusztus 27. IV. évf. 35. szám, 3. old.

19 *Tiszavidék*, 1893. január 8. IV. évf. 2. szám, 3. old.

20 *Tiszavidék*, 1893. augusztus 27. IV. évf. 35. szám, 5. old.

21 *Tiszavidék*, 1894. április 15. V. évf. 15. szám, 2. old.

A közgyűlés szeptemberben határozta el, hogy a kút fölé fabódét állít, környékét téglaburkolattal látja el.²² Az elkészült alkotmány minden esztétikai értéket nélkülözött.²³

A kút minőségét az ún. kútmester felügyelte. Mintát vett a vízből, ellenőrizte a víznyomást, igyekezett tisztán tartani a csöveket. A kút ugyanis időnként iszapos, kellemetlen ízű vizet szolgáltatott. A kifolyócsövet a sár olykor be is tömte. Az is előfordult, hogy a sorban álló cselédlányok nem várták ki a megfontoltan csordogáló víz munkáját, és a kút medencéjéből merítették a vizet. A csongrádi ártézi kút mellett még 1899-ben sem volt petróleumlámpa elhelyezve, így az alkonyatkor vízért járók jó eséllyel eltörték edényeiket.²⁴

Az ártézi kút igen hamar a település elsőszámú találkahelyévé vált. A környéken lakók életét az este nyolctól éjfélig ott tereferelő cselédlányok, verekedő legények, udvarló gavallérok zajos kavalkádja keserítette. A hazafelé igyekvő lányokat az utcasarkokon ácsorgó suhancok és dologtalan iparos ifjak is hangos füttykoncettel kísérték.²⁵

A községi rendőrök eleinte csak nagyobb verekedések alkalmával léptek közbe, 1895-ben már állandó őr állítottak az ártézi kútnál zajló botrányos jelenetek megfékezésére. A *Tiszavidék* az elismerés legcsekélyebb jele nélkül ír munkájáról: „Tudva lévő dolog, hogy a piacon lévő ártézi kútnál a botrányok mindennapiak. Inasok veszekednek ott cselédlányokkal, kocsisok ütik egymást, parasztleányok birkóznak, szakácsnék pofoszkodnak itt s a rendőr, a rendőr, aki örnek van ide kiállítva, tétlenül nézi e jeleneteket, sőt gyönyörködik azokban.”²⁶

„Úgy hurczoljuk ide oda az ártézi kutat, mint macska a kölykét.”

A második ártézi kút története

A kút alacsony teljesítménye és a település igényei egy újabb ártézi kút fúratását sürgették. A település ezúttal a földművelésügyi minisztériumtól kért segítséget. A minisztérium gépészt és gépeket is biztosított Csongrádnak a munkálatokhoz, a településnek csak az üzemeltetéshez szükséges tüzelőanyagot és munkaerőt kellett biztosítania.²⁷

A elsőnél jóval kedvezőbb kivitelezési körülmények gyors befejezés reményére adtak okot. A kutat ezúttal nem a vállalkozó hozzá nem értése, hanem a kút helyének kijelölése okán kifejlődött politikai viszály veszélyeztette.

Az első javaslat a kutat a központi elemi iskola elé képzelte el a kutat. Az ötletet Csemegi Antal bíró fellebbezte, és a Mernyó kereszt környéke (a mai Síp utca és a Fő utca sarka) mellett érvelt. Egy másik képviselő az ún. sárállás mellé képzelte el az ártézi kutat. Az 1894. május eleji közgyűlés végül Csemegi Antal bíró javaslatát fogadta el.²⁸ A fúráshoz szükséges gépek 1895 márciusában érkeztek Csongrádra.

22 *Csongrádi Közlöny*, 1894. szeptember 16. I. évf. 27. szám, 2. old.

23 Ha egy idegen utazó látogatja meg igénytelen városunkat föltűnik neki a piactéren egy katona silbakház vagy egy neczessarium [toalet] féle kis deszka alkotmány, minek szükségét nem tudván magának megfjeiteni, tehát valakinél kérdést tesz ennek szükségessége tárgyában, mire ha értelmes embert kérdez meg az azt feleli, hogy ez ártézikút (...) No de se baj! megígérte a bíró, hogy befesteti a kis alkotmányt nemzeti színre.” *Tiszavidék*, 1894. október 21. V. évf. 42. szám, 3. szám.

24 *Csongrádi Lap*, 1899. november 12. IX. évf. 46. szám, 3. old.

25 *Csongrádi Lap*, 1897. december 5. VII. évf. 49. szám, 3. old.

26 *Tiszavidék*, 1895. június 30. VI. évf. 26. szám, 3. old.

27 *Tiszavidék*, 1893. augusztus 27. IV. évf. 35. szám, 5. old.

28 *Csongrádi Közlöny*, 1894. május 6. I. évf. 8. szám, 3. old.

Miután a felszerelés és a szakember is megérkezett, Hegyi Antal javaslatára a mérnök megvizsgálta a Mernyó kereszt környékét. A *Csongrádi Lap* állítása szerint a mérnök a helyet kút fúrására alkalmatlannak találta,²⁹ Hegyi Antal sajtója nem említi ilyesmit, sőt: továbbra is a kereszt környékét tartotta a legalkalmasabbnak.³⁰ A szabadelvű újság cikkében az áll, hogy a hamarjában összehívott rendkívüli közgyűlésen parázs vita alakult ki a kút helyének kijelölése körül. A liberális képviselők örömmel látták volna az ártézi kutat a település egykori liberális országgyűlési képviselőjéről elnevezett Szivák-téren.³¹ A közgyűlés ekkor jóváhagyta a Szivák-téri kút ötletét, ám délután mégis újabb gyűlést hívtak össze, ahol szótöbbséggel megállapodtak a Szentháromság-tér járásbíróság felé eső sarkának kijelölésében. Éder János újságra úgy tudta, hogy már a gépeket is a járásbíróság elé vontatták; nehezményezte, hogy a két kút túl közel van egymáshoz.³²

Hegyi plébánosnál viszont azt olvashatjuk, hogy bár a szabadelvű képviselők kis híján elérték, hogy a Szivák-térre kerüljön a kút, az ellenzéki párt képviselői időközben alispáni engedélyt szereztek a Mernyó-kereszt mellett a fúrási munkák elkezdésére.³³

Hegyi Antalról időközben az a hír terjedt el Csongrádon, hogy voltaképpen a Szivák-tér nevével van baja: ha Hegyi-térnek neveznék, a plébánosnak sem volna kifogása az ártézi kút oda-telepítése ellen. Hegyi Antal a *Csongrádi Közlönyben* veszi elejét a pletykáknak: „Hegyi Antal amint egyáltalán nem keresi az emberi kegyeket: úgy kitüntetést sem instál a maga részére s ha Vadnay-térnek vagy akárminek hívnák azt a Szivák-térnek elkeresztelt disznó-piacot: akkor is ép úgy elleneznék az ártézi kút oda helyezését, mint mivel hogy ezen eszme a népszerűeknek meg nem felel.”³⁴

A piactérre ideiglenesen átszállított fúrófelszereléseket április közepén ismét a Mernyó-kereszthez vitték. Hegyi Antal a helyzetet értékelve így szólt a közgyűlésen: „úgy hurcoljuk ide oda az ártézi kutat, mint macska a kölykét.”³⁵ 1895 májusában végül kezdetét vette a második csongrádi ártézi kút fúrása. A munka rendkívül lassan haladt, mert a cső mellett a talaj megsüllyedt, be kellett tömni.³⁶ Hamarosan kiderült, hogy a fúrást a cső behorpadása miatt nem lehet folytatni. Az augusztus 8-án tartott közgyűlésen az a határozat született, hogy a fúrást új helyen, a jelenlegitől hátrébb kell újratekdeni; az előző fúrásban ragadt csővel, amennyire lehetséges, ki kell szedni. A sikertelen fúrássra fordított összeg egy részét megpróbálták az államra terhelni.³⁷

1985 decemberére a második ártézi kút is elkészült: 312 méter mélységből, naponta 300 ezer liter vizet adott.³⁸ Hegyi Antal örömmel üdvözölte a munkák befejezését. Lapjában azonnal javaslatot tett arra, hogy az előjáróság készíttessen díszes felépítményt a kúthoz, hogy millenniumi emlékként is szolgálhasson. Mivel a fúráshoz szükséges, állami tulajdonú gépek még Csongrádon voltak, sürgette a harmadik ártézi kút létesítésének megszavazását.³⁹ A kút környékének rendezésére nagy szükség volt, hisz az elvezetés hiánya miatt a síp utcai iskola mellett egészségtelen, bűzös

29 *Csongrádi Lap*, 1895. március 31. V. évf. 14. szám, 3. old.

30 *Csongrádi Közlöny*, 1895. április 7. II. évf. 14. szám, 2. old.

31 Szivák tér: Mai Dózsa György-tér, előtte Búzapiac vagy Gabonapiac tér. Szivák Imre 1885–1891-ig a város országgyűlési képviselője volt. DUDÁS 1982. 370.

32 *Csongrádi Lap*, 1895. március 31. V. évf. 14. szám, 3. old.

33 *Csongrádi Közlöny*, 1895. április 7. II. évf. 14. szám, 1. old.

34 *Csongrádi Közlöny*, 1895. április 7. II. évf. 14. szám, 2. old.

35 *Csongrádi Lap*, 1895. április 14. V. évf. 16. szám, 4. old.

36 *Csongrádi Lap*, 1895. július 7. V. évf. 28. szám, 3. old.

37 *Csongrádi Lap*, 1895. augusztus 11. V. évf. 33. szám, 1–2. old.

38 *Csongrádi Közlöny*, 1896. január 12. III. évf. 2. szám, 3. old.

39 *Csongrádi Közlöny*, 1896. január 5. III. évf. 1. szám, 3. old.

pocsolyák képződtek.⁴⁰ A felépítményekkel kapcsolatban Hegyi Antal 1897-ben is felszólalt a képviselőtestületi üléseken. A jegyző megnyugtatta a plébánost, hogy a tervek már készen vannak, hamarosan mindkét kút méltó környezetet kap.⁴¹

A harmadik ártézi kút tervének ideiglenes megíúsulása

Alig lett kész a második ártézi kút, az elöljáróság már a harmadik telepítési terven dolgozott. Holczer Adolf szabadelvű képviselő a kültéri iskola környékét javasolta, Hegyi Antal a Szent János teret, Éder János a Kossuth teret. A képviselők többsége a Kossuth teret szavazta meg, helyét a Zöldkert, Szarvas, Rózsa és Szentgyörgyi utcák keresztezésénél jelölte ki.⁴²

Miután Hegyi Antal több cikkében is a Szent János-tér mellett érvelt, a Csongrádi Lap meggyanúsította azzal, hogy lapjában másként ír, és a képviselőtestületi üléseken másként cselekszik. Éder István lapja azt állította, hogy Hegyi a Kossuth térre szavazott, és csak azért hangoskodik a Szent János tér mellett, mert „félti azt a kis népszerűségét, melynek még a belvárosban örvend.”⁴³

Hegyi Antalnak valóban sajátos kötődése volt a Belsőváros/Belváros településrészhez, melynek határára a harmadik ártézi kutat elképzelte. A plébános – teljesen szokatlan módon – személyesen vezette az itteni Szent Rókus filiális templomban a litániákat, tartotta a szentmiséket, maga tanította a híveknek Jézus Szíve tiszteletének énekeit. Képviselői minőségében a belsővárosiak kérvényeit kiemelt figyelemmel kezelte, és igyekezett mihamarabb érvényre juttatni ezeket. Hegyi Antal népszerűségének növekedésével együtt a belsővárosiak politikai „ízlése” is formálódott, az itt élők valósággal rajongtak érte. Csak egy példa: amikor 1898-ban Hegyi Antalt ideiglenesen felfüggesztették, a belsővárosi lakosok megtagadták az úrnapi sátrakat feldíszítését. Ahogy a Csongrádi Lap hasábjain olvashatjuk: „különösen az asszonyok reszelő-meszelő háborúra készek, s nem ünnepelek Hegyi nélkül”. 1911-ben az az ötlet is felmerült, hogy a Szent Rókus-templom Hegyi Antal vezetésével önálló plébániává váljon.⁴⁴

A Mernyó keresztől elvonatott fűrógépeket végül a Kossuth-téren állították fel.⁴⁵ 1896 júliusában a következő hír keresztelte a terveket: „A harmadik ártézi kutat pedig, miután a vármege a helyének kijelölés tárgyában hozott közgyűlési határozatot föloldotta s idő közben az állam a fűró eszközöket városunkból Tardoskreddre szállíttatta, minden további fontolgtatás nélkül a napirendről levette.”⁴⁶

Összefoglalás

Hogyan értékelhetjük mindezek tükrében Hegyi Antal tevékenységét? A csongrádi plébános-képviselő ötleteinek kivitelezését – voltak azok bármennyire közérdekűek és célszerűek – egyrészt a plébános ellentmondást nem tűrő, olykor erőszakos természete, másrészt az ellenzéki

40 *Csongrádi Lap*, 1896. május 31. VI. évf. 22. szám, 3. old.

41 *Csongrádi Lap*, 1897. április 25. VII. évf. 17. szám, 3. old.

42 *Csongrádi Közöny*, 1896. január 12. III. évf. 2. szám, 3. old.

43 *Csongrádi Lap*, 1896. január 19. VI. évf. 3. szám, 3. old.

44 Bővebben lásd: GYÖNGYÖSSY 2016.

45 *Csongrádi Közöny*, 1896. április 26. III. évf. 17. szám, 4. old.

46 *Csongrádi Közöny*, 1896. július 12. III. évf. 28. szám, 4. old.

és kormánypárti képviselők hagyományosan rossz viszonya akadályozta. Bár a köztisztasági és közegészségügyi állapotok javítása mindkét párt célja volt, ez a megvalósítás mindig hatalmi harcok gyűrűjében akadozott. A képviselők nem haboztak az alispánhoz, főispánhoz, az illetékes miniszterhez fordulni, kerülőutakon „értésíteni”, magasabb körökből információt nyerni azért, hogy az újságokba az ellenoldal erőfeszítéseinek kudarca kerülhessen bele. A plébános újságja eközben a szabadelvű képviselők „titkos alkuszainak” járt utána, a közérdekű beruházások gazdaságtalan részleteire mutatott rá. Kritikái mellett azonban ötleteket is adott annak érdekében, hogy a település pénzgazdálkodása ésszerűbb legyen.

Az ártézi kutak ügye is ebben a hurokban vergődött: bár a képviselők célja közös volt, de a gyakorlatias részleteket tekintve kérlelhetetlen makacssággal kitartottak elképzeléseik mellett. A lierális oldalt különösen irritálta, hogy Hegyi Antal a település lelki vezetőjeként a többi képviselőhöz viszonyítva nagyobb befolyással bírt. Hívek nagy tömegét érte el és szólíthatta meg, politikai eszméit prédikációiba is belefűzhette (nem csak feltételes módon). A papi rend méltósága képviselői tevékenységére is átsugárzott, és ezt a védett helyzetet Hegyi ki is használta.

A hosszas egyezkedések, sikertelen kísérletek és csúszások ellenére a végeredmény az lett, hogy a lakossági vízfogyasztás jelentős részét a két ártézi kút fedezte. A járványos megbetegedések és gyomorbántalmak aránya folyamatosan javult. Ahogy akkoriban közszájon forgott: „még egy ártézi kút, és az orvosok talpa alá lapu füvet köthetünk, hogy — fussanak”.⁴⁷

IRODALOM

GYÖNGYÖSSY Orsolya

2014 *Plébánia és társadalom. A római katolikus alsópapság és a laikus templomszolgák társadalmi szerepe Csongrádon a 19. század második felében.* Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 48; A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 16. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tan-szék, Szeged.

2016 Papok, templomszolgák és hitélet Csongrád-Belsővárosban. In: GYÖNGYÖSSY Orsolya szerk.: *Belsőváros ékköve. Szent Rókus-templom, Csongrád / Jewely of Belsőváros. Saint Roch Church, Csongrád.* A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 28. Csongrád Város Önkormányzata – MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Csongrád – Szeged, 88–104.

HALAVÁTS Gyula

1891 A csongrádmegyei artézi kutak. *Természettudományi Közlöny*, 1891. június, XXIII. kötet, 262. füzet, 281–287.

VÁRY Gellért

1974 (1904) *Emléklapok Csongrád multjából.* Csongrád Város Tanácsa, Csongrád.

⁴⁷ *Csongrádi Lap*, 1897. július 18. VII. évf. 29. szám, 3. old.

KÉZIRATOK

SZARKA Ödön

1967 *Visszaemlékezés a század eleji Csongrádra*. CsKK TLM NA 95-2002.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Csongrádi Levéltár

Csongrád város 1865–1872-ig nagyközség tanácsának iratai (1802) 1849–1871 (1872) a/
Tanácsülési jegyzőkönyvek V.B 42. (MNL CsML CsL V. B. 42.)

V.B.71. Csongrád Város, 1880–1923-ig nagyközség képviselőtestületének iratai. A. Közgyű-
lési jegyzőkönyvek (MNL CsML CsL V.B. 71.)

Csongrád város, 1865–1872-ig nagyközség képviselőtestületének iratai 1849–1871. V.B.41.
jegyzőkönyvek és iratok. (MNL CsML CsL V. B. 41.)

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár

Acta Parochiarum Csongrád – VPL APar. Cs.

Acta Privatorum Csongrád – VPL APriv.

A római katolikus plébánia szerepe Csongrád 19. század végi településképiének alakulásában

Tanulmányomban egy meglehetősen összetett problémakört kísérek meg egyetlen szálon keresztül bemutatni, nevezetesen: a csongrádi római katolikus plébánosnak milyen személyes szerepe volt a 19. század végén a közterek rendezésében és a fásítás ügyének előmozdításában? Látni fogjuk, hogy a kérdésen keresztül a csongrádi közéleti helyzetről, a közösségi hangulatról és a korabeli politikai kultúra természetéről is képet kaphatunk. Bevezetésként tekintsük át azokat az előzményeket, melyek alapjaiban befolyásolhatták a plébános tevékenységének megítélését.

A 19. század második felében két olyan esemény is történt, mely maradandó sebet ejtett a csongrádiak büszkeségén: az egyik a városi rangról való lemondás volt. Bár 1861-ben a település rendezett tanácsú városi rangra emelkedett, az ezzel járó terheket már nem bírta el. Alig négy évvel később Csongrád nagyközség lett, és az is maradt még fél évszázadon keresztül. A ranghoz való ragaszkodást mutatja, hogy mind a közbeszédben, mind a helyi sajtóban a lehető legteremtésesebb módon nevezték Csongrádot – városnak. Olyannyira megosztó kérdésről volt szó, hogy a helyi politikai erővonalak is a *város vagy nem város?* kérdése köré rendeződtek. A másik, ugyancsak nagy visszahangot kiváltó esemény a tanítóképző intézet elhelyezése volt. Az Eötvös-féle iskolatörvény országszerte húsz tanítóképződe létesítését írta elő. Közülük egyik – egy bravúros tárgyalássorozat és számtalan feltétel vállalását követően – Csongrádra került. 1876-ban a tiszai áradás azonban átszakította a gátat, így az alig pár éve alapított intézetet a jóval „biztonságosabb” szomszédhoz, Kiskunfélegyházára helyezték át. Ezek a veszteségek a közösség lelki állapotának neurotikus pontjaivá váltak. A csongrádiak egyrészt be akarták bizonyítani, hogy semmivel sem kevesebbek, mint akármelyik tényleges város; másrészt látni fogjuk, hogy azok az intézkedések, melyek a városias kinézetet, a tiszta, kulturált közterületek megteremtését célozták, a szokásosnál nehezebben valósultak meg. Ebbe a közegbe érkezett Hegyi Antal, Csongrád újonnan kinevezett plébánosa 1886-ban.

Hegyi Antal 1848-ban született Hódmezővásárhelyen, Vácott szentelték pappá 1872-ben. Négy éven keresztül az egyházmegye különböző településein káplánkodott, majd Peitler Antal püspök maga mellé vette Vácra. A püspöki székhelyen ígéretes karrier várt a fiatal papra. Felsorolni is hosszú, Hegyi hányféle minőségben szolgálta a váci egyházmegyét. 1885-ben már püspöki titkár majd irodaigazgató, segédtanfelügyelő és szentszéki tanácsos volt, vagyis a belső körökben mozgott. Innen került egyfajta jutalomként a kedvező jövedelemű, 21.000 lelkes csongrádi plébánia élére. Hegyi Antal csongrádi működése összetett és ellentmondásos volt. Elkötelezett ellenzéki 48-as érzelmű volt, és engesztelhetetlen haragot táplált a csongrádi liberális értelmiségiek felé. Politikai vitáik (vagy inkább sárdobálásaik) hűen nyomon követhetőek a Hegyi által szerkesztett *Csongrádi Közlöny*, illetve a szabadelvű *Csongrádi Lap* hasábjain. Virilis képviselőként igyekezett minden közgyűlésen megjelenni, lapjában mindig közzétette az ülésekről szóló tudósításokat, értékelte a hozott döntéseket. Az elsők között szónokolt a tiszai hajóhíderért, az első ártézi kúterért, küzdött a műút kiépítésért, új kórház létesítéséért, a közvilágítás bevezetéséért. Ezeknek – az itt csak címszavakban jelzett – kivitelezésnek mindnek megvolt a maga jellegzetessége. Közös jellemzőjük, hogy rendkívül hosszú idő alatt, a szokásosnál is nehezebben realizálódtak.

Csongrád az 1880-1890-es években

A település ősi magját az ú. n. Belváros vagy Belsővárost egykor teljesen víz vette körül. Amikor a település a 18. században erőteljes északnyugati terjeszkedésnek indult, a központ is áthelyeződött a mai Kossuth térre, melyet még a 19. században is Külsővárosnak neveztek.¹

Az 1880-as években a település lakosai túlnyomórészt kis- és törpebirtokos parasztok, napszámosok és gazdasági cselédek, kisebb részben halászok, pákászok és hajósok voltak, de sokan éltek szákolásból, hajóhúzásból, kubikos munkából.² A módos nagygazda-réteg a gyakorlatban 28 családot jelentett, közülük hárman 1000 hold fölötti földterülettel rendelkeztek.³ Mivel Csongrádon az értelmiségiek (tanárok, ügyvédek, orvosok stb.) meglehetősen kevesen voltak, a közelet kulcsszereplői és a település irányítói a módos nagygazdák voltak.⁴ Az iparosok céhekbe, majd az ipartestületbe tömörülve dolgoztak.

Az lakosságszám 21 ezer körül mozgott és fokozatosan növekedett. A túlnyomó többség római katolikus vallású volt, mellettük félszáz zsidó és néhány tucat református élt Csongrádon. A települést gyorsan duzzadó tanyai körzet vette körül, 1880-ban kb. 8000 lakossal.⁵

A Fő utca mentén jellemzően szélesen elterülő, egyszintes tégl- és vályogházak sorakoztak. A nagygazda-polgárházakat jellemzően az 1850–60-as években kezdték el építeni, ám a csongrádi házak többsége még az 1880-as években is sárból és fonott vesszőből készült, tetejét szalma vagy zsúpfedél borította. A középületek felhúzása ugyanebben az időszakban vette kezdetét.⁶ A főutcán többek között Rosenberg, Bagossy, Kämpfner és Bloch kereskedők üzletei álltak. A zsidó vállalkozásokban összesen 350–400-an dolgoztak.⁷

A „kapitalizmus első ipari objektumai”⁸ Csongrádon a gőzhengermalmok voltak (1875, 1885, 1896). 1870-ben takarékpénztár alakult. Csongrádon volt állandó postahivatal és táviráda.⁹ Helyi sajtó egészen 1890-ig nem létezett. A közeleti és politikai helyzetről röpiratok illetve szegedi és szentesi újságokban megjelenő, csongrádi vonatkozású cikkek tanúskodnak. A csongrádi sajtótermékek stílusukat és felépítésüket tekintve az országos kortendenciákat képezték le. Profiljukat az ellenzéki 48-as vagy a liberális-kormánypárti elvek tükrében alakították ki, és javarészt egymásra reflektáltak rendkívül személyeskedő hangnemben. A vizsgált korszakban Hegyi plébános *Csongrádi Közlönye* és Édes János szabadelvű tanár és képviselő *Csongrádi Lapja* képviselte karakteresen eme két oldalt.

A helyi társadalmi élet „bölcsoje” az 1860-ban létesített Kaszinó volt.¹⁰ Nem sokkal később Polgári Kör majd 48-as Népkör alakult. A Kaszinó és a 48-as Népkör ötlete többek között Sóhlya Antal főkéntortól eredt. 1850-ben elkészült Csongrádon a római katolikus felekezeti iskola két

1 Kanyó András plébános összeírása szerint 1783-ban Csongrád kb. 5700 lakosa közül mindössze ezerszázan éltek a Belsővárosban (Oppidum vetus). A többség már ekkoriban a külsővárosi Nagyboldogasszony-templom és a Tisza által közrefogott területen építette fel otthonát. Részleteiben lásd: GYÖNGYÖSSY 2014. 31–34.

2 SZÜCS 2008. 97.

3 SEBESTYÉN 1998. 84.

4 *Csongrádi Lap*, 1893. március 12. III. évf. 11. szám, 2. old.

5 *Csongrádi Lap*, 1891. május 24. I. évf. 16. szám, 2. old.

6 FÜZESI 1960 (kézirat). 150–151.

7 SEBESTYÉN 1998. 84.

8 SEBESTYÉN 1998. 82.

9 SEBESTYÉN 1998. 81.

10 A Kaszinó alapszabálya szerint „arra van hivatva, hogy az intelligens embereket magába egyesítse és egy olyan jogi személyt alkosson, amely a derék színmagyar alföldi városnak szellemi életét irányítsa s kezdeményező legyen minden téren, ahol kulturális tekintetéről szó lehet.” *Tiszavidék*, 1908. április 12. XIX. évf. 15. szám, 3. old.

fiú és egy leány osztállyal. Öt esztendővel később kijelölték az első tanyai iskolákat. Összesen három belterületi és 13 külterületi elemi iskola létesült. Az 1869-ben az iskolákat államosították: megalakult a községi Iskolaszék, az egyház a továbbiakban csak a hitoktatásért felelt.¹¹ A tantermek zsúfoltak, levegőtlenek, a berendezés meglehetősen szegényes volt. Mivel a szülők egy része a mindennapi élethez szükséges gazdasági ismereteket fontosabbnak tartotta a betűvetésnél (vagy egyszerűen nem nélkülözhatték a gyermek munkáját és keresetét) sokan még a kötelező néhány osztályt sem végezték el. 1890-ben a tanköteles gyerekek 36%-a egyáltalán nem járt iskolába.¹²

Csongrádon a fiúk részére 1873-tól, leányoknak 1899 után vált lehetővé a polgári iskolai képzés. A polgári fiúiskola fenntartásának java része az államot terhelte; négy osztályában 90-120 tanuló tanult.¹³

Az 1828-ban megnyitott, az „Ország címeréhez” gyógyszer-tár volt az első csongrádi patika.¹⁴ Az 1840-es években bár biztosan volt városi seborvos, illetve a település által alkalmazott, okleveles bába.¹⁵ A közegészségügy alapját Csongrádon is a járványügyi rendelkezések adták. 1873-ban határozott intézkedéseket tettek a kolera megállítására. Visszaemlékezések szerint a lakosok hevesen tiltakoztak a szigorú egészségügyi rendelkezések (mint a tiszai vízfogyasztás vagy az utazók fertőtlenítése) ellen.¹⁶ 1874-ben községi egészségügyi bizottság alakult, majd kórház és szegényápoló épült. Ez a mindössze két szobáskából álló, szegényesen felszerelt épület a település Fő utcáján állt. A közvélekedés inkább siralomházként, mintsem gyógykezelő intézményként tekintett rá.¹⁷

A 19. század utolsó évtizedeiben Bojniczer Antal, Dékány Béla és Borsos Imre orvosok látták el a csongrádi nagybetegeket. Mivel a lakosság ekkoriban főként házi- illetve mágikus-babonás gyógy módokkal, különböző kuruzslókkal, füves- és javasasszonyokkal kúrálta bajait, az orvosok szinte csak végstádiumú betegekkel, illetve sürgős sebészeti beavatkozást igénylő esetekkel találkoztak. Nagyobb bálák estéjén bizton számíthattak egy-két bicskázásban megsérült vagy bortal leütött legényre.

Csongrád az 1880-as években jellegzetes agrártelepülés volt: az utcák és járdák kikövezetlenek, így nyáron porosak voltak; ősszel-télen pedig kocsi- és gyalogszékig ért a sár. A szilárd burkolatú utak hiányát az élénk hajó- és vonatközlekedés enyhítette. Az 1883-ban létesített gőzhajóállomásról Szolnokra és Szegedre lehetett utazni.¹⁸ 1888 után már vonattal is lehetett Kiskunfélegyházán keresztül – igaz, csak naponta egy járáttal – Budapestre menni.¹⁹ A Nagyrét és a település között két nagybirtokos magánkézben lévő kompa járt, mely a téli hónapokban teljesen szünetelt.²⁰

A lakosság lábas jószágai, a kecskék, ludak egy része a házak között, az utcákon legelésztek. A köztereken egyetlen petróleumlámpa sem világított, alkonyat után mondhatni megállt az élet.

11 DUDÁS 1998. 113.

12 *Csongrádi Lap*, 1891. november 1. I. évf. 39. szám, 3. old.

13 LICSICSÁNYI 2011. 25.

14 DUDÁS 1980. 185. Csongrádon a harmadik gyógyszer-tári engedély tulajdonosa 1895-ben nyitotta meg patikáját.

15 SEBESTYÉN 1998. 84.

16 *Csongrádi Lap*, 1897. július 25. VII. évf. 30. szám, 1. old.

17 *Tiszavidék*, 1894. április 29. V. évf. 17. szám, 1. old.

18 A Szeged és Csongrád között közlekedő hajó kapitánya a 19. század második felében (több mint 40 esztendőn keresztül) Heberle Albin volt, a gőzös Lukács Béla kereskedelemügyi miniszter nevét viselte. *Csongrádi Lap*, 1899. október 15. IX. évf. 42. szám, 3. old.

19 A csongrádiak rendszeresen panaszkodtak amiatt, hogy a Csongrád-Kiskunfélegyháza vonalra állított mozdonyok gyakran felmondták a szolgálatot, lassúak és megbízhatatlanok voltak.

20 *Csongrádi Közlöny*, 1895. július 17. II. évf. 28. szám, 2. old.

A lakosság többnyire a Tisza vizét fogyasztotta – ugyanis nem mindegyik ásott kút vize volt alkalmas emberi fogyasztásra.

Ugyan a városszépítészeti bizottmány 1862-ben kísérletet tett az utcák kiegyenesítésére és a járdavonaltól beljebb eső házak előkertésítésére, az utcanevek kifüggesztése és az utcánkénti házszámozás évtizedeket váratott magára.²¹ Csak a köznép ajkán éltek az egyes utakat, településrészeket jelölő megkülönböztetések. A település utcáira szánt, ültetni való fák és akácfamagok beszerzésével a régi temető gondnokát bízták meg. A faiskolát a temető mellett alakították ki. Az akácfacsemetéket jellemzően mégis a temetőkertből szedték fel, és a piactéren lakó háztulajdonosoknak adták, akik házaik elé ültették és gondozták a fákat. Összességében a Népkeret volt a település egyetlen olyan köztere, ahol az árnyas fák alatt meg lehetett pihenni, a nyári forróságban enyhülést keresni. A körülbelül két hold nagyságú, elkerített Népkeret (mai uszoda és gyógyfürdő) az egykori temető helyén alakították ki. Az itt lévő vendéglőt és a hozzá tartozó tekepályát az 1880–90-es években Szlávik János bérelte. A népkeret gondozására a település előljárósága állandó kertészt alkalmazott. Nyáron többször is rendeztek táncvigalmat a gyertyákkal és lampionokkal megvilágított, faágakkal és nemzetiszín drapériákkal díszített Népkeretben.

Hegyi Antal település-szépítészeti és rendezési törekvései

Hegyi Antal plébános először a saját hatáskörébe eső területeket: az elhanyagolt templomkertet és a temetőt kezdte saját elképzelései szerint átalakítani.

A csongrádi temető egy homokdombra épült, legmagasabb pontjára 1852-ben kápolnát emeltek. A lakosok még az 1880-as években is szabályszerűtlenül ásták a sírokat, a családtagok közelsége volt jóformán az egyedüli szempont. A módosabb családok kriptáit leszámítva a sírok többségén egyszerű fakereszt állt.²² Hegyi Antal alig egy esztendővel a csongrádi plébánia átvétele után nekilátott az elhanyagolt temető rendezésének. A „kockázásnak” is nevezett tereprendezést a fák kivágásával kezdték. A faanyag egy részét a két csongrádi templomhoz szállították, a temető köré kerítés épült belőle.²³ A maradék fa eladásából származó pénzt a temetői utak rendezésére, az utak kiegyenesítésére fordította. 1890-ben új kutat ásott a temetőbe.²⁴

A temető rendbetételét a lakosok egy része nem nézte jó szemmel. Többen megszólalták, nyílt levelekben támadták Hegyi Antalt, a temető felforgatóját, ki „a temetőben alig pár évvel ezelőtt eltemetett holtak sírhalmait és keresztfáit elromboltatta, hogy az ott nyugvó halottaink hamvai felett sétául szolgáló utat létesítsen. Vajjon sétakert-e a temető, vajjon élvezni, avagy szórakozást keresni járunk-e a sírkertbe, hova eddig a kegyelet vezérelt megsíratni kedveseinket, kik ott nyugosszák örök álmukat?”²⁵ Levelet írtak Schusztér Konstantin megyéspüspöknek, hogy vizsgálja

21 MNL CsML CsL Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1862. március 14. jk. 199. sz.

22 MNL CsML CsL Képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1879. július 11. jk. 49. sz. VIII. tételszám alatt a közgyűlés 36/879. határozata az új temető kijelölése ügyében.

23 „Nagy Ferenc ács beszélte, hogy a temetőt be kellene keríteni. Erre a munkára Tandori István áccsal kérte, hogy a temető bekerítését vállalja el. Tandori elvállalta, a munkát két társával együtt elvégezte. Aztán elmentek Hegyihez, Tandori kijelentette hogy nagyságos úr, a temető le van kerítve. Hegyi azt kérdezte, mivel tartozik. Tandori: 300 forinttal. Hegyi hátrafordult, kinyitotta a verthem [wertheim] szekrényt és leolvasta a 300 forintot. Most pedig maradjanak itt ebédre. SZÁNTAI KISS (kézirat) CsKK TLM NA 83–87. 10. old.

24 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 27. I. számú jegyzőkönyv pénztárnapló kijavítása tárgyában.

25 VPL APriv. Hegyi Antal, 1889. Gétzy János nyílt levele. Nyomt. Schwartz Sándornál.

ki az ügyet. Mikor pár hónappal később a püspök Csongrádon járt, megállapította, hogy a plébánost ért vádak a temető rendezését illetően alaptalanok.²⁶

A temető rendezése kapcsán a tulajdonjog tisztázásának igénye is felmerült. A település ugyanis saját köztemetőjének kívánta elismertetni a temetőt, miközben Hegyi Antal az egyház érdekeit és egyedüli rendelkezési jogát igyekezett védeni.²⁷ A több éven át tartó (a hírlapokban világosan nyomon követhető) világi bíróság elé került ügy a más vallásúak és az öngyilkosok elhantolásának kérdése körül éleződött ki. Hegyi Antal egyházi feljebbvalóihoz írt leveleiben eleinte elismerte, hogy a bevett gyakorlaton kívül semmilyen írásos dokumentummal nem lehet az egyház tulajdonjogát bizonyítani.²⁸ Később a Canonica Visitatio vonatkozó passzusaival védte az egyház tulajdonjogát.²⁹

Hegyi Antal 1889-ben határozta el, hogy rendezi az elhanyagolt állapotban lévő templomteret. A telekkönyv megvizsgálása nyomán kiderült, hogy a tér helyrajzi száma (821) nem szerepel a telekkönyvben. Hegyi Antal a váci egyházmegyei hatóság jóváhagyását elnyerve ügyvédhez fordult, hogy letisztázza a templomkert tulajdonjogának kérdését.³⁰ Az ügyvéd kiderítette, hogy csak a templom alaprajzzal megegyező terület az egyháza, a körülötte elterülő tér a település tulajdonát képezi. Ez a körülmény egyrészt megkötést jelentett, hiszen Hegyi Antal csak olyan módosításokat hajthatott végre, melyeket a községházán jóváhagytak. Más részről joggal kérhette anyagi hozzájárulást a tervek kivitelezéséhez.

„[...] tudjuk, hogy 88-ban a temető rendezése is mennyire nem volt ingyére némely polgároknak [...] az idő mégis a plébános felfogásának adott igazat. Temetőnk azóta szépül és halad, mióta a plébános azt a maga ízlése szerint rendezte, s bizonyára így lesz az a templomtérrel is.”

Írja Hegyi Antal a Tiszavidék egyik 1894-es számában a templomtér rendezésének nehézségeire utalva.³¹

Hegyi Antal terveiben 130 hársfa és több jávorfa ültetése, járda létesítése szerepelt. A templom körüli eper-, akác- és vadgesztenyefákat jávorfákkal akarta helyettesíteni. Sikertelenül próbált elérnie, hogy az előjáróság új fákat ültessen, a kiszáradt fák helyére fiatal csemeték kerüljenek. A fenyőket Hegyi plébános a Zólyom megyei állami faiskolából hozatta.³² 1897-ben Hegyi Antal a plébánia elé ültetett fák azok megerősödéséig faléccel kerítette körül.³³ 1902-ben további akácfaakat ültetett félkör alakban a plébániatemplom elé. Ezeket a fákat leásott karókkal védelmezték.³⁴

26 VPKL Visitatio Paterna. Jegyzőkönyv az 1890. évi szeptember havi főpásztori látogatás eseményeiről.

27 MNL CsML CsL Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 1890. december 11. 185. sz.

28 VPL APar. Cs. 1889. március 24. Hegyi Antal levele a váci egyházmegyei hatóságnak.

29 Hegyi Antal fordításában ekképpen hangzik az 1795. évi Canonica Visitatio vonatkozó részlete: „...a temető a városon kívül negyedóránira van a templomtól a tek. uradalom által a közlegelő földjéből kihalítva. 1795-ben szenteltetett föl, nem kőfállal, ha nem midőn nagyobbított, árokkal van újonnan jól körülvéve. Kőkeresztfezülettel ellátva, melynek egyik szegletében a kihalítás idejétől fogva, nehogy a sírhelyek ingyen elfoglaltassanak, a tek. uradalom ilykép szorítván meg a nem katolikusok temetkezéseit, a más vallású emberek temetkeznek. A keresztesség nélkül elhunyt kisdedek az árokba temettetnek.” *Tiszavidék*, 1892. december 11. III. évf. 51. szám, 2–3. old.

30 VPL APar. Cs. 1889. február 26. Hegyi Antal levele a váci egyházmegyei hatóságnak.

31 *Tiszavidék*, 1894. március 11. V. évf. 10. szám, 2. old.

32 *Csongrádi Közlöny*, 1894. április 8. I. évf. 4. szám, 4. old.

33 *Csongrádi Lap*, 1898. január 30. VIII. évf. 5. szám, 3. old.

34 MNL CsML CsL Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 1902. febr. 18. jk. 26. sz.; *Csongrádi Lap*, 1902. február 23. XII. évf. 8. szám, 2. old.

A templom melletti területet előbb sodrony, majd faléces kerítéssel részben elkerítette. Az általa szerkesztett újságban kihirdette, hogy a templomkertbe tévedt lábas jószágokat a község-házára terelik be, ahonnan csak „hajtópénz” vagy bírság ellenében lehet átvenni őket.³⁵ Mivel a lakosság továbbra sem fordított különösebb figyelmet a templomkert megóvására, előfordult, hogy Hegyi Antal flóbert puskával sebesítette meg a templomkertbe tévedt kecskéket és malacokat.³⁶

A fásítás mellett Hegyi plébános 6500 téglát is igényelt, hogy „az egyik czinteremtől a másikig főbejárat előtt árvezetendő kövezést” végre lehessen hajtani. A templom mellett álló „dísz-telen hirdetőkövet” is Hegyi javaslatára helyezték át a községháza elé.³⁷ 1894-ben a település előjárósága a plébános kérésére három méter széles téglajárdával látta el a templom környékét. Ugyanebben az évben épült a templom külső oldalán futó téglajárda is.³⁸

Hegyi Antal képviselői tevékenységének értékelése

Hegyi Antal volt az első közeleti ember Csongrádon, aki határozott lépéseket tett a kulturált környezet, a tiszta, rendezett utcakép megvalósítása felé. Előbb a temető majd a templomkert rendezésével, fásítási és tereprendezési mozgalmával, lankadatlan tenni akarásával példaként szolgálhatott nem csak Csongrád lakosai, de a település vezetői számára is.

A plébániatemplom és környékének rendbetétele olyan vitathatatlan eredmény volt, melyre tisztelői gyakran hivatkoztak Hegyi Antal védelmében. 1890-ben olvashatjuk a *Tiszavidék* hasábjain (feltehetően Sohlya Antal főkántor tollából): „...őszinte elismeréssel emlékezünk meg ft. Hegyi Antal plébános urnak nemes tevékenységéről, melylyel előjáróságunk működését egész teljességiben kiegészíteni törekszik, s egyáltalán saját hatáskörében mindent elkövet, hogy a lelkieken kívül külső csín és formai szépségek tekintetében is a haladás útjára terelje városunkat. [...] Örömrünk regisztrálása szolgáljon buzdításul köztetszéssel találkozó további munkásságához!”³⁹

Mivel a környezetére igényes, szabálykövető polgárt jóformán a semmiből kellett megteremtienie, a plébános „nevelési módszerei” nem voltak tapintatosak: a fák rongálásáért, a templomkert összepiszkításáért pénzbüntetést szabott ki; az állatokat elkobozta, ha kellett, meglőtte. A rend szeretete jellemének szerves része volt, ezért kérdések és kételyek nélkül küzdött terveinek megvalósításáért. Vállalta, hogy az emberek „felforgatónak” nevezzék, hogy megütközzenek a temető „felbolygatásán”, a *régi rend* megváltozásán. Hitte, hogy a megbotránkozást idővel példakövetés váltja fel.

Hegyi Antal ötleteinek kivitelezését – voltak azok bármennyire közérdekűek és célszerűek – egyrészt a plébános ellentmondást nem tűrő, olykor erőszakos természete, másrészt az ellenzéki és kormánypárti képviselők hagyományosan rossz viszonya akadályozta. A két párt gyakran nem vette (vagy nem akarta) észrevenni, hogy gyakran ugyanazon célokért, igen hasonló elvek alapján küzdöttek. „A műút építésén a szabadelvű párt egyetlen tagja sem volt annyira; rajta, mint Hegyi Antal, ő volt aki indíttványozta, ő volt az, ki az akkori ; községi bírót a közgyűlésben a műút

35 *Tiszavidék*, 1893. június 25. IV. évf. 26. szám, 3. old.

36 *Csongrádi Lap*, 1899. június 11. IX. évf. 24. szám, 3. old.

37 MNL CsML CsL Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 1889. jún. 24. jk. 91. sz.

38 *Csongrádi Közlöny*, 1894. március 15. I. évf. 1. szám, 4. old; MNL CsML CsL Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 1894. június 1. jk. 144. sz.

39 *Tiszavidék*, 1890. június 15. I. évf. 16. szám, 3. old.

terveinek a közgyűlés elé leendő terjesztéséért nem egyszer, de számtalanszor interpellálta.⁴⁰ Olvashatjuk a *Csongrádi Lap*ban. A lap ugyan többször is elismeri, hogy a település fejlődését elősegítő intézkedések egyik fő mozgatórugója Hegyi Antal – a háttérben képmutatást, az őszinte szándék hiányát sejtették. A *Csongrádi Lap* rendületlenül tartotta magát ahhoz a képzethez, hogy Hegyi Antal köpönyegforgató alak, kinek semmi sem fontosabb saját népszerűségénél. Példának okáért csak azért harcol olyan hevesen a Csongrád-szentesi híért, hogy barátjához, Sima Ferenc újságíróhoz kényelmesebben átkocsikázhasson.⁴¹

Bár a köztisztasági és közegészségügyi állapotok javítása mindkét párt célja volt, ez a megvalósítás mindig hatalmi harcok gyűrűjében akadozott. A képviselők nem haboztak az alispánhoz, főispánhoz, az illetékes miniszterhez fordulni, kerülőutakon „értésíteni”, magasabb körökből információt nyerni azért, hogy az újságokba az ellenoldal erőfeszítéseinek kudarcá kerülhsen bele. Zavaró egybeesés lehetett, hogy a szabadelvű képviselők gyakran ugyanazon séma szerint képzelték el a fejlesztéseket, mint a gyűlölt plébános. Az elv lényege a kinyert erőforrás visszaforgatása volt: ahogy Hegyi Antal a temetőben kivágott fákból kerítést építtetett a temető köré, úgy a liberális képviselők a Népker fennntartását a népkerti vendéglős által fizetett haszonbérből kívánták fedezni.⁴²

A plébános újságja eközben a szabadelvű képviselők „titkos alkuszainak” járt utána, a közérdekű beruházások gazdaságtalan részleteire mutatott rá. Kritikái mellett ötleteket is adott annak érdekében, hogy a település pénzgazdálkodása ésszerűbb legyen. „A legfőbb ideje ennélfogva, hogy oly bírót és előjárósági tagokat válasszunk, kik a község házáan az adósság-csináló politikának mindenkorra véget vessenek.”⁴³

Hegyi Antal arra is felhasználta eredményeit, hogy demonstrálja saját tettekrekszségét, ezzel együtt kontúrozza a kormánypárti képviselők tehetetlenségét. 1896-ban, amikor a település előjárósága pert indított a plébánia ellenében a temető tulajdonjoga ügyében, ekképpen fakadt ki újságjában: „Saját utcáit és köztereit sem bírja ugyan előjáróságunk kellő rendben és tisztaságban tartani; de azért a temetők kezelésére fáj a foga, hihetőleg azért, hogy azokat is olyan alapos rendbe hozza, mint a város ügyeit.”⁴⁴ Mikor pár évvel később a fásításokkal, térrendezésekkel, utcakövezésekkel településszintű változások indultak el, mindebben saját eredményeinek folytatását látta: „Mikor ugyanis pár év előtt a Templom-tér bekerítettett, nagy megűtközést és visszavettségűt keltett a község házáan ezen eset Ma pedig mikor az elűtett bokrok díszére szolgainak a szép térnek, a város maga is követi a példát és bekerítettte a község ház udvarán létesített ligetet. Nagyon helyesen történt, pár év múlva bizonyára más alakot kölcsönöz a kisliget a község ház tágas udvarának.”⁴⁵

Hegyi Antal képviselői tevékenységének számos kiemelkedő vonása volt. A legfontosabb ezek között, hogy a település lelki vezetőjeként a többi képviselőhöz viszonyítva nagyobb befolyással bírt. Hívek nagy tömegét érte el és szólíthatta meg, politikai eszméit prédikációiba is belefűzhette. A papi rend méltósága képviselői tevékenységére is átsugárzott, és ezt a védett helyzetet Hegyi ki is használta. Előnyére vált továbbá, hogy immunis volt a helyi „neurózisokra”. Például könnyű lelkiismerettel javasolta a csongrádi előjáróknak, hogy mivel a szomszédos Szentes

40 *Csongrádi Lap*, 1895. október 6. V. évf. 41. szám, 3. old.

41 *Csongrádi Lap*, 1897. április 25. VII. évf. 17. szám, 3. old.

42 *Csongrádi Lap*, 1895. március 24. V. évf. 13. szám, 4. old.

43 *Tiszavidék*, 1893. június 18. IV. évf. 25. szám, 3. old.

44 *Csongrádi Közlöny*, 1896. szeptember 13. III. évf. 37. szám 4. oldal

45 *Csongrádi Közlöny*, 1896. április 12. III. évf. 15. szám, 3. old.

városa épp a villanyvilágítás bevezetésén dolgozik, Csongrád vásárolja meg féláron a szentesiek használt petróleumlámpáit. Javaslatra oly felháborító volt, hogy komolyan nem vehették, így figyelemre sem méltatták.

Hegyi plébánosnak egyrészt természetes igénye volt a tiszta, rendezett környezetre; másrészt a plébánia, a templom és a temető környéke, mint számára majdhogynem „szabad kezelésű” területek állapota híven demonstrálhatta, hogy a plébános milyen jó politikus: megmutathatta, hogy nem csak ígéretet, de a gyakorlatban is kész tervek megvalósítani. A templomkert az ő „mintaparkja”, a település üdítő szigete lett, mely legalább annyira szolgált politikai, mint közegészségügyi és esztétikai célokat.

IRODALOM

DUDÁS Lajos

1980 Csongrád központja a század első évtizedeiben (17 kép egy gyűjteményből). In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád Város történetéből 1980*. Csongrád Városi Tanács, Csongrád, 175–187.

1998 Adatok a római katolikus egyház 19. századi Csongrádi működéséről. In. GEORGIADES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 1998*. Csongrád, Oppidum Csongrád Alapítvány, 99–119.

2004 Közoktatás és közművelődés Csongrádon (1850–1914). In. GEORGIADES Ildikó szerk.: *Oppidum Csongrád 2004*. Csongrád, Oppidum Csongrád Alapítvány, 7–26.

GYÖNGYÖSSY Orsolya

2014 *Plébánia és társadalom. A római katolikus alsópapság és a laikus templomszolgák társadalmi szerepe Csongrádon a 19. század második felében*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 48; A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 16. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanács, Szeged.

LICSICSÁNYI István

2011 *Csongrád város kronológiája. Városunk múltja dióhéjban 895–1990*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád.

SEBESTYÉN István

1998 Forradalom és népesedés. In. SEBESTYÉN István – GEORGIADES Ildikó szerk.: *Oppidum Csongrád 1998*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 77–98.

SZÜCS Judit

2008 Ártéri és hullámtéri haszonvételek, gazdálkodás Csongrád határában. In. BÁRKÁNYI Ildikó szerk.: *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Néprajzi Tanulmányok – Studia Ethnographica 6*. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 83–106.

KÉZIRATOK

FÜZESI Péter

1960 *Csongrád város krónikája. adatok Csongrád város történetéhez.* Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Történeti Adattár 67–2008.

SZÁNTAI KISS Mihály

1972 *Emlékek.* Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Néprajzi Adattár 83–87.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Csongrádi Levéltár

Csongrád város 1865–1872-ig nagyközség tanácsának iratai (1802) 1849–1871 (1872) a/ Tanácsulési jegyzőkönyvek V.B.42. (MNL CsML CsL V. B. 42.)

V.B.71. Csongrád Város, 1880–1923-ig nagyközség képviselőtestületének iratai. A. Közgyűlési jegyzőkönyvek (MNL CsML CsL V.B. 71.)

Csongrád város, 1865–1872-ig nagyközség képviselőtestületének iratai 1849–1871. V.B.41. jegyzőkönyvek és iratok. (MNL CsML CsL V. B. 41.)

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár

Acta Parochiarum Csongrád – VPL APar. Cs.

Acta Privatorum Csongrád – VPL APriv.

Gyermekevédelmi intézkedések Csongrádon a 19–20. század fordulóján

Mozzsaikok a csongrádi kisgyermeknek mindennapjaiból

Magyarországon a 19. század első felében jelentek meg azok az alapvető szociális- és családsegítő funkciókat ellátó intézmények, melyek a hat éven alóli kisgyermeknek napközbeni felügyeletét vállalták fel. Az első óvodák és bölcsődék a nagyvárosok gyári munkásait és a szegénysorsú, nap-számos munkából élő népességet segítették ki.¹ Egészen az 1891. évi, kisdédóvról szóló törvény elfogadásáig (és még azután is hosszú évtizedekig) a 6 éven aluliak gondozását túlnyomórészt mégis a családok oldották meg.²

Az első gyermekevédelmi törvény elfogadását követően (1901 VIII. XXI. tc.) megindult a korszerű, polgári gyermekevédelmi rendszer kiépítése, megalakult az Országos Gyermekevédő Liga. A Liga célja – a rászoruló családok megsegítése mellett – annak tudatosítása volt, hogy a társadalom egésze érdekelt a gyermekek helyes gondozása, egészsége és képességeinek fejlesztése kérdésében. A gyermekek életkörülményeinek javítását a szervezet *közügyként* igyekezett meghatározni és tudatosítani.

Jelen írásomban egy vallásilag és és társadalmilag relative homogén, jellegzetes dél-alföldi agrártelepülés példáján mutatom be az országos gyermekevédelmi intézkedések lokális megvalósulási formáit, helyi jellegzetességeit és lehetőségeit, illetve a polgári szellemiségű gyermekevédelmi eszmék megjelenését és hatásait.

A gyermekek aránya a csongrádi társadalomban

Csongrádon a vizsgált időszakban túlnyomórészt kis- és középbirtokos földművelő parasztok, kubikosok, halászok és iparosok éltek. A többi magyar ajkú, jellegzetesen római katolikus településhez hasonlóan a születésszabályozás itt is igen alacsony szinten állt: évente átlagosan 1000–1100 gyermek jött világra, többségük parasztbábák kezei között. A gyerekek jelentős része a hatodik életév betöltése előtt elhalálozott. 1896-ban 623 halálesetet jelentettek be. Ennek több mint fele, 367 fő 0–5 esztendő kisgyermek volt.³ Nagyobb időbeli távlatban és szélesebb korszakban vizsgálva kérdést: 1891–1900 között 7539 halálesetből 4788 fő 15 év alatti volt; az összes, 10.054 születéshez viszonyítva ennyi (47,6%) a fiatalok halott.⁴ Mindezek mellett – főként a tanyai parasztcsaládok esetében – akár 3–6 gyermek is elérhette a felnőttkort. Amikor Kozma Gyula miniszteri biztos 1895-ben körbelátogatta a csongrádi tanyai iskolákat, a gyerekeket

1 CZIRJÁK 2008. 20.

2 Az egyik legjellemzőbb önszerveződő „intézmény” az ún. *zugóvoda* volt, ahol egy munkaképtelen, idős asszony felügyelt szívességből vagy némi jutataásért cserébe a rokon vagy szomszédságbeli gyermekekre.

3 *Csongrádi Lap*, 1897. január 10. VII. évf. 2. szám, 3. old.

4 Vö: SEBESTYÉN 1998. 87.; uő. 1998. 94. Az országos átlag sem mutatott kedvezőbb képet: 1902-ben meghalt az újszülöttek 12,61%-a, az egy éven aluliak 31,30%-a, az öt éven aluliak 48,24%-a és a hét éven aluliak 50,76%-a. A hét éven aluli elhaltaknak csak 54,2%-a részesült orvosi kezelésben. Vö. CZIRJÁK 2008. 22; MOHOS 2001. 437.

sorra kifaggatta: kinek hány testvére van? A gyerekek beszámolóí alapján „a miniszteri biztos úr a csongrádi nép egészséges vérére és bámulatos életképességére vont következtetést”.⁵ A vizsgált időszakban a születések száma évi 300–400 fővel haladta meg a halálozásokét.

A gyermekhaladóság okai

A vizsgált időszakban ritka volt az olyan család, ahol csecsemő vagy gyermekhalál ne történt volna. A főjegyző, a tanár és a patikus gyermeke is ugyanúgy áldozatul eshetett (és esett is) a különböző betegségeknek, mint a legszegényebb családok apróságai.⁶ A jelenség okai gyakran tragikusan egyszerűek voltak.

Az egy éven aluli gyermekeket főként gyomorbetegségek tizedelték. A nem megfelelően kezelt és (ártézi kút híján) folyó- vagy kútvízzel vegyített tehéntej, melyet a szoptatni nem tudó édesanyák adtak gyermekeiknek, gyakran végzetes gyomorgörcsöt, hasmenést, kiszáradást okozott. A légúti megbetegedések kifejlődését nem csak az elégtelen lakásviszonyok, de a település korabeli „sajátosságai” is sajnálatosan támogatták. Csatornázás hiányában az utcákon sokszor heteken keresztül bűzös víztócsák álltak, bennük libák, kacsák, malacok fürdöztek. A háztartási és bolti szemetet többen az utcára öntötték ki. A gátoldalon és a félreeső utcákon is „lépten-nyomon találunk összehalmozva rongyokat, drótozott rossz fazekat, főzőkanalat, megfőzött babot, kását stb. [találni] kiöntve.”⁷ Ehhez jön az árnyékszék hiánya vagy elégtelen mivolta, illetve a közvetlen utakon nyári időszakban állandósuló, fojtogató porfelhő. Nyilván nem alaptalan a helyi sajtó (némiképp túlzó) megállapítása, amikor azt írja: „Csongrádon mindenki köhög, rekedt, harákol, krákolg [...] Nagy itt az aratása a halálnak, nagy itt a halandóság.”⁸

Járványos betegségek idején a szülők ritkán, csak a legvégső esetben vettek igénybe orvosi segítséget. Jellemzően házi- illetve mágikus-babonás gyógymódokkal, különböző kuruzslókkal, füves- és javasasszonyokkal kúráltatták maguk és gyermekeik bajait. A vörheny (skarlát), roncsló toroklob (diftéria) és más, fertőző betegségek ellen ezek vajmi keveset értek. Jellemző továbbá, hogy a helyi járványügyi bizottság figyelmeztetéseit többen nem vették figyelembe, így azokhoz a vörös cédulával megjelölt házakhoz is eljártak szomszédolni, hol fertőző beteg feküdt.⁹

Ezt a fajta „nemtörődömséget” látszik alátámasztani az a számtalan híradás, mely felügyelet nélkül hagyott gyermekek haláláról számol be. Kúrba, folyóba, vödörbe fulladt; forgópisztolyal meglőtt; mérget ivott; forró levessel leforrázott; gyufával való játék közben megégett gyermekek tucatjairól értesülünk a korabeli újságok hasábjain. Az esetek közös jellemzője, hogy a szülők rosszabb ideig halló- látótávolságon kívül voltak gyermekeiktől, így későn észlelték a bajt. A gyermekek magukra hagyása a legtöbb esetben arról a fojtogató tehetetlenségről árulkodik, mely a munka elemi kényszere és a gyermek felügyeletének szükségessége közt feszült. A szegénysorsú szülők dolgukra igyekezve jobb esetben a nagyszülőkre bízhatták, rosszabb esetben az istállóba, kamrába vagy a lakóházba zárták gyermekeiket, esetleg „nagyobb” (5–6 éves)

5 *Csongrádi Közlöny*, 1895. május 19. II. évf. 20. szám, 3. old.

6 Csejtei Lajos csongrádi gyógyszerésznek 1891-ben egy két hónapos, 1897-ben négy éves gyermeke hunyt el. Vladár Sándor gyógyszerész gyermeke egy éves korában, 1895-ben halt meg. *Csongrádi Lap*, 1891. május 10. I. évf. 14. szám, 3. old.; *Csongrádi Lap*, 1895. augusztus 11. V. évf. 33. szám, 3. old.

7 Berti Gerő cikke a Csongrád című újságban. *Csongrád*, 1890. augusztus 17. I. évf. 31. szám, 3. old.

8 *Csongrádi Lap*, 1911. szeptember 17. XXI. évf. 37. szám, 1. old.

9 *Csongrádi Lap*, 1898. április 3. VIII. évf. 14. szám, 1. old.

testvéreik felügyeletére bízták őket.¹⁰ Emellett tucatjával voltak olyanok is, kiket a szülők nemtörődömsége reggeltől estig utcai csavargásra ítélt.¹¹

A csecsemők szándékos elpusztítása – egy-két rendkívüli kivételtől eltekintve – jellemzően a megesezt leányok bűne volt. A vizsgált időszakban a helyi sajtó évi 8–10 ilyen esetet idéz. A fel nem derített gyilkosságok arányáról elképzelésünk sincs. Az élve született, anyakönyvezett törvénytelen gyermekek aránya az összes születésen belül Csongrádon kb. 3,5% volt.¹²

1907-ben a gyermekhalandósági mutatókat elemezve a sajtó kérlelhetetlenül vonja felelőségre a Csongrád megyei szülőket: „Sehol a világon nincs oly nagy veszedelemnek kitéve a gyermek, mint Csongrád megyében: ahol az emberek becsülése, értéke a legcsekélyebb s a vagyon tisztelete a legnagyobb.”¹³ Az idézet második része arra, a korabeli liberális sajtóban „bevett” frázisra utal, miszerint a parasztcsaládok a megélhetést biztosító házi jószágok egészségét és életét többre becsülték, mint a kisgyermeküket: „az alsóbb néposztályok nagyon keveset törődnek gyermekeikkel. Egyik elpusztul, születik helyébe más.”¹⁴

Tény, hogy Csongrádon is – úgy mint a világ bármely pontján – megtaláljuk a gyermek szélsőséges leértékelődésének példáit: fél liter pálinkáért elcserélik,¹⁵ vándorcigányoknak adják.¹⁶ Ugyanitt nem mulaszthatjuk el felemlíteni a szülői szeretetnek azon jeleit, melyek tanúsítják, hogy a csongrádi szülők többsége őszintén ragaszkodott gyermekeihez. Lehetőségeikhez mérten küzdöttek egészségükért és szívükön viselték sorsukat.¹⁷ A Nagyboldogasszony-plébániatemplomban több hímzett vélum és egyéb, kézzel készített ajándék örzi elhunyt kisgyermekek emlékét. Vladár Sándor gyógyszerésznét fia elvesztése feletti gyásza indította arra, hogy két, hímzett oltárvánkost ajándékozzon a szentegyháznak.¹⁸ A Prágai Kis Jézuskát

10 [Tűz keletkezik, ha a szülő] „a templomba, piacra vagy mezőre megy s ahelyett, hogy gyermekét az óvodába vinné, a szobába zárja, vagy kint hagyja s játékszerűl gyújtót ad neki vagy azt nem rejti el kellően.” *Csongrádi Lap*, 1908. november 1. XVIII. évf. 44. szám, 3. old.

11 „Zóla legrémsegebb regényeiben előforduló alakok ezek a kik az éj beáltáig, egész napon az utcákon csavarnak és lármáznak [...] A főszolgabíróság szigorúan utasította a rendőrséget, hogy a csavargó gyerekeket fogja el, és a gondatlan szülők megbírságot állanak, mivel apró gyermekeiket csak azért hagyják bolyongani, hogy ne kellessék nekik gondjukat viselni. Legnépesebb a világtalan gyermekektől a „szentesi-körút,” a hol gyakran a gyermekek miatt nagy botrányok játszódnak le. *Tiszavidék*, 1895. augusztus 9. VI. évf. 32. szám, 2. old.

12 Az évi átlagos 1000 születéshez 30–40 törvénytelen gyermeket anyakönyveztek.

13 *Csongrádi Újság*, 1907. április 21. V. évf. 16. szám, 1–2. old.

14 *Csongrádi Lap*, 1898. április 3. VIII. évf. 14. szám, 1. old. [A parasztember] a malaca, vagy borjú egészségét nagyobb figyelemmel gondozza, mint a gyermekét, s ha egy kutya megrámad egy gyermeket, ígan nézi a kerítés mellől, hogy miként tépi le a gyermekről ruhát a kutya – de a világért sem kelne a gyermek védelmére. Hiszen az csak egy haszontalan gyermek, ez pedig egy hasznos házi állat! [...] ugy nő fel a gyermek, s úgy serdül ifjúvá, úgy fejlődik emberré, abban a tudatban, hogy az ember nem egyéb mint tartozéka a földnek. Mert a föld minden! Az ő bálványa, Istene, a földön lakó ember csak amolyan teremtmény, az csak úgy terem ezen a szép földön, mint a búza, kukorica.” *Csongrádi Lap*, 1905. október 15. XV. évf. 42. szám, 3. old.

15 *Csongrádi Újság*, 1904. június 26. II. évf. 26. szám, 3. old.

16 *Csongrádi Lap*, 1902. január 19. XII. évf. 3. szám, 2. old.

17 Egy paraszttasszony, mikor kislánya az udvari kútba esett (és onnan sikeresen kimenekítették) az ijedtségtől erős szívdobogásba esett, súlyosan megbetegedett. Több példa is van rá, hogy a háztartási balesetben elhunyt kisgyermek édesanyja bánatában öngyilkosságot követ el. *Csongrádi Lap*, 1902. május 17. XIII. évf. 20. szám, 3. old. *Csongrádi Lap*, 1910. július 17. XX. évf. 30. szám, 2. old.

18 *Tiszavidék*, 1893. augusztus 27. IV. évf. 35. szám, 4. old.

ábrázoló fogadalmi képet felirata szerint Máté János nagygazda és felesége készítette elhunyt kisleány, Béla emlékére 1900-ban.¹⁹

Mozaikok a csongrádi kisgyermekek mindennapi életéből

A 18–19. század fordulójáról ránk maradt egy különleges leírás, mely a bábaasszonyok teendőit és az újszülöttekkel való bánásmódot mutatja be a csongrádi plébános szemszögéből. A meg nem nevezett lelképítész (valószínűleg Kanyó András, 1781–1802 között csongrádi plébános) eredeti kézírata ugyan elkallódott, szöveghű közlését megtaláljuk a *Bába-Kalauz* című havilap 1898. november 1-jén megjelent számában. A nyilvánvalóan gyermekvédelmi céllal készült forrásból – az érzelmes közlésmód miatt – nehéz kibontani az általános gyakorlatot tükröző szüzsét. A leírás szerint a csongrádi újszülötteket az első fürdetés után, hogy „a pogány bőr is lejöjjön” vajjal kengették, majd szoros pólyába csavarták. Az csecsemők eleinte anyjuk mellett aludtak, később ringó bölcsőbe fektették őket. Hogy megnyugtassák, sűrűn szoptatták; ha ez nem használt, „mákszemeket” adtak nekik. A kisdedeket alig néhány napos korukban kereszteni vitték, a gyöngékedőket akár születésük után azonnal. A plébános megfigyelése szerint a keresztelezésre vitt csecsemők nagy része hanyagul, hiányosan volt felöltöztetve.

A csecsemőket többnyire egy éves korukig szoptatták, közben egyéb ételeket is kóstoltattak velük. Elsőbb azoknak a leveseknek, szaftos húsoknak a levéből kaptak, melyeket a gyermekágyasnak vittek a keresztszülők. Lisztből és tejből készült pépet, tejes kenyeret is kínáltak nekik. A jární nem tudó kisgyermeket az anyja cifra dunnába takarva hordozta.²⁰ A nagyobbacska, egy év körüli gyermekekre vonatkozóan Kanyó plébános azt írta, hogy a tehetősebb szülők nem engedték négykézláb mászni őket, „mert így karton ruhácskáját, cipőjét és strimpfljét [harisnya] elkeverné”²¹. Inkább ölkben hordozták őket, és csak későn tanultak meg jární.

Szegényebb sorsú családok gyermekei 3–4 éves korukig csupán egy hosszú inget viseltek. Később, a szobatisztaság elérésével inget és kis gatyát kaptak. A szülők helyzetétől függően ehhez társulhatott egy kisebb kalap vagy sapka, lajbi (mellény), ritkábban csizma.²²

A csongrádi plébános írása amellett, hogy átfogó képet rajzol a kisgyermekek gondozásának módjáról és életkörülményeiről, az első bizonyítéka azon szociális/társadalmi érzékenységre, mely valódi segítő szándékkal kívánja feltárni a magas gyermekhalandóság okait. A plébános gyakorlatias megfigyelései és tanácsai azonban a megszokás és a hagyományok emelte falakba ütköztek: „Sok anyának tanácsoltam, vegyen két vagy három rőf flanelt, s ebbe takargassa kisdédét dunna helyett, ha piszkos lesz, mossa ki. De hiába, szegénységet mutatott volna ez, s a tarka dunna szebben fest, a szokás pedig nagy úr, nem könnyű azt kivetni.”²³

A 18–19. század fordulóján rögzített állapotok száz esztendő leforgása alatt keveset változtak. A mákonyfőzet készítése a 20. század elején is élő gyakorlat volt.²⁴ Az anyatejet szükség

19 A nagygazda házaspár nevéhez kötődik többek között az egyik Piroska János festmény, egy szentségtartó-állvány és több búcsújáró kereszt beszerzése. Újra aranyoztatták a főoltárt, az orgona-alaphoz jelentős összeget járultak hozzá. Családi padjuk a templom bejáratától jobbra ma is látható. VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. július 22. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv, Máté János vallomása.

20 *Bába-Kalauz*, 1898. november 1. V. évf. 11. szám, 163. old.

21 *Bába-Kalauz*, 1898. november 1. V. évf. 11. szám, 164. old.

22 *Bába-Kalauz*, 1898. november 1. V. évf. 11. szám, 164. old.

23 *Bába-Kalauz*, 1898. november 1. V. évf. 11. szám, 163. old.

24 *Csongrádi Lap*, 1904. május 8. XIV. évf. 19. szám, 4. old.

esetén vízzel vegyített tehéntejjel helyettesítették. Sírós csecsemőknek cukros vízbe vagy tejbe áztatott, összerágott kenyérből vagy kétszersültből készült, vászonba csavart szopós zacskót (*cucdit*) adtak.²⁵ Máshol cukorral édesített, összetört mákhéjat kötöttek vékonyka kendőbe, ezt dugták a kisded szájába.²⁶

Télen a konyhában, nyáron a tornácon fűrosztották őket egy székre állított teknőben.²⁷ A nagyobbacska, 3–4 éves forma gyermekek testvéreikkel egy ágyban vagy a kemence kuckójában, esetleg a padkán aludtak. Téli estéken innen hallgatták a meséket a kacsalábon forgó aranyvállról, Tündér Ilonáról, a törpék és óriások országáról – nem ritkán a Tatár Péter-féle ponyvafüzetek lapjairól megelevenedve.²⁸ A gyerekek „vallási elképzelései” is hasonlóan meseszerűek, mítikusak voltak: mennydörgéskor az égben lakók zörögnek, a hold az Isten kocsija, stb.²⁹

A kisgyermek teljes joggal vettek részt a családot érintő nagy eseményeken, lakodalmakon, temetéseken. „Mint gyerek, sok temetésen részt vettem” – írja az 1890-ben született Szántai Kiss Mihály.³⁰ „Hat éves lehettem (1904), mikor öregapám meghalt [...] (unokatestvéremmel) bujkáltunk a koporsó alatt.”³¹ – meséli Szűcs Juditnak Antalné Oláh Julianna Csongrád-belsővárosi asszony. Egyedül a szülés, születés dolgaiból zárták ki őket a lehető legnagyobb szigorral. Egy alkalommal, amikor Szántai Kiss a kapujukban ácsorogva töltötte az időt, egy várandós fiatalasszony öelötte, az utcán esett össze. A vajúdo menyecske segítségére siető szomszédok keményen ráförmedtek a száját rátó legénykére, hogy „eredj be kisgyerek, ne nézz ide!”³²

A gyerekek megajándékozására csak jobb módú családokban, nagy ünnepek, vásár vagy búcsú alkalmával került sor. A módosabb csongrádi gazdák ilyenkor falovat, dobot, katonát, porcelánfejű hajas babát, kisbölcsőt és cukorkát vásároltak fiaiknak, leányaiknak. Dr. Borsos János orvos 1890 környékén kis piros pipát és kő építőszekrényt adott karácsonyra négyesztendős Imre fiának.³³ A szegény ember maga állította elő a játékokat; faragott lovakat, kis szekeret, rongy- vagy szőrlebdát, gumipuskát (csúzli) készített, verebet fogott. Dologtalanabb téli időszakban bonyolultabb játékokat, pl. *fűrészelő babát* is faragtak az édesapák, nagyapák.³⁴

A csongrádi gyermeket sajátosságát, egyben legközvetlenebb veszélyét a víz közelsége adta. A Tisza és a Holtágak (másképp dögvíz) környéke télen-nyáron odavonzotta a gyermekeket: az ártéri erdőkben primitív drótcspadával (ú.n. *tűrrel*) nyulat, fogolymadarakat fogtak,³⁵ a holtágakban tenyésző sulymot csemegézték, pusztá kézzel halásztak, vízimadarak tojását szedték, a

25 *Csongrádi Újság*, 1904. március 27. II. évf. 13. szám, 3. old.

26 DR. JÁNOSI 1983. 69.

27 *Tiszavidék*, 1897. július 25. VIII. évf. 30. szám, 3. old.

28 *Csongrádi Közlöny*, 1896. február 23. III. évf. 8. szám, 3. old. Sági Mihály tárcája.

29 *Bába-Kalauz*, 1898. november 1. V. évf. 11. szám, 164. old.

30 CsKK TLM NA 83-87. 3.

31 Szűcs 1986. 69.

32 TLM NA 83-87. 5.

33 DR. JÁNOSI 1983. 66.

34 BÁRKÁNYI 1992. 246–247. *Fűrészelő baba*: A kisebb emberalak testét, fejét és lábát egy fából kifaragták, előrenyújtott kezeit külön lécből készítették. A kezek közé kb. 1 méter hosszú fogazott lécs került, melynek aljára nehezéket raktak. Ha a babát az asztal szélére állították, előre-hátra ingott, de nem esett le.

35 Szűcs 1986. 71.

kubikgödrökben úsztak.³⁶ Bár a vizsgált időszakban a csongrádi gyerekek többsége sosem tanult meg úszni, Maszlag Jánost az 1880-as években eképpen taníttatta úszni az édesapja: „Kabakot kötött a derekamra, oszt' aort, ki a csónyikból. Kihajított a csónyikból, én kezdtem mint a kiskutya a kezemmel pocskolni. Mondja, hogy húzd a vizet a kezeddél mindig magad felé. Meg is tanultam. Később meg el is szöktem fürdeni, amiért többször ki is kaptam.”³⁷

A folyóparton és a tágas utcák öblösebb terein a nagyobbacska gyermekek *métáztak*, papírsárkányt eregettek.³⁸ Váry Gellért piarista pap, Meiszter János csongrádi patikus fia saját gyermekkorára, az 1840-es évekre visszaemlékezve írja: „[pajtásaimmal] majd az ól padlásán lakó, de kijáró galambjaimat nézegettük, majd kendőgyugócskát játszottunk, majd az eperfára mászva epreztünk, majd csoncsikáztunk, palyáztunk, gomboztunk, hintáztunk, lapdáztunk vagy sárkányoztunk.”³⁹ A tanyai gyerekek, ha alkalom adódott rá, az udvarban bújócskáztak, golyóztak a testvéreikkel és a szomszéd pajtásokkal. A legeltető kanászgyerekek is igyekeztek alkalmat találni a *komázásra*: míg a disznók elfeküdtek, *sülldöztek, kókáztak, csülldöztek* vagy gólyalábat készítettek. Ha magában volt a pásztorgyerek cserebogarak és pókok gyűjtésével, négylevelű lóhere keresésével, fű-sípocská készítésével szórakoztatta magát.⁴⁰ A libát őrző kislányok búzavirágból, pity-pangból ügyeskedtek ékszert maguknak. Az 1897-ben született Cseh Viktória kisleány korában homokból épített apró házat, kemencét, gátat, kerítést.⁴¹

Az énekes-táncos, kiszámoló játékokra főleg az iskolaudvarban, szünetben került sor. A *sántaiskolát, gombozást, opaszolást és a bikázást* is inkább itt játszották.⁴² A hideg idő beálltával a játéktér a lakóházba szorult vissza. A kisgyerekek a kemencepadkán vagy a földpadlóra terített pokrocon üldögélve játszadoztak.⁴³ Cirokból és ízikszárból kisebb lovakat, teheneket készítettek, nagyobb gyermekek (felnőtt segítségével) *ugráló jancsi*t fabrikáltak.⁴⁴ Leánykáknak a rongyokba bugyolált, vagy egyszerű, varrott ruhácskába bújtatott fa- vagy csutkababa dédelgetése volt a kedves mulatsága.⁴⁵

A gyermekek élete túlnyomórészt szabad, ellenőrizetlen, ugyanakkor több elemében túlrett, „felnöttes” volt. Tüzesetekről szóló híradásokból tudjuk, hogy ha alkalom adódott rá, az 5–7 éves gyermekek is cigarettáztak. Gyakran pénzre, golyóra vagy gombra „nyerészkedtek” (kártyáztak), flóbert puskával madarakra lövöldöztek.⁴⁶

36 „Itt nyöttünk fel a víz szélén. A Tisza vőt a mindenünk, ott voltunk boldogok, a Tiszán. Öt-ha éves koromba már átúsztam a Tiszát. Én kézzel tuttam nagyon halászni. Főleg a ponty. A fa alá húzódik, oszt' kézzel szettük kifelé. Lebuktunk, míg szusszal bírta az emberfija. Szusszal én is bírtam, hogy kettőt hármat meg bírtam fogni. Oszt' akkor felgyüttünk, oszt' kitettük a partra. Szákba raktuk. Vót, amikor egész nap oda vótunk. Abba az időbe, felsőgatyák vótak, bűgatyák vótak. A végit bekötöttük, becsavartuk, lebuktunk tettük a halat bele, oszt' úgy hoztuk fel. Összefoktunk öt-en-hatan. Egy gyerek nem ment sose. Megzavartuk a vizet, hajtottuk. Nem mély vízbe, csak kubikba lehetett.” Nagy Rókus közlése. Szűcs 1986. 67.

37 Szűcs 2005. 77.

38 DR. JÁNOSI 1983. 69.

39 VÁRY 1974 (1940) 214.

40 BÁRKÁNYI 1992. 241.

41 KESKENYÉ KOVÁCS – TÚRINÉ CSEH 1967. 13.

42 BÁRKÁNYI 1992. 240.

43 VÁRY 1974 (1904).

44 BÁRKÁNYI 1992. 241–242; 245. *Ugráló Jancsi*: két vékony lécre erősített, mozgatható kézzel és lábbal ellátott emberalak. Ha a léceket összeszorították, az „ugráló jancsi” bukfencet vetett.

45 BÁRKÁNYI 1992. 243.

46 *Csongrádi Lap*, 1908. május 3. XVIII. évf. 18. szám, 3. old.; *Csongrádi Lap*, 1892. november 27. II. évf. 48. szám, 3. old.

A 6-10 éves gyerekek jelentős része ritkán, vagy egyáltalán nem járt iskolába. A nagybacska gyermek ugyanis már be-be tudott kapcsolódni a szülők munkájába: vizet hordott a Tiszáról, az állatokat etette, söprögetett, az eke előtt a göröngyöket szedte. A tanyavilágban a gyerekek a libákat, disznókat őrizték.⁴⁷ Halászok gyermekei hálót, varsát és varsaszárnyat kötöttek.⁴⁸ Az 1883-ban született Maszlag János önéletírása a halász-gyermekek munkába nevelődésének szép példáit rögzíti: „A jó édesapám, mikor már 4-5 éves voltam, már akkor jóidővel elvitt a csónyikban. Én a csónyikban ott voltam, néztem, hogy fogja édesapám a halat. Volt jó idő, az édesapám a csónyik elejibe vizet hányt be és én abban pocskoltam. [...] A jó édesapám csinált gombostűből kis horgot, rákötötte egy darab cernára, kenyérbélit összenyomkodta és rátette a kis horogra [...] fogtam vele borda keszeget.”⁴⁹

Szegényebb szülők gyakran pásztornak, kisbéresnek, házi cselédnek szegődttették 6-8 éves gyermekeiket.⁵⁰ A kis cselédek viszontagságos életéről Túriné Cseh Viktória és Keskenyné Kovács Veron önéletírásában olvashatunk megkapó részletességgel.⁵¹ Az utcákon 6-7 évesek árulták a Friss Újságot,⁵² ilyesforma gyerekek jelentkeztek vadhajtonak, vagy külön fizetségért zsákszámbra gyűjtötték a kártevő rovarokat (hernyókat, cserebogarakat, galagonya pilléket). A Mátrai gyárból Csongrádra szállított téglá partra hordását is gyerekek végezték a víz fölött húzódó, vékony pallókon egyensúlyozva.

Valódi gondtalan élete a jobbmódú gazdálkodó, iparos vagy kereskedő családok gyermekeinek volt. Hogy mit is kellett a 19. században „elkényeztetett gyerek” alatt érteni, arról pontos képet rajzol Váry Gellért, későbbi piarista pap. Váry kisgyermekként, az 1840-50-es években jó barátságban volt az egyik népszerű csongrádi kocsmáros egyszülött fiával, aki, mint írja: „[...] kényén-kedvén nevelődött. Voltak neki galambjai az istállójuk padlásán; ünnepeken bársony kabátja, ha pedig nevenapja volt, a jó lelkű édes anyja szép süteményből meg gyümölcsből álló uzsonnát adott nekünk, az ő pajtásainak.”⁵³

Intézmények a gyermekek biztonságáért: az első óvodák, nyári menedékházak

Azokban a parasztcsaládokban, ahol a rokoni-nagyszülői segítségre nem lehetett számítani, a gyermekek (különösen a munkavégzésbe be nem vonható, 0-5 éves korosztály) felügyelete komoly gondokat okozott a szülőknek. Ez a helyzet hívta életre Csongrádon is az ú.n. *zugóvodákat*, hol rendszerint egy öregasszony ügyelt a környékbeli gyerekekre, míg szüleik a földeken dolgoztak. Módosabb családok nevelőnő (dajka) vagy pesztra segítségét vették igénybe (ahogy Meiszter János patikus is az 1840-es években)⁵⁴, de arra is akadt példa, hogy több család összefogásával egy kisebb helyiséget béreltek, és saját óvónőt fizettek. Ilyen fizetett gyermekfelügyelő volt a mai

47 BÁRKÁNYI 1992. 239.

48 SZÜCS 1986. 68.

49 SZÜCS 2005. 77.

50 *Csongrádi Lap*, 1892. augusztus 28. II. évf. 35. szám, 3. old.

51 KESKENYNÉ KOVÁCS – TÚRINÉ CSEH 1967.

52 *Csongrádi Újság*, 1904. szeptember 18. II. évf. 33. szám, 4. old.

53 VÁRY 1974 (1904). 142.

54 VÁRY 1974 (1904). 194.

Szentháromság tér egyik házában Blázsik Hermína, Blázsik Márton szolgabíró húga, kihez a község alorvosa, Dr. Borsos János is vitte kisfiát az 1880–90-es évek fordulóján.⁵⁵

Az első közeleti személyiség, aki javaslatot tett Csongrádon egy kisdedóvó intézet felállítására, Sohlya Antal főkantor volt. Bár az előjáróság 1861 áprilisában megszavazta, hogy a városháza udvarán lévő kamrában egy kisebb óvodát alakítsanak ki, a terv – pénzügyi okok miatt – végül nem valósult meg.⁵⁶ 1864–66 között ismét felmerült egy óvoda megalapításának az ötlete. Bizonyos, hogy Virter Lajos plébánossal az élen többen adakoztak a kisdedóvó céljára. Az óvodahelyiséget feltehetően a Központi Iskola (mai Nagyboldogasszony Általános Iskola) tanítói lakásában alakították ki.⁵⁷ 1880-ban ismét arról értesülünk, hogy Csongrádon egyetlen kisdedóvó intézmény sem működik, ezért a járási tanítókörzet egy kisdedóvó intézet vagy Fröbel kert felállítását szorgalmazza.⁵⁸

Az első magánóvodát az 1887-ben nyitotta meg Ehrlich Laura okleveles óvónő.⁵⁹ Ezt az óvodát – kihasználatlanság miatt – nem sokkal később Szentesre helyezték át. 1891-ben Kádár Henrik vármegyi főszámvevő unokája, Greskovics Henriette próbálkozott óvodaalapítással egy bérelt házban a mai Templom utcában.⁶⁰ Mivel ugyanebben az évben fogadták el a kisdedóvásról szóló (XV.) törvénycikket, Csongrádon is sürgetővé vált egy községi óvoda felállítása. Greskovics Henriette terve tehát feltétlenül aktuális volt, így hamarosan egy mindkét fél számára kedvező megállapodás született. A település évi 150 forint segélyt és az óvoda berendezését ajánlotta fel az óvónőnek, aki cserében néhány szegény gyermeket díjtalanul vett fel, és az intézményt államilag segélyeztet magán-kisdedóvónak ismerte el.⁶¹ Ahhoz viszont, hogy a község által támasztott igényeket ki lehessen elégíteni, egy legalább negyven férőhelyes, új óvodahelyiségre is szükség volt. Erre a célra az akkori granáriummal (mai járási hivatallal) szemben lévő, Horcsik-féle tanítói lakot szemelte ki az Iskolaszék. Horcsik Péter tanító némi kártalanítás fejében kiköltözött az épületből, így a település egyetlen óvodája 1892-ben a Magtár (mai Justh Gyula) utcába került.⁶²

1891-ben az Iskolaszék összeírtatta a településen élő, 3–6 éves gyerekeket. Kiknek szülei nem tudták igazolni, hogy állandó gondozást és felügyeletet tudnak biztosítani számukra, azoknak felvételét az óvodába kiemelten ajánlották.⁶³ Ha a szülők ezek után nem vitték gyermekeiket az intézménybe, pénzbürságra kötelezhették őket. A bevételt a kisdedóvó vagy a nyári menedékházak fenntartására fordították.⁶⁴ A gyermekfelügyelet havi díja 50 krajcár volt.

A Magtár utcai óvoda megnyitásával egy időben az Iskolaszék (a 613/1892 számú megyei közigazgatási határozatra hivatkozva) egy másik, kizárólag községi fenntartású óvoda felállítását

55 DR. JÁNOSI 1983. 66.

56 MNL CsML CsL Képviselőtestületi iratok, 1861. április 15. 447. sz. határozat

57 HAJDÚ (kézirat) 2010. 6.

58 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1880. évi 227. sz. határozat.

59 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1887. évi 23. sz. határozat.

60 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1891. évi 1825. sz. határozat.

61 Greskovics Henriette az óvodát elsőként a Templom utcai Henczel-féle házban nyitotta meg, összesen 20 kisgyermekre felügyelt. A község támogatása nélkülözhetetlen volt számára, hiszen lakbért, fűtést és cselédtartást is fizetnie kellett. Játékokat, ruhafogasokat, kisebb székeket és két szalmazsákot valamint kisebb asztalokat, karosszékeket kért az Iskolaszéktől. MNL CsML CsL Képviselőtestületi iratok, 231/1891. sz. végzés.

62 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1892. évi 175. sz. határozat.

63 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 921/1891. sz. határozat.

64 HAJDÚ (kézirat) 2010. 8.

is sürgette.⁶⁵ A község mindehhez – anyagi okokra hivatkozva – nem járult hozzá, a vonatkozó határozatot a képviselőtestület megfellebbezte.⁶⁶

1893 év elején azt olvassuk a helyi sajtóban, hogy a régen várt óvodában alig lézengenek gyerekek. A *Csongrádi Lap* cikkírója lelkesen bízta a szülőket az óvoda igénybevételére, mondván: a gyermekek „ott nem csak felügyeletben és gondozásban, de nevelésben és oktatásban is részesülnének”.⁶⁷ Bár télen valóban kevesen vették igénybe az óvodai ellátást, aratási időszakban az óvónő nem ritkán félszáz gyermekre felügyelt.⁶⁸ Ennek ellenére Greskovics Heriette hamarosan lemondott tisztségéről. Indoklásában az óvoda fenntartásának nehézségeire, a túl sok zugóvodára panaszkodott.⁶⁹ Az új, községileg segélyezett magánóvónő 1893. decemberétől az izraelita vallású Farkas Anna lett, aki Nagyváradról költözött Csongrádra.⁷⁰ Az óvoda magánjellege alig két hónap elteltével megszűnt, fenntartását a község teljes egészében átvállalta: a gyermekgondozási díjat eltörölték, az óvónőnek évi 400 forintos fizetést állapítottak meg.⁷¹

1893. év közepére – a megyei közigazgatási bizottság nyomására – elkerülhetetlenné vált egy második óvoda megnyitása. Az állásra a már kellő tapasztalattal rendelkező özv. Sztraka Istvánné Gullay Júlia okleveles óvónőt választották meg.⁷² A közel száz kisgyermek befogadására alkalmas épületet Heringer Sándortól bérelte a község.⁷³

Hogy az intézkedések nem voltak hiábavalóak, azt az óvodába beíratottak száma igazolja, mely különösen a nyári munkák idején ugrásszerűen megnövekedett. 1894-ben volt, hogy 228 gyerek járt Csongrád két óvodájába, a két óvónőhöz. Gullay Julianna már 92 gyerekre felügyelt, amikor a községtől egy kisegítő dajka kinevezését kérte.⁷⁴ 1894 év elején ugyan a község egy harmadik óvoda tervezetét is elfogadta,⁷⁵ megvalósítása még váratott magára. 1895-ben a két csongrádi óvodába 130–130 gyermek járt. Az óvónők jelezték az Iskolaszék felé, hogy több szülő is beíratná gyermekét, de hely és kapacitás hiányában kénytelenek őket visszautasítani.⁷⁶

1895-ben a községi elszámolásokban három óvodát említenek, köztük az ún. Félegyház utcai (mai Széchenyi úti) óvodát, melyet Farkas Anna (korábban a Magtár-utcai intézmény óvónője) vezetett.⁷⁷ Ugyanakkor 1898-ban azt olvassuk az Iskolaszéki jegyzőkönyvekben, hogy a Vallási és Közoktatásügyi Minisztérium felszólítja a települést a korábban vállalt harmadik óvoda megnyitására.⁷⁸ A Félegyház utcai óvoda feltehetően rövid ideig, afféle átmeneti megoldásként működhetett.

65 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1892. évi 176. sz. határozat.

66 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1892. évi 29. sz. határozat.

67 *Csongrádi Lap*, 1893. február 12. III. évf. 7. szám, 3. old.

68 *Csongrádi Lap*, 1893. július 16. III. évf. 29. szám, 1. old.

69 HAJDÚ (kézirat) 2010. 11. 4

70 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1893. évi 34. sz. határozat. *Tiszavidék*, 1893. november 23. IV. évf. 48. szám, 3. old.

71 A 10/1894. számú közgyűlési határozatra hivatkozik: MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1894. 81. sz. határozat.

72 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1893. évi 33. sz. határozat.

73 1893. évi 3763. számú községi közgyűlési határozatra hivatkozik: MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1894. évi 80. sz. határozat.

74 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1894. évi 82. sz. határozat.

75 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1894. évi 83. sz. határozat.

76 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1895. évi 135. sz. határozat, III. és V. számú mellékletek.

77 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1895. évi 10. sz. határozat melléklete.

78 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1898. évi 80. sz. határozat.

1898-ban a csongrádi óvodákat államosították.⁷⁹ Farkas Annát már Breitbárt (Berényi) Lipótnéként említik, mellette (később Gullay Julianna mellett) Hubert Matild gyakornokoskodott.⁸⁰ 1899-ben a folyamatos kimerültségtől szenvedő, sokat betegeskedő Gullay Julianna elhalálozott, helyére Váradi Erzsébetet nevezték ki.⁸¹

1900-ban Hubert Matild okleveles óvónő saját, Üri (ma József Attila) utcai házában nyitott magánóvodát. A magánóvoda tervét a képviselőtestület messzeszemenően támogatta, hisz a meglévő két óvoda az ezer csongrádi óvodaköteles gyermeknek csupán töredékét tudta befogadni.⁸² A havidíj gyermekenként egy korona volt. Hubert hirdetése szerint óvodájának berendezése a legérzékenyebb igényeket is kielégítette.⁸³ A magánóvoda látogatottsága kezdetben rendkívül alacsony volt. Korabeli híresztelések szerint Hubert Matild azért zárta be télen két hónapra az intézményt, mert kellő bevétel híján az épület fűtését nem tudta biztosítani.

A csongrádi sajtó még 1902-ban is arról panaszkodik, hogy a két csongrádi óvoda az év nagy részében (téli időszakban!) zárva van, oly kevesen veszik igénybe. Ekkoriban olvassunk arról először, hogy a Magtár-utcai óvoda épülete elhanyagolt, környéke bűzös és egészségtelen.⁸⁴

Miután a képviselőtestület kézhez vette a vármegyei királyi tanfelügyelő azon átiratát, melyben négy új óvoda felállítására kötelezi Csongrádot, a község 1905-ben óvoda céljára megvásárolta Bodor István Szarvas (ma Gr. Andrássy Gyula) utca 37. számú háztelkét.⁸⁵ Az új óvoda építését nem pusztán törvényi kötelezettségek sürgették. A Magtár utcai óvoda környéke köztisztasági és közegészségügyi szempontból ugyanis időközben elfogadhatatlanná vált: „[...] szemben az óvodával egy óriási halmaz szemét-trágya domb, az óvoda háta mégett pedig sorban kisebb nagyobb szemét és trágya dombok, döglött macskák hullái és a zöld pocsolya dögletes levegőjéből milliárdjai a legveszedelmesebb bacilusok fenyegetik az alant járó a földszintétől nem elég magasan járó ártatlan gyermekek életét, akik egymás után dőlnek ágyba ezen a vidéken, a mely valósággal átok gyanánt pusztítja ez a gyermekeket apáik tudatlanságáért, akik nem tudják belátni, hogy ezek a szemét dombok – és főleg a Deák és Schwarcz ház közt elterülő ördög árok, ez a rettenetes bűzfészek – állandó veszedelemben tartja az óvodát.”⁸⁶ A folyamatos szellőztetés érdekében az óvónő fél órás váltással terelte a gyerekeket egyik szobából a másikba, ám az átható bűz ellen ez mit sem használt.⁸⁷ Ugyanebben az évben Váradi Erzsébet óvónő vérszegénység és idegkimerülés miatt három havi szabadságra ment.⁸⁸

A Szarvas utcai, új óvoda 1906-ban készült el. Ez volt az első, kimondottan óvoda céljára tervezett épület a településen, tágas, világos helyiségekkel.⁸⁹ A magtár mögötti intézményt időközben a vármegyei, a járási és községi főorvosok vizsgálatnak vetették alá, melynek eredményeként az előljárásság némileg kitaroztatta a „korhadt gerendázatú, rozoga bódét”.⁹⁰

79 *Csongrádi Lap*, 1898. március 13. VIII. évf. 11. szám, 5. old.

80 HAJDÚ (kézirat) 2010. 14.

81 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1899. évi 10. sz. határozat.

82 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1900. évi 104. sz. határozat.

83 *Csongrádi Lap*, 1900. június 10. X. évf. 24. szám, 3. old.

84 *Csongrádi Lap*, 1902. június 22. XII. évf. 25. szám, 1. old.

85 *Csongrádi Újság*, 1905. március 19. III. évf. 12. szám, 3. old.

86 *Csongrádi Lap*, 1905. augusztus 6. XV. évf. 32. szám, 3. old.

87 *Csongrádi Lap*, 1905. október 8. XV. évf. 41. szám, 2. old.

88 HAJDÚ (kézirat) 2010. 16.

89 *Csongrádi Lap*, 1906. május 20. XVI. évf. 20. szám, 3. old.

90 *Csongrádi Lap*, 1906. június 14. XVI. évf. 24. szám, 3. old.

1908-ban már arról értesülünk, hogy a Kossuth Ferenc (mai Fő) utca 26. szám alatt is működik egy óvoda, Breitbárt (Berényi) Lipótné Farkas Anna vezetésével. Ugyanebben az évben született határozat három új óvoda: egy herkevárosi, egy Magtár utcai és egy piroskavárosi megépítéséről. Hubert Matild Úri utcai óvónőt Oroszvárra (mai Szlovákia) neveztek ki állami óvónőnek, így a magán kisdedóvó végleg bezárta kapuit.⁹¹

Az évtizedek óta problémás, rossz állapotú Magtár utcai óvodát 1910-ban a „Kókai-féle lakásba” helyezték, az épületet az előjáróság más célokra értékesítette. A kérdés azonban így sem oldódott meg, hisz az időközben hetven főre duzzadt óvodai csoportot nagyon szűkösen tudták itt elhelyezni.⁹² Az első világháború kitöréséig a megígért, új óvodaépületek nem készültek el.

Bár a vizsgált időszakban a csongrádi óvodák csupán az érintett gyerekek töredékét tudták befogadni, mégis fontos lépések történtek a orthoni gyermekbalesetek visszaszorítása érdekében. Ugyanezen okból, a kisdedek felügyeletének biztosítása érdekében szorgalmazta az 1891. évi XV. törvénycikk a nyári menedékházak felállítását. Az ötletet a helyi liberális sajtó is támogatta, mondván: „városunkban, hol a szegényebb néposztály az aratási idő alatt teljesen magára kénytelen hagyni gyermekeit, a nyári menedék helyek föllállítása nélkülözhetetlenné válik.”⁹³

A királyi tanfelügyelő 1892-ben két községi óvoda felállítására, vagy egy magánóvoda mellett megfelelő számú nyári menedékház felállítására kötelezte Csongrádot.⁹⁴ A település ez utóbbi megoldás mellett döntött. 1892-ben a csongrádi központi, belvárosi, kültéri és Síp utcai iskoláknál tervezett menedékházakat az időközben kitört difteritisz járvány miatt végül nem nyitották meg.⁹⁵ 1894-ben a település játékokat vásárolt a menedékházakba, a felügyelőnők kisegítésére dajkákat alkalmaztak.⁹⁶ A négy menedékházban hajnali négytől este kilenc óráig ügyeltek a járni és beszélni már tudó kicsinyekre. A gyerekek ételmezéséről a szülőknek kellett gondoskodniuk.⁹⁷ Bár az Iskolaszék törekedett rá, hogy a menedékházakat – melyeket később Napközi Otthonoknak is neveztek – minden évben felállítsák, ez nem mindig valósult meg.⁹⁸

A fentiekhez hasonló intézkedésnek tekinthetjük az időszakosan elrendelt, fokozott rendőri jelenlétet a Tiszánál, az úszni nem tudó kisgyerekek java része ugyanis felügyelet nélkül játszadozott a folyóparton és a kubikgödörökben. A helyi sajtó örömmel állapította meg, hogy „a Tiszaparton állandóan rendőrök czirkálnak és az ott fürdő vagy ólálkodó gyermekeket elkergetik.”⁹⁹ Hegyi Antal csongrádi plébános mindezen intézkedések kiszélesítésére javasolta az ingyenes nyilvános fürdők felállítását, valamint mentőcsónak és mentőfelszerelés elhelyezését a merítőknél.¹⁰⁰ Mindezeket kiegészítve Sággy Mihály és Blázsik Mihály tanítók szünidei úszótanfolyamokat szerveztek, gyermekek és felnőttek részére egyaránt.¹⁰¹

91 *Csongrádi Újság*, 1908. október 18. VI. évf. 42. szám, 3. old.

92 *Csongrádi Lap*, 1911. április 2. XXI. évf. 14. szám, 2. old.

93 *Csongrádi Lap*, 1895. július 5. V. évf. 27. szám, 3. old.

94 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1892. évi 125. sz. határozat.

95 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1892. 178. sz. határozat. *Csongrádi Lap*, 1892. április 10. II. évf. 15. szám, 3. old.

96 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1894. évi 183. sz. határozat.

97 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1894. évi 183. sz. határozat melléklete. *Csongrádi Közlöny*, 1894. július 22. I. évf. 19. szám, 3. old.

98 *Csongrádi Lap*, 1895. július 5. V. évf. 27. szám, 3. old.

99 *Tiszavidék*, 1890. június 15. I. évf. 16. szám, 4. old.

100 *Csongrádi Közlöny*, 1896. augusztus 2. III. évf. 31. szám, 3. old.

101 *Csongrádi Lap*, 1895. július 14. V. évf. 29. szám, 3. old.

Küzdelem a gyermekbetegségek ellen: a szülők felvilágosítása

Az értelmetlen halálesetek megelőzése mellett a gyermekhalandóság csökkentése és a betegségek megelőzése érdekében is határozott lépésekre volt szükség. „Magyarországon 1000 kis gyermek közül 480 hal el; tehát a szülötteknek majdnem fele, A mennyire én ismerem a viszonyokat, a baj okát arra vezetem vissza, hogy a szegény osztály nem táplálja, nem gondozhatja kellőleg kis gyermekét. Az anya szülése után csakhamar lát dolga után, hogy kenyerét megszerezhesse. A csecsemő gondozásban nem részesül, elcsenevész és rövid idő múlva meghal.”¹⁰² - írja Báró Edelsheim Gyulay Lipót, a Gyermekvédő Liga elnöke, kinek idézett cikkét Csongrádon is leközölték.

A helyi liberális sajtóban a 19–20. század fordulóján „gyermekvédelem” címszó alatt felvilágosító, gyakorlati tanácsokat adó írások jelentek meg, főként a csecsemők gondozásához kapcsolódóan: így a tej helyes elkészítéséről, a szoptatásról, a megfelelő étkezés, viselet és a szellőztetés fontosságáról. Nagyobb gyerekekre vonatkozóan főleg a dadogás kezelése és a köhögés témakörében találunk népszerű iránymutatásokat.¹⁰³ A vármegyei alispán rendeletére a gyermekbetegségek felismerésére és az ellenük való védekezésre a helyi orvosok oktató előadásokat szerveztek.¹⁰⁴ Azokat a szülőket, kik súlyosan beteg gyermekeikhez nem hívtak orvost, pénzbüntetésre ítélték. Ugyanez a rendelkezés vonatkozott a védőoltás elmulasztására.¹⁰⁵

A szegény gyermekek megsegítése

Elsőként egyházi forrásban, a 18–19. század fordulóján élt csongrádi plébános írásában lelni nyomát annak a fajta társadalmi érzékenységnek, mely képes „meglátni” és szánakozni a szegény sorsú gyermekeken: „Láttam több ízben olyan gyerekeket, kik egy sipkába s egy ingbe, kis öklüket hónuk alá téve, egész halotti prédikációk alatt meztelb állottak a jégen. Némelyik magára vevén apja lajblijét, leült a ház végibe, s onnan nézte a világot.”¹⁰⁶

Az általunk vizsgált időszakban, a 19–20. század fordulóján elsősorban kulturális- és szórakoztató rendezvények szolgálták a szegény családok gyermekeinek megfelelő ruhával való ellátásának célját. Az őszi bálak bevételeit számos esetben ruhák beszerzésére fordították. Az általános iskolák nagyobbacska növendékei időnként hasonló céllal tartottak jótékonyági színielőadásokat a Népkert nyári arénájában.¹⁰⁷ 1902-ben Blázsik Mihály elemi iskolai tanító mozgalmat indított a tanyáról bejáró iskolás gyerekek meleg étkeztetésének biztosításáért. A közadakozásból megvalósult ingyenkonyha a 20. század első évtizedeiben állandó intézménnyé nőtte ki magát.

Családoknál elhelyezett, „kitelepített gyermekek”

1904-ben Dr. Turcsányi Imre, a szegedi Állami Gyermekmenhely igazgató-főorvosa Csongrádra látogatott abból a célból, hogy Dékány Béla helyi főorvossal egyeztetve egy „gyermek-kitelepítési

102 *Csongrádi Lap*, 1891. augusztus 23. I. évf. 2. szám, 2. old.

103 *Csongrád*, 1890 április 6. I. évf. 12. szám, 3. old.

104 *Csongrádi Újság*, 1912. december 22. X. évf. 51. szám, 2. old.

105 *Csongrád*, 1890. szeptember 28. I. évf. 37. szám, 4. old.

106 *Bába-Kalauz*, 1898. november 1. V. évf. 11. szám, 163. old.

107 *Csongrádi Lap*, 1893. július 16. III. évf. 29. szám, 3. old.

intézmény” felállításáról tárgyaljanak.¹⁰⁸ Csongrádon már korábban is volt példa arra, hogy árva gyermekeket családoknál helyezzenek el. 1876-ban például 11 Trencsén megyei szlovák árvát helyeztek el, főleg nagygazdák mellett béresnek, házi segítőnek.¹⁰⁹

A 20. század elején 500 gyermeket terveztek csongrádi családokhoz költöztetni. Az erre vállalkozó házaspárok minden gondozásba vett csecsemő illetve sérült gyermek után házi textíliákat, ruhaneműket kaptak,¹¹⁰ illetve havi 10 korona ellátási díjat. A településen telep-orvos is működött, aki be nem jelentett ellenőrzésekkel tartotta felügyelete alatt az árvákat befogadó családokat. Ez a rendszer helyi Gyermekvédő Bizottság alakítását is megkövetelte, melynek tagjai egyrészt a település befolyásos vezetői illetve 24 választott tag voltak. Az első felhívás után 60 csongrádi család jelezte, hogy magukhoz vennének gyermekeket.¹¹¹ A csongrádi gyermekvédő telepbizottság a kitelepített gyerekeket kerületekbe osztotta.¹¹² 1910-ben Boda Rózsika okleveles óvónőt neveztek ki a csongrádi telepek felügyelőjévé.¹¹³

Forrásaink alapján nem egyértelmű, hogy az 1906-ban megalakult *Gyermekvédő Egyesület* azonos volt-e a *Gyermekvédő Ligával* /*Bizottsággal*. Előbbiről feltételezhető, hogy célja a csongrádi, „veszendőnek indult szerencsétlen gyermekek megmentése”¹¹⁴ volt. Vagyis a helyi, nehéz sorsú, elhanyagolt gyerekek felkutatását és támogatását végezheték. Az ezzel szinte azonos időben megalakult Gyermekvédő Liga pedig kimondottan az árvaházi gyermekek sorsát felügyelhetette.

1907-ben a Gyermekvédő Egyesület kezdeményezésére április 2–3-án, gyermeknap alkalmából több Fő utcai kereskedő aznapi jövedelmének egy részét az elhagyott gyermekek megsegítésére fordította.¹¹⁵ A kezdeményezést a következő években is folytatták.

Gyermeknapok, gyermekünnepek

A gyermekkor és a gyermekek „felértékelődésének” jeleiként is értékelhetjük azokat a 19–20. század fordulóján egyre sűrűsödő alkalmakat, eseményeket, melyek célja a gyermekek szórakoztatása volt.

Elsőként az óvodák és nyári menedékhelyek szerveztek kisebb karácsonyi ünnepséget¹¹⁶ illetve gyermekünnepélyt a Népkertben.¹¹⁷ 1903-ban „az apró kis emberi lények d. u. 3 órakeresés mellett indultak a [magán]óvoda helyiségéből” a Népkerti majálisra.¹¹⁸ A polgári leány- és fiúiskolák növendékei hagyományosan a Györfösben vagy a Tiszai vashídnál tartották majálisukat. A diákok zeneszó mellett, zászlókkal vonultak ki a majális helyszínére a tanítók vezetése

108 *Csongrádi Újság*, 1904. október 2. II. évf. 40. szám, 3. old.

109 NPI, Történeti dokumentumok, 1876. május 19.

110 Csecsemők részére egy hosszú vánkös, három hosszú vánköshuzat, hat darab ing, három kabát, két flanel, két angol vászon és tizenkét pelenka járt. Aki sérült gyermeket fogadott be, kapott az intézettől alsó-és felső ruházatot, lábbelit, fejre valót. *Csongrádi Újság*, 1904. II. évf. október 16. II. évf. 42. szám, 3. old.

111 Csecsemők részére egy hosszú vánkös, három hosszú vánköshuzat, hat darab ing, három kabát, két flanel, két angol vászon és tizenkét pelenka járt. Aki sérült gyermeket fogadott be, kapott az intézettől alsó-és felső ruházatot, lábbelit, fejre valót. *Csongrádi Újság*, 1904. II. évf. október 16. II. évf. 42. szám, 3. old.

112 *Csongrádi Újság*, 1907. augusztus 25. V. évf. 34. szám, 3. old.

113 *Csongrádi Lap*, 1910. június 5. XX. évf. 24. szám, 2. old.

114 *Csongrádi Újság*, 1907. március 31. V. évf. 13. szám, 3. old.

115 *Csongrádi Újság*, 1907. március 31. V. évf. 13. szám, 3. old.

116 *Csongrádi Lap*, 1899. december 3. IX. évf. 49. szám, 3. old.

117 *Csongrádi Lap*, 1899. augusztus 27. IX. évf. 35. szám, 3. old.

118 *Csongrádi Lap*, 1903. május 17. XIII. évf. 20. szám, 3. old.

mellett. Az ártérben felállított sátor mellett bográcsokban főtt a paprikást az 1200 gyermek és tanítóik részére. A délutánt különféle játékokkal, labdázással töltötték. A bevételt rendszerint gyermekvédelmi célokra fordították.¹¹⁹ Ugyanebben az időszakban adták az első, kimondottan gyermekszínházi darabokat az elemi és polgári iskolai növendékek számára. Géczy István: *A Gyimes vadvirágai* című darabjának megtekintése után a *Csongrádi Lap* elégedetten állapította meg: „nem maradtunk el Budapeستől, mert a mi gyermekeink is színházaznak.”¹²⁰ 1911-ben a helyi Vöröskeresztes Egylet is rendezett „gyermek cabaret ünnepélyt”, melyen kisgyermekek, énekeltek, táncoltak, mondókáztak. Ekkoriban merül fel annak az igénye, hogy Csongrádon egy arra alkalmas, árnyékos játszóteret létesítsenek.¹²¹

Az első gyermekvédelmi intézkedésekről Csongrádon

Csongrádon az első intézmény, melynek „volt szeme” a gyermekek helyzetének felismerésére, a római katolikus egyház volt. A feltehetően Kanyó András plébánosnak tulajdonítható leírás nagyfokú szociális érzékről és a valódi segítségnyújtás szándékáról tanúskodik. Őt követi a 19. század közepén Virter Lajos plébános, ki a kiseddóví intézet felállítására nagyobb összeget adományozott. Aki az óvoda ötletét elsőként a képviselőtestület elé vitte, Sóhlya Antal főkántor volt. A 19. század első felében úgy tűnik, hogy az első alkalom, amikor az állam ténylegesen vizsgálódott a gyermekek sorsa, hogyléte avagy megléte után, az a sorköteles katonák bevonulásának esedékes éve volt.

A 19–20. század fordulóján már számos állami gyermekvédelmi rendelettel találkozunk. A csongrádi előjáróság összességében azokat a központi gyermekvédelmi intézkedéseket fogantatosította a maga joghatósági körein belül, melyeket az országgyűlés törvények formájában rögzített. Bár a gyermekvédelem történetén belül nagy hatást és formáló erőt kell tulajdonítanunk annak az 1891. évben elfogadott, XV. számú törvénycikknek, mely a kiseddóví intézetek felállításáról és a nyári menedékházakról intézkedett.

Az állam által deklarált intézkedések elsősorban preventív jellegűek voltak. A községi orvosok például „népies” felvilágosító előadásokat tartottak a gyermekbetegségek megelőzéséről, a csecsemőgondozásról, a máktea káros hatásairól.¹²² Hasonló témákban a helyi sajtó is bőségesen közölt felvilágosító cikkeket. Ugyanebben az időszakban egyre több termék és hirdetés célozza meg a „felelős szülőket”.¹²³

A gondatlan szülőket az 1890-es években állami és községi rendeletek sorával büntették. Aki súlyosan beteg gyermekéhez nem hívott orvost, és a gyermek elhalálozott, a szülőket pénzbüntetéssel sújtották. Ugyanez vonatkozott az oltás kötelemének elmulasztására. Ha a gyermeket komoly háztartási baleset érte, a szülők hatósági kivizsgálás és felelősségrevonás elé néztek. Ha a baleset a gyermek halálával végződött, a szülőket a szegedi királyi járásbíróóság elé idézték, ahol leröltendő fogházbüntetést szabtak ki rájuk.

119 *Csongrádi Lap*, 1906. május 20. XVI. évf. 20. szám, 3. old.

120 *Csongrádi Lap*, 1899. június 4. IX. évf. 23. szám, 3. old.

121 *Csongrádi Lap*, 1902. május 3. XIII. évf. 18. szám, 3. old.

122 *Csongrádi Lap*, 1904. május 8. XIV. évf. 19. szám, 4. old.

123 *Csongrádi Újság*, 1911. június 4. IX. évf. 23. szám, 3. old.

A szülő-gyermek kapcsolat milyenségét felügyelni igyekvő rendelkezések mögött egy újfajta, gyermekközpontú humanizmus eszméje húzódott. „A gyermek – fiú vagy leány – nem csupán szülőié, mert a társadalom is tart hozzá jogot; azon társadalom, melynek kötelékében hivatva van, hogy majdan a becsületes, szorgalmas és munkás élettel az általános művelődést és vagyoni haladást előmozdítsa. Azért tehát, mert a gyermek a társadalomé is, a szülők kötelessége, hogy a gyermeket, már zsenge korában megfelelő társadalmi körbe vezessék, hogy az egyoldalúságban ne növekedjék.” Olvassuk a *Csongrádi Lapban* 1891-ben.¹²⁴ A gyermek ebben az eszmerendszerben nem csak a család, de a társadalom tulajdona: védelmünk nem pusztán magán, de közérdek. Amikor a Tisza-parti járőrözést propagálja a helyi sajtó, nem mulasztja el nyomatékosítani: „mert az emberélet végtére is drága s a társadalom ellen vétkeznek, kik azt közönyösségüknél fogva pusztulni engedik.”¹²⁵ Az anyák tehát, amikor gyermekeik épségét és egészségét óvják, a hazának tesznek szolgálatot: a hazának, mely a gyermekek védelmével nem irgalmasságot gyakorol, hanem a kötelességét teljesíti.¹²⁶

IRODALOM

BÁRKÁNYI Ildikó

1986 Iskolás korú gyermekek csoportos játéakai Csongrádon. In. JUHÁSZ Antal szerk.: *Műzeumi Kutatások Csongrád Megyében 1986*. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 187–194.

1992 Gyermekjátékok Csongrád tanyavilágában az 1910-1930-as években. In. JUHÁSZ Antal szerk.: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 1989–90/1. 239–262.

1996 Gyermekviselet Csongrádon az 1930-as években. In. KORKES Zsuzsa szerk.: *Viselet és történelem. Viselet és jel*. Aszód, 107–115.

1997 Gyerekek és fiatalok öltözködése Csongrádon az 1930-as években. In.: GEORGIADES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 1997*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 73–86.

CZIRJÁK Artila

2008 *A gyermekvédelem története. Az 1997. évi gyermekvédelmi törvény megszületéséhez vezető út*. www.rubeus.hu

GYÖNGYÖSSY Orsolya

2013 „Bába’ Mesternék” Csongrádon a 18–19. században. In. GEORGIADES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 2013*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 125–136.

DR. JÁNOSI Monika

1983 Egy öreg csongrádi orvos visszaemlékezései. Dr. Borsos Imre önéletírása (részlet). In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1983*. Csongrád, Kiadja Csongrád Város Polgármesteri Hivatala művelődési és ifjúsági irodája. 64–87.

¹²⁴ *Csongrádi Lap*, 1891. február 22. I. évf. 3. szám, 1. old.

¹²⁵ *Csongrádi Közlöny*, 1895. augusztus 4. II. évf. 31. szám, 3. old.

¹²⁶ *Csongrádi Lap*, 1891. augusztus 23. I. évf. 2. szám, 2. old.

KATONA Imre

- 1994 Esővarázslás és állatviadal a csongrádi gyermekjátékokban. In: SEBESTYÉN István szerk. *Oppidum Csongrád 1994*. Csongrád Városi Levéltár, Csongrád, 45–47.
 1997 Egy csongrádi betlehemes játék 1862-ből. In: GEORGIADES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk. *Oppidum Csongrád 1997*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 63–72.
 2001 *Néprajz és gyermekvilág*. Pont kiadó, Budapest.

MOHOS Márta

- 2001 A demográfiai magatartás alakulása a XIX–XX. század fordulóján. Anya-csecsemő és gyermekvédelem. *Történeti Demográfiai Évkönyv 2001*, Budapest, 433–443.

SEBESTYÉN István

- 1998 Forradalom és népesedés. In: SEBESTYÉN István – GEORGIADES Ildikó szerk.: *Oppidum Csongrád*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 77–98.

SZÜCS Judit

- 1986 „Az apám is még az öregapám is itt született” Arcok, képek, emlékek I. rész. In: BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1986*. 63–73.
 1992 Csongrádi cseregyerekek és cserelegények. In: JUHÁSZ Antal – LENGYEL András szerk. *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve I. (1991–1992)* Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 145–152.
 1997 Hogyan tükröződik Csongrád népi társadalma a viseletben és gyermekéletben. In: LENGYEL András szerk.: *Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1993/1994 (1997)*. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 173–179.
 2002 Gyermekélet, gyermekjátékok – Tari László Múzeum. *Múzeumi Hírlevél*, XXIII. évf. 2. szám, 43–44.
 2005 Maszlag János (1883–1966) öreg halász életrajza. In: BÁRKÁNYI Ildikó szerk.: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Néprajzi Tanulmányok 5*. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 69–12.

TÚRINÉ CSEH Viktória – KESKENYÉ KOVÁCS Veron

- 1967 *Csongrádi szegényasszonyok*. Tiszatáj – Magvető Kiadó, Budapest.

VÁRY Gellért

- 1974 (1904) *Emléklapok Csongorád múltjából*. Csongrád.

KÉZIRATOK

HAJDÚ Anett

- 2010 *Csongrád város óvodatörténete*. Szakdolgozat. MNL CsL CsL

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Néprajzi Adattár – CsKK TLM NA

Magyar Nemzeti Levéltár, Csongrád Megyei Levéltár, Csongrádi Levéltár – MNL CsML CsL

Dr. Thury Károly csongrádi plébános küzdelmei a harangok megmentéséért (1917–1918)

A tanulmány az első világháború idején hadi célokra elvitt és beolvasztott harangokról szól egy magyar katolikus kisváros, Csongrád példáján. Vizsgálja a plébános szerepvállalását, a harangok megmentése érdekében alkalmazott stratégiáit. A közösségi veszteség mértékének érzékeltetésére bemutatja az 1917 előtti csongrádi harangokat, ismerteti a harangozási szokásokat és a harangokkal kapcsolatos helyi jellegzetességeket.¹ A kutatás eredményeként feltárulnak egy történelmi esemény hatására átalakuló szokásrendszer helyi sajátosságai, míg a harangok megmentéséért tett erőfeszítések a papság morális-etikai szerepvállalásának kibővülését szemléltetik.

Csongrádi harangok 1917 előtt

Csongrádon a 17. század végén, 18. század elején egy Szent István magyar királyról nevezett, nád- ből, fából és kőből épített, torony nélküli templomocska állt.² Egy 1716-ban készült jegyzőkönyv szerint a templom szerelvényei közé két kisebb és egy nagyobb harang is tartozott.³ Ezeket a harangokat a templom leégése után felépített Nagyboldogasszony (mai Szent Rókus) templom leg- első, 1726-ban készült összeírása is megemlíti.⁴ A nagyobbik harang Mária mennybevételeének, az egyik kisebb Szent István király tiszteletének volt szentelve. A harmadik titulusa nem ismert.⁵

Az 1738-ban épített Szent Rókus, Rozália és Sebestyén kápolna (mai Nagyboldogasszony- templom mögött) harangjával kapcsolatban annyit őrzött meg az írásos emlékezet, hogy a később- biekben a temetőben használták, idővel eltört.⁶ 1761-re a harangok száma ötre növekedett.⁷ 1778-ban a templom mellett felépített ideiglenes harangtoronyban már hét harang függött.⁸ Ebből az időszakból csak két harangról vannak pontos adataink.

Ma is a Nagyboldogasszony-plébániatemplom raktárában található az az 1758-ban öntött, sérült kis harang, mely 1917-ben figyelmetlenségből (vagy a plébános tapintatos hallgatása okán) kerülhetett el a besorozást.⁹ A másik, 1760-ban készített Mária Mennybevétele-harangról köny- nyen elképzelhető, hogy a legelső összeírásban említett Assumpa-harang beolvasztásával készült – talán az új plébániatemplom felépülése alkalmára. Ez a „régí második”-ként emlegetett harang

1 A „besorozott” csongrádi harangok adatai a plébános gondosságának köszönhetően maradtak ránk a Historia Domus második kötetében. Bár dr. Thury plébános feljegyzéseit a Dudás – Kőhegyi szerzőpáros korábban leközölte, a harangok könnyű beazonosítása érdekében a fizikai paramétereket és a feliratokat lábjegyzetben jelöltem. DUDÁS – KŐHEGYI 2000.

2 A mai Szent Rókus tér 4. számú ház udvarán állt.

3 VPL Lib. Vis. 3. 92–94.

4 VPL Lib. Vis. 3. 400–401. 1726. Részletesen lásd: BARA 2016.

5 VPL APar. Cs. 1735.

6 DUDÁS – KŐHEGYI 2000. 389.

7 VPL LVis. 6. 1761. június 26–29; 37–38.

8 VPL LVis. 7. 1778.

9 A lélekharang Zechenter Antal budai műhelyében készült 1758-ban. Felirata: GOSCH MICH ANTONI ZECHENTER IN OFEN ANNO 1758. NPI Historia Domus II. kötet, 25.

az előzőhöz hasonlóan Zechenter Antal budai műhelyében készült, palástját a keresztre feszített Jézus domborműve ékesítette.¹⁰

A mai Nagyboldogasszony-plébániatemplom „régí nagyharangját” a torony elkészültének évében (1784) csináltatta Kanyó András plébános. A csongrádi *Historia Domus* első magyar nyelvű bejegyzése a plébános egyik beszéde, melyet buzdításnak szánt a hívek adakozó kedvének fellendítésére. Beszédéből kiderül, hogy a plébános, két másik pap, a káplánok és a plébániai cselédek jóvoltából 142 forint 9 krajcár már rendelkezésre állt a harang céljára.¹¹ A csongrádi hívek minden bizonnyal szívükre vették a plébános szavait, hisz már abban az évben megrendelték Brunner János budai műhelyéből azt a nagyméretű harangot,¹² mely az oltalmazó Szentháromságot dicsőítette. Haláleset alkalmával a csongrádiak versenként 50 krajcárt fizettek megszólaltatásáért. A plébániatemplom kisebb harangjait ingyen kezelte a harangozó.¹³

Egy esztendővel később halászták ki a Körösből a felirata szerint Eperjesen készített „fantomharangot”.¹⁴ Legendája szerint a mai Szent Rókus-templom elődjének, a kicsiny Szent István-templomnak nem volt harangja, így egy régi kolomppal figyelmeztették a híveket a mise kezdetére. Mikor a kolompot megrázták, a csongrádi nép tompa harangzúgást hallott a Tiszából feltörni. A halászok sokáig babonásan kerülték azt a helyet, ahonnan a rejtélyes hangok hallatszottak. Mígnem az egyikük hálójába akadt ez a bizonyos harang, mely két évszázadon keresztül a Szent Rókus-templom lélekarangja volt. A harang kihalászása idején egy öreg koldus azt mondta, hogy csak addig lesz a harang a csongrádiaké, míg vízbe fült halott lelki üdvéért nem kongatnak vele.¹⁵ A „kis másodiknak” is nevezett harangocska 1912-ben megrepedt, így az előjáróság Novotny Antal temesvári műhelyében újjáöntette.¹⁶

A mai Szent Rókus-templom egyetlen, ma is látható Rókus-harangját a település, mint kegyúr készítette Budán 1793-ban, Brunner József harangöntőnél.¹⁷ A harang készítési dátuma több egyházi leltárban és a vonatkozó szakirodalomban is tévesen szerepel.¹⁸ A filiális templomot szolgáló harangok egészen 1818-ig, a torony elkészültéig egy fából ácsolt haranglábon függtek a templom közelében.

10 A harang súlya 354 kg, átmérője 86 cm, magassága: 78 cm. Felirata: HAEC CAMPANA FUSA EST IN HONOREM B. MARIA VIRGINIS IN COELOS ASSUMPTAE PRO ECCLA CSONGRADIENSI ANNO 1760. GOSS MICH ANTON ZECHENTER IN OFEN 1760. NPI *Historia Domus* II. kötet, 25.

11 NPI *Historia Domus* I. kötet, 37–40.

12 Súlya 843 kg, átmérője 113 cm, magassága 100 cm. Felirata: IN HONOREM SS. TRINITATIS SUM BUDAE ANNO 1785. PRO CSONGRÁD. JOHANN BRUNNER GOSS MICH IN OFEN. NPI *Historia Domus* II. kötet, 26.

13 VPL APar. Cs. 1891. július 4. Hegyi Antal levele az Egyházmegyei Hatósághoz.

14 Tari Lászlóra utalva Dudás Lajos helytörténész is átveszi azt az adatot, miszerint 1785. március 4-én fogták ki a Körösből. Tari 1977. 13. A harang eredeti felirata: Felirata: MAR IHS GOSSE MICH ANNO MDCXXXII GEORG WIERD IN EPPERIES. Súlya egy mázsa 15 font volt. NPI *Historia Domus* II. kötet, 26–27.

15 GÁT 2006. 162; Gyöngyössi 2016. 101.

16 *Csongrádi Újság*, 1912. december 29. X. évf. 52. szám, 3. old. Az új lélekarang súlya 53 kg, átmérője 47 cm, magassága mindösszesen 40 cm volt. Új felirata: D.O.M. KÉSZÜLT EPERJESÉN 1632 BEN. UJRAÖNTÖTTE: NOVOTNY ANTAL TEMEVÁROT 1913 BAN. DUDÁS (kézirat) 1997. 5.

17 A harang felirata: GOSS MICH IOSEPH BRUNNER IN OFEN / IN HONOREM ST ROCHI COMUNITAS CSONGRADIENSIS CURAVIT 1793.

18 A harangot említi az 1842-es egyházlátogatási jegyzőkönyv és a templom 1885-ös leltára is. Mindkét helyen a harang készítési idejeként 1723 szerepel. Vö. VPL Lib. Vis. 17. 154. 1842; NPI A Szent Rókus-templom leltára, 1885; DUDÁS – KÖHEGYI 2000. 394.

1825-ben a Szent Rókus-templom hívei egy 286 kilogramm súlyú harangot készítettek, palástján Szent Anna, Szent Sebestyén, Szent Flórián és Szent Miklós reliefsével.¹⁹ Fél évszázaddal később – a már meglévő kettő mellé – újabb harang került a Szent Rókus-templom tornyába.²⁰ Ezt a kis méretű harangocskát a templom kegyura, a település készítette, és mint *halálra-váltó harangocskát* (lélekharang) küldték fel Vádra megszentelni.²¹ 1891-ben a Szent Rókus-templomban (ismeretlen okból) csak két ott lakó harangot említenek a források. Ezt a két harangot a település saját költségén átalakíttatta – feltehetően a függesztőrendszer cseréje történt meg.²²

A legtöbb harangot készíttető csongrádi plébános Hegyi Antal volt (1886–1902 között). A Nagyboldogasszony-templom két métermázsás Agnus Dei („kis második”) harangját repedés miatt 1891-ben újjáöntötték és megnagyobbították; április 24-én nagy érdeklődés közepette húzták fel a toronyba.²³ A harang első, eredeti készítése idejéről nem tudunk.²⁴

Hegyi Antal plébános kiemelt figyelmet fordított Jézus Szentséges Szíve tiszteletének ápolására.²⁵ Új szobrokat készíttetett (1888), a csongrádi Jézus Szíve Társulatot több ezres létszámúra növelte, Jézus Szíve kultuszának énekeit maga tanította be a híveknek – a társulat számára készített, saját kiadványból.²⁶ 1889-ben, amikor a tavaszi áradás végveszedelemmel fenyegette Csongrádot, Hegyi Antal Jézus Szíve oltalmába ajánlotta a szenvedő települést. Az árvíz elmúltával a plébános hivatalosan is kezdeményezte a megyéspüspöknél, hogy Jézus Szíve ünnepe Csongrád kiemelt fogadalmi napja legyen. Schusster Konstantin jóváhagyta a kérést azzal a kitételrel, hogy a Pünkösöd utáni második vasárnapot követő péntek továbbra se legyen dologtiltó nap. Hegyi Antal a sikeresen felfuttatott Jézus Szíve kultuszt egy minden eddiginél nagyobb haranggal kívánta megkoronázni. 1891-ben kőművesekkel méretre fel a plébániatemplom tornyának teherbírását. Csalódottan vette tudomásul, hogy a tervbe vett három mázsás harangot a torony nem bírná el.²⁷ A kőműves mesterek által megállapított legnagyobb harangot (1,8 mázsa) Walser Ferenc budai műhelyében rendelte meg 4800 forint értékben, 15 év garanciával.

Az így elkészült Jézus Szíve harangot a Nagyboldogasszony-napi búcsúra érkezők szeme láttára szállították a plébániatemplom elé. A hagyomány szerint ugyanabból az óriási belga ágyúból

19 Az „öregharang” közepes méretű és súlyú volt: 286 kg, átmérője 84 cm, magassága 74,5 cm. Felirata: AUDIT HENRIENS EBERHARDT, PESTINI 1825. NPI Historia Domus II. kötet, 26.

20 A harangocska súlya 24 kg, átmérője 35 cm, magassága 30 cm volt. Felirata: CSONGRÁD VÁROS KÖZÖNSÉGE NEVÉBEN CSONGRÁD VÁROS RENDEZETT TANÁCSÚ HATÓSÁGA 1874. NPI Historia Domus II. kötet, 27.

21 VPL APAr. Cs. 1875. március 23. Szvoboda József levele a váci Egyházmegyei Hivatalnak.

22 NPI 1891. július 14. A csongrádi közgyűlés levele a váci megyéspüspöknek.

23 *Csongrádi Lap*, 1891. április 26. I. évf. 12. szám, 3. old. A harang eredeti súlya 85 kg volt. Újjáöntés után súlya 204 kg, átmérője 67 cm, magassága 60 cm lett. Felirata: AGNUS DEI QUI TOLLIS PECCATA MUNDI MISERERE NOBIS / IN HONOREM FILII DEI PRO ECCLIA PAROCHIALI CSONGRADIENSI HAEC CAMPANA REFUSA ET AMPLIFICATA EST ANNO 1891. Walser F. Budapest, 1893. szám. NPI Historia Domus II. kötet, 26.

24 Valószínűsíthetően ez az a harang, mely egy feljegyzés szerint 1742-ben készült el. DUDÁS – KÖHEGYI 2000. 389.

25 Alacoque Mária Margit nővér látomásán (1674) alapuló kultusz, mely a jezsuita szerzetesek támogatásával terjedt el és vált népszerűvé a 19. század folyamán.

26 *Jézus és Mária Szent Szíveinek dicsőrete*. Imakönyv a csongrádi Jézus Szent Szíve Társulat tagjainak használatára. A FT. Egyházmegyei hatóság engedelmével kiadja: A Társulat Elöljárósága. Szilber János nyomdájára Csongrádon. 1903. CsKK TLM NA 94-2008.1

27 VPL APAr. Cs. 1891. június 22. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

öntötték, melyből a budapesti Mátyás-templom harangja is készült.²⁸ Az ünnepélyes felhúzás alkalmával a plébános a toronyból aprópénzt szórt a bámeszkdók közé.²⁹ Hegyi Antal erre az alkalomra a plébániatemplom többi harangját is átalakíttatta.³⁰

A Jézus Szíve harangot Nagypéntek kivételével – Jézus kereszthalálra emlékezve – minden pénteken délután három órakor megkondították; nagyobb egyházi ünnepeken hajnalban, délben és este is ez a harang szólalt meg. A harangnak külön pénztára volt: minden *vers* után két forint 30 koronát fizetett a gyászoló család. Igen jelentős bevétele lehetett, tekintve, hogy Csongrádon a tehetősebb halottak lelki üdvéért egészen a temetés napjáig minden órában harangoztattak a rokonok.³¹

A Nagyboldogasszony-templom tornyában lakó harangok súlya és a kibocsájtott rezgés hatására a templom boltíve a századforduló tájékán repedezni kezdett. A *Csongrádi Lap* cikkírója vészjóslóan jegyezte meg, hogy mióta a Jézus Szíve harangot a toronyba helyezték, azóta attól kell tartani, hogy a boltív egyszer az ájtatoskodók fejére szakad.³² Egy évvel később valóban lezuhant egy mázsányi darab a templomtorony külső vakolatából.³³ 1910 nyarán a harangokat – tengelycsere okán – hosszabb időre kivonták a forgalomból. 1913-ben a régi nagyharangot kellett néhány napig elnémítani, hogy a rendszeres használatból keletkezett hibákat kijavítsák.³⁴

A legkorábbi csongrádi temetői harang az az 1851-ben Pestről hajóval hozott harang lehetett, melyet Virter Lajos plébános személyesen kísért el Csongrádig.³⁵ A második temetői harang a feltámadt Jézust dicsőítette, és 1891-ben, Hegyi Antal plébános idején készül el.³⁶ A tíz méter-mázsa súlyú, Esz hangú temetői nagyharang árát az utódok plébános idején készült el.³⁶ A tíz méter-mázsa súlyú, Esz hangú temetői nagyharang árát az utódok plébános idején készült el. János apostolnak tiszteletére szentelték fel 1896-ban. A harang vasúton érkezett Novotny Antal temesvári mester műhelyéből. A készített óhaja szerint halálának időpontjában (október 16-án, délután egy órakor) minden esztendőben fél órán keresztül harangoztak vele az ő, illetve elhalt

28 *Csongrádi Újság*, 1909. június 13. VII. évf. 24. szám. 2. old. Dudás Lajos adatai szerint a harang valamivel könnyebb, 1431 kg volt. Dudás (kézirat) 1997. 6. Felirata: IN HONORUM SS. CORDIS D.N. JESU CHRISTI REGNANTE SS. MO PONTIFICE LEONE XIII. ANTISTITE VACIENSI SCHUSZTER REGE APOSTOLICO FRANCISCO JOZEFO I. PATRONO ALEXANDRO KÁROLYI COMITE J. V. K. HAEC CAMPANA MAJOR CURIS ET STUDIIS ANTONII HEGYI PAROCHI PRO ECCLESIA CSONGRADIENSI FUSA EST ANNO 1891. Öntötte Walser Ferenc Budapesten. NPI Historia Domus II. kötet, 29.

29 *Csongrádi Lap*, 1891. augusztus 30. I. évf. 30. szám, 3. old.

30 „A régi harangok közül igen jól sikerült a nagy harang és lélekváltság átalakítása, de nem sikerült az úgy nevezett nagy másodiké, mert ennek üteje annyira nehézkessé vált, hogy a haranggal jelt adni alig lehet. A baj okául a harangöntő azt hozza fel, hogy a régi köldök nem volt a harang közepére helyezve s így a megfordítás által a harang nincs kellő egyensúlyban. [Hegyi Antal szerint az volt a baj, hogy a harang túl közel volt az alatta levő régi nagy haranghoz, ezért nem lehetett az ütőnek elég hosszú vezérkalapácsot hagyni. Így az csak a harang egyik, a kötél átellenben lévő oldalát verte]. Hiba továbbá az is, hogy a kis második harang tengelyágya a felcsavarásnál ketté pattant s újjal kicserélni szükséges.” VPL APAr. Cs. 1891. szeptember 18. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatóságnak.

31 VPL APAr. Cs. 1891. július 4. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

32 *Csongrádi Lap*, 1904. június 5. XIV. évf. 23. szám, 3. old.

33 „Az a sok harang és harangozás bizonyára nem használ a toronynak.” *Csongrádi Újság*, 1904. május 1. II. évf. 18. szám, 3. old.

34 *Csongrádi Újság*, 1913. július 20. XI. évf. 29. szám, 2. old.

35 Hivatkozik rá: DUDÁS (kézirat) 1997. 6.

36 Súly 120 kg, átmérője 57 cm, magassága 49 cm. Felirata: IN HONOREM RESURRECTIONIS DN. JESU CR. FUSA 1891. ÖNTÖTTE WALSER F. BUDAPEST 1894. szám. NPI Historia Domus II. kötet, 28.

neje lelki üdvéért.³⁷ A temetőcsősz naponta háromszor, valamint temetések alkalmával csendítette meg. A temetői haranglábat a következő évtizedekben gyakran választották öngyilkosságok helyszínéül.³⁸

Mivel a csongrádiak is úgy tartották, hogy *tisztességes ember nem költözik messzebb annál, mint ameddig a harang szava elhallatszik*, a tanyásodással párhuzamosan egyre több külterületi haranglábat állítottak. Az egyik legkorábbi ismert ilyen harang az ún. Öregszőlők között állt; 1853-ben már bizonyos, hogy fizetett harangozója volt.³⁹ Ez a harang 1868-ban megpedt, az előljáróság közadakozás útján javíttatta meg.⁴⁰ A 19. század második felében, 20. század elején állíttatott haranglábakat többnyire tanyai iskolák szomszédságába helyezték – ezekben az iskolában kihelyezett istentiszteleteket is tartottak. A harangokat napjában háromszor szólaltatták meg vagy a mellette lévő iskola növendékei, vagy egy környékben lakó, ideiglenes „harangozó”.⁴¹ 1916-ban a kiterjedt csongrádi határban és a szőlők között összesen 13 harangláb állt.

A csongrádi harangok dedikációja az eleven kultuszokra, a legnépszerűbb szentekre enged következtetni. Az 1917 előtti csongrádi harangok – dombormű és felirat alapján ismert⁴² – dedikációi a következők: *Mennybe fölveti Boldogasszony* harangja a *felfeszített Krisztus* reliefjével;⁴³ *Szent István*,⁴⁴ *Szentháromság*,⁴⁵ *Szent Anna*, *Szent Miklós*, *Szent Sebestyén és Szent Flórián* relief;⁴⁶ *Jézus Szíve* harang angyal és pelikán reliefekkel;⁴⁷ *Jézus Szíve* harang a töviskoronával övezett szív domborművével;⁴⁸ *Szűz Mária Szeplőtelen Szíve*,⁴⁹ *Agnus Dei* (Isten báránya) harang keresztel;⁵⁰ a *feltámadt Jézus*;⁵¹ *Szent János evangélista*;⁵² és *Szent Rókus*.⁵³

37 A temetői nagyharang megszólaltatásáért külön kellett fizetni: versenként egy forint 30 krajcárt, melyből harminc krajcár a temetőcsősz illetéke. *Csongrádi Közlöny*, 1895. január 5. II. évf. 1. szám, 3. old. A harang súlya: 1049 kg, átmérője: 126 cm, magassága: 108 cm. Felirata: A VILÁG ELMÚLIK EZ AZ Ő KÍVÁNSÁGA. AKI PEIDG ISTEN AKARATÁT MEGTESZI MINDÖRÖKKÉ MEGMARAD. JÁN 2.17 EZEN HARANGOT SZENT JÁNOS EVANGÉLISTA TISZTELETÉRE ISTENBEN BOLDOGULT KURUCZLEKI JÁNOS ÉS SZIVÁK JULIANNÁ HITESPÁR VÉGRENDELETI HAGYOMÁNYÁBÓL A CSONGRÁDI RÓM. KAT. TEMETŐNEK ÖNTETTE HEGYI ANTAL PLÉBÁNOS AZ ÚRNAK 1896. ÉVÉBEN. AZ ÉLŐKET HÍVOM, A HOLTAKAT SIRATOM, A VILLÁMOKAT ELHÁRÍTOM. NOVOTNY ANTAL TEMESVÁROTT, 63. szám. NPI Historia Domus II. kötet, 27.

38 *Csongrádi Újság*, 1913. július 20. XI. évf. 29. szám, 2. old.; *Csongrádi Lap*, 1914. május 10. XXIV. évf. 19. szám, 2. old.

39 1853-ban Lantos István szőlőhegyi harangozó arról panaszkodik a községi előljáróknak, hogy ugyan jogosult fizetség fejében a nagyobb gazdáktól 2, kisebbektől 1 garast követelni, csak nagyon kevesen fizetnek neki. Kéri, hogy jóvedelmét – ahogy a fenti nehézségek miatt korábban is – a községi pénztárból fedezzék. A képviselők meg is szavazták az év 3 pft. értékű javadalmat. FORGÓ – FORGÓ 1987. 62.

40 MNL CsML CsL Nagyközségi Íratok, 1868. febr. 29. jk. 145. sz.

41 „A szőlőkben fent álló Kereszt [...] mellette Harangotska vagyon, mellyel a Hajnali, déli és Estvéli harangozás gyakoroltatik.” VPL APriv. Mátyus János, 1823. május 10. A csongrádi bírák levele a váci megyéspüspöknek.

42 Nem mindegyik harangról tudni ugyanis, hogy mely szent tiszteletére öntötték.

43 Feltehetően az 1735-ben említett Nagyboldogasszony-harangról van szó, újjáöntve. Nagyboldogasszony-templom 1760.

44 Egykori plébániatemplom (mai Szent Rókus), említve: 1735.

45 Nagyboldogasszony-templom 1785.

46 Szent Rókus-templom 1825.

47 Nagyboldogasszony-templom 1891.

48 Homoki kápolna, Bokros, 1900.

49 Homoki kápolna, Bokros, 1906.

50 Nagyboldogasszony-templom 1891.

51 Temetői harang, 1891.

52 Temetői harang, 1891.

53 Szent Rókus-templom 1723.

A korai Szent István-harang a leégett öreg templom dedikációjának felelt meg: a csongrádiak számára ő volt a törökök és a reformáció kihívásai ellen oltalmat nyújtó szent, magyar uralkodó. Bár a templom első harangjainak egyike Mária Mennybevételének lett szentelve, a csongrádi Mária-kultusz elevensége a harangok dedikációjában nem mutatkozik meg; a harangok jellemzően Jézusnak adoráltak, kit keresztre feszítve, feltámadva, Isten bárányaként is dicsőítettek.

A Szentháromság tisztelete, úgy tűnik, a 18. század eleje óta töretlenül népszerű volt Csongrádon (ld. a mai Szent Rókus-templom oltárainak orommezeje – 1723–24; Szentháromság harang – 1785; Szentháromság szoborcsoport – 1869). Oka a kultusz járványoktól és más veszedelmektől védő, oltalmazó jellege lehet – illetve a Károlyi család erős jezsuita kötődéseit mutathatja.

A mai Szent Rókus-templom Szent Anna, Szent Miklós, Szent Sebestyén és Szent Flórián domborművekkel ékesített „régí nagyharangját” – a pestisjárvány idején felélénkült Sebestyén-kultusz emlékeként – a csongrádiak Sebestyén-harangnak nevezték. Szent Miklós püspök és Szent Flórián ábrázolása egyedülálló a városban – más kultuszjelről, mely hozzájuk kötődne, nem tudunk. Flórián megjelenítése a harangon a tűzvész távoltartásának óhaját jelezhetette, míg a szegényeket pártfogoló myrai püspöktől a harangot készítettő Csongrád-belsővárosi halászok és kubikosok remélhettek segítséget.

Jézus Krisztus nagyanyjának, a családi béke és a gyermekáldás patrónájának tiszteletéről tudjuk, hogy a ferences szerzetesek hatására már a 18. században is elevenen élt a településen. Szent Anna-oltára mindkét csongrádi templomnak volt, ünnepét kiemelt pompával ülték meg. Hegyi Antal plébános szerkesztésében a későbbiekben Szent Annát dicsőítő ponyvakiadvány is készült.⁵⁴

A két Szent Szív és a Mária Szíve harangok mind Hegyi Antal plébános tudatos pasztorációs munkájának eredményei. Az impozáns méretű Jézus Szíve harang a település „új védelmezőjének” kultuszát hirdette, a plébános kezdeményezésére emeltetett Bokros-pusztai (homoki) kápolna harangjai pedig egy lassanként településsé formálódó tanyaközpont szakrális középpontját („szívét”) teremtték meg.⁵⁵

A temetőben lévő Szent János harang a holtakat feltámasztó, Jézus mellett helyet foglaló, lángoló lelkű apostolnak állít emléket. A János evangéliumából vett idézet minden dolgok mulandóságára emlékezteti a híveket.

A harangok készítése helyével kapcsolatban megállapítható, hogy a Csongrád-Kiskunfélegyháza vasútvonal kiépülését megelőzően kizárólag budai mesterektől rendelték a harangokat (Zechenter, Eberhard, Brunner, Walser), hisz a Duna-deltán keresztül, a Tiszán felhajózva biztosítva volt a sérülésmentes szállítás. A 19. század utolsó évtizedében már Aradon és Temesváron is készültek csongrádi harangok (Hönig, Novotny), melyeket vasúton juttattak el a településre. Az egyre gyarapodó tanyai és szőlőbeli lakosság igényei nyomán oly sok megrendelés érkezett Csongrádról, hogy Novotny és Walser – a két fő konkurens harangöntő – éveken keresztül hirdetett a helyi lapokban.

54 NPI *Szent Anna asszony tisztelete*. A Ft. Egyházmegyei Hatóság engedélyével kiadott a csongrádi keresztény hívek használatára. Csongrádi Közlöny nyomdaja, 1896.

55 A homoki kápolna nagyharangjának súlya 96 kg, átmérője 64 cm, magassága 55 cm. Felirata: JÉZUS SZENT-SÉGES SZÍVE TISZTELETÉRE ÖNTETTÉK A CSONGRÁD-HOMOKI HÍVEK 1900 BAN. OH JÉZUSOM ÉDES SZÍVE, ADD HOGY TÉGED MINDIG JOBBAN SZERESSELEK. HÖNIG F. ÖNTÖDÉJE ARADON. NPI Historia Domus II. kötet, 27; A homoki kápolna kisebb harangjának súlya 61 kg. Felirata: SZŰZ MÁRIA SZEP-LŐTELEN SZÍVÉNEK TISZTELETÉRE ÖNTETTE HEGYI ANTAL PLÉBÁNOS 1906. SZŰZ MÁRIA ÉDES SZÍVE LÉGY AZ ÉN MENEDÉKEM. ÖNTÖTTE: HÖNIG F. ARAD.

Az 1910-es években a csongrádi plébánia összesen 25 harangot birtokolt és felügyelt: a temetőben hármat, a belsővárosi Szent Rókus-templomban hármat, a Nagyboldogasszony-templomban négyet, a bokrosi (homoki) kápolnában kettőt, a határban 13-at.

A harangok használata

A csongrádi harangokról készült leírások a használat rendjére is kitérnek. Ezekből, de más források alapján is tudjuk, hogy a téli és a nyári harangozási rend eltért egymástól: Szent Mihály napjától Szent György napjáig, vagyis a téli időszakban hétköznap reggel 5 órakor, este pedig 7 órakor harangoztak *Úrangyalára*. A reggeli harangszó sokak számára az ébredés és a reggeli imádság idejét jelentette, este pedig – imádságot követően – az állatok behajtásának, a városban sétáló leányok hazatérésének és a kapuk bezárásának jelzője volt. Nyári időszakban egy órával később kongatták a harangokat; a déli harangszó ideje változatlan volt.⁵⁶ Szentmise kezdete előtt egy, illetve fél órával végezték a figyelmeztető „beharangozásokat”, de a mise kezdetén és végén is megszólaltatták a harangokat.⁵⁷

A templombúcsúra érkező, lobogókkal vonuló zarándokokat a harangozó már messziről észrevette, őket folyamatos harangszóval üdvözölte.⁵⁸ Halottak napján egy órán keresztül kongattak a holtak emlékezetére. Hosszasan harangoztak a király és a pápa születésnapján, illetve amikor a megyéspüspök a városba látogatott.

A csongrádi harangokat – a mindennapi használat mellett – leginkább a holtak tiszteletére szánt harangozás vette igénybe. Amikor Kanyó András plébános a nagyharang szükségessége mellett érvelt híveinek, elsősorban a halottkultuszban betöltött szerepet ecsetelte:

„Ez lesz az a harang, melly titeket édes Hiveim újjobban serkenteni fog az Isteni Szolgálatra. Ez lesz az az Harang, melly valahányszor az órát kiveri mind annyszor utolsó Órátokról, mellyre minden Szempillantásban készen lenni szükséges, meg int benneteket. Szóval: Ez lesz az az Harang, melly utóllýára is midőn e rosz világtól ha utolsó bútsút vésztek, szomorú hangjával mintegy keserves siránkozással a Temetőbe ki fog kísértetni benneteket.”⁵⁹

1843-ban nagy beteg haldoklásának megkönnyítésére a harangozó egy verset mindenkinek ingyen biztosított. Erre a célra minden további versért hat krajcárt kellett fizetni.⁶⁰ A holtak nemét jelző harangozási rend (*lélekváltság*) elsősorban a szünet beiktatásával avagy elhagyásával operált.⁶¹ Temetés alkalmával még a legszegényebb családok is igyekeztek a költséges halotti búcsúz-

56 Szent Mihálytól Szent György napjáig a köznapai misék ideje reggel 6 és 8 óra volt. *Csongrádi Közlöny*, 1896. szeptember 27. III. évf. 39. szám, 3. old.

57 DUDÁS – KÖHEGYI 2000. 387.

58 *Csongrádi Közlöny*, 1895. augusztus 18. II. évf. 33. szám. 3. old.

59 NPI Historia Domus I. kötet, 39.

60 VPL APar. Cs. 1843. szeptember 17. Keviczky András harangozó levele a váci püspöknek.

61 Felnőtt férfi elhunytért a harangozó hármat csendített a nagyharanggal, kis szünet után a lélekharanggal (– – : ++++). Női halott esetén a szünet elmaradt (– – – ++++). Fiúgyermek elhunytát két nagyharanggal csendített verssel, szünettel majd a lélekharang kongatásával tudatták (– – : ++++), leányoknál a szünetet kihagyták (– – ++++). EGYHÁZI – MÉSZÁROS (kézirat) 1976.

tató mellé a nagyharang kongatását is megfizetni.⁶² Mátyus János plébános ekképpen fakadt ki a szokás ellen:

„A Nagy Harangot tsak húzattyátok úgy annyira, hogy szobámban már majd meg sikerülök, és a Harangot is majd széllyel szaggattyátok, a Halottat bútsúztattyátok, Requiemet pedig soha sem akartok szolgáltatni!”⁶³

Egyetlen esetben, az 1855-ös kolerajárvány idején tudunk arról, hogy a holtak üdvéért végzett harangozást a főszolgabíró kérésére korlátozták:

„a folytonos harangozás [ugyanis] az emberiséget jelen időszakban nem tsekély rémülésbe ejti; czélszerűnek vélném ha a harangozás naponta tsak bizonyos egy vagy legfeljebb két órára szoríttatna.”⁶⁴

1867-ben a település előjárósága az általa fenntartott Szent Rókus-templomban is felszámolta az ingyenes harangozást: a holtak üdvéért mind vers után tíz krajcár harangozási díjat számoltak fel. Bevezették továbbá, hogy belsővárosi halottért csak külön díjazás ellenében szólaltatják meg a plébániatemplom harangjait.⁶⁵

A harang szavát településenként eltérő, rendszerint tréfás verssel szemléltették: a csongrádi változat az 1976-os Honismereti Diáktábor résztvevőinek gyűjtésének köszönhetően maradt fenn:

„Gingalló, szent ajtó,
főzz kását, nincsen só!
Ha nincs só, kérj mástól,
ha nem ád, vágd pofon!”⁶⁶

Jégeső ellenében még az elmúlt évtizedekben is harangoztak a csongrádiak – elsősorban külterületen. 1901-ben, amikor a csongrádi plébános nem engedélyezte a felhők elleni harangozást, őt hibáztatták a bekövetkezett károkokért.⁶⁷

A csongrádi toronyban szolgálatot teljesítő tűzőrök a település alkalmazásában álltak. Negyedóránként körbejártak a külső erkélyen, hangos *Dicsértessék*-kel köszöntötték az embereket – így jelezték, hogy éberen végzik feladatukat. A várost tűzvédelmi szempontból több kerületre (tizedre) osztották: baj esetén a toronyőrök a nagyharanggal jelezték, melyik kerületben észlelték

62 DUDÁS (kézirat) 1997. 2. A 15 mázsás Jézus Szíve nagyharang megszolgáltatásáért versenként négy koronát kellett fizetni. *Vers*: Egy vers a harangok megcsendítésének egy. megszákítás nélküli 'egysége'.

63 VPL APriv. Mátyus János, 1823. május 10. A csongrádi bírák levele a váci püspöknek.

64 MNL CsML CsL Dudás Lajos iratai, 21. d. 1855. augusztus 8. A főszolgabíró levele Virter Lajos plébánosnak.

65 MNL CsML CsL Nagyközségi Iratok V. B. 42. 1867. márc. 16. jk. 119. sz.

66 EGYHÁZI – MÉSZÁROS (kézirat) 1976.

67 „A szőlőtermés nagyon gazdagnak ígérkezett az idén. Sok gazdánál azonban már ennek a termésnek befellegzett. Ugyanis múlt hét szombatján olyan jégvihar dult, hogy mintegy 500 holdon az egész termést tönkre tette. Sokan azt hiszik, hogy ezt a jégverést annak köszönhetik, hogy a plébánián nem engedték meg a harangozást a felhők ellen.” *Csongrádi Lap*, 1901. július 28. XI. évf. 30. szám, 3. old.

a tüzet.⁶⁸ A toronynak arra a sarkára, mely a tűz irányába esett, egy zászlót akasztott ki.⁶⁹ Az önkéntes tűzoltóegylet 1890-ben alakult meg, de aki csak észlelte a veszedelmet, köteles volt az oltásban segíteni. A 20. század elején a helyi sajtó „a toronyőrök eldorádójának” nevezte Csongrádot mondván, hogy a rendszerint alvó tűzőröket feletteseik nem szokták felelősségre vonni.⁷⁰ 1871-ben Alvinczy Ferenc plébános a toronyőrök szűkös mozgásterének tudta be, hogy hamar elalszanak, és rendszerint nem ők figyelmeztetnek a bajra, hanem az emberek keltik fel őket.⁷¹

A fából ácsolt zsindeletető és a toronyőrök használatára fönt tárolt tűzifa miatt a templom-torony kiemelten tűzveszélyes hely volt. Hegyi Antal plébános nem egyszer indulatos levélben követelte az előjáróságtól, hogy a tűzifát távolítsák el a toronyból:

„Csongrád nagyközség előjárósága az itteni plébániai templom tornyában, a nélkül, hogy arra akár a Ftdő Egyh M Hatóságtól, akár a kegyúrtól engedélyt kért volna, a toronyőrök részére közvetlenül a harangok alá, deszkákból összetákol, veszedelmes tűzfészket építtetett, s azt a legprimitívabb fűtésre rendezte be. Miután pedig, ez a fülkének csufolt buvohely nagy mértékben veszélyezteti a templom és szerelvényeinek biztonságát, kivált miután a toronyban több öl hasábfá is van felhalmozva, s takarékosági szempontból a múlt évben a templom tűzkár elleni biztosítását visszavonni kényszerültem.”⁷²

A település legmagasabb épületrészét – bár az egyház tulajdonát képezte – közbiztonsági okokból a település is használta; hogy mégis mit tehet az előjáróság a toronnyal és mit nem, időnként vita tárgyát képezte. 1886-ban a vallási és közoktatási miniszternek kellett kijelentenie, hogy az 1886-ban megemelt és újjáépített templomtorony (az építési költségek világos kimutatásai alapján) egyes egyedül a római katolikus egyházzé.⁷³

A korábbi évszázadokban a harangok használatának joga és a harangozásból befolyt jövedelem kezelése is tisztázásra szorult. 1806-ban a település előjárósága egy szegényspótály építésével kívánta felszámolni a rendkívüli méreteket öltött koldulást. Mivel az építkezés megkezdéséhez kellő pénzalap nem állt rendelkezésre, a templomi harangozásból befolyó összeget kívánták megemelni és az ispotály céljára elkülöníteni. Vagyis a harangozó csak akkor szólaltathatta volna meg a harangokat, ha a halottbejelentő felmutatta a városházán befizetett összeg igazolását.⁷⁴ Az ötletet határozat formájában tudatták a plébánossal, aki ellentmondást nem tűrően tagadta meg az együttműködést. Hiába hivatkozott az előjáróság arra, hogy a harangöntést a csongrádi hívek

68 Ezt a harangozási rendez valamikor a 19-20. század fordulóján vezették be, korábban a harangszókból csak a vesztély meglétére lehetett következtetni, lokalizációra nem. *Csongrádi Közöny*, 1896. augusztus 2. III. évf. 31. szám, 3. old.

69 EGYHÁZI – MÉSZÁROS (kézirat) 1976.

70 „A mult hetekben Félegyházán tűz volt, és a toronyőr, mint nálunk is szokás, mélyen aludt. [...] A polgármester a toronyőrt szépen elbocsájtotta. Megesik szívünk a félegyházi toronyőr szomorú sorsán és őszintén javasoljuk: jöjjön Csongrádra, úgy is torony őrök eldorádója ez. Mikor a drót is, mely a tornyot összeköti a városházával, arra szolgál, hogy tűz esetén a toronyőrt felköltsék vele és szívességet kérjenek tőle, miszerint valamelyik haranggal egy-kettőt kegyeskedjek kondítani.” *Csongrádi Újság*, 1908. május 17. VI. évf. 20. szám, 3. old.

71 NPI Historia Domus, I. köt. 11.

72 VPL APar. Cs. 1891. november 12. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

73 VPL APar. Cs. 1892. január 29. A váci püspök levele Csáky Albin miniszternek.

74 VPL APar. Cs. 1806. január 25. Extractus Protocolli, a csongrádi főbíró levele, jegyzőkönyv.

adományaiból fedezték, így bevételét közterhekre kellene fordítani, illetve a szegényekről való gondoskodás keresztényi kötelesség;⁷⁵ Mátyus János plébános hallani sem akart a dologról:

„Ez ilyen végzés mivel hírem nélkül lett és szörnyű törvénytelen, mind az Anyaszentegyházi Rend Méltóságának, mind pedig az Anyaszentegyházi Törvénynek, sőt magának a roskadozó és mindenütt csurgó Templomunk szegénységének ártalmas legyen.”⁷⁶

Amikor Edelenyi János plébános 1886-ban meghalt, ám az új plébános még nem lépett hivatalba, a település előjárói a tűzőrök számára fülkét alakítottak ki a toronyban. Hogy a fülke elférhesen, az egyik harangot a másik fölé helyezték át. A szakszerűtlen átszerelés következtében a fönt elhelyezett harang öt év elteltével használhatatlanná vált. Hegyi Antal plébános egyházi feljebbvalót is bevonta a kialakult vitába, jelesül: ki térítse meg az okozott kárt?⁷⁷

A harangok rendkívüli használatára, tévedésekre, botrányokra vagy balesetekre mindenhol akad példa. 1894-ben, Kossuth Lajos temetésének napján a község előjárói tisztelgő harangozást kértek a plébánostól.⁷⁸ Mivel Kossuth evangélikus volt, Hegyi Antal plébános (miután meggyéspüspöke véleményét is kikérte) nem engedélyezte a Jézus Szíve nagyharang megkongatását. Viszont – jó ellenzéki, 48-as párti lévén – a templom ajtaja fölé nemzeti színű lobogót rakatott, mondván: „a harangok felkent edényei az egyháznak, a zászlók pedig nincsenek felszentelve.”⁷⁹ Döntésébe azonban nem mindenki nyugodott bele: a temetés napján „néhány siheder” tolvajkulccsal fellopódzott a templomtoronyba, és az összes harangot megszólaltatta.⁸⁰ 1899. március harmadikán táviratilag tudatták a plébánossal, hogy Őszentsége, a római pápa elhalálozott. Ezen a napon Csongrád minden harangját összehúzták. Utólag kiderült, hogy a pápa csupán betegeskedett, a táviratban téves tájékoztatás szerepelt.⁸¹ 1901. április 18-án a Nagyboldogasszony-templom toronyórájának láncai összeakadtak a nagyharang kalapácsával, így a harang a megszokott vészjelzéshez hasonló *cifrázásba* kezdett. Mindez addig tartott, míg a harang kalapácsa le nem szakadt. A tűzőrök a toronyból kiabálták le a rémült lakosoknak, hogy csak az óra tréfálta meg őket.⁸² Hasonló eset történt 1891-ben, amikor is:

„az esti Ave Maria harangozás majd nem végzetes szerencsétlenséget okozott, a mennyiben üteje váratlanul ketté tört s elvált fele csaknem agyon sujtotta a harangozót.”⁸³

75 „Városunk naponként szaporodván számossan vannak az Ember Társaink közül a kik már gyámoltalanok, az utolsó inségre és második gyermekségre jutván, azok vélünk együtt a köz terheket viselvén, azért azokról, mint Emberi Társainkról gondolkozni főbb kötelességünkben áll.” VPL APar. Cs. 1806. március 5. A csongrádi bíró jelentése a váci megyéspüspöknek.

76 VPL APar. Cs. Mátyus János válaszelevele, 1806. január 25.

77 VPL APar. Cs. 1892. jan. 29. A váci püspök levele Csáky Albin miniszternek.

78 MNL CsML CsL Képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1894. márc. 26. jk. 78. sz.

79 *Csongrádi Közlöny*, 1894. november 25. 37. szám, I. évf. 3. old.

80 *Csongrádi Közlöny*, 1894. április 8. I. évf. 4. szám, 4. old.

81 *Csongrádi Lap*, 1899. március 5. IX. évf. 2. old.

82 *Csongrádi Lap*, 1901. április 21. XI. évf. 16. szám, 2. old.

83 VPL APar. Cs. 1891. június 2. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatóságnak.

Összességében elmondható, hogy Csongrádon, ezen a szinte teljesen római katolikus településen minden időben nagy igény mutatkozott a harangszóra. Új harangok készítésére mindig könnyen lehetett adakozókat találni: meg is telt a két templom tornya és a határ kisebb-nagyobb harangokkal és haranglábakkal. A „felhúzás” ünnepélyes alkalmával a férfiak kalaplevéve, az asszonyok könnyezve figyelték áldozatuk eredményét, a torony új lakóját, izgalommal várták első megkondulását. A harangszó tagolta a csongrádiak mindennapjait, óvta és kísérte életük sorseseeményeit.

A harangrekvirálás Csongrádon

Harangok rekvirálására, vagyis hadi célú, hatósági igénybevételére már a 16. században is akadt példa a Barcaságban a kettős királyválasztás idején, illetve az 1848–49-es forradalom és szabadságharc hónapjaiban – javarészt önkéntes alapon. Az első világháborúban azonban a kezdeti tapintatos, kérő hangnem 1918-ra – ahogy a nyersanyaghiány szorongatóvá vált – türelmetlen utasítássá változott.

1915-ben az állam felkérte az egyházakat, hogy kilónként négy korona térítési díj ellenében önként mondjanak le azokról a harangokról, melyeket nélkülözni tudnak. A leszerelési és szállítási költségeket a Honvédelmi Minisztérium állta, a toronyban esett károkat megtérítették.⁸⁴ Ugyanebben az évben minden templomi és zárdai harangról tételes listát kellett összeállítani. A plébánosokat arra kérték, jelöljék meg a műértékkel bíró illetve a liturgikus szolgálathoz elengedhetetlen harangokat. Egy szűk esztendővel később ezen lista alapján kezdték meg a harangok leszerelését.

Csongrád plébánosa ekkoriban dr. Thury Károly volt. Dr. Thury plébános Csongrádra érkezése előtt egyházi jogi doktori címet szerzett a budapesti egyetemen, majd a gr. Károlyi-féle katolikus intézmények igazgatója és újpesti főgimnáziumi hittantanár volt. Nagy érdeklődést tanúsított a Kolping-egyletek iránt, az egyesület frankfurti világkongresszusára is elutazott. Európa majdnem minden országát bejárta, mindenhol a katolikus ifjúsági egyletek működését tanulmányozta. Csongrádra afféle jutalomként, az újpesti Katolikus Legényegylet sikeres fejlesztése okán nevezte ki gróf Károlyi László 1912-ben.⁸⁵

A fiatal, tudós pap nagy lendülettel vette át a csongrádi plébánia vezetését. Az itteni ifjúsági egyletekért és a templom megújításáért végzett munkásságáról Dudás Lajos helytörténész értekezett.⁸⁶ Dr. Thury Károlynak a Historia Domusban hátrahagyott bejegyzései tanúsítják, hogy a művelt elme mellé érző lélek is társult; a híveit sújtó borzalmak őszinte aggodalommal töltötték el. A hadbavonultakkal és hadifoglyokkal folytatott levelezésben bárkinek segítséget nyújtott, a helyi Vöröskereszt munkájába is bekapcsolódott.

A harangok leszerelésének köteleméről minden pap, így dr. Thury Károly is értesült a megyéspüspök leveléből. A katonai harangleszerelő bizottság tagjainak érkezését bármikor várni lehetett. Azt is tudta, hogy Csongrádon összesen négy harangot fognak meghagyni: a Nagyboldogasszony-templomban a legnagyobbat és a legkisebbet, a Szent Rókus-templom Rókus harangját

84 VKM (Vallási és Közoktatásügyi Minisztérium) 1915. VIII. 18: 7903. eln. szám alatti körirat, majd az 1916. III. 21: egyházi főhatóságokhoz intézett 413/1916. körlevél.

85 DUDÁS 2000. 84.

86 DUDÁS 2000.

és egy temetői harangot. Thury Károly plébános ekkoriban rótt soraira a tehetetlenség bélyege nehezedik:

„Ez évben február havában nagy szomorúság érte a csongrádi híveket. Már fiaikat, javaikat, mindenüket elvitte a háború molochja, most a harangokra került a sor [...]. A fájdalom mély volt a hívekben, mély az én lelkemben, s ennek daczára a püspöki utasítás szerint még a plébánosnak kellett híveit vigasztalni s bennük a győzelem reményét fentartani. Mily nehéz feladat volt!”⁸⁷

A bizottság 1917. február 24-én érkezett Csongrádra. A Nagyboldogasszony-templomból, a Szent Rókus-templomból, a homoki kápolnából és a temetőből összesen kilenc harangot szereltek le és vittek el. Ezen a napon több, 18. századi harangot is besoroztak. Az eperjesi fantomharangnak sem volt maradása, hisz 1913-ban újjáöntötték, így nem felelt meg a szigorú műemléki feltételeknek.

A leszerelés napjáról két felvétel maradt ránk. Az első képen azt láthatjuk, ahogy a februári hidegben összegyűlt kucsmás-fejkendős tömeg közepén dr. Thury Károly plébános, egy tanító és Kalmár Illés kántor állnak a Nagyboldogasszony-templom előtti téren, jobb kezüket az öreg nagyharang tárcsáján nyugtatják. Körülöttük további hat harang várakozik gondosan elrendezve, rajtuk a leszerelő bizottság által felfestett adminisztratív jelekkel. A fotó szerkezetileg a korabeli ravatalképeket idézi. Míg a kántor és a tanító egyenes derékkal, arcán nehéz büszkeséggel búcsúzik a hadba vonuló harangoktól, dr. Thury Károly enyhén előre hajol, testével az öreg nagyharang felé fordul; ő az egyetlen, aki a fotográfus helyett a távozó templomi szolgálattelvőre tekint. A körülöttük ácsorgó férfiak, asszonyok és gyermekek arcán csöndes gyász, fojtott dac. Közülük sokan még emlékeznek az „ifjabb” harangokra való gyűjtésre, a toronyba emelés ünnepélyére, az első megkondulás mérlegére. A háború hozta újabb, közös veszteséget belenyugván nélkül vették tudomásul.

A második képen a belsővárosi Szent Rókus-templom ajtaja előtt láthatjuk a három leszerelt harangot és a környékbeli gyermekeket. A háttérben valószínűleg a harangozó-sekrestyés és a tanító áll. A gyermeksereg türelmesen ácsorog, néhol összeség a közepén árválkodó harangok körül. A templom falához támasztva még ott láthatjuk a leszerelésnél használt tartógerendákat.

A harangok kivitele a vasútállomásra temetési menethez hasonlított. A szekerekre rakott harangokat több ezres tömeg követte könnyezve, a férfiak kalapjukat levéve. Némi vigasztalásként szolgált, hogy a közkedvelt Jézus Szíve harang érintetlen, a határbéli haranglábak pedig a hatóság szemei elől észrevétlenek maradtak.

A meghagyott templomi harangok írásbeli felmentést kaptak. A bizonyítvány megfogalmazását még áthatja a szinte emberhez illő bánásmód emléke:

„Értesítem N. tisztelendőségedet, hogy a nagymélt. vallás és közokt. m. kir. Miniszterium 12529/1917 eln. számu intézkvénye szerint a csongrádi Szt. Rókus templomnak 1700 évből való harangja a hadiszolgálat alól felmentetett.”⁸⁸

87 NPI Historia Domus II. 25.

88 NPI 1917. október 16. A váci püspöki helynök levele Thury Károly plébánosnak.

Ha nem egy egyszerű elírásról van szó, joggal feltételezhetjük, hogy dr. Thury Károly plébános az első, harangokat szemlélő összeírásban a harang öntésének dátumát tévesen tüntette fel. Amennyiben a plébános tiszttában volt a harang készítésének tényleges időpontjával (1793), úgy száz esztendővel „megfiatalította” azért, hogy a vonatkozó rendelet értelmében – mint történeti műemlék – esélyt adjon a megmenekülésre. Azzal is tisztában kellett legyen, hogy az érvényes rendelkezések szerint (néhány kivételtől eltekintve) minden templomban egyetlen harang maradhatott meg. Dr. Thury Károly mindent megtett azért, hogy a Szent Rókus filiális templomban ez a bizonyos harang minél nagyobb méretű legyen.

1918-ban a háborús igények minden más szempontot fölülírtak. A hatóságok példátlan türelmetlenséggel láttak hozzá a korábban meghagyott, „kérdéses” harangok leszereléséhez. Minden templomban egy harang, mégpedig a legkisebb maradhatott – a temetőben és a határban egy sem. 1918. január 7.-én Csongrádon is megjelent egy katonai csoport, előzetes figyelmeztetés nélkül, nyílt parancssal a zsebében. A plébános kétségbeesésében Sóhlya Gyula főjegyzőhöz fordult: a Honvédelmi Minisztériumba küldött, közbelépésért esedező sürgönyt azonban válasza sem méltatták. A bécsi hadügyi minisztériumba maga a plébános küldött egy sürgönyt, melyben azt kérte, hogy a város tűzbiztonsága érdekében a Jézus Szíve harangot hagyják meg. Erőfeszítése hiábavaló volt:

„A katonai komissis cseh őrmestere gúnyosan nevetett s azt mondta, még azt sem várom meg, hogy a sürgönyt föladja, rögtön hozzáfogok a leszereléshez, itt van kezemben a parancs s én teljesíteni fogom azonnal, s rögtön kezdette szétveretni a Jézus Szíve nagyharangot, melyet csak össze tördelve tudtak lehozni a toronyból.”⁸⁹

A Jézus Szíve harang eleste mélyen megrázta a csongrádiakat. Az ekkoriban bíróként szolgáló egykori plébánosnak, Hegyi Antalnak is meg kellett élnie azt a napot, amikor a roppant áldozatokkal életre hívott harangot darabokra törve, szekérre hányva viszik a vasútállomásra.⁹⁰ A katonák ezúttal nem hagytak alkalmat arra, hogy a harangokat a hívek megtekintsék, hogy búcsúfelvétel készülhessen.

A katonai egység vezetője ekkor vett tudomást a határban lévő harangokról. Két rendőrt kért a település vezetőségétől, akik két katona kíséretében az összes harangot leszerelték a környéken. Hallgatása miatt a katonai parancsnok hazaárulással, hadi bírósággal fenyegette meg a plébánost. Dr. Thury Károly azzal védekezett, hogy a határbéli harangok nem tartoznak a plébániahivatal tulajdonai közé: egyes családok állították magánáhitatból, így említésüket a hivatalos szervek felé nem tartotta feladatának. Dr. Thury Károlyt végül papi mivoltára való tekintettel nem hurcolták meg.

Ezen a napon vitték el Csongrádról a Jézus Szíve nagyharangot, a homoki kápolna kisebb, Szűz Mária Szeplőtelen Szíve harangját, illetve 13 határbéli, 100 kg súly alatti harangot.

A határ elnémulása csak egy „epizódja” volt a csongrádiak háborús veszteségeinek. Dr. Thury Károly pedig ezt a szűkebb hatáskörébe tartozó eseménysort minden rendelkezésére álló eszközzel befolyásolni igyekezett. Hivatalos iratokban valótlán adatokat tüntetett fel; települési

⁸⁹ NPI Historia Domus II. 26.

⁹⁰ Thury Károly a következőképpen nyilatkozott elődéről, Hegyi Antaltól: Plébánoskodásom alatt mindig aryai jóindulatot tanúsított irántam, és én gyermeki szeretettel csüggttem rajta.” NPI Historia Domus II. kötet 35.

előjáróktól, az illetékes minisztériumoktól kért külső segítséget; elhallgatta a külterületi harangok helyét – ha pedig számon kérték, átgondoltan érvelt: tűzvédelmi okokra, illetékességének hatáira hivatkozott. Papi hivatalát messze túllépően képviselte, elszántan óvta hívei érdekeit. Ugyan 1918-ban a váci megyéspüspök Csongrádról Főtra helyezte át, helyére – Szedlacsek István személyében – méltó utód került. Szedlacsek plébános működésének kiemelt programja a harangok rehabilitációja volt. Kitartásának eredményeként a háború lezárása után hat esztendővel ugyanannyi harangja lett Csongrádnak, mint ahány 1916-ban volt.

A jeltelen sírban nyugvó apákat, férjeket és fiúkat feltámasztani nem lehet, de a hátramaradt közösség életösztöne új hajtásokat serkent a romokon. A harangok beszerzéséért tett makacs küzdelem és példátlan összefogás megérlelte azt az erkölcsi-szimbolikus győzelmet, melyet a háború nem hozott el. Az első világháború után öntött, új harangok az életösztön, az élni-akarás jelképeivé váltak – de az ő történetük már egy másik történet.⁹¹

IRODALOM

BARA Júlia

2016 A csongrádi Szent Rókus-templom művészeti értékei. In. GYÖNGYÖSSY Orsolya szerk.: *Belsőváros ékköve. Szent Rókus-templom, Csongrád / Jewel of Belsőváros. Saint Roch Church, Csongrád*. Csongrád Város Önkormányzata – MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Csongrád – Szeged, 60–87.

DUDÁS Lajos

2000 A Római Katolikus Egyház élete, tevékenysége Csongrádon a 20. század első felében. In. GEORGIÁDES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 2000*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 82–113.

DUDÁS Lajos – KÖHEGYI Mihály

2000 *Csongrád régi és mai harangjai*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Történeti tanulmányok 3. Szeged, 387–402.

FORGÓ Tilda – FORGÓ Ida

1987 Csongrád élete a szabadságharc bukása után. In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1987*. Csongrád, Csongrád Város Tanácsa, 29–80.

GÁT László

2006 *Csongrádi útikalauz*. Kiadja: Kálmán I. Szeged.

GYÖNGYÖSSY Orsolya

2016 Papok, templomszolgák és hitélet Csongrád-Belsővárosban. In. GYÖNGYÖSSY Orsolya szerk.: *Belsőváros ékköve. Szent Rókus-templom, Csongrád / Jewel of Belsőváros. Saint Roch Church, Csongrád*. Csongrád Város Önkormányzata – MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Csongrád – Szeged, 88–119.

⁹¹ Az itt nem említett, „új” (20. században öntött) harangok jövőbeli kutatásához meg kell említenünk Juhász János céduláit a Tari László Múzeum néprajzi adattárában, melyeket 1969-ben készített a csongrádi határban álló keresztokról és haranglábakról: JUHÁSZ (kézirat) 1969. Az 1976-os, második csongrádi Honismereti Tábor résztvevői közül is többen foglalkoztak a harangokkal és harangozási szokásokkal. EGYHÁZI – MÉSZÁROS (kézirat) 1976.

RENDELETEK

1917 *Magyarországi rendeletek tára*. Ötvennegyedik folyam. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest.

TARI László

1977 *Krónikák a régi Csongrádról 1704–1901*. Csongrád Megyei Könyvtári Füzetek 7. Somogyi Könyvtár, Szeged.

KÉZIRATOK

DUDÁS Lajos

1997 *Csongrád harangjai*. MNL CsML CsL Dudás Lajos tanár, helytörténész iratai 1927–2004. b. Helytörténeti munkássága, gyűjtések, reprodukciók. Tanulmányok, újságcikkek és hozzátartozó kutatási feljegyzések. XIV. 3. 21.d.

EGYHÁZI István – MÉSZÁROS Zsolt

1976 „*Vivos voco mortuos, plango fulgura frango*” *A csongrádi harangokról és harangozási szokásokról*. II. Honismereti tábor Csongrádon. Kézirat, CsKK TLM NA 19-86.

JUHÁSZ János

1969 *Harangok és keresztek*. CsKK TLM 18-86.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Csongrád – CsKK TLM

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Csongrádi Levéltár – MNL CsML CsL

Dudás Lajos iratai – Dudás Lajos tanár, helytörténész iratai 1927–2004. b. Helytörténeti munkássága, gyűjtések, reprodukciók. Tanulmányok, újságcikkek és hozzátartozó kutatási feljegyzések. XIV. 3. 21.d.

Nagyközségi Iratok - Csongrád város 1865–1872-ig nagyközség tanácsának iratai (1802) 1849–1871 (1872) a/ Tanácsülési jegyzőkönyvek V.B 42. a/14.16 k.

Nagyboldogasszony Plébánia Irattára, Csongrád – NPI

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár

Acta Parochiarum Csongrád – VPL APar. Cs.

Acta Privatorum Csongrád – VPL APriv.

Libri Visitationum – Lib. Vis.

A VALLÁS SZEREPE
A KÖZÖSSÉGI GYAKORLATBAN

Céhek és vallásos társulatok Csongrádon a 18–19. században¹

Míg a *céhélet*ről és az iparosok históriájáról rendszerint a történészek, addig a *vallásos társulatokról* a vallástudomány és a vallási néprajz szakértői szoktak értekezni és vitázni. Azon felül, hogy mindkét egyesületi forma a kora-középkor óta jelen van Európában, működésüket, céljait, ténykedési körüket és alapszabályaikat tekintve számos olyan kikerülhetetlen egybeesés mutatható ki, mely az álláspontok közelítésére kényszeríti a különálló diszciplínák kutatóit. Ez a probléma főleg a céhélet kutatói számára okoz fejtörést, mert ami egy vallásos társulat esetében gyakorlatilag kimeríti az egyesület célját, profilját, az a céhéletnek csupán egy (ám kétségtelenül jelentős) vonása. Az *articulusokból* kibontakozó mélyen vallásos szellem és a céhtagoktól testületileg megkövetelt istenfélő magatartás magyarázatot igényel, miközben a céhek és vallásos társulatok eredetének kérdését is felveti.

A céhek és a vallásos társulatok viszonyáról elmélkedő hazai szakirodalmat vizsgálva megállapítható, hogy Szádeczky Lajos 1913-as munkája még a 21. században is állandó referenciapontként szolgál a téma kutatói számára². Szádeczky alap gondolata a következő: „...részt a vallásos és jótékony testvéreletekből, részint ezekkel párhuzamosan alakultak az iparos egyesületek, az ú.n. céhek hazánkban is.”³ Ezt a megállapítást fűzi tovább Pásztor Lajos, aki a céhek és vallásos társulatok tevékenységi körének nagyfokú egybeesésére hívja fel a figyelmet.⁴ Pozsár István szerint a vallásos viselkedés már a középkori céhekben is szükségszerű, általános követelménynek számított, mely kívül esett a választhatóság körén.⁵ A kézműves érdekvédelmi szervezetek alapvetően vallásos színezetét Gerendás Ernő és Kubinyi András is természetesnek tartja: „A középkori kézművesek, olykor a kereskedők is a maguk érdekvédelmi szervezeteit (céheket) [...] általában a vallásos társulatokhoz hasonló módon hozták létre, hiszen ők is hívő keresztények voltak, tehát a vallásos társulati formával tagjaik lelki üdvét is elő akarták mozdítani.”⁶ A szerzők a céheken belüli vallásos szellem mértékét tehát – igen helyesen – a korszellemtől teszik függővé.⁷ Hermann Egyed Szádeczkytól függetlenül jut arra a megállapításra, hogy a céhek a vallásos társulatok szociális irányú továbbfejlesztései, melyek eredetükhöz híven megőrizték vallásos beállítottságukat.⁸

A vallásos társulatok feltételezett minta-szerepét a hazai szakmai közönség nagy része hallgatólagosan elfogadja, de a történeti források sokszínűsége valamint a felvetés iránt az 1950-es

1 A tanulmány eredeti megjelenési helye: Mód László – Simon András szerk.: Olvasó. Tanulmányok a 60 esztendő Barna Gábor tiszteletére. Gál Ferenc Hittudományi Főiskola – Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2010. 429–438.

2 KASZÁS 1996. 7.

3 SZÁDECZKY 1913. 27.

4 PÁSZTOR 1944. 40.

5 POZSÁR 1912. 2–3.

6 KUBINYI 1998. 98.

7 Gerendás 1943. 377. „A mindent és mindenki lelkét eltöltő vallásos érzület teremti meg azt a circulus vitiosus-szerű valóságot, hogy míg egyrészt az elmélyült vallásos élet hozza létre a vallásos közösségeket, a különféle céheket: ugyanakkor pedig a megalakuló céhek lesznek a hitbéli élet lelkiismeretes formálói és terjesztői” GERENDÁS 1943. 384.

8 HERMANN 1973. 181–182.

években mutatkozó ellenszenv okán a teóriának ellenző tábora is akadt. Bruckner Győző⁹ és Szűcs Jenő az iparos érdekvédelmi szervezetek elemi, „ösztönös” megalakulása és időbeli prioritása mellett foglalt állást: „Az ’egyházi teória’ pedig összezavarja az okot és az okozatot: a vallási társulatok, ’confraternitasok’ éppen az iparos céhek mintájára, azok szervezetét átvéve, magukat is idővel ’céhnek’ nevezve alakulnak, és nem fordítva”¹⁰.

A céhek és vallásos társulatok történelmi viszonyának problémája két ponton: egyrészt az egyesületek működését meghatározó profán és vallásos elemek arányának megállapításakor, másrészt az eredet sokat vitatott kérdésében éleződik ki. E sorok szerzője nem kíván pálcát törni a felvázolt elméletek felett, de elismeri és továbbra is problematikusnak tartja a céhek és jámbor társulatok szerepkörének körülhatárolási kísérleteit.

A továbbiakban a csongrádi céhek alapszabályain és a fennmaradt tárgyi emlékeken keresztül vizsgáljuk meg, hogy a kései alapítású (18–19.sz.) mezővárosi céhek miként ápolták a patrónusok kultuszát és vonultatták fel a jámbor egyesületekre jellemző jegyeket.

Céhek és jámbor társulatok története Csongrádon

Az egykori hódoltsági területeken (így Csongrádon is) csak későn, a 18. század folyamán teremődtek meg a céhrendszer kiépülését támogató gazdasági és társadalmi feltételek. A többségében taksás és szabadmenetelű csongrádi jobbágy lakosság gazdálkodásból, napszámos munkákból és halászatból tartotta fenn magát, az iparosok száma mindössze pár százra volt tehető. A csekély számú református hitközség és az első (18. század végén betelepült) zsidó családok mellett a római katolikusok aránya 96% körül mozgott. Az 1738–39-es *gugahalál* (pestis) okozta veszteségekből lábadozó, folyamatosan növekvő lakosság pár évtized alatt „kinőtte” a belsővárosi (mai Szent Rókus) templomot, ezért a hívek és a gróf Károlyi család kegyes adományaiból új templom építésébe fogtak. A klasszicizáló barokk stílusú, Nagyboldogasszony tiszteletére felszentelt templom az első céhek alakulása idején, az 1760–80-as években készült el.

A csongrádi csizmadia, takács, szabó és szűcsmesterek 1775-ben nyújtották be céhalapítási kérelmüket a földesúrhoz, Gróf Károlyi Antalhoz:

„Méltóságos Gróff Generalis nekünk Kegyelmes Urunk! Valamint egy Istennek dicsérete, és Sz. Nevének magasztalása minden kérelhető Isteni buzgósággal szívünkben gerjedzik így nem különben a Világi Jeles kívánt Igazságnak rendtartása Lelkünkbul ohajtatik. Kikre nézve: mi tudgyuk és tapasztaljuk, hogy mostani időkben sok helységekben már Eö Fölségétül Berès Mester Embereknek czéhek kiadattatnak, mint Csongrád Várossában Excellentiádnak, mi Örökös Édes Atyáknak szárnyai alatt meg szaporodván annyira, hogy akarván magunknak Czéhetváltani, kitt is Birák Uraiméknak jelentvén, és kegyelmük pedig aszt nem ellenzvén, azért is hogy azon Isteni Szeretett jó példa adással közöttünk gyarapodhassék és az világi jeles Igazság is csendessen, s jelessen dirigáltassék. Eö Fölségétül, jövőendőbéli Privilegiumonkat, vagy is articulusunkat kíványuk,

9 „Ma már idejét multnak tekinthetjük ezt a felfogást, mely a vallásos jellegű fraternitásokban, Bruderschaftokban vélte a céhek eredetét megtalálni.” BRUCKNER 1941. 160.

10 Szűcs 1955. 10.

kinek meg nyerése végett, alázatos Instantiankra kegyes sakir. Megnyerni, és Punctumjainkat meg vizsgálván esztett megengedni méltóztasson Excellentiád, továbbra továbbra pedig instantiánk folytatása, és Privilégiumunk meg Szerzése végett, együgyű fiaji, kéz és láb Csokolással járulunk Excellentiádhoz, hogy nekünk esztett az Fölső Udvarnál, kegyes levele által meg nyerni méltóztasson, mely Atyai s Földes Úri szép kegyességét, az Mindenható Úr Isten az Örök Életnek Gratiájával fizette Excellentiádat pedig sokáig friss jó egészségben tartsa meg álgya meg, midőn pedig Atyai kegyes Resolutióját Excettrádnak óhajtvá várván maradunk, alázatos engedelmes szolgálai és jobbágyi, Csongrádi Szabó, Szűcs Mester Emberek Vidács Istvány és Varga János.¹¹

A kérelmek sikerrel jártak: 1776-ban Mária Teréziától nyert kiváltságlevelet a 19 tagú csizmadia testület, a takácsok valamint a szabók és szűcsök céhe, 18 artikulussal. A kapott *punctumok* rendtartása és szövegezése a királynő által kezdeményezett 1761-es céhlevél-egységesítési eljárás következtében mindegyik céhnél azonos.¹² A csongrádi céhek közel száz éves fennállása alatt a csizmadiák céhe volt a legmódosabb egyesülés: rendszeresen jártak a vidéki országos vásárookra, ahol rendszerint állandó, fenntartott helyük volt.¹³

A legközelebbi csoportos céhlevél-kibocsátás 1815-ben volt, amikor az asztalosok a lakatosokkal és kádárokkal, a kovácsok pedig a kerégyártókkal (21 fő)¹⁴ közösen kaptak működési engedélyt, immáron 49 artikulussal.¹⁵ Ugyanekkor a szabók és szűcsök már külön folytatták működésüket. A földesúr ismét fenntartások nélkül engedélyezte a csongrádi iparosok céhalapítási kérelmeit, de figyelmeztette a kérvényezőket, hogy az ügy a nemes Vármegyére tartozik, és privilégium kibocsátásával járó költségeket is a mestereknek kell állniuk. A derék iparosok még Csongrád város bírása előtt is tiszteletüket tették a siker érdekében, akitől 1815-ben ajánlólevelet is kaptak.

1815-ben a következő céhek működtek Csongrádon:

1. Asztalos (arcularius), lakatos (faber serarius) és kádár (viltor) céh (1815-)
2. Kovács (faber ferrarius) és kerégyártó (bognár / rotarius) céh (1815-)
3. Csizmadia (cothurnarius) céh (1776-)
4. Vékony szabó (sartor) céh (1776-)
5. Szűcs (pellio) céh (1776-)
6. Takács (texter) céh (1776-)

11 ML OL C25. Csongrád m. N. 5.120. Az alázatos hangvételű levelet Pozsár István sem hagyta szó nélkül: „Úgy látszik a „betsületes mesteremberek” hiú embernek ismerték Károlyit s talán ezért cirkalmazták ki ennyire önérzetről éppenséggel nem tanúszkodó kérelmüket” POZSÁR 1912. 115–116. A szabók és szűcsök a földesúr engedélyének megnyerése után a vármegyéhez fordultak instanciájukkal: „mivel ő Excellentiának Károlyi Antalnak Csongrád nevezetű városában mi, Szabó és Szűcs mester Emberek meg szaporodtunk és magunknak czéhet és Igazságot Eö Felségétül váltani és nyerni kívánunk...” MNL CsML CsL XV51. 264. 1775. júl. 13.

12 MNL OL C25. Csongrád m. N. 5.

13 POZSÁR 1912. 114.

14 MNL CsML CsL XV51. 263. A kérelmeket két évvel korábban, 1813-ban terjesztették fel a derék mesterek.

15 Az ekkoriban kiadott céhlevelek az 1805-ös központi egységesítés miatt szintén jelentős tartalmi és szerkezeti azonosságot mutatnak.

A csongrádi takács céh megalakulásának dátumát Szádeczky Lajos 1815-re, Eperjessy Géza 1821-re teszi.¹⁶ Egy 1813-as Helytartótanácsához írt levél viszont arról tanúskodik, hogy a csongrádi takácsok már 1776 óta privilégiummal bírtak.¹⁷ Ez utóbbi adat hitelességét erősíti, hogy az Iparművészeti Múzeumban őrzött csongrádi takács céhláda fedelére és az ólom pecsétnyomóra is az 1776-os alapítási évszám került.

Az asztalos, lakatos és kádár céh kisszámú és kevés vagyonnal bíró szervezet volt. Számuk 1850-ben mindössze 24 fő, míg ugyanekkor 70 szűcs és 35 szabó működik a városban.¹⁸

Ugyan az első időkben az ácsok, molnárok és faragók nem léptek fel a céhbe tömörülés igényével, nagy számukról egy 1756-ból származó helyzetjelentés tanúskodik: „a helység mellett a Tiszán a malmok már annyira elállják a forgalmat, hogy a megye kénytelen volt eltávolításukért felszólalni”.¹⁹ 1820-ban ők is céhartikulushoz jutottak, később a kőműveseket is felvették köreikbe. A népes céh az 1850-es években 60 tagot számlált. Az idők folyamán ezek a hasznos szakmai társulások különváltak. A 19. század elején a bognárok a kovácsoktól, a lakatosok az asztalosoktól elkülönülve igényelték céhlevelet.²⁰ 1856-ban összesen 313 céhbe tömörült iparos működött Csongrádon.²¹

A csongrádi céhek vallásgyakorlásáról a megyei és országos sajtó elszórt tudósításából alkothatunk képet. A *Katholikus Néplap* 1862. évi III. számából kiderül, hogy a farsang utolsó három napján tartott szentségimádáson a céhek felváltva jelentek meg.²² Három évvel később a *Szegedi Híradó* novemberi száma ekképpen tudósított a bodnár céh zászlószentelési ünnepélyéről: „November 26-án, midőn a bodnár céh zászlaját fölszentelték, hét céh egyesült és Sohlya Gyulával élükön faklyás zenével tisztelték meg a derék papot [Alvinczy Ferenc] a betegek vigasztalóját.”²³

A csongrádi céhek védőszentjeinek kultuszáról a kisszámú fennmaradt tárgyi emlék tanúskodik. A katolikus hagyományban minden mesterségnek meg van a maga patrónusa.²⁴ Főleg a középkori céhekre volt jellemző, hogy védőszentjüknek oltárt vagy szobrot állítottak a templomban, és vállalták annak takarítását, díszítését, virágozását, a misék kezdetén a gyertyák meggyújtását. A céhek pusztán kegyességi célból is vállalták egy-egy oltár gondozását. A patrónus ott díszelgett a céh díszes zászlaján; ünnepét munkatilalommal, kegyes adományokkal és misével szentelték meg. Az új céhmester kinevezését is többnyire erre az alkalomra időzítették.

A csongrádi szűcs céh 1870-ben készített zászlaját a Tari László Múzeum restauráltatta,²⁵ így régi pompájában csodálhatjuk meg ezt a különlegesen szép céhemléket, melyen a szűcsök választott védőszentje is felbukkan. A zöld mintás, damasztra festett zászló egyik oldalán a csongrádi Nagyboldogasszony-templom fő oltárképét idéző „Mária megkoronázása” jelenet, a másik oldalon a térdeplő Szent Imre, a csongrádi szűcs céh feltételezett patrónusa látható. A csongrádi szűcsök erős Madonna-tiszteletét mutatja, hogy a céh sárgarézbe vésett pecsétnyomóján a Szűzanya

16 EPERJESSY 1967. 226. SZÁDECZKY 1913.

17 Helytartótanácsához írt levél 1813-ból. MNL OL A39 Csongrád m. N. 15409.

18 POZSÁR 1912. 116.

19 POZSÁR 1912. 113. Eperjessy Géza –helytelenül– külön tárgyalja a csongrádi molnárok és ácsok céhét. EPERJESSY 1967. 226.

20 MNL CsML CsL XV51. 263.

21 POZSÁR 1912. 120. és 116.

22 DUDÁS 1998. 105.

23 DUDÁS 1998. 105.

24 Lásd. KUBINYI 1999. 348; BÁLINT 1943. 69; BÁLINT 1944. 203–204. „A céhek korában a mesterségek rangját, eredetét akarták bizonyítani azzal is, hogy védőszentet választottak maguknak” BARTÓCZ 2000. 10–11.

25 Leltári száma: CsKK TLM 82. 2. 1.

látható egy barokkos szent korona árnyékában, a gyermek Jézussal és joggal a kezében. Az ábrázolás a Nagyboldogasszony-templomban található, barokk hordozó Mária-szoborra emlékeztet. Bár az Iparművészeti Múzeumban a takácsok, ácsok és molnárok pecsétnyomója is fennmaradt, egyiken sem fedezhető fel vallásos motívum.

A többi csongrádi céh védőszentjére vonatkozóan ezidáig nem került megnyugtató adat. A korai céhlevelekben ugyanakkor külön articulus intézkedik arról, hogy a mesterek büntetés terhe mellett, vallásra való tekintet nélkül kötelesek részt venni a *patrónus* tiszteletére tartott ünnepi szentmisén.²⁶ A csizmadia, takács, szabó és szűcs céhek 1775-ben ekképpen rendelkeztek a kötelező egyházi ünnepről:

„[A filiális céhek tagjai] processziókra pediglen ha tsak helyes oka, vagy távul való lakása nem gátollya meg jelenni, úgy nem különben a czéhnek esztendősi napi és kántorgyülekezetekre is el menni, s kántor pénzt le tenni köteles lészen.”

A csongrádi kovács és kerékgyártó valamint a takács céh 1815-ben hasonlóképpen rendelkezik a patrónus, Úrnapija, valamint a privilégium elnyerésének évfordulójának megünnepléséről.²⁷ Bizonyos továbbá, hogy a csongrádi szűcsök nem a patrónus napján választottak céhmestert, hanem azon a napon, melyen „a céh privilégiumát vette”.²⁸ A védőszent tiszteletének szellemi ápolása mellett a csongrádi céhek oltárgondozó tevékenységére nem utalnak az adatok.

A speciális patrónus kultuszát a szőlősgazdák és a pásztorok is ápolták.²⁹ A csongrádi szőlősgazdák 1856-ban szent Urbán (Orbán) szobrot állíttattak a haleszi szőlők közé, ahol minden év május 26-án búcsúra gyűltek össze. Miután az Orbán szobor mellé állított kőkereszt és lourdes-i Mária szobor is felszentelésre került (1894), a búcsú több ezer hívőt vonzott Csongrádról és a környékeli falvakból. A szőlőbeli gazdáknál szervezettebb keretekre utalnak a csongrádi juhász és pásztorserег fennmaradt tárgyi emlékei. Egy 1881-ben készült inventárium szerint a 'juhászok társulata' saját, templomi lobogóval is rendelkezett.³⁰ Minden év december 25-én, reggel hat órakor tartották a pásztorok miséjét, akik „betlehemi pásztorok módjára elhagyván nyájukat az Isten házába gyűlekeztek”.³¹ A jószágok őrzői a szentmise alatt égő fáklyákkal sorakoztak a szentélyben, majd felajánlások az oltárt megkerülve, a feszületet megcsókolva pénzt helyeztek az oltárra.

26 MNL CsML CsL XV51. 264. Az egyházi ünnepek tisztességes megülése a céheknek is erkölcsi kötelessége volt. Nagyobb katolikus ünnepeken a céhtagok munkaszünetet tartottak; általános volt a böjt és az alamiználkodás. Nagyobb városokban az egyházas remekek ilyen alkalmakkor ingyen ajánlották fel a plébánia részére. A negyedévi gyűlések (kántornapok) alkalmával a tagok közös szentmisén vettek részt, akárcsak a védőszent és Úrnapija ünnepén. A miseszándékot a derék csongrádi mesterek többnyire „királyné asszonyunk szerencsés országlásáért, és a czéhben megholtak lelkiüdvéért” ajánlották fel (csizmadia, takács, szabó és szűcs 1775). MNL CsML CsL XV51. 264.

27 „Mellyre való névze kötelesek lesznek ezen Mesterek, ha tsak hogy a Czéh helyétől távolabb nem lagnának, avagy törvényes okoknál fogva meg nem gátoltatnának, a Czéh Patronassa jeles ünnepére és azon Gyűlésre, mely a Kegyelmes Privilegium kinyerése napján tartandik, nem különben az Urnapi processzióra a Czéh zászlója alatt megjelenni az esztendei és más egyéb gyűlések alkalmatosságával szokott kötelességeknek eleget tenni.” MNL CsML CsL XV51 263. 1813. Takácsokra vonatkozóan ugyanezt lásd: MNL OL A39. 1815. N.15408. XXX. tc.

28 CsKK TLM 2009. 88. 1.

29 Szent Orbán és Szent Vendel mellett érdemes felhívni a figyelmet a vízparti városokban oly jellemző Nepomuki Szent János kultuszra, melyet feltehetően nem csak a halászok, de az árvezékről oly gyakran sújtott csongrádi jobbágy lakosság egésze fontosnak tartott. Az első köztéri szobrot a 18. századba állították a vízen járók védőszentjének tiszteletére.

30 Az 1881-ben, Edelényi János plébános idejében készített inventáriumban találunk utalást a 100 Ft. értékű „juhász társulati zöld lobogó”-ra, mely a budapesti *Kriszta és Leitner* cégnél készült. VPL Apar. Cs. 1881.

31 Szappanos János tanító beszámolója a Katholikus Néplapban (1862 karácsonya) hivatkozik rá: DUDÁS 1998. 106.

Szent Vendel jószágpatrónus festett-faragott perselye feltehetően 19. század eleje óta díszíti a Szent Rókus templomot. A persely tetején a térdeplő, imádkozó szent körplasztikája látható két kutya kíséretében. 1820-ban, feltehetően közadakozásból készítették a város határától 1 km-re található Szent Vendel homokkő szobrot.³² 37 évvel később Csanyi Forgó István egy Szent Vendelt ábrázoló fogadalmi képet készíttetett. A kép a Nagyboldogasszony-templom Jézus Szíve kápolnájában függ. A Szent Rókus-templom *Liber Intentionuma* szerint még 1949-ben is mondtak misét Szent Vendel tiszteletére.³³

Az első jámbor egyesületet, a csongrádi Élő Rózsafüzér társulatot Virter Lajos plébános alapította 1858-ban. A társulat 1862-ben 990 tagot számlált.³⁴ Pár évvel később, 1863-ban Korber Antal káplán vezetésével megalakult az Oltáregylet. Az Élő Rózsafüzér mellett nagy népszerűségnek örvendett a Hegyi Antal plébános által támogatott és felerősített Jézus Szíve tisztelet. A helyi sajtó tudósítása szerint az 1887-ben alapított Jézus Szíve társulat 1891-ben több mint 8000 tagot számlált.³⁵

Összefoglalás

A vallásos magatartás különböző megnyilvánulásai a kezdetektől az 1872-es feloszlatásig végigkísérik a céhek történetét. A céhgyűléseket rendszerint közös imával nyitották illetve zárták, de imádsággal szentelték meg az inas-felszabadulás, legény-és mesteravatás ünnepélyességét is. A céhlevelek, mesterlevelek megfogalmazásaiban is gyakran kérték valamelyik szent segítségét, pártfogását. A győri szabók a 16. században a következő eskető szöveget mondták az új céhmester felett: „Isten kegyelmedet úgy segélje, teljes szentháromság, boldogasszony és az kegyelmedet köröszvény hiti, hogy kegyelmed az böcsületes czéhnek igazságos törvényt szolgáltat tehetség szerint, kinek-kinek érdeme szerint, isten kegyelmedet úgy segélje s boldogasszony, az kegyelmed köröszvény hiti” A céhmester, esküje letételekor a Bibliára tette kezét.³⁶ Mesterlegény avatásakor *keresztatyát és keresztanyát* választottak.³⁷

A céhtagok mindennapi életvezetésében megnyilvánuló keresztény értékszemlélet erősítette a csoportszellemet, ugyanakkor megtartotta az egyensúlyt az inasok, legények és mesterek között.³⁸ A céhek a körmenetek pompájának emelésével, a védőszent kultuszának gondozásával, a templomi berendezés újjátásával vagy kicserélésével, szegény- és beteggondozással, a valláserkölcsek gyakorlásával és kegyes adományokkal is kifejezték egyházhűségüket. Ez a mindent átható vallásos magatartás azonban sosem került túlsúlyba, és nem oldotta fel a céhek eredeti értelmét: az iparosok közti viszony szabályozását és az egy szakmában dolgozók érdekvédelmét. A céhek és vallásos társulatok közti legfőbb különbségek a *tagok összetétele* (céhekbe csak iparosokat vettek fel, konfraternitásokba szinte bárkit) a *működést legitimáló szervezet* (céheket a földesúr, a vármegye vagy a király, míg a konfraternitásokat a püspök vagy plébános hagyta jóvá) és az egyesülést

32 DUDÁS (kézirat) é.n. 9.

33 A dolog érdekessége, hogy a magánszemélyek rendszerint nem a szent ünnepnapjára, október 20.-ra rendelték a szentmisét (1948-ban június 26-án, 1949-ben augusztus 22-én).

34 Dudás Lajos valószínűsíti, hogy 1858 előtt is működtek Csongrádon 'egyházi egyesületek', de a forrásoknak nyomuk veszett. DUDÁS 1998. 105.

35 DUDÁS 1998. 105.

36 SZÁDECZKY 1913. 227.

37 POZSÁR 1912. 172.

38 Csongrádi csizmadia, takács, szabó és szűcs céhek 1775. MNL CsML CsL XV51. 264.

életre hívő *célkitűzés* kérdésében mutathatók ki. A céhtagoktól megkövetelt vallásos magatartás becsületesség, kiegyensúlyozottság és erkölcsösség, a szentmisék és körmenetek pedig esztétikusság, bensőségesség, életszerűvé hivatottak tenni a céhek életét azzal, hogy alkalmat szolgáltattak a munka és az élet megszentelésére. Mivel Csongrádon a céhek voltak az első, szervezett formában vallásos magatartást gyakorló, és az egyház életében is részt vállaló reprezentatív szervezetek, így működésük mintaként szolgálhatott a kifejezetten áhítatos céllal létrejött jámbor társulatok számára.

IRODALOM

BÁLINT Sándor

1943 A szegedi népelet szakrális gyökerei. *Regnum – Egyháztörténeti Évkönyv* 1942/43. V. kötet, Stephaneum kiadó, Budapest, 51–69.

1944 *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből*. Szeged.

BARTÓCZ József

2000 *A magyarországi kovácscéhekről*. Pápa.

BRUCKNER Győző

1941 *A késmárki céhek jog- és művelődéstörténeti jelentősége okirattárral: 1515–1757*. Miskolc.

CSUPOR István

1993 Nagybánya céhes iparának struktúrája a 18. században. *Népi kultúra – népi társadalom*. MTA Évkönyv XVII. 221–240.

DIVÁLD Kornél

1903 Csongrádi céhemlékek. *Magyar Iparművészet* VI. évf. 3. szám.

DOMONKOS Ottó

1977 Céhkoszorú, céhkorona. *Népi kultúra-népi társadalom* IX. 217–240.

DUDÁS Lajos

1982 Az iparoktatás kezdete Csongrádon. In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád Város történetéből* 1982. Csongrád Városi Tanács, Csongrád, 312–328.

1998 Adatok a római katolikus egyház 19. századi csongrádi működéséről. In. GEORGIÁDES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád* 1998. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 99–120.

EPERJESSY Géza

1967 *Mezővárosi és falusi céhek a Alföldön és a Dunántúlon (1686–1848)*. Akadémiai kiadó, Budapest.

GERENDÁS Ernő

1942 A céhek és a vallásos élet. *Regnum* 1942/43. 371–199.

GÓG Mihály

1984 A méltóságos nagykárolyi gróf Károlyi család tulajdonát képező csongrádi uradalom leírása. In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád Város történetéből* 1984. Csongrád Városi Tanács, Csongrád, 128–163.

GYOVAI B. Lajos

1989 Szentek szobrai és keresztek. In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád Város történetéből 1989*. Csongrád Városi Tanács, Csongrád, 183–196.

KASZÁS Marianne

1996 *Céhek, ipartársulatok, ipartestületek iratai*. Levéltári Módszertani és Oktatási Füzetek 2. Magyar Országos Levéltár, Budapest.

KUBINYI András

1999 Vallásos társulatok a késő-középkori magyarországi városokban. *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. METEM könyvek 22. Budapest, 341–352.

PÁSZTOR Lajos

1940 *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.

POZSÁR István

1912 *A Csongrád megyei céhek története*. Bozó és Justin kiadása, Csongrád.

ROMSICS Ignác

2007 *Magyarország története*. Akadémia kiadó, Budapest.

RÓMER Flóris

1877 A czéhládákkal való körmenetek Magyarországon. *Századok* 1877. 563–566.

SEBESTYÉN István

2002 *Csongrád a XXI. század küszöbén*. Ceva kiadó, Budapest.

SZÁDECZKY Lajos

1913 *Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon okirattárral (1307–1848)*. *Czéhek lajstroma, a czéhirodalom és az ipartörténet könyvészete I–II*. Rauschburg Gusztáv könyvkereskedése, Budapest.

SZÜCS Jenő

1955 *Városok és kézművesség a 15. századi Magyarországon*. Budapest.

TARI László

1981 Adatok Csongrád mezőváros céheinek történetéhez. In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád Város történetéből 1981*. Csongrád Városi Tanács, Csongrád, 105–148.

1982 A céhek föloszlata Csongrádon. In. BÁLINT Gyula György szerk. *Mozaikok Csongrád Város történetéből 1982*. Csongrád Városi Tanács, Csongrád, 294–306.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1981 *Magyar jogi népszokások*. Gondolat kiadó, Budapest.

TEKULICS Sándor

1890 *A csongrádi ipartestület alapszabályai*. Szilber Jánosné nyomdája, Csongrád.

KÉZIRATOK

DUDÁS Lajos

é.n. *Kül-és beltéri, köz-és magántulajdonban lévő, mindenki számára látható képzőművészeti alkotások, emléktáblák, emlékművek Csongrádon*. Kézirat a szerző tulajdonában.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár, Csongrád Megyei Levéltár Csongrádi Levéltár – MNL CsML CsL
CSL XV51. Iratmásolatok gyűjteménye a 18–20. századig.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár – MNL OL
MNL OL A39. 1815 N. 15409.
MNL OL C25. Csongrád m. N. 5. 120.

Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum – CsKK TLM
CsKK TLM TA Történeti adattár

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár – VPL
Acta Parochiarum, Csongrád – VPL APar. Cs.

Historia Vexillorum

Céhháziok a csongrádi Nagyboldogasszony templomban¹

Csongrádon a 18. század végére, Mária Terézia apostoli magyar királyné országglása idején szilárdult meg Csongrádon egy szűk, ám annál öntudatosabb iparos-kézműves társadalmi réteg. Az első céhalapítási kérelem benyújtására 1775-ben került sor, a folyamodók a csongrádi csizmadiák, takácsok, szabók és szűcsmesterek voltak.² Károlyi Antal támogatását elnyerve, Mária Terézia jóvoltából mindhárom céh kiváltságlevelben részesült. Ebből a korból maradt ránk az a fából készült trónoló Madonna szobor, mely az apostoli magyar királynő arcvonásait őrzi.

Az országban mindenütt azok a mesterségek erősödtek meg először, melyek a helyi lakosság közvetlen igényeihez igazodtak. Míg például Veszprémben a 16. századi céhek a végvári katonaság bőr- (lószerszámok) és fegyverigényét igyekeztek kielégíteni, addig Csongrádon a 18. századi céhek a csizma- és szűrviselés népszerűségét igazolják a jobbgyaraszt lakosság körében.

Mind a „böcsületer”, mind pedig a vagyonosságot figyelembe véve a csizmadia céh vezette a rangsort. Úgy tartották, hogy a csizma nincs alávetve a divat változó szeszélyeinek, így a mesterséget bátor szívvel adhatta tovább apa a fiának: „csizma nélkül nem képzelz magadnak földi nagyságot, légy tehát, s maradj te is csizmadia.”³ A csizmadiákat a szűrösök követték a rangsorban. A *Csongrádi Újság* 1904-ben ekképpen emlékezett meg az egykori céhes szűrszabó mesterségről: „A szűrszabó télen-nyáron dolgozott, mert hiszen a szűr csak annyiban hódolt a divatnak, hogy egyik vagy másik jobban ki volt ’adtateremtettéze’ (díszítve, kivarrrva), de a szűr állandóan kelendő portéka volt, védett nyáron az esőtől s óvott télen a hidegtől is.”⁴ Való igaz, hogy Csongrád társadalmi felépítése a kiegyezésig alig változott, így a hagyományos ruházatra és lábbelire szakosodott mesterek anyagi helyzete a céhszisztem felbomlásáig stabil maradt. Az időbeli elsőbbség mellett ez a viszonylag kiegyensúlyozott piaci helyzet alapozta meg az első céhek öntudatát.

A csizmadiákat, szűcsöket, szabókat és takácsokat a fával és fémmel dolgozó mesterek társulási kérelmei követték. 1815-ben az asztalosoknak a lakatosokkal és kádárokkal, a kovácsoknak pedig a kerékgyártókkal közösen engedélyezték a céhalapítást. Az asztalos, lakatos és kádár céh kisszámú és kevés vagyonnal bíró szervezet volt: számuk 1850-ben mindössze 24 fő, míg ugyanekkor 70 szűcs és 35 szabó működött a városban.⁵

Bár a megye már 1756-ban intézkedni kényszerült a csongrádi hajómalomok megritkítása ügyében, utolsóként (1820) az ácsok, molnárok és faragók folyamodtak céhlevélért. Pár év elteltével a kőműveseket is felvették köreikbe. A népes céh az 1850-es években 60 tagot számlált. A megyei közgyűlés ugyanekkor – a betyárok magas számára való tekintettel – büntetés terhe mellett figyelmeztette a csongrádi molnárokat, hogy senki „gyanús” embert a Tiszán át ne

1 A tanulmány eredeti megjelenési helye: Bogár Judit szerk.: Az áhítat nem hivatalos alkalmi és formái az 1800 előtti Magyarországon. Lelkiségtörténeti tanulmányok 4. Pázmány Irodalmi Műhely, Pilisicsaba, 2013. 71–79.

2 A csongrádi céhek történetének áttekintését egy munkámban már elvégeztem. A továbbiakban azokra az információkra helyezem a hangsúlyt, melyek a korábbi áttekintésből kimaradtak. V.ö. GRÖNGYÖSSY 2010.

3 *Csongrádi Újság*, 1904. március 13. II. évf. XI. szám, 1. old.

4 *Csongrádi Újság*, 1904. március 13. II. évf. XI. szám, 1. old.

5 POZSÁR 1912. 116.

vigyenek.⁶A 19. század elején ezek a hasznos szakmai társulások különváltak, és a bognárok a kovácsoktól, a lakatosok az asztalosoktól elkülönülve folytatták működésüket.⁷

A frissen artikulushoz jutott céhek első teendői közé tartozott a megfelelő méretű, díszes zászló beszerzése.⁸ Az első csongrádi céhzászlók maradéktalanul elpusztultak; kinezetükről, a választott védőszentről a források hallgatnak. Fennmaradt viszont egy tanulságos eset a 19. század első feléből, mely a céhzászlók elhelyezését övező visszásságokat tárja fel.

Bár működésük példátlanul gazdag volt vallási motívumokban⁹, a céhek alapvetően szakmai érdekvédelmi szervezetekként léteztek, kik – a kor általános lelkiségének megfelelően – szoros kapcsolatban álltak a helyi plébániával és a plébánossal. A céh patrónusának képével ellátott zászlókat jóformán csak a céhtagok temetésén és nagyobb körmenetekben hordozták, állandó helyük a „parochiális templomban” volt. Mátyus János atya Csongrádra érkezése idején, 1802-ben még csak az első céhek zászlói ékeskedtek a Nagyboldogasszony-templom hátsó taktusában.

A céhjelvények kérdése háborítatlan maradt mindaddig, míg az újonnan privilégiumot nyert céhek zászlókészíttetésre nem adták a fejüket. Az „ősi czéhek” – rang- és időbeli elsőbbségük teljes tudatában – azonnal lépéseket tettek a régi és új céhzászlók elkülönítése érdekében. Üveges János céhmester 1823-ban ekképpen vallott a szűcsök elhatározásáról:

„Zászlónkat a Templom hátulsó részéből előre a Sanctuariumba által tétetni kívántam azért, nehogy az újabb Czéhek, mellyek Magoknak articulusokat váltottak, Zászlóikat a miénk eleibe tegyék és ez általl valamely elsőbbséget nyerjenek.”¹⁰

A csizmadiák, szabók és takácsok ugyancsak felkeresték Mátyus János plébánost, aki 10, illetve 20 forintért cserébe hajlandó volt a szentélyben helyet biztosítani a céhjelvényeknek. A szűcsök zászlajáról tudjuk, hogy „a Szanktuáriumban a Szűz Mária Státuája mellett” kapott helyett.¹¹ Szabados Imre céhmester vallomásából értesülünk arról, hogy a csizmadiák a molnárok mellett váltottak zászlóhelyet a szentélyben. A céhmester ugyanakkor nem mulasztotta el jegyzőkönyveztetni, hogy: „az Esperes Úr mondása szerint zászlónknak fizetség nélkül hely nem engedtetett.” Az újonnan varratott zászlók felszentelése, templomban való elhelyezése a tekintetes mesterek 20 forintjába került.

A csongrádi bíró 1823-ban keletkezett panaszleveléből kiderül, hogy a szokatlan alku híre a Károlyi uradalom tisztartójához is eljutott. A kegyúr nyomban megtiltotta a plébános által

⁶ POZSÁR 1912. 114.

⁷ MNL CsML CsL XV51. 263.

⁸ A Mária Terézia királynő által egységesen kibocsájtott céhszabályzatok értelmében a céhek törvényben megszabott kötelességei közé tartozott a saját zászló kiállítása. II. József korában a módosabb céhek 8–10 legény által hordozható céhzászlókat készíttettek, melyek mozgatása, körmeneteken való hordozása életveszélyes művelet volt. A király a századfordulón véget vetett az értelmetlen megalomániának, így a zászlókat már egy-két legény által könnyen hordozható változatban kellett újratervezni. Nem valószínű, hogy a pár tucat iparost magába tömörítő csongrádi céheknek módja lett volna ilyen szokatlan méretű zászló készíttetésére. V.ö. SZÁDECZKY 1913. 227. GERENDÁS 1943. 390–391.

⁹ A csongrádi céhek vallásgyakorlásáról a 19. század második felében a megyei és országos sajtóból értesülünk. A Katholikus Néplap 1862/III. számából kiderül, hogy a farsang utolsó három napján tartott szentségimádáson a céhek felváltva jelentek meg. Hivatkozik rá: DUDÁS 1998. 105.

¹⁰ VPL APriv. Mátyus János, Üveges János vallomása 1823 július 10.

¹¹ VPL APriv. Mátyus János, 1822. július 23.

szabott taksa kifizetését, és a mestereket nyilatkozattételre szólította fel.¹² A céhmesterek az alábbi igazolást állították ki 1824-ben:

„Mi alább írt Czéh Mesterek és közönségessen adgyuk tudtára Mindeneknek, kiket illet, vagy következő illetet e dolog, hogy a mi Czéh-béli Zászlóinknak meg szentelése s' azok helyének a' Templomban való ki mutatása alkalmatosságával, mint öröm napunk ajándékát, mellettünk fáradozó Jó Lelki fő Pásztorunknak, Esperesünknek, Plébánosunknak. Mátyus János Úrnak nem erőszakosan, hanem egyedül, szabad akaratunk szerint lett vigasztalására hogy néki is része lenne örömkben, adtuk a következő ajándékainkat, úgy mint A' Szűcsök / kor 10 az az tíz Forintokat. A Takátsok for 20 az az húsz forintokat, Csizmadiák for 20 az az húsz forintokat. Kovátsok = for 10 az az tíz forintokat. Molnárok = for 10 az az tíz forintokat in Valuta adtuk és ajánlottuk. Költ Csongrádon, Szent János Havának 15ik Napján Az 1824ik Esztendőben.”¹³

Az igazolás hitelességét a Szentszéki kivizsgálások megkérdőjelezték. A céhmesterek később azt vallották, hogy a pénzt nem ajándékként ajánlották fel, hanem kialakultak; a plébános ugyanis magasabb helybérleti és szentelési díjat kívánt megszabni.

A rendkívül drága céhjelvények a több évtizedes használat során megkoptak, elszakadtak, így időnként kisebb-nagyobb helyreállításokon estek keresztül. A módosabb céhek a kifakult zászlókat újra cserélték. Csongrádon még a céhrendszer végóráiban is készültek új zászlók. A *Szegedi Híradó* 1865. évi novemberi számában a bodnárak zászlószentelési ünnepéről találunk leírást: „November 26-án, midőn a bodnár céh zászlaját fölszentelték, hét céh egyesült és Sohlya Gyulával élükön faklyás zenével tisztelték meg a derék papot [Alvinczy Ferenc] a betegek vigasztalóját.”¹⁴

Míg a bodnár céhjelvény későbbi sorsáról mit sem tudunk, a csongrádi szűcsök 1870-ben készült zászlaja ma a CsKK Tari László Múzeum gyűjteményét gazdagítja. A restaurálásnak köszönhetően régi pompájában csodálhatjuk meg ezt a különlegesen szép céhemléket, melyen a szűcsök választott védőszentje is felbukkan.¹⁵ A zöld mintás, damasztra festett zászló egyik oldalán a csongrádi Nagyboldogasszony templom fő oltárképét idéző „Mária megkoronázása” jelenet, a másik oldalon a térdeplő szent Imre, a csongrádi szűcs céh feltételezett patrónusa látható. Alatta felirat: „A csongrádi érdemes szűcs céh zászlója. Készült 1870. június 5.-én.” Szent Imre a korban divatos magyaros viseletábrázolás miatt válhatott a szűcsök patrónusává. Az ifjú szent tisztelete Csongrádon nagy múltra tekint vissza: a 20. század elején reálgimnázium, napjainkban cserkészcsapat viseli a nevét. A csongrádi szűcsök erős Madonna-tiszteletét mutatja, hogy a céh sárgarézbé vésett pecsétnyomóján a Szűzanya látható egy barokkos szent korona árnyékában, a gyermek Jézussal és jogarral a kezében. Az ábrázolás a Nagyboldogasszony-templomban található, barokk hordozó Mária-szoborra emlékeztet. Bár az Iparművészeti Múzeumban a takácsok, ácsok és molnárok pecsétnyomója is fennmaradt, egyiken sem fedezhető fel vallásos motívum.

¹² A méltatlankodás alapját valószínűleg az apostoli királyné érvényben lévő rendelete szolgáltatta, mely szerint a céhek zászlóikat a „parochiális templomban” kötelesek elhelyezni.

¹³ VPL APriv. Mátyus János, 1826. d. n.

¹⁴ Dudás 1998. 105.

¹⁵ Leltári száma: CsKK TLM 82. 2. 1.

Alig két esztendővel az új céhzászló felavatása után érvénybe lépett a céhek feloszlását elrendelő törvény (1872). Az 1884-ben foganatosított XVII. törvénycikk ötven szakképesítéshez kötött iparágat határozott meg, melyeket különböző szakosztályokba sorolt. A szakosztályokat településenként egy közös ipartestület hivatott összefogni. Csongrádon az egykori céhes mesterek ellenállása miatt csak hosszas előkészítés után, 1890-ben sikerült felállítani az Ipartestületet. A gyöngye lábakon álló érdekvédelmi szervezet elkezdett harcot folytatott a céhes vagyon és ingóságok leltárba vételéért, a mesterek bizalmáért. Érdektelenség miatt elmaradó gyűlések, vizsgálási gyanúk, balul sikerült bálak fémjelzik a csongrádi Ipartestület első évtizedét. 1891 februárjában a csizmadia mesterek nyíltan kijelentették, hogy az egykori céh „a testületbe vagyonostul beolvadni nem hajlandó”.¹⁶ Az Ipartestület Réti Ferenc ügyvédet kérte fel, hogy sürgesse meg a csizmadiák beolvasztását. A márciusi gyűlés jegyzőkönyvéből kiderül, hogy időközben már az elnök elé került a szabó, asztalos, lakatos, kádár, szűrszabó, kovács és bognár céhek vagyonleltára.¹⁷

A csongrádi Ipartestület az egykori céheket fém- és ércipar, fa-, ruházati, élelmiszer-, építő-, bőr- és borbélyipari szakosztályokba tömörítette. A szakosztályok elnökeire hárult a feladat, hogy a megszűnt céhek vagyonáról – köztük a templomi zászlókról – „birtokba vétel és további kellő gondozás céljából” jelentést készítsenek.¹⁸ A céhek zászlóit a kiöregedett céhtagok díjtanul, az ipartestületbe lépők pedig bizonyos díj ellenében használhatták a temetéseken.¹⁹ Az egykori céhjelvények elhelyezésével kapcsolatban nem született külön rendelkezés, így azok továbbra is a plébániatemplomban maradtak. Az Ipartestület elnöke az egykori céhes mesterek megnyugtatósára ígéretet tett a zászlók karbantartására, idővel azok kicserélésére. A nagylelkű fogadalom pár évvel később kellemetlen helyzetbe hozta a testület elöljáróságát.

1893. decemberében a Ruhaipari Szakosztály elnöke jelentést tett, miszerint Hegyi Antal plébános „a szabó zászlót a templomba nem engedi tovább ott lenni, mert az már a kitűzött célnak nem felel meg”. A plébános állítása szerint a kifakult régiség csak a templomot csúfítja, így intézkedés hiányában kilátásba helyezte a zászló esetleges eltávolítását. A szakosztályi ülésen elkezdték látni az időt, hogy az Ipartestület elnökét emlékeztessék a céhzászlók gondozására vonatkozó ígéretére. Levelükben a felújítás lehetséges anyagi alapjaként a szabó céh beolvasztásakor lefoglalt 160 forintot, valamint a halálesetek után befolyt zászlóhasználati díjalapot jelölték meg.²⁰

Az elöljáróság válaszában közölte, hogy a zászlóhasználati díjalap nem fedezne egy esetleges felújítást, az Ipartestület általános anyagi helyzete amúgy is bizonytalan. Javasolták, hogy amennyiben a plébános nem tűri tovább a céhjelvényt a templomban, szíveskedjenek a zászlót tokba húzni és egy múzeumnak ajándékozni. A válaszlevel azzal az ígérettel zárult, hogy az Ipartestület anyagi megerősödése esetén az iparosok egyetlen, közös temetési zászlót fognak készíttetni.²¹

A kérdéses szabó céhzászló szemrevételezésére csak fél évvel később került volna sor, ám a szakosztályi elnök a zászlónak hűlt helyét találta. A harangozó közölte a döbbszent vizitátorral, hogy a zászlót a plébános utasítására betűzelte; bizonyítékként a csupasz farudat és a zászlógömböt

16 MNL CsML CsL IX. 201.a.1.d. 1891. február 22. gyűlés jegyzőkönyve.

17 MNL CsML CsL IX. 201.a.1.d. 1891. március 3. gyűlés jegyzőkönyve.

18 Példaként hozom fel a megszűnése idején nyolc tagot számláló takács céh vagyonleltárát. Az 1892-es leltárba vétel szerint 6 viaszgyertya, 6 sárgaréz gyertyatartó, 1 céhláda, 2 pecsétnyomó, céhtábla, céhtörvénykönyv és 1 templomi zászló volt a csongrádi takácsok tulajdonában. MNL CsML CsL IX. 201.a.1.d. 1892. október 9. gyűlés jegyzőkönyve.

19 Gyertyák használatáért 1 forint, zászlók kiszolgáltatásáért 1 forint, a zászló és gyertya együttes igénybevétele esetén 1 forint 50 krajcárt kellett a pénztárba fizetni. A nem testületi tagok részére a gyertyákat 2 forint ellenében szolgáltatják ki. CsL, IX. 201.a.1.d. 1892. március 6. gyűlés jegyzőkönyve.

20 MNL CsML CsL IX. 201.a.1.d. 1893. december 26. gyűlés jegyzőkönyve.

21 MNL CsML CsL IX. 201.a.1.d. 1894. január 14. gyűlés jegyzőkönyve.

is megmutatta. Király Gergely szakosztályi elnök hazaérkezve pennát ragadott és dörgegelmes levelet írt az Ipartestület előjárói felé: „Az 1894-ik évi rendes közgyűlés e tárgyban döntött, és tudomásunk szerint azt határozta, hogy az említett zászlót nem hajlandó megújítani, hanem a csongrádi Múzeumnak átadná megőrzés végett örök emlékül, az utódok részére. Tehát szakosztályi elnök kérdi az előjáróságot, hogy miért nem hajtotta végre ezen nagygyűlési határozatot és miként egyezett abba, hogy a fölszentelt drága ereklyét oly tényező, ki arra nem illetékes betűzelje. Ha nem volt tudomására, kérdezi, szándékozik e tárgyban méltó elégtételt és kártalanítást a felsőbb hatóságoknál is részünkre venni.”²²

Mivel az információ nem közvetlenül Hegyi Antal plébánostól származott, az ipartestület Király Gergely szakosztályi elnököt bízta meg az ügy részleteinek felderítésével.²³ 1894 és 1895 között újra és újra napirendre került az állítólagosan betűzelt zászló ügye, de mivel Király Gergely még 1895 januárjában sem készült el a jelentéssel, a kérdést keserű szájízzel, elégtétel nélkül vették le a napirendről.²⁴

1903-ban az ipartestületi jegyző jelentésében azt írta, hogy a templomi zászlók „nem a legjobb karban vannak”, így az elhanyagolt céhemlékek felújítását indítványozta. Az elnök a szakosztályi elnököket bízta meg a zászlók állapotának szemrevételezésével, egyben felhatalmazást adott arra vonatkozóan, hogy legjobb belátásuk szerint intézkedjenek.²⁵ A felméréssel párhuzamosan az Ipartestület lépéseket tett régi terve megvalósítása felé; a megmaradt céhemlékek egy jelentős részét a budapesti Iparművészeti Múzeumnak ajándékozták. A múzeumba került csongrádi céhemlékekről 1903-ban képes összefoglaló jelent meg a *Magyar Iparművészet* folyóiratban, Divald Kornél tollából.²⁶ A céhzászlók ekkor még elkerülték a behívótáblák, ládák és iratok sorsát.

Az utolsó, zászlófelújításra tett kísérlet az egykori csizmadia céhmestereknek tulajdonítható. Az elutasítást követően 1907-ben gyűjteni kezdtek a zászló megújítására,²⁷ ám a kezdeményezés – erejét veszítve – feledésbe merült. A templomi céhzászlók, a hajdani büszke, „bötsületes” céhes élet utolsó hírmondói mestereikkel együtt adták át helyüket a történelem színpadán közelgő új időknek.

IRODALOM

BÁLINT Sándor

1943 A szegedi népelet szakrális gyökerei. *Regnum – Egyháztörténeti Évkönyv* 1942/43. V. kötet, Stephaneum kiadó, Budapest, 51–69.

1944 *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből.* Szeged.

BARNA Gábor

2009 *Istent dicsőítő egyházi énekkönyv. Mezey-énekek.* Devotio Hungarorum 12. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged.

22 MNL CsML CsL IX 201.a.1.d. 1894. június 17. gyűlés jegyzőkönyve.

23 MNL CsML CsL IX 201.a.1.d. 1894. július 8. gyűlés jegyzőkönyve.

24 MNL CsML CsL IX 201.a.1.d. 1895. január 13. gyűlés jegyzőkönyve.

25 MNL CsML CsL, IX 201.a.1.d. 1903. szeptember 8. gyűlés jegyzőkönyve.

26 DIVALD 1903. 135.

27 MNL CsML CsL, IX 201.a.1.d. 1905. november 9. gyűlés jegyzőkönyve.

BARTÓCZ József

2000 *A magyarországi kovácscéhekről*. Pápa.

DIVÁLD Kornél

1903 Csongrádi céhemlékek. *Magyar Iparművészet* VI. évf. 3. szám.

DUDÁS Lajos

1982 Az iparoktatás kezdete Csongrádon. In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád Város történetéből 1982*. Csongrád Városi Tanács, Csongrád, 312–328.

1998 Adatok a Római Katolikus Egyház 19. századi Csongrádi működéséről. In. GEORGIÁDES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 1998*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 99–120.

1999/a A Római Katolikus Egyház megerősödése Csongrádon a 18. században In. GEORGIÁDES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 1999*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 7–27.

1999/b *Régi csongrádi újságok*. Cikksorozat a Csongrád c. lap 1988–1989. évfolyamaiból. Utánnnyomás. Csongrád.

EPERJESSY Géza

1967 *Mezővárosi és falusi céhek a Alföldön és a Dunántúlon (1686–1848)*. Akadémiai kiadó, Budapest.

ERDÉLYI Péter

1998 Csongrád város rövid történetje. *Múzeumi Füzetek, Csongrád* 1. Tari László Múzeum, Csongrád, 3–18.

GERENDÁS Ernő

1942 A céhek és a vallásos élet. *Regnum* 1942/43. 371–199.

GÓG Mihály

1984 A méltóságos nagykárolyi gróf Károlyi család tulajdonát képező csongrádi uradalom leírása. In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád Város történetéből 1984*. Csongrád Városi Tanács, Csongrád, 128–163.

GYOVAI B. Lajos

1989 Szentek szobrai és keresztek. In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád Város történetéből 1989*. Csongrád Városi Tanács, Csongrád, 183–196.

GYÖNGYÖSSY Orsolya

2010/a Céhek és vallásos társulatok Csongrádon a 18–19. században. In. MÓD László-SIMON András szerk.: *Olvasó. Tanulmányok a 60 esztendő Barna Gábor tiszteletére*. Gál Ferenc Hittudományi Főiskola, Gerhardus Kiadó, SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 429–438.

2010/b „Adom végbúcsúzásom, a legutolsó szólásom...” *Knapek Dezső halotti búcsúztatói, Csanytelek*. Devotio Hungarorum 15. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged.

2014 *Plébánia és társadalom. A római katolikus alsópapság és a laikus templomszolgák társadalmi szerepe Csongrádon a 19. század második felében*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 48; A Vallási Kultúrákutató Könyvei 16. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.

KUBINYI András

1999 Vallásos társulatok a késő-középkori magyarországi városokban. In. *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. METEM könyvek 22. Budapest 341–352.

KRUZSLICZ István

1988 Csongrád első kataszteri felmérése. In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád Város történetéből 1988*. Csongrád Városi Tanács, Csongrád, 35–46.

POZSÁR István

1912 *A Csongrád megyei céhek története*. Bozó és Justin kiadása, Csongrád.

SEBESTYÉN István

2002 *Csongrád a XXI. század küszöbén*. Ceva kiadó, Budapest.

SZÁDECZKY Lajos

1913 *Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon okirattárral (1307–1848). Céhek lajstroma, a czéhirodalom és az ipartörténet könyvészete I–II*. Rauschburg Gusztáv könyvkereskedése, Budapest.

SZÜCS Jenő

1955 *Városok és kézművesség a 15. századi Magyarországon*. Budapest.

TARI László

1981 Adatok Csongrád mezőváros céheinek történetéhez. In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád Város történetéből 1981*. Csongrád Városi Tanács, Csongrád, 105–148.

1982 A céhek föloszlatása Csongrádon. In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád Város történetéből 1982*. Csongrád Városi Tanács, Csongrád, 294–306.

TEKULICS Sándor

1890 *A csongrádi ipartestület alapszabályai*. Szilber Jánosné nyomdája, Csongrád.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár, Csongrád Megyei Levéltár, Csongrádi Levéltár – MNL CsML CsL
XV51. Iratmásolatok gyűjteménye a 18–20. századig
IX 201.a.1.d. Ipartestületi jegyzőkönyvek

Nagyboldogasszony Plébániahivatal Irattár, Csongrád – NPI

Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Csongrád– CsKK TLM

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár – VPL

Acta Parochiarum, Csongrád – APar. Cs.

Acta Privatorum – APriv.

Szent Vendel tisztelete Csongrádon a 19–20. században¹

Szent Vendelnek,² az állattartók patrónusának magyarországi tisztelete Nyugat-Európához viszonyítva későn, a 18. században kezdett szélesebb körben elterjedni. A kultusz meghonosodásának előfeltételei az ország különböző tájain eltérőek voltak.

Hagyományosan mezőgazdasággal és állattenyésztéssel foglalkozó nemzet lévén, a magyarság körében is nagy lelki szükség mutatkozott a különböző állatbetegségektől, járványoktól megóvó, transzcendens védelemre. A korábbi évszázadokban ez a funkció döntően Dömötörhöz³ kapcsolódott. Dömötör elsősorban az ősi magyar juh- és marhafajtákat tenyésztő, extenzív állattartó⁴ pásztorok kedvelt patrónusa volt. Ünnepnapiján (október 26.) pásztor-bálat, nyilvános mulatságot, pásztoravatásokat tartottak, rendszerint ekkor kötötték az éves fogadószerveződések. A hagyománytisztelő pásztortársadalom lelkében igen mély gyökeret eresztett Dömötör, a „szilaj pásztori élet és tobzódás pogány, eretnek szentjének”⁵ tisztelete, így az újonnan megjelenő jámbor, keresztényi patrónus, Vendel - főleg az ország déli és keleti területein- nem feltétlenül talált kedvező fogadtatásra.⁶

Szent Vendel tiszteletét a török kiűzése után (1686) Magyarországra érkező német telepesek hozták magukkal a Segítő Mária (*Mariabilf*) kultusszal együtt, így a nyugati/dunántúli régióban megfigyelhető intenzív Vendel-tisztelet közvetlen német hatásnak tudható be. Ugyanebben az időben jelent meg hazánkban a nagyobb odafigyelést igénylő, ám bőségesebb gyapjúhozamú merinói birka, mely lassan kiszorította a rideg tartást is jól tűrő őshonos rackajuhot. Az érzékenyebb juh fajta széleskörű elterjedése természetes módon hozzájárult az állatbetegségek ellen oltalmat nyújtó mennyei patrónus tiszteletének erősödéséhez, melyet a merinói birkákkal érkező német

1 A tanulmány eredeti megjelenései helye: Zombori István szerk.: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2011/1–2. METEM Szeged, 2011. 113–123.

2 Szent Vendel (6. század) a legendák szerint ír/skót vagy frank nemzetiségű király fia volt. Korán megmutatkozott vallásos buzgósága, így atyja -hogyan elterelje figyelmét- rábízta a királyi nyáj őrzését. A magányban az ifjú Vendel hitemég inkább elmélyült, és elhatározta, hogy a koronáról lemondva egyszerű remeteként fog élni. Har társával Rómába zárandokolt, de a Szentföldön dúló háborúk miatt visszafordulni kényszerültek. A remeték Trier mellett egy erdőben telepedtek le, ahol Vendel pásztornak szegődött. Pásztorokodásának idején számos megmagyarázhatatlan csodás gyógyulás történt az állatokkal, így a gazdaember – megrémülve erejétől - elbocsájtotta Vendelt. Ezek után a szent már csak hitének élt, többé nem vállalt világi munkákat. A remeték Tholey-ben előjárójukká választották, ahol bencés regula szerint kolostort alapítottak. Vendel ennek a közösségnek a vezetőjeként halt meg 617-ben. Sírja fölé kápolnát emeltek, ahol sok csoda történt, főleg állatjárványok idején. Maradványai ma a róla elnevezett város, St. Wendel templomában találhatók. Ünnepe október 20. BALINT 1977.

3 Dömötör a későbbi Magyarország területén, Szávaszentdömötörön (Sremska Mitrovica, Szerémség) született. Őskeresztény vértanú, a keleti egyház kedvelt szentje. Dömötört elsősorban harcos/katonaszentként ismerték, így nehezen találni rá magyarázatot, hogyan vált később a juhászok védőszentjévé. BALINT 1977. 449. Ünnepnapiját a szegedi juhászok a 19. század elején szentmisével és pazar lakomával ülték meg.

4 Szilaj/extenzív állattartási mód lényege, hogy a jószágokat nem takarmányozták hanem egész évben a legelőn tartották.

5 SZABADFALVI 1964. 27.

6 Dömötör alakja nem kötődik szorosan a hivatalos egyházi gyakorlathoz, így tiszteletét Tüskés Gábor a nem hivatalos népi/laiikus vallásgyakorlás megnyilvánulási formái közé sorolja az Aprószentek, Háromkirályok, György, Keresztelő szent János, Luca és Péter ünnepével együtt. TÜSKÉS 1984. 142.

pásztorok is terjesztettek.⁷ A merinói birkával egy időben jelentek meg az ország nyugati felében az első Vendel szobrok, oltárképek és templomdedikációk.

A német telepések és pásztorok közvetlen hatása mellett fontos megemlíteni, hogy a római katolikus egyház a 18. században jelentős propagandát fejtett ki a szentkultusz általános fellendítése érdekében, és külön erőfeszítéseket tett a speciális patrónusok (főleg az egzisztenciális élethelyzetekhez kapcsolódó szentek) népszerűsítéséért. A magyarországi Vendel tisztelet első tudatos terjesztője minden valószínűség szerint⁸ Padányi Bíró Márton (1696-1763) veszprémi püspök volt, aki elsőként szentelt fel harangot majd kápolnát Vendel tiszteletére (Nyírad falu, Veszprém megye)⁹. Padányi Bíró nevéhez köthető a Szent Vendel életéről szóló, első magyarországi ponyva-kiadvány. A veszprémi példa mellett hasonló törekvéseket figyelhetünk meg a korabeli váci, egri és csanádi egyházmegyéekben.¹⁰ A szerzetesrendek közül a ferencesek karolták fel Vendel népszerűsítésének ügyét.

Az eltérő gazdasági, társadalmi és történelmi előfeltételeknek köszönhetően, illetve a középkori hagyományok kontinuitása - vagy éppen megszakítotttsága - miatt az új pásztor-szent kultusza tájanként eltérő intenzitást mutat. Gulyás Éva térképén (1984)¹¹ tisztán körvonalazódik a szent tiszteletének három fő csomópontja, a *Dunántúl*, *Palócföld* és a *Jászság*.¹² Az említett három tájegységgel a szakirodalom igen részletesen foglalkozik, jól feltárt területnek számít¹³ de születettek tanulmányok Szent Vendel tiszteletének dél-alföldi és kislalföldi elterjedéséről is.¹⁴ Az ország déli és keleti szélein a Vendel-emlékek marginalitása több okra vezethető vissza, ilyen a reformáció erőteljes hatása, a merinói birka lassú térnyerése illetve a régióban tapasztalható rendkívül erős Dömötör-kultusz. Mai országhatárainktól keletre a vizsgált szent emlékei fokozatosan ritkulnak.

Az említett hivatkozásokat vizsgálva szembevetendő, hogy a kutatók jellemzően *tájegységekben* gondolkodnak, és a téma szűkebb, lokális feltárására a mai napig nem történtek erőfeszítések. A felvázolt előzmények ismeretében több ok vezetett rá, hogy a csongrádi Vendel-tiszteletet feldolgozzam. Csongrád a Kiskunság déli peremén kívül eső első település, így a tájegységekben gondolkodó hazai szakirodalomban – a viszonylag nagyszámú tárgyi emlék ellenére – sem foglalkoznak a várossal. Meglepő módon nem csak a regionális, de az országos feldolgozások sem tartják Csongrádot említésre méltónak, legfeljebb a látványos út menti szobor miatt jelölik az elterjedési térképén.¹⁵ Ha fellapozzuk a város szakrális emlékeivel, vallási életének múltjával foglalkozó publikációkat azt látjuk, hogy a szerzők a műemlékek között közlik ugyan a szobor leírását, de nem hozzák összefüggésbe a többi tárgyi emlékekkel, nem latolgatják a kultusz megjelenésének körülményeit, formáját, történetét.¹⁶ A fenti körülmények arra ösztönöztek, hogy összefoglaljam a csongrádi Vendel-tisztelettel kapcsolatos jelenlegi tudnivalókat, felvázoljam a kultusz terjedésének feltételezhető irányát, írásbeli, tárgyi, esetleg szájhagyományban élő emlékeit. Az 1800 és 1850 közötti ötven évben feldolgoztam a helyi római katolikus plébánia születési anyakönyvének

7 GULYÁS 1986. 35.

8 MINDSZENTY 1934.

9 BÁLINT 1977. II. 384; GULYÁS 1986; LISZKA 2000. 81.

10 BÁLINT 1977. II. 385-387.

11 A térkép a magyarországi legfontosabb Vendel-emlékek (szobrok, oltárképek, stb.) elterjedését mutatja.

12 PALÁDI-KOVÁCS 2000. 134.

13 H. BATHÓ – FARAGÓ 2005., GULYÁS 1980.

14 LISZKA 2000; SILLING 2004.

15 BÁLINT 1977; GULYÁS 1980.

16 DUDÁS 1998; GYOVAI B. 1989.

adatait, hogy megvizsgáljam, vajon a Vendel-tisztelet hatással volt-e a helyi névadási szokásra a kultusz megjelenésének idején.

A kultusz tárgyi jelei

Szent Vendel csongrádi tiszteletének legfontosabb, reprezentatív tárgyi emléke a Felgyő és Csongrád határban található út menti szobor, melyet a felirat szerint 1820-ban emeltetett a „csongrádi juhász és pásztor sereg”.¹⁷ A talapzaton megtalálható a szobor gondozójának, Szegedi Szabó Rókus számadó juhásznak neve¹⁸ aki 1840-ben a pásztor sereg költségén megújította az alkotást. A későbbi karbantartási munkák, festések időpontja is megtalálható a talapzaton (1874, 1947), de ezeket az újításokat már a csongrádi hívek adakozásából fedezték.

A nagyméretű, színesre festett szoboralak ruházata alapján a jázsági ábrázolásokkal áll rokonságban, ahol Vendelt előszeretettel formázták meg magyar pásztorként, hosszú hajjal, kalappal és tarisnyával. Az álló figura összetett kezeit arca elé emeli, lábánál rackajuh, színesre festett korona és pásztorkutya látható. A szobor köré 1860-ban három oldalról nyitott, romantikus-copf stílusú építményt emeltek. A baldachin csúcsos oromfalán kovácsoltvas kereszt található. A legutolsó, 1978-as restaurálás alkalmával a baldachin stílszerűtlen modernizálása az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség nemtetszését váltotta ki.¹⁹ A szobor állítása idején a jelenlegi helyétől néhány száz méterre, egy kisebb földhalom tetején állt, melyet a csongrádiak *Vendel-halomnak* neveztek el.²⁰ A szobor állítását a helyi Historia Domusban is megörökítették²¹. Fenntartására az állítatók nem tettek további alapítványt. Az országút építéskor került Vendel körplasztikája mai helyére, a főút mellé. A baldachinnal körülvevő alkotás mögött egy tanya található. Joggal feltételezhető hogy évtizedeken keresztül a csongrádiak által csak *Vendel-tanyaként* ismert lakóház tulajdonosa gondozta a szobrot és annak környezetét. Az elmúlt években a tanyát egy vállalkozó szabadidő-központtá alakította, a Vendel tanya nevét pedig „deszakralizálva” megtartotta.

A régi csongrádi pásztoemberek és az eklézsia körültekintő módon választotta ki a szobor állításának helyét. A Csongrádtól nyugatra elhelyezkedő terület a 19. század elején (a Vendel-halom környékét is beleértve) az extenzív juh, szarvasmarha és lótartás színhelye volt, óriási legelőterülettel.²² Aki ezen az úton érkezett a városba, útja az úgynevezett *Herkevárosra*, vagyis az állatvásártérre vezetett keresztül. Itt állt a híres Kaparás csárda és a régi vágóhíd. Felgyő község közelsége szintén meghatározta a szobor állításának helyét, hiszen a csongrádi anyakönyvek tanulsága szerint a felgyői uradalmi majorban több juhászgazda is élt családjával,²³ és a juhállomány

17 A pontos felirat: „Isten dicsőségére emeltette a juhász és pásztorsereg 1820. Megújították 1874, 1947 a csongrádi hívek. Gondnok Szegedi Szabó Rókus, újította pásztor sereg költségén 1840-ben”

18 EXTERDE 1979. 251.

19 GYOVAI B. 1989. 190.

20 A Vendel-halom környékén a régészek Honfoglalás kori temetőt találtak. LÁSZLÓ 1977. 14. Napjainkra a földmunkák következtében a halom teljesen beleolvadt a tájba.

21 „1821. május 25-én Szent Vendel szobra Csongrád közelében Olajos Lajos mester által egy jó helyen fölállítatott, ígérete szerint az összesereglett nép előtt Mátyus János plébános és vásárhelyi főesperes által ünnepélyesen megáldatott.” Historia Domus I. kötet (latinból fordítva)

22 DEÁK 2002. 43.

23 A 19. század elején a csongrádi anyakönyvekben külön feltüntették a nemes, értelmiségi (tanító, orvos, bíró, katona), kertész (dohány) és a juhász (!) szülőket. Később, 1840–50 között külön differenciálták az iparos mesterembereket.

száma is kiemelkedően magas volt.²⁴ A juhok nagy száma a Vendel szobor tematikáját is meghatározta.

A régi csongrádiak Vendel előtt elhaladva tiszteletteljesen levették kalapjukat, keresztet vetettek, rövid fohászt mondtak. A 20. században a környékbeli tanyákról a városba tartó nép nem volt rest kisebb kerülőutat tenni azért, hogy megnézze a szobrot és a közeli *Kántor-keresztet*. Arra vonatkozóan hogy a szent ünnepnapján (október 20.) körmenetet vezettek volna a szoborhoz, nem maradt fenn adat. A szobor előtti területen még megfigyelhető az egykori ültetett virágok nyoma, a kerítésre erősítve pedig egy egyszerű, kovácsoltvas gyertyatartó látható.

Szent Vendel csongrádi kultuszának másik emléke a Szent Rókus templomban található: egy feltehetően 19. századi, fából készült *persely*.²⁵ A gömblábakon álló, sötétkék és vörös színre festett persely felirata a készítőterekről tanúskodik: „a juhász és pásztor sereg számára készítette Csongrád ? évben DR. IHS” Mivel a készítés idejét a persely vasalatán tüntették fel, a korrodáció miatt olvashatatlanná vált. A persely tetején a térdeplő, imádkozó Szent Vendel körplasztikája látható két kutya kíséretében. A szentet az ismeretlen alkotó magyar juhász képében, hosszú, zsis-ros hajjal, szakállal, juhászkalappal, mellén keresztbe vetett tarisznyával ábrázolta. A körplasztika avatott kezek munkája, nem elképzelhetetlen hogy egy igényes pásztorfaragással állunk szemben.

A persely napjainkban a Szent Rókus templom leghátsó padsorához van erősítve. Funkciójáról, a perselybe került pénzek kezeléséről, az összegyűjtött adományok felhasználásáról nem maradtak fenn adatok. A persely jelenléte a templomban több kérdést is felvet az alföldi pásztorok spontán szerveződéseivel kapcsolatban.²⁶ Bár a dunántúli pásztorcéhekhez vagy a járszági Vendel-társulatokhoz hasonló szervezet nagy valószínűség szerint nem működött Csongrádon, nem jelenti azt, hogy a pásztornép különálló szervezet híján ne fogott volna össze közös célok érdekében. A persely pénzkezelését az egyház és a pásztor sereg közös (szóbeli) megegyezés alapján oldotta meg, könnyen lehet, hogy a Vendel szobor állítatására vagy felújítására szánt összeg gyűjtésére szolgált.²⁷

Tény, hogy egy foglalkozási csoport közös szimbólumai (esetünkben persely, zászló stb.) erősítik a csoport összetartozás-tudatát és biztosítják a külső reprezentációt még akkor is, ha nem áll mögötte komolyabb szervezeti háttér. Ha hozzá vesszük azt a környékbeli sztereotípiát, mely szerint Csongrád olyan település, ahol különösen nagy jelentőséget tulajdonítanak a „díszes külsőségeknek”, nem csoda hogy a különböző társadalmi/ foglalkozási csoportok fokozottan

24 1845-ben Felgyő népessége 197 fő volt (mind római katolikus), túlnyomó többségük dohánykertésszel foglalkozott. A majorban ekkoriban 21 lovat, 51 bikát és ökröt, 79 tehenet és 1400 (!) juhot irtak össze. TARI 1977/b. 21.

25 Elgondolkodtató, hogy a templom 1885-ből származó inventáriumában nincs feltüntetve a persely. Ennek oka lehet, hogy a persely ekkor még nem volt kész, vagy a pásztor sereg 1849 (a közlegelők felosztása és a szántóföldi művelés térnyerése) után megfogyatkozó létszáma miatt már nem volt kitéve a templomban. Az sem kizárt –bár kevésbé valószínű– hogy egyszerűen kifelejtették az összeírásból.

26 A pásztornép a korabeli magyar társadalom különleges társadalmi rétegét képezte. A télen-nyáron állatokat őrző szilaj vagy rideg pásztorok viseletükben, mentalitásukban, magatartásukban és egész megjelenésükben különböztek a földművelő pásztoroktól, mely az elszigetelt életmódnak volt köszönhető. A pásztorok megvetették a földművelők röghöz kötött, „vagyonyszerű”, „földtúró” életmódját. PALÁDI-KOVÁCS 2000. 129–130. A pásztornépen belül így természetesen erős volt a belső összetartás, melynek szép példája a foglalkozásbeli endogámia. Míg azonban az ország nyugati területein már a 16. századból akad példa a pásztorcéhekre, addig az Alföldi jószágartók ritkán szerveződtek különböző egyesületekbe. A szent Vendel kultuszát felkaroló, német mintára szerveződő járszági Vendel-társulatok szigetszerű jelenségnek számítanak. GULYÁS 1986. 27. Máshol az országban nincs példa arra, hogy egy pászortársulat kifejezetten Vendel népszerűsítése és a kultusz ápolása érdekében szerveződött volna. H. BATHÓ – FARAGÓ 2005. 64.

27 A Csongrádtól 12 km-re található Csépa községben is található persely a templomi Vendel szobor alatt, és szintén nincs adat szervezett pászortársulat működésére. Mivel a csongrádi templomok egyikében sincs Vendel szobor, ez lehet a persely figurális kiképzésének oka.

törekedtek arra, hogy a tágabb közösség felé szimbolikus módon kifejezzék gazdasági/társadalmi erejüket. Ez a törekvés a 19. század végén jelentősen fölerősödött, ami a templomi zászlók hirtelen megugró számán is lemérhető. 1884-ben a fővárosi *Kriszta és Leitner* cégtől rendeltek zászlót a csongrádi juhászok (zöld, selyem damaszt), földművesek (zöld, selyem damaszt) és a fuvarosok (piros selyem).²⁸ A zászlókkal feltehetően templomi körmeneteken és az adott foglalkozási csoport tagjainak temetésén vonultak fel.²⁹ Ezek a zászlók a 20. század folyamán feltehetően elpusztultak, elkallódtak. A tárgyi jelek mellett a különböző egyházi/ünnepi alkalmak is lehetőséget nyújtottak arra, hogy a pásztorok spontán módon kinyilvánítsák összetartozásukat. Egy 1862-ből származó sajtóhíradás így tudósít a karácsonyi „pásztorok miséjéről”:

„Az ünnepnap reggeli hat órákor tartatott meg a pásztorok miséje, melyre városunk pásztorai, a betlehemi pásztorok módjára elhagyván nyájaikat az Isten házába gyülekeztek Szentmise alatt szövétnekekkel szolgálva imádták a Messiást és följajánlaskor az oltárt megkerülve szívből eredő szándékkal a feszület csókolása közt az oltárra rakták filléreiket. Nyolc órákor pedig a molnárok társulata hasonló módon tartá szokott ünnepélyes szentmiséjét.”³⁰

Szent Vendel csongrádi tiszteletének harmadik, egyben utolsó ma is látható emléke egy fogadalmi kép, mely a Nagyboldogasszony templom Jézus Szíve kápolnájában található. A festmény egy helybeli módos nagygazda, Csanyi Forgó István költségén készült 1857-ben.³¹ Az állítatás okáról, motivációjáról a templom irattárában nem maradt feljegyzés. Szent Vendel ábrázolása itt jelentősen eltér a persely és a szobor „magyarosított” tematikájától. A képen egy fiatal pásztorfiút láthatunk romantikus délnémet környezetben és viseletben, lovakkal, birkákkal és marhákkal a háttérben. Az ifjú egy út menti képoszlop előtt fél térdre ereszkedik, mellette pásztorkutya pihen. Nem messze tőle bordó bársonypárnán hever a félredobott királyi korona. Ez a festmény az egyetlen, bizonyítottan magánkezdeményezésű gesztus, mely Csongrádon Szent Vendel tiszteletéhez kötődik.

Nem tudni, magán vagy közösségi jellegű kezdeményezéseknek tulajdonítható az állattartó patrónus tiszteletére rendelt évi egy szentmise, mely 1950-ig rendszeres lehetett.³² A fennmaradt adatok szerint a csongrádiak nem a szent ünnepnapján (október 20) hanem jellemzően a nyári hónapokban rendelték a misét. Az utolsó, még nyomon követhető és Vendel tiszteletére kért miseszándékot 1949 augusztusában jegyezték fel az óvárosi (Szent Rókus) templomban.

Egy, a néplélek igényeihez könnyen adaptálódó, új szent megjelenése divathullámmot indíthat el a névadási szokásokban főként a kultuszhordozó réteg, jelen esetben a pásztorok és juhászok körében. A feltételezés alátámasztására vagy megcáfolására megvizsgáltam az 1800 és 1850 között, vagyis a Vendel szobor állítása előtti és utáni néhány évtizedben született gyermekek nevét

28 NPI Historia Domus I. kötet 110. ld. még: VPL APar. Cs. 1881. d. n.

29 A közeli Kiskunságon több helyről is vannak adatok a juhászok zászlóhasználatára vonatkozóan. PALÁDI-KOVÁCS 2000. 135.

30 DUDÁS 1998. 106. Szappanos János tanító tudósítása a karácsonyi ünnepről *Katholikus Néplap* 1862. decembere.

31 A Csanyi Forgó család „kastélya” Felgyő közelében állt. A család a 20. század elején jelentős jótékonyági tevékenységet fejtett ki: Csanyi Forgó Józsefné az első világháború idején a csongrádi katonakórházat irányította, de ő volt a helyi vöröskereszt elnöknője is. Mikor az első világháború áldozatainak emléket állító szoborra nehezen gyűlt össze a pénz, a hiányzó összeget ő egészítette ki. DUDÁS 1988. 248.

32 A miseszándékok feljegyzéseit ritkán vezették külön kötetbe, Csongrádon ezek java része elpusztult.

és szülei foglalkozását.³³ A korabeli névadási szokásoknak megfelelően a névválasztást két dolog határozta meg: a gyermek melyik szent ünnepnapján/ hónapjában született, illetve mi a szülők/ nagyszülők keresztnéve. A férfi keresztnévek több családban hagyományozódtak generációkon át. Ugyanakkor feltűnően gyakori februárban a Balázs (Balázs napja február 3.) májusban Nepomuki szent János (május 16.) augusztusban – a csongrádiak fogadalmi ünnepéhez közeledve – a Rókus (augusztus 16.) keresztnévek előfordulása. Ha Szent Vendel ünnepének hónapját vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a Mihály keresztnév kiugró népszerűsége mellett a Vendel név gyakorisága jóformán elhanyagolható, százalékban nem mérhető. 1846 októberében 69 fiúgyermeket kereszteltek, ebből 42 Mihály nevet kapta. Ugyanebben az évben Csongrádon egy Vendelt sem kereszteltek.³⁴

Az 1800 és 1853 közötti 53 év alatt Csongrád városában és a filiákon (Felgyő, Tés, Ellés) összesen 25 gyermek kapta a keresztségben a Vendel nevet. Körülük tíz őszi, nyolc nyári, négy téli és kettő tavaszi hónapban született. Egy esetben mutatható ki, hogy az édesapát is Vendelnek hívták³⁵továbbá egy családfőről biztosan tudható hogy felgyői juhász volt.³⁶Ha ezeket az arányokat összevetjük azzal, hogy Csongrádon ekkoriban évente 700-800 gyermeket is kereszteltek, bátran állíthatjuk hogy a Vendel különleges, idegenszerű hangzása miatt nem örvendett nagy népszerűségnek a magyar származású jobbgyparaszt lakosság körében. A pásztorok is szívesebben keresztelték a hagyományos, jól csengő és tekintélyt parancsoló Mihály névre gyermekeiket.

Összefoglalás

Összegzésként elmondható, hogy Szent Vendel csongrádi tiszteletének alapját elsősorban a kiterjedt legelőterületek, az óriási uradalmi állatállomány, vagyis a város jellegzetes agrár- és állattartó jellege szolgáltatta. A pásztorok migrációja, a csongrádiak jársági legeltetése, a búcsújárások és vásárok során létrejövő kapcsolatok nyomán a kultusz a 19. század elején érkezett a városba, de az sem kizárt, hogy a viszonylag nagyszámú kultuszjel az akkori plébános, Mátyus János lelkipásztori munkáját dicséri. A szent tiszteletének terjedését gyorsították az 1820-30-as években tomboló állattjárványok, a kemény telek és a rendkívül száraz, aszályos nyarak, amikor a mostoha időjárás miatt kénytelenek voltak huzamosabb ideig istállózni az állatokat.³⁷

A csongrádi Vendel emlékek jelentőségét növeli, hogy a szent kultuszának tárgyi emlékei kelet felé haladva egyre ritkulnak, illetve a nagyméretű út menti szobor állításának dátuma még a

33 1830 előtt jóformán csak a szülők nemesi vagy közrendű származását jelölték meg!

34 Október hónapot régi magyar egyházi szokás szerint „szent Mihály havának” nevezték. Mihály ünnepe az állattartókhoz is kötődik, többnyire ezen a napon tért haza a felszilaj csorda, hogy áttérjenek a téli takarmányozásra és az istállós tartásra. Egyes helyeken ilyenkor újították meg a pásztorok fogadószerződéseit.

35 Édesapa anyakönyvi bejegyzése: 1805. június, szülők neve: Kádár Imre – Mészáros Rozália. Kádár Vendel „Imre Vendel” nevű fiának anyakönyvi bejegyzése: 1845. aug. 29. Szülők neve: Kádár Vendel – Keszti Katalin. Az unoka az édesapa és a nagyapa keresztnévét is megörökölte.

36 Anyakönyvi bejegyzés: 1844. nov. 21. szülők: Pergel Mihály, juhász – Deák Julianna. Lakóhely: Felgyő

37 1852, Csongrád: „márciusban, áprilisban nem volt eső, olyan nagy száraz fagyok voltak, hogy mindent elpörkölt, még az életek (búza) is összefelé mentek, a füvek pedig semmire sem mentek. A marhákat úgy hordták a rétről haza, mert éhen döglöttek, és mindenütt a pusztákon is széjjelverték a barmokat a nagy szükség végett. Ha egy szál szalmát kaphattott az utcán, felvette, olyan éhes volt a jószág.” TÁRI 1977/a. 23.

1862-es aszály: „Nyáron a legelők kopárok maradtak, a jószág csak úgy sínlődött rajta. A csorda meg a csürhe átlátatlan porfölgel közt jött haza naponként a legelőről.” VÁRY 116.

jászsági szobrokhoz viszonyítva is igen korainak számít.³⁸ Elgondolkodtató viszont, hogy míg a jázságban 1853-ban a gyermekek 4,5%-át Vendel névre keresztelték, a kultusz megjelenése jóformán semmilyen hatást nem gyakorolt a csongrádi névadási szokásokra. Vendel tiszteletének ápolásában a Károlyi uradalmon belül Csongrádnak kiemelkedő szerep jutott annak ellenére, hogy az uradalom legjelentősebb állattenyésztési központja Mindszenten volt. A környékbeli települések Vendel emlékeivel összehasonlítva (Kiskunfélegyháza, Kunszentmárton, Szentes, Csepel) gazdag tárgyi anyaggal állunk szemben.

Vendel tiszteletének Csongrádi meghonosodása, a közös szenttisztelet minden bizonnyal erősítette a pásztorok közösségei összetartozás-tudatát, akárcsak a szőlősgazdák esetében Szent Orbán, vagy a halászoknál Nepomuki Szent János. A speciális patrónusok tisztelete földöntúli síkon hivatott biztosítani a foglalkozási csoport megélhetési alapjainak sértetlenségét, egészségét, ugyanakkor a szentkultusz felmutatja a helyi társadalom szerkezetét, és a „különleges” védelemre szoruló körét.

IRODALOM

BARTA László

1980 Az 1828. évi országos összeírás Csongrádon. In. BÁLINT Gyula György (szerk.) *Mozaikok Csongrád város történetéből 1980*. Szegedi Nyomda, Szeged, 188–201.

BÁLINT Sándor

1977 *Ünnepi kalendárium II.*, Szent István Társula, Budapest.

DEÁK József Áron

2002 A Csongrád környéki táj története a XVIII. század végétől napjainkig élőhelytérképek tükrében. In. SZÜCS Judit szerk.: *Múzeumi Füzetek Csongrád 5*. Csongrád, 33–72.

DUDÁS Lajos

1998 Adatok a római katolikus egyház 19. századi csongrádi működéséről. In. GEORGIÁDES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 1998*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 99–120.

1988 Csongrád város belterületének történeti és jelenkori (hely) névjegyzéke A-tól K-ig. In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1988*. Petőfi Nyomda, Kecskemét 235–254.

ERDÉLYI Péter

1998 Csongrád város rövid története. *Múzeumi Füzetek Csongrád 1*. Csongrád, 3–18.

EXTERDA Tibor

1979 Jelesebb évszámok Csongrád város történetéből. In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1979*. Csongrád Városi Tanács V. B. Bizottság, Csongrád, 248–256.

GULYÁS Éva

1986 *Egy őszi pásztorünnep és európai párhuzamai*. Damjanich Múzeum, Szolnok

38 H. BATHÓ – FARAGÓ 2005.

GYOVAI B. Lajos

1989 Szentek szobrai és keresztek. In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1989*. Petőfi Nyomda, Kecskemét, 183–196.

H. BATHÓ Edit – FARAGÓ László

2005 Szent Vendel szobrok a Jászságban. *História, Jászsági Évkönyv 2005*. 58–81.

JÓZSA László

1999 *Megszentelt kövek. Kápolnák, szobrok, keresztek és temetők Kunszentmártonban*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 4. Néprajzi Tanszék, Szeged.

2009 „Isten hajléka az emberek között” A kunszentmártoni római katolikus nagytemplom. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, METEM, Szeged.

KRUZSLICZ István

1988 Csongrád város mezőgazdasága és lakosainak helyzete II. József kataszteri földmérése tükrében. In. BLAZOVICH László szerk.: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből XIII*. Szeged, 17–47.

LÁSZLÓ Gyula

1977 Felgyő. Egy honfoglalás kori falu ásatásáról. In. LÁSZLÓ Gyula – TARI László – NAGYISTÓK Sándor szerk.: *Régmúlt és jelen a Vidre partján. Írások Felgyőről*. Szegedi nyomda, 3–10.

LISZKA József

2000 Szent Vendel tisztelete a kisalföldi néphagyományban. In. LISZKA József szerk.: *Állított keresztényi buzgóságból. Tanulmányok a Kisalföld szakrális kisemlékeiről*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum kiadó, 81–126.

MINDSZENTY (Pehm) József

1934 *Padányi Bíró Márton élete és kora*. Zalaegerszeg.

MÓD László

2002 Csongrád város gazdasági kapcsolatai (1766–1820) In. SZÜCS Judit szerk.: *Múzeumi Füzetek Csongrád 5*. Csongrád, 25–32.

NAGY Veronika

2000 Csongrád város gazdálkodása. SZÜCS Judit (szerk.) *Múzeumi Füzetek Csongrád 3*. Csongrád.

PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.)

2000 *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Budapest, Akadémiai kiadó.

PALUGYAY Imre

1855 *Békés-Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása*. Pest.

SEBESTYÉN István szerk.

1996 *Csongrád a vizek és parkok városa*. Csongrád, Raszter kiadó.

SILLING István

2004 Szent Vendelnek, a jószágartók patrónusa tiszteletének emlékfoglalványai a Dél-Alföldön. In. NOVÁK László Ferenc szerk.: *Az Alföld gazdálkodása. Állattenyésztés*. Arany János Múzeum közleményei, Nagykőrös, 481–489.

SZABADFALVI József

1964 A gazdasági év vége és az őszi pásztorünnepek. In. *Műveltség és hagyomány IV*. Debrecen 19–64.

TARI László

1977/a *Krónikák a régi Csongrádról 1704–1901*. Csongrád megyei könyvtári füzetek 7. Somogyi Könyvtár, Szeged.

1977/b Győrtől Felgyőig. Adalékok a táj történetéhez. In. LÁSZLÓ Gyula – TARI László – NAGYISTÓK Sándor szerk.: *Régmúlt és jelen a Vidre partján. Írások Felgyőről*. Szegedi nyomda 11–22.

TÜSKÉS Gábor

1984 A barokk kori szenttisztelet rétegei. In. HOFER Tamás szerk.: *Történeti antropológia: Az 1983. április 18–19-én tartott tudományos ülés szak előadásai*. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 138–151.

VÁRY Gellért

1974 *Emléklapok Csongrád múltjából*. Szeged, Somogyi Könyvtár

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Acta Parochiarum – VPL APar. Cs.

Foglalkozásokhoz, egzisztenciális élethelyzetekhez kötődő szentek tisztelete

Csongrádon a 18–20. században.¹

Népmuki Szent János és Szent Orbán kultusza.

Az egyes történelmi korszakban felerősödő, „divatos” vagy erejét veszítve háttérbe szoruló kultuszformák mindig egy fennálló vagy újonnan jelentkező igényt mutatnak, gyakran aktuális társadalmi és gazdasági problémákat jeleznek. Az adott kor és a helyi társadalom tükrét mutatja, hogy mely szenteknek állítanak szívesen szobrot, festetnek oltárképet, melyek a fogadalmi ünnepek, kikhez imádkoznak a legbuzgóbban, és adott esetben, mely szentről nevezik el (vagyis kinek az oltalmába ajánlják) gyermekeiket. Bizonyos szentek tisztelete az idő múlásával aktualitását vesztheti, új tartalommal telítődik, vagy ideiglenesen háttérbe szorul. A szentisztelet tehát *indikátor* jellegű.²

A különböző foglalkozási csoportokhoz kötődő, védelmező és oltalmat nyújtó szentek tisztelete elsősorban *preventív* jellegű. A cél az, hogy a patrónusok a földi halandók könyörgését meghallgatva transzcendentális síkon megakadályozzák egy-egy járványos betegség, árvíz vagy jégverés bekövetkeztét, szüntessék meg a közösség normális működését felbolygató veszélyhelyzeteket. A felsorolt katasztrófák a közösség tagjait nem egyforma mértékben érintik, így az egzisztenciális szentek tiszteletének ápolása többnyire egy meghatározott kultuszhozordozó réteghez köthető.

Ahhoz, hogy a jelenséget Csongrád esetében megvizsgálhassuk, néhány mondatban ki kell térnem a 18–20. században jellemző gazdasági-társadalmi és vallási körülményekre. Csongrád³ a Tisza és a Körös folyó torkolatánál, az Alföld közepén fekszik. A terület természeti adottságainak köszönhetően lakói egészen az 1960-as évekig túlnyomórészt állattenyésztéssel, földműveléssel, halászattal és szőlőműveléssel foglalkoztak. A vizsgált időszakban, egészen 1849-ig a város földesúr- és kegyura a gróf nagykárolyi Károlyi család volt. A mezőváros lakói 1723-ban építtették első, szilárd falazatú templomukat, melyet először Nagyboldogasszony, később Szent Rókus tiszteletére ajánlottak fel.⁴ Az 1760–70-es években a kegyúr és a hívek adományaiból épült a mai főtemplom, a Nagyboldogasszony templom. A legközelebbi templomépítésre majdnem száz évvel később került sor, amikor 1858-ban a helyi zsidó hitközség zsinagógát emelt a városban. Bár több felekezet (zsidó, református, evangélikus, görögkeleti) is élt háborítatlanul a városban,

1 A tanulmány eredeti megjelenési helye: Antos Balázs – Tamás Ágnes szerk.: *Rajzolatok a magyar történelemről*. Szeged, 2010. 11–24.

2 Vő. Tüskés 1984. 138–151.

3 Vő. BARTA 1980. 188–201; DUDÁS 1998. 99–120; ERDÉLYI 1998. 3–18; EXTERDA 1979. 248–256; GÁT 1982. 5–224; KRUSZLICH 1988. 17–47; SEBESTYÉN 2002; SZÜCS 1986. 63–73; TARI 1977; VÁRY 1979.

4 A pestisjárvány elmúltával a csongrádiak elsőként egy kisebb *kápolnát* emeltek Rókus, Rozália és Sebestyén tiszteletére a mai Nagyboldogasszony templom mögötti területen. A ma is látható Szent Rókus *templomot* először Nagyboldogasszony tiszteletére dedikálták. A járványok elmúltával a növekvő lélekszám miatt a csongrádiak hamar „kinőtték” a kis templomot, így a kegyúr egy nagyobb templom építését kezdeményezte. Az új templom elkészültével (1770) névcseré következett be: a kisebb, régebbi templomot Szent Rókusnak, az új templomot Nagyboldogasszonynak dedikálták. Az új templom mögötti Szent Rókus, Rozália és Sebestyén kápolnát még a 18. században elbontották.

számuk minden időben igen alacsony volt: Csongrád hagyományosan római katolikus többségű (kb. 96%) mezőváros.⁵

A város az elmúlt három évszázadban sokat szenvedett a különböző járványoktól (pestis 1738–39, kolera 1893), árvizektől (kiemelkedően az 1866, 1876, 1879, 1881, 1884, 1887, 1888 években), szárazságtól (1862, 1866), a jóságokat gyakran tizedelték különböző betegségek, főleg a száj és körömfájás.⁶ Az 1738-ban dúló pestisjárvány vagy *gugahalál* idején az akkori plébános, Vintze Gergely az Oltáriszentséget hordozva körmenetet vezetett a város körül, és híveivel azt a fogadalmat tette, hogy a járvány elmúltával Szent Rókus ünnepét mindig különös pompával fogják megülni. A fogadalomnak eleget tette építették fel a csongrádiak a Szent Rókus, Rozália és Sebestyén kápolnát az 1740-es években.⁷

Nepomuki Szent János

Tisza-parti város lévén a csongrádi lakosok igen nagy százaléka foglalkozott kisebb-nagyobb mértékben halászáttal. Füzesi Péter így ír a 19. századi Csongrádról: „Más világ volt ez, de más-képp is éltek az emberek. Több volt a halász, több a páásztor, a hal meg a legelő bősége miatt, kevesebb a parasztember”.⁸ A kenyeret adó folyó azonban gyakran sodorta veszedelembe a várost. Hegyi Antal plébános így tudósít az 1888-as árvíz okozta lelki szorongatásokról:

„Néptelen volt a város és üres a templomok mikor a belvárosi templomból elszállítottam az Oltáriszentséget, mert az ár betörése esetén méteres víz lett volna a templomban, és a szent tárgyakat csupán a misézéshez szükséges legszükségesebb szereket hagyván hátra, hangos zokogásaiban tört ki az utcák népe, hogy már csakugyan elvész a város, mert a belvárosból már az Oltáriszentséget is elviszik...”⁹

Ez az állandó fenyegetettség kiváló talajt nyújtott egy jellegzetesen barokk szent, Nepomuki Szent János tiszteletének meggyökeresedéséhez.

Nepomuki Szent János a vízi foglalkozást végzők és az úton levők patrónusa. Életében igen magas egyházi pozíciókat töltött be, utolsó éveiben IV. Vencel király feleségének a gyóntatópapja volt. A legenda szerint egy ízben a király – mivel kétségek támadtak benne neje hűségét illetően

⁵ 1870-ben a Historia Domus 16.772 katolikus, 517 zsidó, 59 „ágostai” 9 helvén és 2 görög katolikus lakosról számol be Csongrádon.

⁶ Válogatás a korabeli feljegyzésekből:

1831, „Elérkezett a nagy *mirigyhalál*, amely tartott 31 napokig, meghalt pedig 831 lélek, de voltunk olyan veszedelemben, hogy azt mondtuk, talán egy ember sem marad meg, mert a halotthordó kocsik úgy zörögtek, mint szüretkor a hordót vivő kocsik.”

1844: „Igen nagy dög *árvíz* volt, és soká is tartott, június végével kezdett apadni.”

1846-47: „*nagy szükség*” [éhínség] „ha Szentesről kocsival nem hordták volna a kenyeret, sok szegény éhen meghalt volna.”

1852: „márciusban, áprilisban *nem volt eső* [...] a marhákat úgy hordták a rétről haza, mert éhen döglöttek, és mindenütt a pusztákon is széjjelverték a barmokat a nagy szükség végett. Ha egy szál szalmát kaphatott az utcán, felvette, olyan éhes volt a jószág.” V.ö. Tari 1977.

⁷ Az augusztusban született fiúgyermekek túlnyomó többségét még a 19. században is Rókusnak nevezték el.

⁸ CsKK TLM NA 67. 2008. 251.

⁹ NPI Historia Domus II. kötet, 107.

– rá akarta venni Jánost a gyónási titkok feltörésére. Mivel semmi módon nem ért célt, 1383-ban a Moldvába ölette. Ő a csehek nemzeti védőszentje.¹⁰

Nepomuki Szent János tisztelete az 1729-ben befejeződött szenttéavatást követően lendült fel Magyarországon, de a szabadtéri szoborállítás ennél korábban, az 1690-es években elkezdődött, és egészen a 19. század második feléig tartott.¹¹

Csongrádon az első Nepomuki szobor a vízzel körülvett Belsőváros bejáratánál, a víz mellett helyezkedett el. Az állítás pontos dátumát nem ismerjük, legkorábbi említése 1783-ból származik. Minden valószínűség szerint ez lehetett a város első köztéri szobra.¹² Az ábrázolt szent csongrádi kultuszáról egyetlen feljegyzés maradt fenn, mely arról tanúskodik, hogy ünnepnapját (május 16.) díszes körmenettel, búcsúval ünnepelték meg. Fontos kihangsúlyozni, hogy a szent életéről szóló legendát a csongrádi hívek ismerték és énekelve, közösen elevenítették fel.¹³ A szobrot időnként megújították, időközben lecserélték, a helyét kis távolságon belül megváltoztatták, ahogy éppen a városrendezés megkívánta.¹⁴ Az utolsó, homokkőből készült szobrot az 1970-es évek elején összetörték. Máté István helyi szobrászművész 1987-ben díszkutat formázott a régi kőszobor helyére. Napjainkban a víz nem a díszkútból, hanem a tőle néhány méterre levő, szintén Nepomuki Szent Jánosnak szentelt ártézi kútból folyik.

A 19. században a szentnek három szobra is állt a város különböző pontján, többnyire a Tisza partján és a már említett helyen, a Belsőváros bejáratánál.

A csongrádi hívek 1818-ban a város külterületén, az úgynevezett böldi révnél emeltek homokkő szobrot Szent János tiszteletére. Amit biztosan tudunk, hogy a szobor magas talapzaton állt a gát belső oldalán az ártérben, így az 1881-es árvíz idején a víz *éppen szent János bajszáig ért*.¹⁵ A szobor körül négy jegenyefa állt, melyből kettőt még az 1888-as áradás előtti évben kivágtak. Hegyi Antal plébános az eladott fa árából fedezte a szobor felújítási költségeit. Ez a lépés – mármint a fák kivágása – azonban végzetesnek bizonyult a böldi Szent János sorsára nézve. Alig egy évvel a teljes felújítás után a Károlyi uradalom Szegvárról érkező kompját az áradat a szobornak sodorta, így az a vízbe bukkott. A gróf később kárpótolta a csongrádiakat a veszteséget és új szobrot készíttetett a böldi révbe – ám ezúttal védett helyre, a töltésen kívülre. Az új alkotást már léckerítés vette körül, de ültettek mellé élő sövényt, orgonabokrot és négy kanadai nyárfát is.¹⁶ Ezt a szobrot 1945-ben döntötték le, ma már csak a talapzata látható.

A harmadik Szent János szobrot 1904-ben állították a csongrádiak szintén a Tisza partjára, a pontonhid feljárójához. A végzet ezt a szobrot is utolérte: 1919-ben a városba vonuló román csapatok szétlőtték, majd ledöntötték. Az alkotást egészen 1992-ig nem pótolták. A ma is látható szobor Máté István szobrászművész keze munkáját dicséri. Ez az alkotás egy osztrák műhelyben készült, több száz éves tihanyi kőszobor másolata.

Nepomuki Szent János csongrádi tiszteletének a Nagyboldogasszony-templomban is van nyoma, ahol a 18. század végén olajképpel ellátott kőoltárt emeltek a vízen járók védőszentjének. A templom bal oldali oromzati fülkéjében ugyancsak a szentről készült szobrot láthatjuk.

10 A szent életéről és magyarországi kultuszáról bővebben lásd. BALINT 1977.

11 TÜSKÉS – KNAPP 2001. 198.

12 Vö. DUDÁS 1989. 230.

13 „Ide korábban búcsút vezettek, körmenetben vonulva énekeltek a szent tragédiáját. A csónakon felvonuló halászhajók koszorút dobta a Tiszába.” DUDÁS 1989. 230.

14 1787-ben özv. Mészáros Lajosné áthelyezte a Szent János tér déli oldalára. 1929-ben Forgó Mihály és neje, Kocsis Veronka felújította. Vö. DUDÁS 2000. 68; TÓTH 2001. 231–248.

15 VPL APAr. Cs. Hegyi Antal plébános bejegyzése, (Hitoria Domus kitépelt lapjai) 1888. 147.

16 VPL APAr. Cs. Hegyi Antal plébános bejegyzése, (Hitoria Domus kitépelt lapjai) 1888. 146–147.

Szent Orbán pápa

Csongrádon a szőlőtermesztés idejének kezdete a múlt homályába vész, feltehetően már az Árpád-korban elkezdődött, de csak a 17–18. században kezdik el exportálni. 1827-ben már 1100 holdon művelték az igen jó minőségű kadarkának és kékfrankosnak valót, főleg aprócska, pár holdas birtokokon.¹⁷

Szent Orbán pápa tiszteletének első nyomaival a 19. század második felében találkozunk Csongrádon. Ekkoriban ugyanis (1856) a csongrádi szőlősgazdák homokkőből készült Orbán szobrot rendeltek egy neves budapesti mester, Gerenday Antal faragóműhelyéből. A szobrot a *haleszi szőlők* között állították fel.¹⁸ A szent pápai ornátusban, tiarában és pásztorbottal látható, jobb kezét áldásra emeli. Lábánál szüretelő vödör, benne színesre festett fürtökkel. Néhány évtizeddel később több szakrális emlék is került a szobor mellé: 1893-ban egy kereszt, egy évvel később lourdes-i Mária és Bernadette, majd 1901-ban egy kisebb harangláb.¹⁹ A Csongrád határában levő Szent Orbán szobor a kultusz egyik legkeletibb emléke Magyarországon.²⁰

A szobor felállítása óta minden év május 25-én búcsút tartanak a szobornál. Erre az alkalomra a huszadik század elején még gyalogosan jöttek zarándokok Alpárról, Cséparól, Szelevényről, Bács-Kiskun megye szőlőtermesztő vidékeiről. A búcsújárók napokkal korábban útra keltek, és a keresztet hordozva maguk előtt jóformán végigénekeltek az utat.²¹ A búcsúszok lelki táplálékáról 1896 óta kihelyezett szentmise gondoskodik, hogy a tanyákról és a szőlők közül összeverődő nép ne maradjon prédikáció és misehallgatás nélkül.²²

A speciális patrónusok szobrai jellemzően a védelemre szoruló régió központi helyén, vagy annak közelében állították fel: Nepomuki Szent Jánost a vízpartra, Szent Vendelt a legelő szélére, Szent Orbán pápát pedig a szőlők közé. Ha a patrónusok oltalmába vetett bizalmon csorba esett (például elverte a jég a határt), az állítató közösség a szobor megrongálásával is kifejezhette csalódottságát.

1935 májusában a hirtelen beálló éjjeli fagy a csongrádi szőlőtermést tragikus módon tönkretette. A gazdák elkeseredését fokozta, hogy egy héttel később – amikor úgy tűnt, hogy a kedvező időjárásnak köszönhetően össze még akár közepes termés is elképzelhető – egy hirtelen jött jégverés

17 A *Szegedi Híradó* 1865. június 18. (49) és június 22. (50) számában így ír a csongrádi szőlőművelés jelentőségéről: „A szőlőművelés képezi Csongrád legfőbb jövedelmi forrását, mert saját fogyasztásán kívül nemcsak Szentes és Hódmezővásárhely nagy közönségét, Nagy Kunság közelebbi helyeit, a szomszéd Csany és Felgyő dohánytermesztő közösségeket látja el borral, hanem még Pestre is tesz szállításokat.” Lásd még Erdélyi 1998. 7; Mód 2002. 25–32.

18 *Csongrádi Közlöny* 1894. május 6-i számában ekképpen tudósít az eseményről: „A Haleszi szőlősgazdák a szent Orbán szobra mellett Tösmagi Rozália, férjezett Darida Andrásné kezdeményezésére e folytán aki e célra 100 forintot adott a lourdesi bold. Szűz tiszteletére díszes szobrot emeltek mintegy 400 forintnyi költséggel. A kőműves munkálatokat Ujszászi János helybeli építész végezte, a szobrot pedig mellék alakjával együtt Géberth János fővárosi aranyozó szállította. A szobor felavatása ma délelőtt 10 órakor történik meg s plébánia templomunkból az első mise után processió indul a szoborhoz. A mai ünnepélyen különben össze lesz kötve a Szent Orbán szokásos búcsúja is, minthogy különben az idén ez a búcsú az Úrnapot követő vasárnapra esnék, amikor is a belvárosi Úrnap processió miatt megtartani nem lehet. A lourdesi szobor különben közadakozásból készülvén, minthogy költségei még nincsenek teljesen fedezve, az adományok elfogadtatnak rája a Szőke János házánál kitett gyűjtő íven.”

19 *Csongrádi Közlöny*, 1894. május 6, DUDÁS (kézirat) é. n. 11–12.

20 GYÓVAI B. 1989. 188.

21 GYÓVAI B. 1989. 189.

22 Hegyi Antal kérelmét lásd. VPL APar. Cs. 1896. évi 93. számú irat.

a maradék szőlőt is elpusztította.²³ A kettős kár mélyen lesújtotta a szőlősgazdákat, akik a „hanyag” védőszenten töltötték ki haragjukat. A *Csongrádi Híradó* 1935. májusi számában ekképpen számolt be a szobor megrongálásáról: „A jégverést követő éjszakán ismeretlen tettesek meggyalázták Szt. Orbán szobrát a csongrádi szőlőhegyen. A felemelt két ujjal figyelmező, ígét hirdető jámbor férfiú hátára venyigét kötöttek és meggyújtották. Mintha az élettelen anyagból formált testének további fájdalmat akartak volna okozni, eltörték a kezét. Másnap az arra járók papírt találtak a szent lábainál, amelyre a következőket írták: 'Elvitted a szőlőt, vidd a venyigét is!'”

Csongrádon az egzisztenciális szentek tisztelete valószínűleg a török kiűzése után felerősödő jezsuita missziók és az eredményes lelkipásztori munka hatására honosodott meg. Ez a jelenség az ország többi területéhez képest késve jelentkezett, de viszonylag könnyen kiszorította a régi áhitatformákat – például Szent Dömötör egykori csongrádi tiszteletének már alig találni nyomát a 19. században. A vizsgált település esetében aligha beszélhetünk középkori gyökerű szentkultuszról, hisz Csongrád lelki életében a török hódoltság valódi törést okozott.²⁴ Az egykori hódoltsági területeken egyedül a *Regnum Marianum* eszméjében megújuló Mária-tiszteletnek vannak erős középkori gyökerei. Csongrádon is megfigyelhetjük, hogy a különböző foglalkozásokhoz kötődő szentek tiszteletét fölülmúlja, mintegy keretbe foglalja a Szűzanya-kultusza. Szűz Mária egyetemes oltalmazó, akihez bizalommal fordulnak mindenféle testi-lelki bajban, és oltalmat keresnek anyai szeretetében.

IRODALOM

BARTA László

1980 Az 1828. évi országos összeírás Csongrádon. In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozai-kok Csongrád város történetéből 1980*. Csongrád Városi Tanács, V. B. Bizottság, Csongrád, 188–201.

BÁLINT Sándor

1977 *Ünnepi kalendárium II.*, Szent István Társulat, Budapest.

DUDÁS Lajos

1989 Csongrád város belterületének történeti és jelenkori (hely) névjegyzéke L-től ZS-ig. In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozai-kok Csongrád város történetéből 1989*. Csongrád Városi Tanács V. B. Bizottság, Csongrád, 219–238.

1998 Adatok a római katolikus egyház 19. századi csongrádi működéséről. In. GEORGIADIS Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 1998*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 99–120.

2000 Csongrád. In. TÓTH Ferenc szerk.: *Csongrád megye építészeti emlékei*. Szeged.

23 A Csongrádi Híradó így tudósított pár nappal az események után. „Évek óta elő nem fordult nagy csapást zúdított Csongrádra és környékére a május 2-ra és 3-ra virradó éjjeli fagy. Mint már említettük is, úgyszólván az egész szőlőhegy letarolva, feketén hirdeti a két fagyos éjszaka, főleg a második éjjel pusztítását [...]. A védettebb helyeken is mínusz 3 fokra szállt a hőmérséklet [...]. Péntek óta kialakult a csapás szomorú, teljes képe. A hideg különösen a szőlők között éreztette hatását, és katasztrofális kárt okozott. A szőlők jórészt elfagytak. A gazdák 80-100 százalékosra mondják a szőlők között mutatkozott kárt.” V.ö. SEBESTYÉN 1982. 249–293.

24 Békés, Csanád és Csongrád megyékben a települések pusztulásának aránya 88%-os volt akkor, amikor a törököket kiűzték!

ERDÉLYI Péter

1998 Csongrád város rövid története. *Múzeumi Füzetek Csongrád 1.* Tari László Múzeum, Csongrád, 3–18.

EXTERDA Tibor

1979 Jelesebb évszámok Csongrád város történetéből. In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1979.* Csongrád Városi Tanács V. B. Bizottság, Csongrád, 248–256.

GÁT László

1982 Csongrádi történelmi olvasókönyv. In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1982.* Csongrád Városi Tanács V. B. Bizottság, Csongrád, 5–224.

GYOVAI B. Lajos

1989 *Szettek szobrai és keresztek.* In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1989.* Csongrád Városi Tanács V. B. Bizottság, Csongrád.

KRUZSLICZ István

1988 Csongrád város mezőgazdasága és lakosainak helyzete II. József kataszteri földmérése tükrében. In. BLAZOVICH László szerk.: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből XIII.* Szeged, 17–47.

MÓD László

2002 Csongrád város gazdasági kapcsolatai (1766–1820). In. SZÜCS Judit szerk.: *Múzeumi Füzetek Csongrád 5.* Tari László Múzeum, Csongrád, 25–32.

SEBESTYÉN István

1982 A szőlőműveléshez fűződő hagyományok és szokások. In: BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből.* Csongrád Városi Tanács V. B. Bizottság, Csongrád, 249–293.

2002 *Csongrád a XXI. század küszöbén.* Budapest.

SZÜCS Judit

1986 „Az apám is még az öregapám is itt született” (Arcok, képek, emlékek I. rész) In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1986.* Csongrád Városi Tanács V. B. Bizottság, Csongrád, 63–73.

TARI László

1977 *Krónikák a régi Csongrádról 1704–1901.* Csongrád megyei könyvtári füzetek 7.

TÜSKÉS Gábor

1984 A barokk kori szenttisztelet rétegei. In. HOFER Tamás szerk.: *Történeti antropológia: Az 1983. április 18–19-én tartott tudományos ülészek előadásai.* MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 138–151.

TÓTH Ferenc

2001 A Nepomuki Szent János kultusza Csongrád megyében. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Studia Ethnographica 3.* 2001. 231–248.

TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva

2001 *Népi vallásosság Magyarországon a XVII–XVIII. században. Források, formák, közvetítők.* Osiris Kiadó, Budapest.

VÁRY Gellért

1979 *Emléklapok Csongrád múltjából.* Szeged.

Nepomuki Szent János szobrok rehabilitációja a Dél-Alföldön (1989–2018)

A negyven esztendeig tartó államszocializmus időszakában az időjárás vagy vandál kezek által megromgált szakrális kismélekek megújítására, helyreállítására aligha volt lehetőség. A délalföldi (főként Tisza-menti) településeken oly elterjedt Nepomuki Szent János-szobrok jelentős részét összetörték, a folyóba dobták, eredeti helyéről a templom udvarának vagy a plébánia pincéjének „menedékebe” helyezték. A demokratikus fordulatot¹ követően több településen azonnal megkezdtek a szobrok felújítását: közösségük iránt elkötelezett szobrászművészek valamint a helyi plébániával jó viszonyt ápoló polgármesterek karolták fel az ügyet. 2003 után új, részben Európai Unió, részben állami pályázati lehetőségek nyíltak meg, így a köztéri szoborfelújítások újabb hulláma vette kezdetét. A kezdeményező szervezetek jellege (turisztikai, hagyományőrző egyesületek stb.), a megújítások változatos motivációi (kegyességi, városszépítészeti, politikai okok), az újraállítások választott helyszíne (park, patakpart, körforgalom) és az avatási ünnepségek jellege (falunap, emlékűnnep stb.) felveti a kérdést: mi a Nepomuki Szent János-szobrok „feladata” napjaikban? A kulturális örökségvédelmi szempontok és az identitás erősítésének szándéka mellett kimutatható-e az „eredeti”, vallásos üzenet és tartalom? Tanulmányomban az 1989 és 2018 között megújított Nepomuki Szent János-szobrok háttértörténetének elemző bemutatására vállalkozom, délalföldi települések példáján.

Nepomuki Szent János-émlékek a Dél-Alföldön

A magyar Alföld déli és középső területein a Nepomuki Szent János szobrok többsége 1770 és 1840 között készült. A kultusz előbb a Tisza-parti mezővárosokban jelent meg, ám a falvakba is viszonylag korán begyűrűzött.² A legtöbb délalföldi településen Nepomuki Szent János szobra volt az első köztéri alkotás (Csongrád)³ valahol napjainkig az egyetlen műemlék (Apátfalva). Minden településen igyekeztek folyópart és híd közelében felállítani a szobrokat; forgalmasabb út, révátkelő közelében, esetleg egy korábban elpusztult templom helyére (Kiskunfélegyháza).⁴ A gyulai Szent János-szobor a település német és magyar ajkú kerületeinek „határőre” volt, a két településrészt elválasztó árok hídjánál állt. A 19. század második felében állított szobrokat már jellemzően a templomhoz közel helyezték el (Csanytelek).

A készíttetés költségeit részben a helyi plébánia, részben magánemberek adományai fedezték. A szobrok többsége homokkőből készült, eredetileg festve volt és egyszerűbb fülke, kerítés, fa- esetleg téglából épített baldachin óvta az időjárás viszontagságaitól és a rongálástól. Csongrádon (Böldi-rév) az ártérben emelt Nepomuki Szent János-szobor védelmét a szobor köré ültetett fák biztosították. A Szent János-szobrok felépítményében vagy annak közelében néhol ivókutak

1 A rendszerváltás (1989–90) során a magyar állam felszámolta a korábbi államszocialista rendszert, és demokratikus, pluralista, köztársasági berendezkedésű állammá vált.

2 A délalföldi Nepomuki Szent János-szobrok történetéről bővebben lásd: TÓTH 2001.

3 GYÖNGYÖSSY 2010. 14.

4 SZIKSZAI 2008. 123.

alakítottak ki (Kiszombor, újonnan Csongrád – Szent János tér). Az apátfalvi szobrot védő, nyitott oldalú téglapítményben a haláleseteket hírül adó lélekharangot helyezték el.⁵

Helyi adatok tanúskodnak arról, hogy Nepomuki Szent János ünnepének oktavájában, más-hol a szent emlékünnepe megelőző kilenc napon keresztül a hívek körmenetbe rendeződve, lobogókkal és égő gyertyákkal vonultak a Szent János-szoborhoz, miközben a szent legendáját énekelték.⁶ A szertartást követően virágkoszorúkat eresztettek a Tisza vizére. János napján a szobroknak több helyen szerenádokat adtak, virágfüzéreket aggattak rá (Szeged-Szentmihálytelek, Földeák, Csongrád).

A 18–19. században több Szent János-szobrot elmozdítottak eredeti helyéről. Az áthelyezés oka lehetett a településkép átalakulása, más felekezetek templomainak épülése illetve a szobor mellett futó patak vagy tó kiszáradása.

1948 után a Nepomuki Szent János-szobrokat gyakran végzetes atrocitások érték. Feltételezhetően a szobrok jellegzetes papi ruházata zavarhatta a vandálokat, kik legtöbbször katonaviselt emberek és fiatal suhancok voltak.⁷ Akkoriban többen úgy vélték, hogy a kommunista rezsim buzdította a fiatalokat a rongálásokra. A szobrokat valahol „csupán” megszégyenítették (katonaruhába öltöztették, kocsmába hívták, dolgozni küldték, szidalmazták stb.) de többször megcsonkították, olykor az egész szobrot ledöntötték, a Tiszába dobták (Algyő). Helyrehozatalra a korban gondolni sem lehetett, így a szobrok a helyi plébánia pincéjébe vagy a templomkertbe kerültek. 1948 és 1989 között csak elvétve akad példa szentek szobrának megújítására (Szeged-Szentmihály, Kunszentmárton, Tápé). A maga nemében egyedülálló Csongrád esete; ahol a korábban ledöntött Szent János-szobor pótlására Máté István helyi szobrászművész 1987-ben egy díszkutat készített, tetején Nepomuki Szent János barokkos szobrával. Új szakrális kisemlék állítására a vizsgált időszakban és területen nem ismerünk más példát.⁸

1989 után több településen szinte azonnal hozzá láttak a siralmas állapotba került Szent János-szobrok helyreállításának (Tápé 1989, Szegvár és Csongrád 1992, Kiskunfélegyháza 1994, Sándorfalva és Kiszombor 1997). Az 1940-es évek végén betiltott, május 16-hoz kötődő processziók az 1990-es években nem éledtek újjá. Ugyanakkor továbbra is dokumentálni lehetett a szobrok szakrális erejébe vetett hit megnyilvánulásait. Szegvár lakosai 1991-ben úgy vélték, hogy míg a restaurálás alatt álló Szent János-szobor nem kerül vissza eredeti helyére, az elszállítása óta sorozatosan jelentkező tüzeseteknek és jégkároknak nem lesz vége.⁹ Egyes alkotásokhoz kötődően újkeletű „hagyományok” is kialakultak. A délszláv háború éveiben sok délvidéki magyar és szerb járt át Szegedre vásárolni. Akik hazafelé menet a régi röszei út felé vették az irányt, a szeged-szentmihályi Nepomuki Szent János-szobor mellett is elhaladtak. Többen – a szent közbenjárásában bízva – a szobor lábainál szórták ki a megmaradt aprópénzt. Ha nem a szemfüles szentmihályi gyerekek, akkor a falubeliek szedték össze, és a templomnak adományozták.¹⁰ A szeged-sándorfalvi út mellett álló Szent János-szobor feltehetően az útszakaszon balesetben elhaltak közös emlékhelyévé vált. Talapzatánál minden évszakban virágcsokrok, koszorúk függnek, halottak napján mécsesek borítják.

⁵ TÓTH 2000. 12.

⁶ „Ide korábban búcsút vezettek, körmenetben vonulva énekelték a szent tragédiáját. A csónakon felvonuló halálszok koszorút dobtak a Tiszába.” DUDÁS 1989. 230; JÓZSA 1999. 229.

⁷ IFJ. LELE 1991. 65.

⁸ DUDÁS (kézirat) é.n. 20.

⁹ MAGYAR 2008. 158–159;

¹⁰ HÁSZ-FEHÉR 2011. 4.

A következő, előbbinél erőteljesebb felújítási hullám a 2000-es évek elején érkezett el; útfelújítások, komplex városrekonstrukciós tervek, célzott műemlékvédelmi projektek keretei között a köztéri szakrális kismélekek sorsa is rendeződni látszott.

Kezdeményező szervezetek. A felújítások és újraállítások indoklása

A szobrok felújításának kezdeményezői a vizsgált időszakban jellemzően turisztikai szervezetek, lokálpatrióta képviselők és polgármesterek voltak. Ritka kivétel Tömörkény község, hol az 1890-ben készült szobor állíttatóinak dédunokái állták a restaurálási költségeket¹¹ illetve az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark példája. 2015-ben „az ökumenikus vallási útvonal kialakítása Temes és Csongrád megyében” elnevezésű projekt keretein belül a parkban Nepomuki Szent János-szobrot is felállítottak. Bár a szobortípus a legtöbb déalföldi település jellegzetes tartozéka, így méltó helye van az emlékparkban, a felállítás másik fontos előzménye, hogy az ópusztaszeri Szent János-napi horgászversenynek és halászlás bemutatónak már több éves, kialakult hagyománya volt. A május 16-án tartott fesztiválon nincs vallási jellegű program: a vízenjárók védőszentjének emlékünnepe *az esemény autentikus hátterét* adja.

A szobrok jelenkori szerepének megértéséhez fontos támpontot nyújtanak egyrészt a felújítást célzó pályázatok indoklásai, a renoválásokat kezdeményező magánszemélyek nyilatkozatai illetve a szoboravatás alkalmával elhangzott beszédek alapgondolatai. Az egyik leggyakrabban hangoztatott motívum *a múltbéli hagyományok tisztelésének* fontossága, az egykori halásztelepülések múltjának megelevenítése (Algyő, Kunszentmárton). *Turisztikai és település-szépítészeti* szempontok egyaránt vezérelték például Bácsalmás település önkormányzatát, amikor egy parkfelújításhoz és tanösvény-kialakításhoz kötődően Nepomuki Szent János szobrának megújításába is beleegyeztek.¹² A történeti emlékek egyik fontos szerepe továbbá *a helyi identitás* megszilárdítása, az egyéni és közösségi kötődés szálainak erősítése. 2016-ban az algyői szoboravatási rendezvényen Kiss-Rigó László Szeged-Csanád egyházmegyei püspök a következőként értékelte a kezdeményezést: „Az algyői közösség a szoboravatással tudatosítja gyökereit, ápolja értékeit, s ezek segítségével megerősödik identitásában”.¹³ Olyan esetekre is akad példa, amikor a helyi polgármester vagy a képviselőtestület a választások előtti hónapokra időzíti a felújítást, így *a kampány részévé teszi a kezdeményezést*.¹⁴ Hivatalos indoklásokban viszonylag ritka Nepomuki Szent János *sakrális szerepének* kiemelése, esetleg újrafogalmazása. Miután a hódmezővásárhelyi alkotást az új elkerülőút körforgalmába állították, a város országgyűlési képviselője a következőket nyilatkozta: „Nepomuki Szent János a hídon, úton, vízen járók védőszentje. *Vigyázzon inntól kezdve ő az itt közlekedők biztonságára*.”¹⁵ Gábor Imre kiskunfélegyházi plébános a helyi Nepomuki Szent János-szobor újraállítása alkalmával mondott szentmisén az *„előző rendszer” búnéinek feloldozását és a jövő építőinek oltalmát* kérte Szent Jánostól.¹⁶

11 Antal Imre közlése, 2018.

12 Interjú Németh Balázssal, Bácsalmás polgármesterével. N. N. 2016a.

13 Varga 2017.

14 N. N. idézet egy plébános atyától, 2018.

15 Lázár János nyilatkozata, 2009.

16 „Nepomuki Szent János és az Egyház elmúlt született vértanúinak közbenjárására bocsássa meg Isten az ellene elkövetett vétkeket, a jóvátevis szándékával munkálkodókra pedig adja bőséges áldását.” Gábor Imre plébános szavai az 1994. nov. 20-án tartott felszenteléshez kapcsolódó misén. Ötemplomos könyv, 177. old. Az adatért Brunner Attilának tartozom köszönettel.

Előmunkálatok, gyakorlati megvalósítás

Az ALTE Egyesület¹⁷ tagjai a 2016. évi falunapon határozták el, hogy a Tisza-gáton árválkodó, üres talapzatra újraállítják az algyői Nepomuki Szent János-szobrát. A helyi újság több, egymást követő lapszámban, kiemelten foglalkozott a kezdeményezéssel: felidéztek a szent életét, az algyői szoborról való tudnivalókat, emlékeztettek a környékbeli példákra, közreadták az ALTE elnökének támogatásra buzdító írásait. A lakosságot arra kérték, gyűjtsék össze emlékeiket a szoborról, juttassanak fényképeket a szerkesztőséghez. A közösségi adakozást egyházmegyei támogatás és polgármesteri alap egészítette ki, így a következő falunapra fel is avathatták a szobrot.¹⁸

A kunszentmártoni alkotás az algyőihez hasonlóan a 20. század közepe óta hiányzott a posztamensről. A szobrot körülvevő park megújítására az önkormányzat 2009-ben pályázati forrásra tett szert, ám a szoborcsoport a rehabilitációs tervekben kimaradt. Ezt követően egy helyi képviselő és a plébános közösen szorgalmazták a szobor újraállítását. Az előkészítő munkálatokba helytörténészt és néprajzkutatót is bevontak, a mintaöntvényt közösen hagyták jóvá.¹⁹

A főként hagyományörzéssel, kulturális mecenatúrával, közösségépítő programok szervezésével foglalkozó Mindszenti Mecénások a Kultúráért Egyesület 2008-ban egy Nepomuki Szent János domborművet készíttetett a helyi tiszai kompra. A domborműnek a jelzett helyszínen nem volt előzménye. Az alkotást – felirata szerint – a mindszenti Tisza-szakaszon történt vízbalesetek emlékére és a későbbi tragédiák megelőzésére szánták.²⁰ Az avatási ünnepség kedvező „hátszélben”, 2009-ben a templom mellett álló homokkő szobor felújítása is megtörtént. Szabó János, Mindszenten élő restaurátor saját indíttatásból újrafestette, kijavította a szobrot.

A mórähalmi Nepomuki Szent János szobrot az 1940–50-es években – a helyi lakosok ismerete szerint – ellopták.²¹ Helyére ideiglenesen egy kisebb Szűz Mária-ábrázolás került. Ezt a szobrot 2005-ben vandálok összetörték, darabjait az úttestre szórták. A cserepek és a kifosztott fülke látványa arra indította Orgovány Erika szegedi képzőművészt, hogy új Szent János szobrot készítsen a közösségnek.²² A szobor 2006-ban készült el.

A tömörkényi templom mellett álló Nepomuki Szent Jánost a helyi bíró húga, Lackó Borbála állíttatta 1890-ben. Bár a Laczkó-nemzetség leszármazottai már nem élnek a településen, a mai napig fontosnak tartják, hogy származásuk emlékeit megőrizték, az atyai örökséget lehetőségekhez mérten ápolják. A restaurálást követő újrászentelés alkalmával (2016. május 16.) kisebb táblát is elhelyeztek a talapzaton, a család emlékének tisztelegve.²³

Gyakran nem egy közösségi megmozdulás vagy kiemelt egyéni figyelem irányul a szoborra, hanem sajátos helyzetek adódnak, melyek kedvező hatásából a szobor is részesül. A kecskeméti és bácsalmási szobrok Kosik Márk Titusz szobrász-restaurátor hallgató gyakorló-vizsgadarabjai voltak. A Képzőművészeti Egyetem kereste meg a települések vezetőségét azzal az ajánlattal,

17 ALTE: Algyői Tisza Szabadidő, Sport, Környezetvédő és Rekreációs Egyesület. Az egyesület a vízpart fejlesztésén, vízi sportok, vízhez kötődő hagyományok ápolásán keresztül törekszik elérni természetvédelmi, közösségépítő és rekreációs céljait.

18 Füzesy István közlése, 2018.

19 Kövesdy Zsolt arya közlése, 2018.

20 Szécsényi Józsefné közlése, 2018.

21 Ifj. Lele József viszont azt írja, hogy miután a szobrot kétszer egymás után kidobták a fülkéből, megőrzés céljából a helyi templom sekrestyéjébe vitték. Ifj. LELE 1991. 64.

22 Az eredeti szobrot 1917–1918-ban emelték a Mórähalom-homokháti asszonyok a fronton szolgáló szeretteik védelmére. Orgovány Erika közlése, 2018.

23 Laczkó János közlése, 2018.

hogy a hallgató díjazás nélkül megújítana egy régi szobrot, az önkormányzatnak csak a szükséges anyagokat kell biztosítania. A bácsalmási polgármester az ismeretlen múltú Nepomuki Szent János-szobrot jelölte ki a célra.²⁴

Több esetben nem a szobor megújítása az egyedüli cél, hanem egy nagyobb projekt kiegészítő eleme. Szentesen egy pályázati forrásból és önerőből megvalósuló városrehabilitációs-terv részeként került sor a Kurca-híd megújítására. Az átépítési tervek elfogadása után egy helyi képviselő kezdeményezte a plébánia pincéjében heverő, csonka szobor restaurálását és a hídfőn való elhelyezését. A városi főépítész támogatásának elnyerésével a polgármester és a plébánia szerződésbe foglalta, hogy a szobor megújítása és karbantartása a település feladata marad mindaddig, míg a híd áll.²⁵

Az egykori római katolikus plébánia előtt álló hódmezővásárhelyi Szent János-szobor restaurálására a várost elkerülő 47-es út építése kínált lehetőséget 2009-ben. A település vezetősége – feltehetően a beruházás esztétikai értékének emelésére – szobrokat kívánt állíttatni a főutat tagoló körforgalmakba. Így kerülhetett szóba a plébánia előtt álló Nepomuki Szent János szobor is. Téglaából magasztott posztamensre emelték, parkosított virágágyás veszi körül.

Az 1842-ben készült csanyteleki szobor újrafestésére több, helyi szakrális kisemlék megújításával egybekötve került sor 2001-ben.²⁶ A kezdeményezést a település akkori polgármestere karolta fel. Bár a szobor állapota megkövetelte a beavatkozást, az eredmény esztétikailag és a felhasznált anyagok tartósságát tekintve nem érte el a kívánt célt. A restaurátori felügyelet hiánya miatt az alkotás napjainkra ismét megújításra szorul.

Módosítások, a változtatások okai

A szobrokat új kinézetűk, a felállítás helye és környezete szempontjából egyaránt érinthették változások. A legtöbb helyen a karbantartás fokozott igénye miatt elhagyták a korábban jellemző, színes festést (Algyő, Szentes, Kecskemét, Bácsalmás). Mindszenten a közelmúltban tervbe vették a templom mellett álló Szent János-szobor újbóli restaurálását és áthelyezését a Tisza-parti révházhoz. Bár az alkotást 2009-ben átfestették, többen úgy vélik, hogy a megújítás alkalmával a művész túl harsány színeket használt, és a szelídebb árnyalatok jobban illenének a szent életének üzenetéhez, Szent János lelkeségéhez.²⁷

A felújítást követően az alkotások jellemzően védettebb környezetbe (kerítés, baldachin, fülke megerősítése), vagy városrendezési, kegyeleti vagy műemlékvédelmi megfontolások alapján új helyszínre kerültek. Arra is van példa, hogy a szobor évtizedeken keresztül hever egy udvaron vagy pincében, posztamens hiányában eredeti helye nem ismert. Ezeken a településeken a szent patrocíniumának megfelelően folyó, patak vagy híd közelében állították újra őket (Bácsalmás – Kígyós patak, Szentes – Kurca-híd). Mivel a Szent János-szobrok élő emlékezete itt nyomtalanul eltűnt, „térfoglalásuk” valódi nóvum, az újdonság erejével bíró történelem.

24 Németh Balázs közlése, 2018.

25 Móra József közlése, 2018.

26 Borda János közlése, 2018.

27 Szécsényi Józsefné közlése, 2018.

Az avatási ünnepségekről

A 2000-es években restaurált vagy újraállított Nepomuki Szent János-szobrokat jellemzően egy évente ismétlődő, helyi vagy regionális jelentőségű kulturális- és szórakoztató eseményhez kötődően állították újra: falunapokon, elszármazottak találkozóján, sokadalmakon. Azokon a helyeken, ahol a szobor megújítása egy nagyobb, befoglaló kezdeményezés részét képezte, a szentelés keretét a projektzáró rendezvény adta. Bácsalmáson a szoboravatási ceremónia a tanösvény átadásához és az első túrához illeszkedett.

Ritkább eset, amikor a restaurált alkotás avatóünnepélyét – ha nem is a szent májusi emléknapjához – de egyházi jelentőségű ünnephez kötik (Szentés – Nagyboldogasszony-napja, Kecskemét – Szent Erzsébet napja, Kunszentmárton – Szent István napja). Mindszent példája kiemelendő egyrészt azért, mert az átadást a szent névadó ünnepére időzítették, másrészt mert egyéb rendezvényektől függetlenül is nagyszámú érdeklődőt vonzott, a program jól átgondolt, változatos volt. Az eseményt a helyi plébános köszöntője nyitotta, majd fellépett a helyi népdalkör, versek és beszédek hangzottak el. Az ünnepség végén a résztvevők virágokat és gyertyával ékesített, kisebb koszorúkat bocsátottak a vízre.²⁸ Algyón a szoboravatáson megjelentek magas száma is mutatja, hogy a jól kommunikált előkészületekkel, lakossági összefogással megvalósult cél élő köteléket font a szobor és a közösség közé, mely magáénak érzi az alkotást. Az ALTE Egyesület elnöke reméli, hogy ez a ragaszkodás a későbbi rongálások esélyét is csökkenti.²⁹

A megújított szobrok feladata. A karbantartás kérdései.

Bár a vizsgált térségben lévő Szent János-szobrok jelentős része alig pár éve áll eredeti, vagy megváltozott helyén, modernkori „feladatuk” (vagy ennek hiánya) már körvonalazódni látszik.

Amikor Algyón az évtizedeken keresztül hiányzó szobor ügyét felkarolták, többen javasolták a faluban, hogy a Tisza-töltés tetejére helyezendő alkotás a település vagy a templom irányába nézzon. Az ötlet arról az ösztönös óhajról tanúskodik, hogy az eredeti felállítás alkalmával meghatározott funkció – vagyis az árvizek fékezése és halászok védelme – helyett új, „aktuálisabb feladattal” bízzák meg a szentet, jelesül: a település oltalmazásával. A végeredmény tekintetében ezúttal a történelmi hűség szempontja érvényesült: mivel a szobor egykor a Tiszára nézett, az új alkotást is ennek megfelelően tájolták.

Az alkotások térszakkralizáló szerepének megújuló jeleit, vagyis a virágok, koszorúk, mécsesek megjelenését a legtöbb délalföldi településen megtalálhatjuk. Sándorfalva esetében valószínű, hogy a koszorúkat a Szeged és Sándorfalva közötti útszakaszon elhunytak rokonai hozzák, vagyis Szent János sajátos, helyi jelentőségű „feladatot lát el”. Tömörkényen a szobor bár a kerítésen kívül is látható, megközelítésére csak akkor van lehetőség, ha a templomkert nyitva van. Hódmezővásárhelyen a szobor elhelyezkedése (körforgalom közepén) az áhítatgyakorlás minden közvetlen formáját kizárja.

Hogy az avatást követően kialakul-e olyan, évente ismétlődő ceremónia, melynek központjában Nepomuki Szent János személye és szobra áll, jellemzően a helyi plébános hozzáállásának függvénye: e tekintetben külön kiemelendő Kunszentmárton, Algyő, Mindszent példája.

²⁸ http://mindszent.network.hu/kepek/nepomuki_szent_janos_avatas (letöltés ideje: 2018. 03. 28.)

²⁹ Füzesy István közlése, 2018.

A szoborhoz való „kisértés”, a messziről jött látogatóknak való megmutatása, a fotók, „selfiek” készítése identitáserősítő és a turisztikai szerepet jeleznék (Algyő).³⁰ Mindezek mellett a Szent János-szobrok tájékoztató pontként, találkozóhelyként is funkcionálhatnak (Szentés).³¹

Múlt és jövő, emlékezet és identitás

Liszka József 2012-ben a délszlóvákiai Nepomuki Szent János-szobrok 20. század eleji szerepéről adott közre egy tanulságos áttekintést. Kiindulópontja az a közkeletű elképzelés, miszerint a térségben 1918 után emelt Szent János-szobrok az akkoriban kiköltött Csehszlovákia szimbolikus határait hivatottak kijelölni és megerősíteni. Az elemzés fontos következtetése, hogy a szent jelenléte a köztereken túlmutat önmagán: rongálása, eltüntetése és újbóli megjelenése minden esetben sajátos szándékokat és tendenciákat tükröz.³²

Jelen vizsgálat többek között rámutatott arra, hogy az 1990 után megújult vagy újraállított alkotások funkciója és a közösségben betöltött szerepe jelentős változásokon ment keresztül. Több szobor kikerült „asylumából”, a templomkertből vagy a plébánia mellől, így az a hamis benyomás is feloldódott, miszerint a menedékbe helyezett Nepomuki Szent János a település védőszentje vagy a templom névadója lett volna.³³ Kikerült a főút mellé, hogy vigyázzon az ott közlekedőkre – ekképpen tölti be a hazánkban kevésbé ismert Szent Kristóf feladatát (Hódmezővásárhely). Folyópartra helyezték, hogy – halászok és komolyabb árvízveszély híján – a fürdőzőket és a kompon átkelőket őrizze (Mindszent). A műemlékvédelmi szempontok ugyanakkor ellenkező tendenciát támogatnak: Szeged-Szentmihályon az eredeti szobrot a templomkertbe menekítették, megszokott helyére, az épületre egy másolatot helyeztek. Csak azoknak az alkotásoknak biztos a helye, ahol „élő” feladatkörük van (Sándorfalva). Bár a korábbi évtizedek szoborátelhelyezései mögött Tóth Ferenc a szent kultuszának csökkenését sejtí, napjainkban inkább úgy tűnik, hogy a szobrokat nem „elteszik az útból”, hanem új helyüket, ehhez kötődően új feladatukat „keresik”.

A rongálások napjaikban kevésbé jellemzőek; ha vannak is egyedi, spontán esetekről van szó. Kecskeméten a térfelügyelő kamera nagyobb veszélyben volt, mint az általa őrzött szobor.³⁵ Ez azt is jelzi, hogy a szobrok ma nem közvetítenek olyan karakteres vallási vagy politikai eszméket, melyek bármely etnikai, vallási, társadalmi csoport számára zavaróak vagy kétértelműek volnának.

Hogy milyen konkrét üzenetet, tartalmat társítanak Nepomuki Szent János alakjához, településenként eltérő lehet. Bizonyos, hogy a tiszai halászok eltűnésével vízi patrónusként kevésbé tud szolgálni. Mindszent az egyedüli, ahol a szerencsés tiszai átkelést és a fürdőzők megóvását remélik Szent Jánostól. Új feladatkörét jellemzően a gyónási titok megőrzéséből kiindulva, az *elvhűség, kitartás, fegyelmezett beszédmód* fogalmak mentén igyekeznek kijelölni: „Szent János elvei mellett mártírhalála árán is kitartott. Kezd felnőni egy generáció, aki nagyon gyorsan felad bármit, nem tud kitartóan küzdeni az életében fontos dolgokért. Sőt, sok helyről sajnos azt

30 Füzesy István közlése, 2018.

31 Móra József közlése, 2018.

32 LISZKA 2012.

33 „...elég gyakran megkérdezt tőlem, amikor kirándulócsoporthoz kalauzolk a templomban is: „talán a tápai templomnak vagy az egész falunak védőszentje, patrónusa Nepomuki Szent János?” Hát nem.” Ifj. LELE 1993. 72.

34 TÓTH 2001. 239.

35 https://www.kozterkep.hu/~6196/Nepomuki_Szent_Janos_szobor_Kecskemet_1856.html (Letöltés ideje: 2018. 04. 04.)

hallja, hogy bármi ami fontos az csak kötöttség, ami visszahúzza – nos ebben a fellazított világban igazodási pontot jelenthet Szent János személye” (Németh Balázs, Bácsalmás polgármestere).³⁶ Részlet Dr. Bábel Balázs kalocsai érseknek a kecskeméti Czollner-téri alkotás avatásán mondott beszédéből: „Add, hogy az ő példáját követve szavainkkal ne vétsünk, hanem mindig az igazságot, a szeretetet, a szeretet civilizációját építsük!” Kövesdy Zsolt egykori kunszentmártoni plébános szavai: „(Nepomuki Szent János példája) a hivatáshoz való hűség, a megtérő személy végtelen tisztelete, akár életvesztés árán is, a krisztusi irgalom közvetítése.”³⁷

A település-rekonstrukciós munkálatok szempontjából a szobor minőségénél, a megjelenített alaknál és annak üzeneténél az alkotás kora, mint érték súlyozottabb tényező. Még az egykori kálvinista településeken is – református szakrális kismélekek híján – Nepomuki Szent János megújított szobra üdvözlí a városba érkezőket jelezve, hogy a történelem áthidalta azokat az aggályokat, melyek a szobrok keletkezési idejében konfliktusokat szültek volna. A szobrok többsége tehát inkább műemlék-látványosság, mintsem szakrális erőter. Mindez azért lehet így, mert az egyházi szerepvállalást egy bizonyos mértékű anyagi hozzájárulás és az avatási ceremónia lebonyolítása az esetek többségében kimeríti. A szobrok vallási üzenetét kevés plébános igyekszik a maga közösségében kamatoztatni, így a szobrok egyházas karaktere is könnyebben elkopik és más, aktuálisabb értékek kerülnek a helyére.³⁸ Az identitás erősítése például nemzeti és helyi szintű feladata Szent Jánosnak.³⁹ Míg Nepomuki Szent János korai magyarországi tisztelete a Habsburg dinasztikus kötődéseket hivatott megerősíteni, a Szent János-szobrok napjainkban – feltehetően azok régisége és a letűnt halász múlthoz való kapcsolódásuk okán – a magyar nemzeti múltra is képesek referálni. Az avatási ünnepségeken a leleplezésre váró szobrokat jellemzően magyar nemzetiszínnű szalaggal kötik át, piros-fehér-zöld virágokkal és szalagokkal ékesített koszorúkat helyeznek lábához. Ide kívánczik Simicsó István miniszter egy korábbi megállapítása, mely megmagyarázza, miért is vállal szerepet az állam a szakrális kisépítmények megújításában: „Az egyházak által védett és átadott értékek nemzet- és közösségmegtartó erejük. Éppen ezért tartjuk fontosnak ezen nemzeti értékeink védelmét, ápolását és átadását nemcsak hazánkban, hanem a határainkon túl élőknek is.”⁴⁰ A szobrok megújításának tehát fontos, helyi jelentőségű társadalmi üzenete is van. Ha egy település erőforrásokat fordít ezeknek az emlékeknek a karbantartására, nem csak kifejezi a múlt iránti megbecsülését, de az adott közösség élni akarását, vitalitását is bizonyítja. Ahol a közösségmegtartó erő csekélyebb, ott a történelmi emlékek, így a helyi identitás ápolásának belső kényszere is erősebb.⁴¹ A közelmúltban megújított Nepomuki Szent János-szobrok legfontosabb, jelenkori feladata lehet tehát, hogy megóvja az őket gondozó, emléküket fenntartó közösséget a kulturális gyökértelenségtől és az identitás-nélküliség veszélyétől.

³⁶ Németh Balázs közlése, 2018.

³⁷ Kövesdy Zsolt közlése, 2018.

³⁸ Hogy pontosan mit jelent Szent János-azok számára, akik virágot, mécsest helyeznek el a talapzaton, egy különálló, célirányos kutatás tudná felderíteni.

³⁹ A szent népszerűsége a 18. században azt is elhalványította, hogy nem magyar, hanem cseh származású volt. Vö. Tóth 2001. 240.

⁴⁰ Simicsó István hozzászólása: Nemzeti értékeink védelmében. www.vallasituzizmus.eu Hivatkozik rá: VARGA 2011.

⁴¹ A hely szobor avatása alkalmával Kunszentmárton lelkipásztora elismerését fejezte ki azoknak, akik „a múlt értékeinek megmentésére törekednek, mert ezzel a jövőt építik, és a település élni akarását bizonyítják.” „A védőszent szobra teljes pompájában díszleg” *Új Néplap*, 2010. szeptember 3. 4. old.

IRODALOM

BATHÓ Edit

- 2012 Nepomuki Szent János tisztelete a Jászságban. In. TÓTH Arnold szerk.: *Néprajz-muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Viga Gyula tiszteletére.* Miskolc, 424–432.

DUDÁS Lajos

- 1989 Csongrád város belterületének történeti és jelenkori (hely) névjegyzéke L-től ZS-ig. In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1989.* Csongrád Városi Tanács V. B. Bizottság, Csongrád, 219–238.
- 2000 Tömörkény. In. TÓTH Ferenc szerk.: *Csongrád megye építészeti emlékei.* Csongrád megyei önkormányzat, Szeged, 675–676.

DÖMÖTÖR János

- 2002 *Vásárhely szobrai.* II. bővített kiadás. Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata, Hódmezővásárhely.

GYÖNGYÖSSY Orsolya

- 2010 Foglalkozásokhoz, egzisztenciális élethelyzetekhez kötődő szentek tisztelete Csongrádon a 18–20. században. In ANTOS Balázs – TAMÁS Ágnes szerk.: *Rajzolatok a magyar történelemről.* Szeged, 2010. 11–24.

HÁSZ-FEHÉR Katalin

- 2011 Nepomuki János, a közösségteremtő szent. *Szeged-Szentmihályi Búzaszöm. A szentmihályi plébánia hírlevele*, VIII. évf. 2011. Pünkösöd, 4–5.

IFJ. LELE József

- 1991 Nepomuki Szent János szobrok Szeged környékén. *Múzeumi Kutatások Csongrád megyében 1991.* Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 61–66.
- 1993 A Nepomuki Szent János szobor Tápién. *Honismeret*, 1993. XXI. évf. 3. szám, 71–73.

JÓZSA László

- 1999 *Megszentelt kövek. Kápolnák, szobrok, keresztek és temetők Kunszentmártonban.* Szegedi vallási néprajzi könyvtár 4. Néprajzi tanszék, Szeged.
- 2001 Úrmenti keresztek, szobrok Kunszentmártonban. *Redemptio* VIII. évf. 1. sz. (2001. február) 5–7.

JUHÁSZ Antal

- 2000 Szeged-Szentmihály. In. TÓTH Ferenc szerk.: *Csongrád megye építészeti emlékei.* Csongrád megyei önkormányzat, Szeged, 587.

KISS Mária Hortensia

- 1940 *Kiszbótor története.* Magánkiadás. Csanádvármegyei könyvtár 35. 1940.

KISS-RIGÓ László

- 2011 Avatási beszéd. *Szeged-Szentmihályi Búzaszöm. A szentmihályi plébánia hírlevele*, VIII. évf. 2011. Pünkösöd, 3. old.

KOVÁCS Árpád

- 2008 Adalékok Nepomuki Szent János udvarhelyszéki ábrázolásaihoz. *Örökségünk*, 2008/3.

LISZKA József

2000 Adalékok Nepomuki Szent János kisalföldi tiszteletéhez. *Állított keresztényi buzgóságbul. Tanulmányok a szlovákiai Kisalföld szakrális kismélekeiről.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2000. 65–79.

2012 Nepomuki Szent János és a szimbolikus tér. Egy szakrális kismélel-típus „üzeneteinek” változásai. *Fórum Társadalomtudományi Szemle. Negyedévenként megjelenő tudományos folyóirat,* 2012, 14. évf. 1. szám, 63–70.

RAJ Rozália – NAGY István

1995 Nepomuki Szent János tisztelete Horgoson. *Létünk,* 1995. 1–2. 25–29.

RÓZSA Gábor

1996 Szobrok, emlékművek, köztéri alkotások. In. BODRITS István szerk.: *Szentesi ki kicsoda és városismertető.* Szentes, 56.

SILLING István

1996 Nepomuki Szent János Nyugat-Bácskában. In: *Bácsország,* II. évf. 3. szám. 1996. március 7. Szabadka.

SZIKSZAI Szilvia

2008 A kiskunfélegyházi szakrális emlékek. In. GRYNÆUS Tamás szerk. *Köztéri szakrális kismélelmények.* Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 19. Szeged-Budapest, 2008. 121–133.

THORDAY Attila

2010 A János-szobor sorsa. *Szeged-Szentmihályi Búzaszöm. A Szentmihályi Plébánia Hírleveléle* 2010 Karácsony. VII. évf. 10–11. old.

TÓTH Ferenc szerk.

2000 *Csongrád megye építészeti emlékei.* Csongrád megyei önkormányzat, Szeged.

TÓTH Ferenc

2001 A Nepomuki Szent János kultusza Csongrád megyében. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Studia Ethnographica 2001.* Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 231–247.

TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva

1988 Nepomuki Szent János tisztelete a szabadtéri emlékek tükrében. Kvantitatív elemzési kísérlet. *Ethnographia* 1988. XCIX. évf. 3–4. szám, 330–355.

URBÁN Miklós né

2005 *Nevezetes épületek, szobrok, emléktáblák, emlékművek egyéb építmények Kiskunfélegyházán.* Kiskunfélegyháza.

VARGA Mária

2011 A vallási *turizmus* jelenléte ma Magyarországon. *Keresztény Szó,* XXII. évf. 2011/12. szám, 16–21.

VARRÓ Ágnes

2004 Nepomuki Szent János kultuszának emlékei Fejér megyében. In: S. Laczkovits Emőke – Mészáros Veronika szerk. *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 6. Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém, 41–46.

ÚJSÁGCIKKEK, INTERNETES FORRÁSOK

BÁRKÁNYI Ildikó: Javaslát az „Apátfalvi Nepomuki Szent János -szobor” Települési értéktárba történő felvételéhez. 2014. http://www.apatfalva.hu/ertektar/Nepomuki_Ap%C3%A1tfalva.pdf

(letöltés ideje: 2018. 03. 28.)

KRÁLIK Emese: Méltó kapu nyílt a szentesi belvárosra. Delmagyar.hu 2013. 08. 15.

http://www.delmagyar.hu/szentes_hirek/melo_kapu_nyilt_a_szentesi_belvarosra/2345819/

(letöltés ideje: 2018. 03. 19.)

LÁZÁR János: Projektismertető. 2009. 07. 27. Hodmezovasarhely.hu

<https://www.hodmezovasarhely.hu/osszekotout/index2.html>

(letöltés ideje: 2018. 03. 18.)

N. N. 2010. Megszépül a hidak védőszentje (Kunszentmárton) 2010. 06. 07. Szoljon.hu

<https://www.szoljon.hu/jasz-nagykun-szolnok/kozelet-jasz-nagykun-szolnok/megszepul-a-hidak-vedoszentje-309649/>

(letöltés ideje: 2018. 03. 28.)

N. N. Szobrot adott ajándékba a festőművész. 2012. 06. 06. Delmagyar.hu

http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/szobrot_adott_ajandekba_a_festomuvesz/2283020/

(letöltés ideje: 2018. 03. 18.)

N. N. 2016.a Valami készül a Kossuth parkban... Interjú Németh Balázssal, Bácsalmás polgármesterével. 2016. 04. 25. Bacsalmas.hu

http://www.bacsalmas.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1988:valami-keszuel-a-kossuth-parkban&catid=59:kozelet&Itemid=231

(letöltés ideje: 2018. 03. 18.)

N. N. 2016.b Átadták a felújított Nepomuki Szent János szobrot (Kecskemét). 2016. 11. 19. Hiros.hu

<https://hiros.hu/kecskemert/hirek/atadtak-a-felujitott-nepomuki-szent-janos-szobrot>

(letöltés ideje: 2018. 03. 28.)

N. N. 2016.c Felszentelték a felújított Czollner téri Nepomuki Szent János szobrot. 2016. 11. 20. Keol.hu

<https://keol.hu/kecskemert-bacs/felszenteltek-a-felujitott-czollner-teri-nepomuki-szent-janos-szobrot>

(letöltés ideje: 2018. 03. 28.)

PINTÉR M. Lajos: Fogathajtás és szoborszentelés a Szentmihályi Unióalison. 2011.05.16. Szegedma.hu

<https://szegedma.hu/2011/05/fogathajtas-es-szoborszenteles-a-szentmihalyi-unialison-fotok>

VARGA Anna: Szoboravatással ünnepel Algyő. 2017. 04. 21. Szegedma.hu
<https://szegedma.hu/2017/04/szoborszentelessel-unnepel-algyo-fotok> (letöltés ideje: 2018. 03. 18.)

Csongrádi keresztalja

Áttekintés az 1950 előtti búcsújáró gyakorlatról

„Tisztelet [...] a testi nyugalmutak fölálldozó búcsúsoknak!”

Sohlya Antal, 1857.

Jelen írás a csongrádi római katolikus hívek kedvelt búcsújáró helyeit, búcsújáró szokásait mutatja be a 19. század elejétől az 1950-es évekig. Az egyházi levéltári és plébániai iratok, visszaemlékezések valamint korabeli újságcikkek alapján hiteles kép bontakozik ki az utazás módjának változásairól, a csongrádi búcsújárók számáról, a kegyhelyek csökkenő vagy növekvő „vonzerejéről”. A téma sajátos jellegéből fakadóan ugyanakkor mindig várható újabb adatok felbukkanása, melyek felvilágosítással szolgálhatnak például a kegyhelyen töltött idő beosztásáról, a rutinszerű menetrendről.

Azokat a templombúcsúkat, búcsújáró helyeket, melyekről nem bizonyosodott be, hogy szervezett csoporttal keresték fel csongrádi zarándokok, nem vettem számításba. Ilyen volt például a Mindszenti Mindenszentek búcsú, melyről mindösszesen annyit tudunk, hogy Vincze Gergely csongrádi plébános 1735-ben ez alkalommal egyezett meg egy Horváth nevű kántortanítóval, kit a csongrádi plébánia szolgálatába kívánt állítani.¹ A csongrádi Tari László Múzeumban Szedlacsek István plébános által 1944-ben aláírt *Máriabesnyői emlék* keletkezésének hátterét sem sikerült megnyugtatóan tisztázni.²

Csongrádiak a kereszt alatt

Csongrádon a korai búcsújáró hagyomány legfontosabb dokumentuma Militsi Tóth István *Énekes, Szent Búcsúkat járásra Szükséges Könyve*.³ Militsi Tóth 1831-ben válogatta össze a terjedelmes, kéziratos énekanyagot, melyet gyermeke, Tóth Pál is rendszeresen használt. Az énekeskönyv anyaga tematikailag sokszínű, rendezetlen: található benne szenteket dicsőítő (Szent Rókus, Nepomuki Szent János), keresztútjárás illetve egyházi ünnepek alkalmával mondott (Kisasszony napja, Pünkösöd), számos Szűz Máriát magasztaló ének, illetve litánia.

Sohlya Antal, 1860–1902 között csongrádi főkántor tanítóképezdei jegyzeteiben a csongrádi zarándokok indulásáról és szertartásos hazaérkezésről találunk adatokat.⁴ A búcsúsok útnak indításának helye rendszerint az a város határában lévő kereszt volt, mely a zarándokút irányába esett. A pap elsőként az „In viam pacis” kezdetű antifónát, majd Zakariás énekét adta elő. Ezt követte a közös bűnbánati könyörgés (Kyrie Eleyson), a latin nyelvű Miatyánk majd több, az út békeségét, az útra kelők szerencséjét biztosítani hivatott zsoltár-részlet, antifóna.⁵ A befejező imádságok és az áldás után a pap szentelt vízzel meghintette, majd Isten nevében útjukra

1 VPL APar. Cs. 1736. március 6. Csongrádi lakosok levele.

2 CsKK TLM NA 90. 2008-15 illetve 90. 2008-16.

3 MILITSI TÓTH (kézirat) 1831.

4 SOHLYA (kézirat) 1857.

5 *Mitte eis Domine...; A facie inimici...; Et filius iniquitatis...*, srb. SOHLYA (kézirat) 1857. 308–310.

bocsátotta a búcsújárókat. A zarándokok a Mindenszentek litániájának éneklésével vonultak ki a városból. A kántor a település határáig vezette őket.

A visszaérkezés alkalmával a hálaadásra helyeződött a hangsúly. A pap a kántorral és a zarándokok családtagjaival együtt az első határbéli keresztnél találkozott a búcsújárókkal. A plébános a főpapi áldás kezdő soraival üdvözölte a hazatérőket („Adiutorium nostrum...”), melyet az „Ecce sic benedicetur” kezdetű antifona, majd Salamon zarándokéneke (127. zsoltár) követett. Ismét elhangzott a Kyrie Eleyson, a Pater Noster; a záró imádságokat a zarándokok szenteltvízzel való meghintése követte, melyet a búcsújárók keresztvetéssel fogadtak.⁶ Ezután „az ő szokott énekekkel – mit jól tudnak a bucsusok – kísértetnek vissza a templomba, hol is az időszaki zsolozsma szokott (officium és responzorium) együtt, s egy bezáró ének eléneklésével záratik be ez ájtatosság. Másnap, vagy a legközelebbi ünnep, vagy vasárnapon szentmise áldozat mutatatik be hálálul a bucsusokért.”⁷

Az utazás szervezésével kapcsolatban forrásainkból kiderül, hogy a *búcsú előjárók* hetekkel korábban cédulákra írták fel a zarándoklatra jelentkezőket, így meg tudták becsülni, mennyi szekerre lesz szükség, körülbelül hányan kelnek majd útra.⁸

A következőkben a tavaszi búcsújáró „szezón” első alkalmától haladva, településenként mutatom be, hol fordultak meg az 1950-es éveket megelőzőn csongrádi búcsújáró csoportok.

Hazai zarándoklatok

Tiszaalpár (Szent Márk, április 24.)

A Szent Márk evangélista tiszteletére szentelt tiszaalpári templom látogatásáról a korabeli csongrádi sajtó igen szűkszavúan nyilatkozik, holott a vidék első templombúcsúja a tudósítások szerint kimondottan népszerű volt.⁹ Április 24-én hajnalban indult a körülbelül 500–600 fős¹⁰ csongrádi csoport a 20 kilométeres útra, mely pusztákon és szőlőbeli dűlőutakon vezetett keresztül. 1904-ben a búcsú napját egy héttel elhalasztották, így egybeesett a csongrádi vásárral, ezért a búcsújárók száma is kevesebb volt.¹¹

6 SOHLYA (kézirat) 1857. 311.

7 SOHLYA (kézirat) 1857. 314.

8 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 27. jegyzőkönyv, Csapó János vallomása.

9 Egy 1822-ből származó paraszti kéziratos feljegyzés is áprilisa teszi a búcsús időszak kezdetét. Mivel a tiszaalpári az egyetlen búcsú e hónapban a környéken, feltehetően Alpárra történik utalás „Amint tavasszal a búcsúknak járását megkezdtek, és Sz. György hónapját az eső megfutorra, az után egész Sz. Mihály napig nem volt eső sok határokbán...” TARI 1877. 15.

10 *Csongrádi Lap*, 1892. április 24. II. évf. 17. sz. 3. old.; *Csongrádi Lap*, 1903. május 10. XIII. 19. szám, 3. old.

11 *Tiszavidék*, 1904. május 2. XV. évf. 18. szám, 3. old.

Máriaradna (Pünkösöd, Mária neve napja)

Rendszerint egy segédlelkész kísérte a csongrádiakat a Pünkösdkor illetve Mária neve napján (szeptember 12.) tartott máriaradnai búcsúkra.¹² Olykor a kántor is csatlakozott hozzájuk.¹³ Az 1860-as években bizonyos, hogy Alvinczy Ferenc plébános is a búcsújárókkal tartott,¹⁴ de Porubszky József plébános is szívesen kísérte híveit Radnára.¹⁵

A gyalogos kereszthalja a búcsú kezdete előtt 3–4 nappal kelt útra. 1896-ban szeptember 9-én, 1905-ben szeptember 7-én indult a csoport.¹⁶ A zarándokok indulás előtt szentmisén vettek részt, majd „ösi szokás szerint” a piactér közepén álló Szentháromság szobor előtt fogadták a plébános áldását, hallgatták lelkesítő szavait.¹⁷ 1894-ben a közel száz fős búcsújáró csoport Bába Szabó Rókus templomgondnok vezetésével, 14 lovas kocsi kíséretével indult útnak. Néhányan közülük gőzhajón, majd vonaton utaztak.¹⁸ 1895-ben, a radnai templom építésének kétszázadik évfordulójára szervezett ünnepélyre gőzhajóval utaztak Szegedig, onnan Békéscsabán keresztül vonattal Máriaradnára. A búcsúsokat ezúttal is Bába Szabó Rókus vezette.¹⁹ Egy évvel később Hajdu János *búcsú előjáró* és Csapó János segédlelkész kísérte a csongrádiakat. 1899 szeptemberében két csoport kelt útra: Hajdu János a gyalogos búcsújárókat, Bába Szabó Rókus a vonatos zarándokokat kalauzolta.²⁰ Az útra kelők száma 50 illetve 350 fő között változott. 1895-ben például takarmánytilalom miatt csak négy kocsi indult útnak.²¹ 1897-ben a Radnát fenyegető árvíz miatt visszafordulni kényszerültek.²²

1904-ben a szeptember 11-én megjelenő újság már a búcsúsok hazaérkezéséről ad hírt:²³ hazafelé aki tehetett, vonaton utazott.²⁴ Magukkal vitték többek közt azt az Edelenyi János plébánossága idején beszerzett, vörös selyemdamsztból készült radnai lobogópárt, melynek ügyéért Buzder Lajosné és Hajdu János búcsúelőjáró fáradozott.²⁵

A fontosabb radnai eseményekről, természeti csapásokról a csongrádiak is tudomást szereztek és számon tartották azokat. Paraszti kéziratos feljegyzésekben és a helyi újságok hírei közt is elő-előbukkannak radnai híradások.²⁶ 1925-ben például a *Csongrádi Újság* egy születése óta néma újaradi sváb leány csodás gyógyulásáról számolt be.²⁷

12 A század vége felé Mária neve napja helyett már inkább Kisasszony napján keresték fel a kegyhelyet. *Tiszavidék*, 1899. szeptember 17. X. évf. 38. szám, 3. old.

13 SOHLYA (kézirat) 1857. 314; Csongrádi káplánévei alatt (1873–75) Beller Imre, későbbi rákospalotai plébános kísérte a búcsújárókat Máriaradnára. *Csongrádi Közlöny*, 1895. február 17. II. évf. 7. szám, 3. old.; 1896-ban Csapó János káplán tartott a radnai búcsújárókkal. *Csongrádi Közlöny*, 1896. augusztus 30. III. évf. 35. szám 4. old.

14 VPL APar. Cs. é.n. [1867] levél Sohlya Antaltól Alvinczy Ferencnek.

15 *Csongrádi Újság*, 1904. szeptember 11. II. évf. 37. szám, 3. old.

16 *Csongrádi Újság*, 1905. június 11. III. évf. 23. szám, 3. old.

17 *Csongrádi Lap*, 1896. szeptember 13. VI. évf. 37. szám, 3. old.

18 *Csongrád Közlöny*, 1894. I. évf. 25. szám, 3. oldal

19 *Csongrádi Közlöny*, 1895. szeptember 22. II. évf. 38. szám, 4. old.

20 *Tiszavidék*, 1899. szeptember 17. X. évf. 38. szám, 3. old.

21 *Csongrádi Közlöny*, 1895. szeptember 15. II. évf. 37. szám, 3. old

22 *Csongrádi Lap*, 1897. június 13. VII. évf. 24. szám, 3. old.

23 *Csongrádi Újság*, 1904. szeptember 11. II. évf. 37. szám, 3. old.

24 *Csongrádi Újság*, 1910. szeptember 11. VIII. évf. 37. szám, 3. old.

25 A két lobogó összesen 100 forintba került, 1884-ben csináltatták őket. NPI Historia Domus Csongrád, I. kötet, 109–110. old.

26 1805. „Radnán nagy felhőszakadás volt május 21-én. Hét házat és sok gyermeket elsodort.” TARI 1977. 13. 1819. „Pünkösöd napján a Radnán lévő nagy harang először húzzattatott meg.” TARI 1977.

27 *Csongrádi Újság*, 1925. június 14. IV. évf. 44. szám, 2. old.

A csongrádiak radnai búcsújáró hagyományát az I. világháborút követő határátrendezés törte meg. 1920 után már csak útlevéllel lehetett Máriaradnára utazni. De 1932-ben például a román belügyminiszter – a radnai búcsúra való tekintettel – néhány napra felfüggesztette az úti okmányok bemutatásának köteleességét.²⁸

Ferencszállás-Szentkút (Pünkösöd)

A hol Kiskunfélegyháza-Szentkút, Ferencszállás-Szentkút, Pálösszentkút, ritkában Szentlászlói Szentkútként emlegetett búcsújáróhely²⁹ az Alföld egyik legnagyobb vonzáskörzetű kegyhelye volt. A Csongrádról körülbelül hat-hét óra gyaloglással elérhető szentkútra Pünkösdkor 1000–1500-an, Kisasszony napján 300–400-an keltek útra.³⁰ A vasút kínálta lehetőséget (1888 után) főként az idősebbek vették igénybe. 1893 után a Kiskunfélegyháza-Szentkút³¹ illetve Kiskunfélegyháza-Szeged vonalon – a csongrádi képviselőtestület kérése nyomán – búcsúk és vásárok napján hajnali négy órás indulással külön vonatok jártak.³²

A népes csongrádi keresztalja tagjai a búcsút megelőző napon, hajnali misehallgatást követően (fél hét – hét órákor) keltek útra, hogy részt vehessenek az éjjeli virrasztáson.³³ Összesen két éjszakát töltöttek a határban. 1899-ben Eke Pál és Gacsi Pál vezette a csongrádiakat a Kisasszony-napi búcsúra. A Szentkút meglátogatása előtt – bár kerülőnek számított – Kiskunfélegyházát is útba ejtették.³⁴ A zarándokcsoport többek között egy ezüst feszületet³⁵, egy pár kisebb lobogót³⁶ továbbá egy pár, zöld selyemből készített lobogót vitt magával. Utóbbiakat Tekulics Jánosné Meister Magdolna készítette 1887-ben.³⁷ Tösmagi Róza kimondottan a „szentkúti búcsúsókért” fizetett alapítványi misét.³⁸ A *Tiszavidék* 1894. évi májusi számában olvashatjuk, hogy a haleszi szőlők közt álló lourdesi szobor költségéhez a szentkúti zarándokok is hozzájárultak. Szentkút felé tartva minden bizonnyal ezt a szoborcsoportot is útba ejtették.³⁹ Ha a Szentkútra tartó búcsúsokat vihar érte, az mondták, hogy valakin a csoportban pénteken mosott ruha van.⁴⁰

Hazafelé a csongrádi keresztalja a haleszi szőlők alatt, az ún. *első parton* tartott rövid pihenőt. Király János és felesége, Meggyesi Viktória itt óhajtott kőkeresztet állítani, de a település vezetésétől – mivel erre a területre házhelyeket jelöltek ki – nem kapták meg a szükséges engedélyt.

28 BÁLINT – BARNA 1994. 162; *Csongrádi Újság*, 1932. augusztus 11. XI. évf. 64. szám, 3. old.

29 1903-ban a Csongrádi Újság adta hírül, hogy a csongrádiak által csak „Szentkútként” emlegetett kiskunfélegyházi kegyhely hivatalos neve „miután az országban több Szentkút is van”, a helységnévtár szerint a Kiskunfélegyházai Szentkút nevet viseli. *Csongrádi Újság*, 1903. november 1. I. évf. 2. sz. 3. old.

30 *Tiszavidék*, 1891. május 17. II. évf. 20. szám, 2. old; *Tiszavidék*, 1897. június 6. VIII. évf. 23. sz. 3. old.

31 Szentkút Kiskunfélegyházától mintegy tizenkét kilométerre van. A tömegesen érkező búcsújárók könnyebbségére 1891-től feltételes vasúti megállót létesítettek itt. Ld. BÁNKINÉ MOLNÁR 2001. 130.

32 MNL CsML CsL. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 1894. jan. 19. jk. 26. sz. XVI. tétel, Cs. vármegye alispáni hivatalának 11.835/893. sz. értesítése.

33 Tyukászné Erzsébet (sz. 1934.) közlése, 2009.

34 *Tiszavidék*, 1899. szeptember 17. X. évf. 38. szám, 3. old.

35 Az 1898-ban vásárolt, 130 forint értékű feszületet Tekulics Sándor fizette ki. A kereszt árának összegyűjtésével megbízott Szőke Ferenc búcsúvezető a többi adakozó pénzét a szentkúti búcsújárás költségeinek fedezésére fordította. VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 27. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv, Szőke János 41 éves földműves vallomása.

36 A lobogókat Szőke János búcsúelőjáró készítette saját költségén. VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 22–26. jegyzőkönyv, Szőke János vallomása.

37 *Tiszavidék*, 1899. november 19. X. évf. 47. szám, 3. old.

38 VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 27. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv, Tösmagi Róza 70 éves közrendű vallomása.

39 *Tiszavidék*, 1894. május 6. V. évf. 18. szám, 3. old.

40 SÁNDOR ANTALNÉ (kézirat) 1987. 22.

A kereszt végül a Keresztény Gözmalom elé került: 1908 után itt várták a hozzátartozók a búcsúról hazatérőket.⁴¹

A búcsújárók számtalan szentképet, rózsafüzért, képeslapot, kisebb-nagyobb szobrocskát vásároltak a kegyhelyen az otthoniaknak.⁴² A búcsúfia mellé „híreket” is hoztak a városba. 1891-ben a püünkösdi búcsúról hazaérkező csongrádiak városszerte mesélték, hogy a pusztán éjszakázó kiskunfélegyházi papot rablók támadták meg. A helyi újság szerint csak egy bortól megszédített, ártatlan zarándok tévedt a plébános szobájába.⁴³

1950-ben a politikai körülmények már nem tették lehetővé, hogy a plébánia csoportos zarándoklatokat szervezzon, így a hívek egyénileg mentek a szentkúti kegyhelyre. „A környékbeli búcsúkra sokan elmennek, azért a szentségimádást most is elhalasztjuk a következő vasárnapra.” – olvashatjuk a Szent Rókus-templom hirdetőkönyvében. Az otthon maradtak a szentkúti búcsúsokért körmenetet tartottak.⁴⁴

Hajós (Nepomuki Szent János, május 16.)

A május 16-án esedékes hajósi búcsú elsősorban egy kisebb táj: Kalocsa, Kiskőrös és Halas vidékének katolikusait vonzotta, de például Csólyospálos Szegedről elszármazott lakosai is előszeretettel látogatták.⁴⁵ A csongrádiak hajósi búcsújárásának első bizonyítéka Militsi Tóth István kéziratos énekeskönyvében található. A *Bútsúkat Járásra készített Könyvetské*-ben a hajósi Szűzanyához való beköszönés és búcsúzás („Eljött már órája, bútsúzásomnak töled óh Kegyes Szűz el válásomnak...”) valamint a búcsúsok hazajövele alkalmával előadott ének szövege is olvasható („Egeknek alkotója...”).⁴⁶ A következő forrás egy újsághír 1895-ből, mely a Hajósra zarándokot 69 csongrádi hívő hazaérkezéséről tudósít.⁴⁷ Vezetőjük Bába Szabó Rókus templomgondnok volt.

Csanytelek (Nepomuki Szent János, május 16.)

A csanyteleki „salátás” vagy „tökös búcsút”⁴⁸ Nepomuki Szent János ünnepét követő vasárnap tartották. Csak 1894-től ünnepelték – a hívek kérelmére – valódi búcsúnapján. Csanytelekre a csongrádi gyalogos kereszthalja mellett több csongrádi iparos is elutazott portékájával.⁴⁹ 1930-ban a csanyteleki és tömörkényi búcsúra a csongrádi Burg vendéglő elől indult „ingázó” autójárat.⁵⁰

41 *Csongrádi Újság*, 1908. június 21. VI. évf. 25. szám, 2. old.

42 Példaként lásd a CsKK TLM gyűjteményéből: 87. 21. 65. „Szentkúti emlék” Keretezett képeslap, üveg alatt; 93. 11. 33. Szentkút, Kiskunfélegyháza felirattal, templom fölött (szentkép). A 94-2008-1 leltári számú imakönyv első, belső lapján található egy *Kis-Kun-Félegyháza Szent Kút* feliratú, beragasztott színes kép. A képen ott láthatjuk az 1876-ban felszentelt kicsiny kápolnát, a szentkutat és Bacos (Bakos) Antal vegyeskereskedő nyitott sátrát a portékákkal.

43 *Csongrádi Lap*, 1891. május 24. I. évf. 18. szám 3. old.

44 NPI Szent Rókus-templom hirdetőkönyve 1950. június 11.

45 BÁLINT 1978/79. 401.

46 MILITSI TÓTH (kézirat) 1831.

47 *Csongrádi Lap*, 1891. május 26. XI. évf. 21. szám, 3. old

48 Salátás, vagy tökös búcsúnak nevezték attól függően, mi érett meg május közepére. Nyári Szilveszterné Surányi Margit (sz. 1919) közlése. FRITZ – VASS (kézirat) 1996. A „salátás” „tökös” stb. búcsú megnevezés más tájakon is szokásban volt. Ld. BÁLINT – BARNÁ 1994. 161.

49 *Tiszavidék*, 1894. május 6. V. évf. 18. szám, 2. old.

50 *Csongrádi Újság*, 1930. szeptember 21. IX. évf. 76. szám, 6. old.

Csépa (Szent Jakab, július 25.)

A mindössze 14 km-re fekvő Csépa község Szent Jakab-napi (július 25.) búcsújára is érkeztek csoportba szerveződött csongrádi búcsújárók.⁵¹ Jellemzően a Cséparól elszármazottak látogatták meg rokonaikat. A csépai búcsú megítélése közel azonos volt a Csongrád melletti homoki (Bokros-pusztá) kápolnáéval; közvélekedés szerint egyik sem múlhatott el verekedés, bicskázás nélkül. Ahogy a *Csongrádi Lap* írója 1905-ben lejegyezte: „Csépán Jakabkor bunkós szól a hátacon”.⁵²

Szentes (Szent Anna, július 26.)

A csongrádi Szent Anna-kultusz gazdag tárgyi jelei arról az állhatatos szeretetről tanúskodnak,⁵³ mellyel a csongrádiak Szűz Mária édesanyját, a várandós asszonyok és a család oltalmazóját tisztelték. Bár a szentesi Szent Anna-búcsúra (július 26.) tömegesen vonultak át Csongrádról,⁵⁴ a 19. század második felében bizonyos, hogy helyben is szerveztek Anna-napi búcsút processzióval, misével és vecsernyével.⁵⁵ A búcsút követő bál hagyománya valamikor az 1870-es években szűnhetett meg.⁵⁶

Mátyus János plébánosról tudjuk, hogy évről-évre lovaskocsin látogatott el a szentesi búcsúba.⁵⁷ A gyalogos keresztalja hajnali négy órakor kelt útra⁵⁸, és a böldi-réven⁵⁹ keresztül közelítette meg Szentest. 1901-ben az a hír terjedt el Csongrádon, hogy a búcsúsokat szállító komp elsüllyedt. A példátlan (és ok nélküli) riadalomról az újságok részletesen beszámoltak.⁶⁰

A búcsúsok közül többen kisebb csoportokban, a keresztől elszakadva sétáltak haza a Tiszagáton. A hazatartókkal történt szerencsétlenségekről, lopásokról a csongrádi lapok részletesen beszámoltak.⁶¹ A búcsú 1912-ben koleragyanús megbetegedések⁶² miatt elmaradt.

51 MAGYARI 1982. 120; *Csongrádi Közlöny*, 1896. július 26. III. évf. 30. szám 4. oldal

52 *Csongrádi Újság*, 1905. augusztus 13. III. évf. 33. szám, 2. old.

53 Szent Anna csongrádi kultuszának feltárása egy jövőbeli kutatás feladata lesz (helyi nyomdatermek, oltárképek, fogadalmi képek, imaalkalmak, stb).

54 1895-ben száz Csongrádi résztvevőről számoltak be az újságok. *Csongrádi Lap*, 1895. július 28. V. évf. 31. sz. 2. old.

55 *Csongrádi Közlöny*, 1896. július 26. III. évf. 30. szám 4. oldal

56 *Csongrádi Újság*, 1905. augusztus 6. III. évf. 32. sz. 2. old.

57 VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv, Urgasz József vallomása.

58 *Tiszavidék*, 1899. július 23. X. évf. 30. szám, 3. old.

59 *Böld*: a kőkor óta fontos tiszai átkelőhely. A sekély átkelő közelében létesült falvat 1686-ben égették fel a kivonuló török csapatok. TARI 1977. 39.

60 A hírszerzés illetve a lakosság értesítésének módja miatt érdemes idézni az egyikből: „Több siránkozó és jajveszkelő asszony öt óra tájban már a községháza udvarán szorongott, hol a fönt leírt képzelt veszélyről akart meggyőződést szerezni. Megkérdetve siránkozása oka felől, azt adták fölvilágosításul, hogy az ő testvérük is a búcsúsok közt volt és az is a Tiszába fulladt azokkal, kikkel a komp elmerült, és ijedt képzelődésükben több holttestet is látott már hazaszállítani. A községházán leírhatatlan ijedtséget és rémületet okozott e rémhír, annál inkább, mert oda még semmi értesítés nem érkezett. Csejthey bíró rögtön telefonált Szentesre a polgármesteri hivatalnak, honnan azaz értesítés érkezett, hogy ott mit sem tudnak e szerencsétlenségről, de a főkapitány befogatott, a Tiszához hajtatott, s így addig türelmet kért, míg alapos fölvilágosítást adhat. Csongrád község előjárósága ez alatt egy lovas futárt és egyik alkalmazottját bicziklin küldte ki a komphoz. Rémséges aggodalmak közt telt el az a néhány perc, míg a telefon berregése újfönt föl hívta a szorongókat, és a szentesi polgármester örömdetes hírről adta, hogy az egészről egy szó sem igaz. Az előjáróság erre – igen helyesen – a főszolgabíró úr mindenre kiterjedő figyelmessége folytán dobos utján nyugtatta meg a lakosságot a rémhír alaptalansága felől. *Csongrádi Lap*, 1901. július 28. XI. évf. 30. szám, 3. old.

61 *Csongrádi Lap*, 1895. augusztus 4. V. évf. 32. szám 3. old; *Csongrádi Újság*, 1906. július 29. IV. évf. 33. szám, 4. old.

62 *Csongrádi Lap*, 1912. július 28. XXII. évf. 32. szám, 3. old.

Kecskemét (Porciunkula, augusztus 2.)

A Tiszavidék 1899. július 30-i számában olvashatjuk, hogy a Szent Ferenc Harmadrend tagjai a kecskeméti barátok templomában tartandó *porciunkula*⁶³ búcsúra indultak. A zarándokcsoport tagjai hajnali négy órakor szentmisén vettek részt a Nagyboldogasszony-templomban, majd gyalogosan vágtak neki az útnak, hogy a másnapai búcsúra odaérjenek.⁶⁴ A csongrádi ferences Harmadrend a település legrégebbi vallási társulata: az 1690-ben alakult kecskeméti konvent felügyelete alá tartozott, működésének első jele az 1761-es püspöki látogatás jegyzőkönyvében olvasható.⁶⁵

Szeged (Havi Boldogasszony, augusztus 5.)

Pál József szerint „különösen népszerű volt a szegedi kisbúcsú a Csongrádiak körében, ahonnan évente 250–300 fő jött el ide hajóval.”⁶⁶ Becslése pontos lehet: a korabeli sajtóbeszámolók „néhány száz”⁶⁷, „igen számos”⁶⁸ csongrádi résztvevőről tudósítottak. A búcsú előtti csütörtökön a zarándokok hajnali misén vettek részt, majd két nap és két éjszaka vonultak Szeged-Alsóváros irányába.⁶⁹ A legtöbb búcsújáró gőzhajón tette meg az utat.⁷⁰ 1910. augusztus 5-én a csongrádi résztvevők száma alacsony volt, mert a gőzhajótársaság késve intézkedett a különjárat indításáról.⁷¹

Szegvár (Kisasszony napja, szeptember 8.)

A legkorábbi vonatkozó forrás (1823) szerint a csongrádi plébános lovaskocsin utazott a szegvári búcsúra.⁷² Hogy a csongrádi kereszthaljával együtt vonult-e vagy sem, nem derül ki. A század végén a 25 kilométerre fekvő Szegvár község Kisasszony-napi ünnepi szentmiséjén kb. 50–100 fős, gyalogosan érkező csongrádi csoport vett részt. 1899-ben a három, egyszerre induló búcsús csoport (Ferencszállás-Szentkút, Máriaradna, Szegvár) közül a szegvári volt a legkisebb. Vezetőjüket Pajerszki Rókusnak hívták.⁷³ Miután Máriaradna az országhatáron kívülre került, a szegvári búcsúra igyekvők száma rövid időre megszokszorozódott. 1948-ban (talán a Boldogasszony-év kapcsán) Szolnoky plébános vezetésével 120 szekér kísérte a körülbelül 3000 fős csongrádi kereszthalját.⁷⁴

63 Népryelvi. Helyesen: porciunkula.

64 *Tiszavidék*, 1899. július 30. X. évf. 31. szám, 3. old.

65 VPL Lib. Vis. 6. Csongrád, De Confraternitatibus, 1761. A társulat működéséről bővebben lásd: GRÖNGYÖSSY 2014. 36.

66 Pál 1996. 47.

67 *Csongrádi Lap*, 1896. augusztus 9. VI. évf. 32. szám, 4. old.

68 *Csongrádi Lap*, 1895. július 28. V. évf. 31. szám, 3. old.

69 *Tiszavidék*, 1899. július 30. X. évf. 31. szám, 3. old.

70 Csongrádra 1848-ban érkezett először gőzhajó. TARI 1977. 21.

71 *Csongrádi Újság*, 1910. augusztus 7. VIII. évf. 32. szám, 2. old.

72 „Bútsúk alkalmatosságával a szomszéd helyekre is, úgy mint Szentésre, Szeghvarra [szokott a plébános utazni]” VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Püspöki kihallgatási jegyzőkönyv, Urgasz József vallomása.

73 *Tiszavidék*, 1899. szeptember 17. X. évf. 38. szám, 3. old.

74 Canonica Visitatio II. 135.

Tömörkény (Szent Máté, szeptember 21.)

A tömörkényi Szent Máté-templom búcsújára kora hajnalban indultak a csongrádiak. 1930-ban a csanyteleki és tömörkényi búcsúra tartókat a csongrádi Burg vendéglő előtt várta egy ingázó autójárat.⁷⁵

A vonatkozó sajtóhírek jellemzően az út közben felmerült kellemetlenségekről számolnak be, vagy a vendéglátó közösséggel szemben fogalmaznak meg kritikát. 1893. szeptember 24-én a tömörkényi aljegyző – Mindszenti előjárók parancsára – három zsandárt küldött a gyalogosan érkező csongrádi ájtatoskodók elé. A tömörkényi temető árkanál feltartóztatott csoportot nem engedték be a településre, le sem pihenhettek a falu határában. A csongrádi plébános ekképpen magyarázta a történeteket: „Ürügyül azt hozták fel ezen eljárás indoklására, hogy Csongrádon kolera van, pedig hála Istennek, ma holnap Félegyházáról kell kölcsön kérnünk halottat, hogy a temetést valahogy el ne felejtjük. A valódi ok pedig értesülésünk szerint az volt, hogy ezzel is bosszantsák a tömörkényi népet, a miért elszakadt Mindszenttől.”⁷⁶ Három esztendővel később, ugyancsak Máté evangélista ünnepén avatták az új tömörkényi községházát. A *Csongrádi Közlöny* értesülései szerint a közéleti eseményre a település nem hívott vendégeket, mert a képviselő testület nem szavazta meg a vendéglátás lebonyolításának költségét, „a mi éppenséggel nem mutat valami nagy vendég szeretetre a tömörkényiek részéről.”⁷⁷

Külhoni zárandoklatok

A vasúthálózat kiépítése után nagyobb tömegek, egyszerűbb emberek is kijuthattak külföldi zárandoklatokra.⁷⁸ A 19. század végén, 20. század elején már kiszámítható körülmények között utazhattak; első, második és harmadosztályú utazási, étkezési és szálláslehetőségek közül válogathattak a búcsújárók. Csongrádon azt láthatjuk, hogy elsősorban országos kezdeményezésekhez, szentévi jubileumi alkalmakhoz csatlakoztak kisebb, helyi csoportok, esetleg magánemberek. A csongrádi sajtóban részletesen ismertették a római, lourdes-i és lorettói zárandoklatok programját, költségeit és lehetőségeit. Az úti beszámolók folytatásban jelentek meg a lapok hasábjain.⁷⁹

Róma (Olaszország)

A csongrádi Szent Rókus-templomban található Bambino feltehetően a római Santa Maria in Ara Coeli-templom csodatevő kegyszobrának másolata, mely egy római zárandokút emlékére készülhetett. Adományozója Verger Józsefné, a készítés dátuma 1860.⁸⁰ 1912-ben bizonyos, hogy egy kisebb csongrádi csoport a római Szent Péter Bazilikában járt.⁸¹ 1925-ben XI. Pius pápa za-

⁷⁵ *Csongrádi Újság*, 1930. szeptember 21. IX. évf. 76. szám, 6. old.

⁷⁶ *Tiszavidék*, 1893. október 8. IV. évf. 41. sz. 3. old.

⁷⁷ *Csongrádi Közlöny*, 1896. szeptember 27. III. évf. 39. szám, 3. old.

⁷⁸ BALINT – BARNA 1994. 122.

⁷⁹ Példának okáért Dr. Szőke Jenőné, a Csongrádi Katolikus Nőegyleti elnöknője 1931-ben Lourdesba és Límiasba zárandokolt egy kisebb (nem csongrádi) csoporthoz csatlakozva. Útibeszámolóját lásd. *Csongrádi Újság*, 1931. április 5. X. évf. 28. szám, 2. old.

⁸⁰ GYÖNGYÖSSY (szerk.) 2016. 126; Verner Andor csongrádi jegyző családtagja, talán sógornője lehetett.

⁸¹ *Csongrádi Újság*, 1913. május 25. XI. évf. 21. szám, 3. old.

rándoklatra való buzdítása nyomán 25 csongrádi ment el Rómában.⁸² A résztvevőket Szedlacsek István apátplébános vezette és főként módos földbirtokosok, helyi értelmiségiek tartottak vele.⁸³

Loretto (Olaszország)

1894 decemberében Csenki Mária vezetésével több csongrádi hívő is eljutott Loretto-ba. A csoport Fiumén keresztül hajón majd vonattal utazott a búcsújáró helyre.⁸⁴ 1895-ben Csapó János segédlelkész is a csoporttal tartott.⁸⁵ 1898-ban már kialakult búcsújáró gyakorlatról számol be a helyi sajtó: „Évente nagyobb társaság utazik az olaszországi Lorettóba, hol a világ minden részéből össze seregett búcsújárók találkozni. Tegnapi vonattal Máté Lucza, Tari Lucza és Doktor Ferencz vezetése mellett 8 tagú társaság utazott el vezekelni és az ott mutogatott szent lámpa megtekintése végett [...]” Az utazók ismét a helyi jómódú földbirtokos rétegbe tartoztak.⁸⁶

Lourdes (Franciaország)

Az 1880-as évekből csak közvetett bizonyítékok kerültek elő arra vonatkozóan, hogy csongrádi zarándokok felkeresték a lourdes-i kegyhelyet. Hegyi Antal plébános idejében (1886–1902) lourdesi vizet is árultak a plébánián. Rosmis Imre 1886-ban Csongrádon kiadott, *A boldogságos Szűz Mária tizennégy öröme* című imádságos ponyvájának végén egy lourdes-i Máriához beköszönő éneket találunk.⁸⁷ A továbbiakban csak néhány, a kegyhelyről származó szentkép bizonyítja az utazásokat.⁸⁸

Mariazell (Ausztria)

1930 áprilisában egy 20 főből álló csongrádi zarándokcsoport utazott vonattal Mariazellbe. A csoport tagjai a reálgimnázium növendékei és azok szülei voltak, vezetőjük Pongrácz Elemér hittanár volt.⁸⁹ A zarándokok az újságban közreadott útbeszámoló szerint beszélgetéssel és keresztretjérvény-fejtéssel töltötték az időt. A budapesti átszállás alkalmával többen meglátogatták rokonaikat. Bécsből már levelezőlapokat adtak fel, Mariazellben hosszasan elidőztek a város nevezetességeinél, például I. Ferenc József vadászházát.⁹⁰

Ugyanezen év augusztusában nyolc napos, országos zarándoklat indult Mariazellbe. A zarándoklat fontos csongrádi vonatkozása, hogy búcsús énekek vezetésével valamint a kegyhelyen tartandó magyar mise ének- és orgonakíséretének lebonyolításával a rendezők Kalmár Illés csongrádi kántort bízták meg. Kalmár Illés erőteljes bariton hangjával, kitűnő orgonajátékával a korabeli

82 NPI Historia Domus I. kötet, 57. old.

83 Az úti beszámoló folytatásokban jelent meg a *Csongrádi Újság* 1925 illetve 1926. évi lapszámaiban.

84 *Csongrádi Közlöny*, 1895. július 28. II. évf. 30. szám, 3. old.

85 *Csongrádi Közlöny*, 1895. augusztus 11. II. évf. 32. szám, 3. old.

86 *Csongrádi Lap*, 1898. augusztus 28. VIII. évf. 35. szám, 3. old.

87 Rosmis Imre: *A boldogságos Szűz Mária tizennégy öröme*. 7 a földi 7 a mennyei. Összeszedte Rosmis Imre 1886. Schwarz S. nyomdája Csongrád. Radicsné Tigyi Magdolna imádságos ponyva hagyatékában Devotio Hungarorum Alapítvány könyvtára.

88 Lourdes-i szentkép, CsKK TLM NA 161-2008.5

89 *Csongrádi Újság*, 1930. április 10. IX. évf. 29. szám, 2. old.

90 *Csongrádi Újság*, 1930. május 11. IX. évf. 38. szám, 2. old.

Magyarország legelismertebb kántorai közé tartozott. Ő volt az első magyar egyházi éneklész, aki játszási engedélyt kapott az orgonára.⁹¹

Az 1950 előtti búcsújárások vizsgálatának tanulságai

Csongrád búcsújáró hagyományait tekintve a szegedi „szakrális nagytáj” egyik legészakibb bástyája;⁹² Máriaradna és Kiskunfélegyháza-Szentkút, illetve – a nagymúltú ferences Harmadrend okán – a kecskeméti szalvatoriánus rendház vonzáskörzetébe egyaránt beletartozik.

A település közelében, átlagosan 15–25 km sugarú körben található falvak búcsúút egy-két nap alatt kényelmesen meg lehetett járni. Hogy ki, melyik településre zárandokolt el, nagyban befolyásolta a rokonság holléte.⁹³ A búcsújárások nyomvonalát követve – kellő körültekintéssel – Csongrád házassági körzetét is fel lehetne vázolni.

A csongrádiak legnagyobb számban a Kiskunfélegyháza-szentkúti búcsúkat (Pünkösöd, Mára neve napja illetve Kisasszony napja) keresték fel. Idősebb adatközlők, illetve a korabeli paraszti önéletrások szerzői egyéb búcsújáró helyet meg sem említenek.⁹⁴ A hely közelsége, környékbeli népszerűsége, a vasúthálózat kiépülése és a gyógyító forrás remélt haszna együttesen növelték Szentkút „vonzerejét”. A másik híres kegyhely, Máriaradna megközelítése már komolyabb szervezést, nagyobb önfeláldozást igényelt. 1891 májusában ötször annyi zárandok ment Szentkútra (kb. 1000 fő) mint Máriaradnára (kb. 200 fő).⁹⁵

A csongrádi kiadású vagy csongrádi hagyatékokból előkerült búcsús ponyvák is többnyire Kiskunfélegyháza-szentkúti és máriaradnai zárandokok számára készültek.⁹⁶ Még az 1897-ben Csongrádon kiadott, *Kiindulás ének bármely sz. kegyhelyre vagy kegyhelyről* című kiadvány is „általános használatú” énekeket ígér, ám jellemzően a szentkúti Szűzhöz intézett könyörgéseket tartalmaz.⁹⁷ Hogy a csongrádiak és a környező tanyák népe milyen szívesen forgatta ezeket az olcsó ponyvakiadványokat, arról Szarka Ödön csongrádi orvos is ír visszaemlékezésében.⁹⁸

Forrásaink alátámasztani látszanak Bálint Sándor és Barna Gábor azon megállapítását, miszerint nagyobb településeken a búcsúvezetők felosztották egymás között, ki, mikor és melyik

91 *Csongrádi Újság*, 1930. augusztus 3. IX. évf. 62. szám, 3. oldal.

92 KÓSA 1998. 83; BÁLINT 1978/79. 371. Csongrádon és környékén a kecskeméti szalvatoriánus rendház ferencesei biztosították az állandó prokurátor jelenlétét. Szeged „vonzerejét” így Kecskemét hatása ellensúlyozta.

93 „M. K. helybeli iparos [...] f. hó 20 án átrándult a búcsúra azon szándokkal, hogy egyúttal rokonait is meg fogja látogatni.” *Csongrádi Lap*, 1891. augusztus 30. I. évf. 30. szám, 3. old.

94 „Én jártam ki minden évben kétszer Szentkúti búcsúra [...] a szentkúti búcsúra én minden évben kimentem. Tóth Lajosné Újvári Mária (sz. 1929) 2010; Tyukász Imréné (sz. 1934.) édesanyja gyalogosan járt Szentkúti búcsúra, akárcsak Nyári Szilveszterné Surányi Margit (sz. 1919), aki szüleiével együtt vonult a kereszt alatt. FRITZ – VASS 1996. Türeiné Cseh Viktória, az egyik „csongrádi szegényasszony” 1915-ben Pünkösöd napján Szentkútra ment búcsúba, édesanyja és nővére is vele volt. TÜREINÉ CSEH – KESKENYÉ KOVÁCS 1967. 160.

95 *Tiszavidék*, 1891. május 17. II. évf. 20. szám, 2. old.

96 CsKK TLM NA 7-2010. *Imák és énekek a Szentkúti búcsúk alkalmára*. Szilber János nyomdája, Csongrád 1904; CsKK TLM NA 117-2009. *Legujabb Szent Énekek a csodákkal tündöklő Mária-radnai Szűz Máriáról*. Kiadja Szabó Juli, Nikla; CsKK TLM NA 35-2005. *Buzgó énekkoszorú a szentkúti Szűz Mária tiszteletére*. Feuer nyomda, Félegyháza; Legujabb Szentkúti énekek. Kiadja özv. Palásti Lászlóné, Feur-nyomda, Félegyháza.

97 CsKK TLM NA 3-2010 *Kiindulás ének bármely sz. kegyhelyre vagy kegyhelyről*. 1897. Csongrád, Szilber J.

98 „A tanyai lakosság részére az akkori földművelésügyi minisztérium létesített néhány tanyai iskolánál mezőgazdasági szakkönyvekből álló kis könyvtárakat, de a tanyai tanítók többsége nem törődött a könyvek ajánlásával és a tanyai lakosság is szívesebben olvasta a vásárokon árusított igen gyenge színvonalú ponyvairodalmat /Legujabb gyilkos nótá, stb./” SZARKA 1967.

kegyhelyre vezeti a zarándokokat.⁹⁹ Bába Szabó Rókus templomgondnok a Szegedre, Hajósra és Máriaradnára indulókat irányította. Az 1890-es években már igen idős volt, így csak a vonaton utazók vezetését vállalta. Helyét Hajdú János gátőr, 1898-tól a Nagyboldogasszony-templom harangozója vette át. Ferencszállás-Szentkút esetében mindössze annyit lehet tudni, hogy 1899-ben Eke Pál és Gacsi Pál szervezte a csongrádiak Kisasszony-napi zarándoklatát.

A 19–20. század fordulóján a csongrádi liberális sajtóban megjelent egy „új hangnem”: a cikkek, tudósítások a búcsújárás szokását gyakran nevetségesnek, a búcsújárókat álszentnek festették le. A *Csongrádi Lap*ban rendszeresen közzé tették az egyes búcsújáróhelyeken történt kisélek, verekedések leírását, a dinnyelopáson, egyéb törvénytelen ségen rajtakapott zarándokok történetét.¹⁰⁰ Az egyik cikk a „rég i idők” buzgó ájtatosságáról közöl korántsem hízelgő véleményt: „A radnai búcsúról meg, még a sánták sem maradtak el, azok is az ép lábukkal versenyt gyalogoltak a poros országutakon. [...] Azok a régi, jó urambátyámék [...] Nem is annyira az Isten dicsó ítése végett jártak ő kelmék a búcsúkra: hanem a búcsúkkal összekötött bálák végett keresték fel a szent helyeket, hogy ott egyvégtibe hetekig, egy hétig dorbézolhassanak, ettek, ittak, kártyáztak, a cigánynak 100 frtos bankókat ragasztottak homlokára. De ezt tisztelt urambátyámék egy világért sem nevezik lumpolásnak, vagy pazarlásnak: hanem ha legalább is nem honfi bánatnak, de gavallér magyar mulatságnak tartották.”¹⁰¹

Az államszocializmus idején életbe lépett tiltásokról, majd az 1980-as évek közepén lassanként újjáéledő gyakorlatról másik írás hivatott szólni. A jövőbeli kutatások egyik fontos alapforrásaként Fridl Anikó és Vass Erika gyűjtését érdemes megemlíteni. A gyűjtők az 1996-ben Csongrádon rendezett Honismereti tábor résztvevőiként szólaltattak meg olyan asszonyokat, kik az 1980-as évek közepén buszos utakat szerveztek, és utaztak el – immáron távolabb eső – kegyhelyekre is.

IRODALOM

BÁLINT Sándor

1978/79 *A Szögedi Nemzet. A szegedi nagytáj népelete III.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged, 1978/79. Móra Ferenc Múzeum, Szeged.

BÁLINT Sándor – BARNA Gábor

1994 *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza.* Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest.

BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet

2001 *Petőfiszállás.* Száz Magyar Falu Könyvesháza, Budapest.

GYÖNGYÖSSY Orsolya

2014 *Plébánia és társadalom. A római katolikus alsópapság és a laikus templomszolgák társadalmi szerepe Csongrádon a 19. század második felében.* Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 48; A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 16. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tan-szék, Szeged.

⁹⁹ BÁLINT – BARNA 1994. 250.

¹⁰⁰ Példaként lásd. *Csongrádi Lap*, 1901. szeptember 15. XI. évf. 37. szám, 3. old.

¹⁰¹ *Csongrádi Lap*, 1897. május 9. VII. évf. 19. szám, 1–2. old.

GYÖNGYÖSSY Orsolya szerk.

2016 *Belsőváros ékköve. Szent Rókus-templom, Csongrád*. Csongrád Város Önkormányzata – MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Csongrád-Szeged.

KÓSA László

1998 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)* Planétás, Budapest.

MAGYARI Márta

1982 Csépa falun kívüli kapcsolatai. In. BARNÁ GÁBOR szerk.: *Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből I.* Eger-Szolnok, Damjanich János Múzeum, 101–137.

PÁL József

1996 *Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944)* Szeged-Budapest.

TARI László

1977 *Krónikák a régi Csongrádról 1704–1901*. Szeged, Csongrád Megyei Könyvtári Füzetek 7. Somogyi Könyvtár.

TÚRINÉ CSEH VIKTÓRIA – KESKENYÉ Kovács Veron

1967 *Csongrádi szegényasszonyok. Két önéletrajzi írás a 30-as évekből*. Tiszatáj-Magvető, Szeged.

KÉZIRATOK

Canonica Visitatio II.

(másolat) MNL CsML CsL Dudás Lajos tanár, helytörténész iratai 1927–2004. b. Helytörténeti munkássága, gyűjtések, reprodukciók. Tanulmányok, újságcikkek és hozzátartozó kutatási feljegyzések. XIV. 3. 21.d. 135.

FRITZ Anikó - VASS Erika

1996 *A búcsú*. Honismereti diáktábor anyaga, Csongrád, CsKK TLM NA 136-99.

MILITSI TÓTH István

1831 *Énekeskönyv*. CsKK TLM NA 88-87.

SÁNDOR Antalné

1987 *Bokrosi gyűjtés*. CsKK TLM NA 9-2005.

SOHLYA Antal

1857 *Egyházi ének és szent szertartás. Tanítóképezdei jegyzetek*. Nagyváradi. CsKK TLM NA 91–87.

SZARKA Ödön

1967 *Visszaemlékezés*. CsKK TLM TA 95-2002

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Csongrád – CsKK TLM

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrádi Megyei Levéltár Csongrádi Levéltár – MNL CsML CsL

Nagyboldogasszony Plébánia Irattára, Csongrád – NPI

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár

Acta Parochiarum Csongrád – VPL APar. Cs.

Acta Privatorum – VPL APriv.

Libri Visitationum – VPL Lib. Vis.

„És a takarón megjelent az Urjéxus arca...”

Krisztus-jelenések a csongrádi Nagyboldogasszony-templomban¹

A *Magyar Értelmező Kéziszótár* a jelenést a látomás szinonim fogalmaként értelmezi: „A felcsigázott képzelet hatására, látási inger nélkül a tudatban megjelenő, látni vélt kép.”² A definíció alapján leginkább a hallucinációval lehetne rokonítani, amely során az ember fiziológiás tünetei délibábszerű jelenségeket produkálnak. Pócs Éva a látomáson belül egy alfajként jelöli meg a jelenés helyét, lényegét.

„A jelenés (középkori szóhasználattal *apparitio*) olyan sajátos látomás, ahol a földi, mindennapi környezetben jelenik meg egy szellemlény-a környezetet az észlelő továbbra is „normálisan”, hétköznapi módon észleli”³

Lewis a vallás három fő sarokköve közül (hit, rítus, spirituális élmény) az utóbbit tartja a legfontosabbnak, és annak legegységesebb válfaját, a látomást.⁴ Limbacher Gábor a *népi unio mystica*⁵ körébe sorolja a látomásokat, annak ellenére, hogy a jelenések során a vizionáló nem minden esetben esik transzba. Beinert megfogalmazásában a jelenések:

„...olyan pszichikai élmények, amelyek során az ismert természeti törvények alapján észlelhetetlen vallásos tárgyak érzékelhető jelenvalóságukban felismerhetők. Tehát nem objektív, azaz mások számára is követhető és ellenőrizhető folyamatok, hanem a tudatban lejátszódó, ezért mások által nem átékelhető vagy ellenőrizhető, rendkívül intenzív tapasztalatok, amelyekhez rendkívüli élmények és érzések kapcsolódnak.”⁶

Tanulmányomban a jelenés, látomás és vízió kifejezéseket rokonértelmű szavakként használom.

A jelenésekben két világ határa mosódik el: mintha felszakadna a gát, ami lehetővé teszi, hogy két eltérő létmódú világ (transzcendens és immanens) közt valamiféle kommunikáció jöjjön létre. A két világot különálló, tiszta szubsztanciaként gondoljuk el, ahol csupán az ontológiailag feljebb álló hatalom képes ellenőrzése alá vonni a másikat. A jelenések esetében pont ez az alapstruktúra bomlik meg: a látó ember „két világ polgárává” válik, és idővel éppen olyan természetesként szemléli a túlvilágból jövő híradásokat, mint az evilági történeteket. Wolfgang Beinert így ír lexikonában a Mária-jelenésekről:

1 A tanulmány eredeti megjelenési helye: Pócs Éva szerk.: *Démonok, látók és szentek. Tanulmányok a transzcendensről* IV. Balassi kiadó, Budapest, 2008. 503–533.

2 MAGYAR ÉRTELMEZŐ KÉZISZÓTÁR 1978. 822.

3 PÓCS 1998a. 20.

4 Hivatkozik rá: PÓCS 1998a.15.

5 „A népi unio mystica: elemi tapasztalás, közvetlen érzékelés és kapcsolat, mely során az ekstázisba került átló számára a földi világot az evilágon túli „valóság”-ról (túlvilág, másvilág, természetfeletti világ) elválasztó határ többé-kevésbé megszűnik, és az egyik világ valamely összetevője a másikban megjelenik” LIMBACHER 1998. 195.

6 BEINERT, W. 1997. <http://ourworld.compuserve.com/homepages/merleg/202ta1.htm>

„Amikor ilyesmi valósul meg, akkor Isten úgy hat az ember lelki életére, hogy felkarolja, és saját lehetőségein túlra vezeti: ezáltal az ember a dolgok normális állása szerint láthatatlan személyeket (Krisztus, Mária, szentek), vagy múltbeli eseményeket (Krisztus születése vagy keresztre feszítése) jelenvaló és érzékileg észlelhető (látható, hallható) valóságként ismer meg”.⁷

Világok különös keresztezéséről van szó az egyén életében. Erre a különös keveredésre hívja fel a figyelmet Hetény János a középkori világszemléletről elmélkedve:

„Nincs külön vallásos „én” és polgári „én”, így az Abszolutummal való érintkezés jelen van mindig, és megnyilatkozásai a reális életben történnek: konkrétak, életszerűek, közvetlenek.”⁸

A Római Katolikus Egyház hivatalos álláspontja szerint a kinyilatkoztatás az utolsó apostol halála után véglegesen lezárult. Mivel kiegészítések vagy módosítások utólagosan már nem várhatók, a vizionálók látomásait akkor tartják elfogadhatónak, amennyiben azok összhangban állnak a Szentírással. Egy egyházilag elismert témájú, üzenetű jelenés *obiectum occasionale*, vagyis olyan esemény, mely megerősíti a dogmatikailag biztosított tiszteletet, de újdonsággal nem módosítja, nem egészíti ki a már kinyilatkoztatott tanokat. Mivel a jelenések (különösen a Mária-jelenések!) magán-kinyilatkoztatásnak (*revelationes privatae*) minősülnek, nincs kötelező dogmatikai következményük.

„A magán-kinyilatkoztatások csupán ahhoz adnak ösztönzést, hogy az Egyház a mindenkori helyzetnek megfelelően tudjon az egyetlen és örökké állandó evangélium szerint cselekedni.”⁹

A protestáns egyházak semmilyen formában nem ismerik el a jelenéseket, főképpen azok üzeneteit nem.¹⁰ Az el nem ismertség ellenére több példa is hozható református népi látomásokra, melyek némi eltérést mutatnak a római katolikus víziókhoz viszonyítva. A református irodalomban túlnyomórészt menny- és pokolbéli utazások leírásai találhatók, míg a római katolikusoknál gyakoribbak a szentélyalapító jelenések (ld. Lourdes).¹¹

A jelenések marginalitása és szervezetlensége miatt nem kapnak különösebb megbecsülést és figyelmet az egyház részéről, így a látók egyfajta „vallási illegalitásban” élnek, így sok tekintetben a középkori szentek mai megfelelőinek tekinthetnénk őket.

„A népnyelv szentember fogalma tehát több típus megjelölésére szolgál: a parasztság e fogalomkörbe vonja a vallásos élet mindazon személyiségeit, akik az átlagostól elmélyültebb, bensősebb vallásosságúak, misztikus hevületűek,

7 BEINERT, W. 2004. 454.

8 HETÉNY 2001. 37.

9 RAHNER-VORGRIMLER 1980. 458–459.

10 A reformáció egyházai többek közt Keresztes Szent János kijelentésére támaszkodnak: „Aki ezek után Istentől kér valamit, látomást vagy kinyilatkoztatást, az nem csak értelmetlenül jár el, hanem egyenesen meg is sérti Istent, hiszen nem Krisztusra figyel kizárólagosan, minden más rendkívüli dolog kívánsága nélkül.” (2Karmel. 22,3–5)

11 GACSÁLYI 1985. 260–272; HARSÁNYI 1985. 190–218.

karizmatikus egyéniségek¹² [...] A népi vallásosság különös alakjai az ihletett személyiségek: a vizionálók, a látók és a parasztproféták.¹³”

Jézus Szent Arcai

„Dicsőségének kisugárzása és lényegének képmása ő,
aki hathatós szavával fenntartja a mindenséget.”
(Zsid1,3)

A Mindenható létezésének és uralmának legfőbb igazolója fiának földi működése. Jézus személyét illetően évszázadok heves dogmatikai viharában sikerült megegyezésre jutniuk az egyházatyáknak: „Ő valóban emberré lett, miközben valóban Isten maradt. Jézus Krisztus valóságos Isten és valóságos ember.”¹⁴ Ennek a hitigazságnak, hivatalos nevén az *incarnacio* (megtestesülés) dogmájának lesz jelentősége a Krisztus ábrázolások szellemi háttérének kérdésében.¹⁵ Tehát a teljes értékű Isten és teljes értékű ember Jézus Krisztus. Jézus arcát lelki szemeinkkel megpillantani annyi, mint hinni az Atyában és a Szentlélekben, mert Jézus tanításainak ismerete elvezet az Atyához: „Arcmásának ismerete a legvégső cél, az Istenismeret világosságáig is elvezet.”¹⁶

Barna Gábor megállapítja, hogy a Jézus-jelenések kifejezetten ritkák, ezért is tartja kiemelésre érdemesnek egy turai asszony esetét, akinek 1997 óta

„Jézus jelenik meg, imádság- és énekszövegeket diktál neki, s kérésére minden hónap 18-én engesztelő ájtatosságot tartanak az egyik turai útmenti keresztnél.”¹⁷

Limbacher Gábor¹⁸ említ egy G. E. nevezetű látóasszonyt, akinek az Oltáriszentségben rendszeresen megjelenik Jézus arca. A jelenések színhelye gyakran kultuszhely, de G. E. esetében otthon is gyakoriak a víziók. Lovász Irén M. E. látóasszonyról megemlíti egy (tanulmányom szempontjából igen jelentős) esetet, M. E. édesanyjával kapcsolatban: „A Barátok templomában Baján, esti litánián Jézus Krisztus töviskoronás fejét látta lebegni az oltáron. De senki nem látta, csak ő...”¹⁹

A Jézus-jelenéseket legtöbbször Úrfelmutatáskor, a szentostyában észlelik. Az *eucharisztikus transzsubstantiatio* szimbolikus szertartásának célja az átlényegülés: a Megváltó jelképének üzenetét Beinert így fogalmazza meg:

„Az eucharisztia közösséget hoz létre Krisztus és az eucharisztikus lakoma résztvevői között: Krisztus és a résztvevők kölcsönösen egymásban élnek.

¹² CZÖVEK 2000. 106.

¹³ CZÖVEK 2000. 108.

¹⁴ Lásd: 451-es zsinat, Chalcedóni dogma (máig érvényben van): 1. Jézus egyben tökéletes Isten és tökéletes ember / 2. Jézusban nem keveredik isteni és emberi természete, de nem is választhatók szét / 3. Jézus két természete egységben van, de az egyesülés nem szünteti meg a különbségeket.

¹⁵ NAGYMIHÁLYI 2003. 13.

¹⁶ NAGYMIHÁLYI 2003. 9.

¹⁷ BARNA 2000. 48.

¹⁸ LIMBACHER 1998a. 169–170.

¹⁹ LOVÁSZ 1998. 157.

Az eucharisztia így egyben Isten örök életének adományában is részesíti a lakoma résztvevőit, mégpedig Jézus Krisztus önátadása által.”²⁰

Jézus tehát vendégségbe hív az örök üdvösség ígéretével. Önfeláldozása szimbólumának rejtett üzenete a látó számára a jelenések által konkretizálódik. Jánó Ilona moldvai asszony is ritkán szentmise idején, az Oltáriszentség felmutatása alatt észlel jelenéseket. Ilyenkor meg tudja mondani kik azok, kik érdemtelenül, tisztátalanul vették magukhoz Jézus testét.²¹ Egy magyarnádori asszonynak az 1970-es években, Szeplőtelen Fogantatás ünnepén jelent meg Úrfelmutatás közben az ostyában Szűz Mária.²² Jelen tanulmányom célkitűzése, hogy bemutassak egy, ezekhez több szempontból hasonló látomássorozatot, mely a mai napig is viszonylag rendszertelenül, de folytatódik.

„Egyszer csak azzal ajándékozott meg,
hogy megjelent a Szent Arca..”

„Nem akadályozhatjuk meg Istent,
hogy napjainkban is szóljon egyszerű embereknek keresztül,
és rendkívüli jelek segítségével” Joseph Ratzinger bíboros

T. M. római katolikus vallású, csongrádi születésű és ott élő asszony. Kisgyermek kora óta mély vallásos nevelésben részesült, melyet hamar befogadott és magáévá tett az erre fogékony kisleány. Szülei nyolc hold földes kisparasztként voltak, T. M. öt gyermek közül harmadikként látta meg a napvilágot. Általános iskoláját jeles és kitűnő eredménnyel végezte, és külön megemlékezik arról rövid önéletrajzában, hogy ötödik osztályos volt, amikor a hittant teljesen eltörölték az iskolában: „Továbbra csak a templomba járás ápolta a hitünket a családnak.”

15 éves korában édesapja balesetben elhunyt. Mivel bátyja katonáskodott, abba kellett hagynia az iskolát, és dolgozni a család megélhetéséért. Az akkori nélkülözést mégis erős szívvel viselték: „Azért voltunk a Kádár korszak boldog fiataljai, mert nekünk még volt hitünk, erkölcsünk Anyáinktól.” Férjhez menetele után két gyermeket szült, és több évtizedig egy kis boltot vezetett, ahol minden évben pénzjutalmas, jó dolgozó volt. Ma az asszony már nyugdíjas, férjével együtt.²³ Egész életében szorgos templomba járó volt, tagja a helyi rózsafüzér társulatnak. Az asszonynak először 2001-ben egy közös szentségimádási napon, az ostyatartó kehely takaróján rajzolódott ki Jézus szent arca. Az első élményt hamar követte a többi. 2006. nyaráig tízféle Jézus, és három Mária-jelenést rögzítettem, melyek a következők:

Jézus-jelenések:

Az első jelenés (kehelytakaró kendőn)

Jézus szenvedő arca (kehelytakaró kendőn)

²⁰ BEINERT 2004. 171.

²¹ POZSONY 1998. 74.

²² LIMBACHER 1998. 197.

²³ Az asszony időközben megözvegyült. Gy. O. 2019.

Szűzanyára néző arc (kehelytakaró kendőn)
Prófétára néző arc (kehelytakaró kendőn)
Bátor Jézus (kehelytakaró kendőn)
Szomorú Jézus (monstrancián)
Feltámadt Jézus (monstrancián)
Köztünk Járó Krisztuskirály (monstrancián)
Kereszten haldokló Jézus (monstrancián)
Krisztuskirály a tabernákulumban (tabernákulum ajtaján)

Mária-jelenések:

Síró Mária-szobor (Lourdes-i Szűz szobra)
A Szűzanya fogadja a rózsafüzér-imádkozókat (tabernákulum ajtajában)
Nagyasszonyunk, hazánk reménye

Ezeket egészítik ki Jézus és Mária sugallatai, üzenetei és a Sátán közbeavatkozásai

A látomások vagy mozognak, vagy statikusak; csak közelről (általában Mária) vagy csak távolról (általában Jézus) észlelhetők. Sárga, barna színárnyalatokban pompáznak, de az emberi arc természetes színét is felvehetik. A helyszín mindig a templom, azon belül is az oltár körüli szent tárgyak (szentostya, tabernákulum, kehelytakaró kendő) melyek magukban is Jézust és a túlvilági remélt jutalmat szimbolizálják. Jézus arcai bármilyen irányba nézhetnek, mozoghatnak, változhatnak.

Az asszony úgy gondolja, hogy a jelenéseket imádságaiért cserébe kapja ajándéku Jézustól: „Nem imádkoztam érte, csak az a Jézusi bizalom, az a szeretet! Egyszer csak azzal ajándékozott meg, hogy megjelent az arca, a Szent Arca. És ez az Úrjézus ajándéka nekem. Én annak könyvelem el.” A hasznosi látóasszonnyal ellentétben nem saját kiválasztottságát hangsúlyozza, (állítása szerint Szűz Mária körbejárta a földet, de csak őt találta tisztának) hanem a megérdemelt jutalom motívumát. A jelenéseket rajta kívül senki nem látja, akárcsak a fent említett M. E. édesanyja esetében. Többször is hangsúlyozza a látomások dinamikus életszerűségét, pompáját: „Le van firkálva, hogy hogy volt elhelyezkedve a Szent Arc, de az nem olyan! Az százszorta sokkal szebb annál. Mert a sárga barna magában, és az az aranyszín ragyogás, és ő abba a sárga barna ragyogásban... élője ottan, köntőssel, mindennel, szóval gyönyörű az aranykoronával. Ragyogott az egész. Mondja esperes atya is, Zs. atya is, hogy szép lehet, hogy gyönyörű élményt ad ez nekem. Hát tényleg gyönyörű élmény. Nem is tudok örülni, csak értékelem. Mert ha úgy vagyok, hogy valaki túl örül, hát utána már jön a rossz. Úgyhogy csak értékelem.”

A mediátori szerepet betöltő látók a hivatásos papok megkerülésével kommunikálnak a transzcendens világgal. Ezen, „rituálén kívüli helyzet” megteremtéséért a látó a legtöbb esetben nem felelős. Akárcsak a Sámának, akik tudományukra szellemiények nyomására és nem saját akaratukból tesznek szert (melyet Diószegi Vilmos magyar specifikumként jellemzett), a látóemberek jelentős része nem imádkozott vagy könyörgött valamely felsőbb hatalomhoz azért, hogy részesüljön a „látás” képességében. Példaképp hozható fel Lovász Irén adatközlője (M. E.): „Én ki vagyok választva. Én tudom, hogy nem vagyok erre érdemes, nem érdemlem ezt a nagy megtiszteltetést. Mer én se vótam jobb, mint a többi fiatal.”²⁴

²⁴ Lovász 1998. 163.

A csongrádi látóasszony a jelenéseket otthon lerajzolja, ami azért figyelemreméltó, mert a legtöbb látóasszony legfeljebb papírra veti tapasztalatait. Az asszony amúgy is szívesen rajzol és fest szabad perceiben. A látomásokat önmaga értelmezi, általában egy-egy teológiai hitigazság igazolódását véli kiolvasni a látottakból, de a víziók megértésében úgy véli, sokat segít neki a Szűzanya és Jézus. Ellentétben áll így a tisztaágteleki Borku Mariskával, aki hívei szerint nem tudta önállóan értelmezni a látottakat. Szanyi Mikó Borbálával rokonságot mutat az értelmezés tekintetében, aki viszont a mennyei üzeneteket éjjel, transzállapotban kapta, és mindez igen komoly fizikai megpróbáltatást jelentett számára. Az mindhármukban közös, hogy egyikük sem tudja önállóan előidézni a látomásokat, csupán azok passzív befogadói.²⁵

„És a takarón megjelent az Úrjézusa arca”

„Egy lélek se féljen közeledni hozzám,
még ha bűnei skarlátpirosak lennének is”
Fausztina nővér naplója (699)

Az első látomásélmény előzményének tekinthető, hogy T. M. az 1980-as évek elején súlyos beteg lett, mely hosszú hónapokig ágyba kényszerítette. Gyógyulására nem sok esély mutatkozott, fájdalmában buzgón kérte a Szűzanya segítségét: „Drága Szűzanyám! Ha azt akarod, hogy továbbra is imádkozzam, - mert nagyon szeretek a templomban imádkozni – akkor gyógyítsál meg! És a Szűzanya meggyógyított.” A betegségben, bajban végzett önfelajánlás eredményeként tekint csodával határos gyógyulására, mely hitében még inkább megerősítette.

T. M. asszony látomásai a kétezres évek elején, egy szentmise alkalmával kezdődtek el: „Az első élményem akkor volt, amikor Zs. atya elrendelte, hogy minden héten csütörtökön szentségimádási nap lesz a Nagyboldogasszony templomunkban (Csongrád), és mindig úgy alkalmaztam, hogy az itthoni munkám mellett elmehessek délelőtt is vagy két óra hosszára, és akkor még délután is úgy négy-öt óra fele. Újra elmentem, volt még közös szentségimádási óra és még szentségbetétel. És az első alkalommal arra lettem figyelmes, hogy... nem az a nagy, aranydíszes szentségtartó volt kirakva az Oltáriszentséggel, hanem az a szép takaróval letakart kehelyostya. És a takarón megjelent az Úrjézusa arca. Olyan szelíden, olyan... olyan nem szomorúan, hanem olyan alázatosan, olyan... aranyosan. De ahogy megjelent, az nem mozdult, hanem látszottak a szemei, az egész arcállása, a szája, az egész arckiképzése. És én gyönyörködtem benne, már délelőtt. És amikor délután elmentem a közös órára, ugyanazt a Szent Arcot láttam.” Az első ábrán (bal felső sarok) látszik, hogy az arc teljesen betölti az ostyatarakó kendőt, fején pedig kicsi, dőlt kereszt korona látható – akárcsak a magyar szentkorona keresztje. Ez a motívum a többi, takarón észlelt jelenésnél azonos.

A látóasszonynál nem jelentkezik eksztázis, a transz vagy bármilyen, a hétköznapiétól eltérő tudatállapot, és ebben lényegesen eltér a legtöbb látóasszonytól. Beszámolójából érződik egyfajta bensőséges szeretet, mellyel az Úrjézus felé közelít szívével.

Az első jelenés meglepte ugyan, de nagy örömmel és hálával fogadta „ajándékként az Úrjézustól”. Úgy érzi, életében nagy változást nem jelentett, de hite és hivatástudata megerősödött. A

²⁵ SÁNDOR 1998. 149–151.

jelenések fő üzenete mindig apokaliptikus jellegű: csak az imádság és a hit segíthet az emberiségnek felszámolni a Sátán uralmát. Ezért is írt több alkalommal az Oktatásügyi Minisztériumnak a hitoktatás kötelező bevezetése érdekében. T. M. úgy gondolja, hogy az ifjúság kezében a jövő, és aggódva nézi hit nélküli életüket.

„Nem olyan szenvedő mint amit rajzolnak bármilyen képeken,
hanem az a természetes szenvedő arc.”

„És a vitézek tövisből koszorút fonván a fejére tevék,
és bíbor kontóst adának reá, és mondának: 'Üdvöz légy,
zsidók királya!' És arcul csapdossák vala őt.”

Jn 19.2-3

Jézus szenvedő arca háromszor volt látható három, egymást követő csütörtökön (első melléklet, első sor második ábra) Az adatközlő érzéketlenül írja le a fájdalomtól eltorzult arcú Jézus Király szenvedéseit, személyes felkiáltásokkal tüzdelve az elbeszélést:

„Aztán volt olyan, hogy – azt hiszem vagy három csütörtök alkalmával – egyformán jelent meg ugyanúgy azon a letakart kehely ostyatakarón szenvedő arca az Úrjézusnak, de nagyon szenvedő... olyan, hogy beestek a szemei, a szája a fájdalomtól ahogy az eldeformálódott, meg ahogy azt ütték-verték már előbb, ahogy vérben úszott az aranyos... És akkor az a nagyon szenvedő arc. Nem olyan szenvedő, mint amit rajzolnak bármilyen képeken, szentképeken meg ilyesmi, hanem az a természetes szenvedő arc. Ez volt három csütörtökön, egymás után.”

A csütörtöki jelenések mindig közös szentségimádás idején történtek. A keresztre feszített, meggyötört Jézus arca szembenéz a hívőkkel: fején nem csak ferde kereszt, de töviskoszorú is látható. Ez a látomás mondható (a tabernákulumi Krisztus királyon kívül) a legkevésbé rendszertelennek, mert három, egymást követő héten jelent meg, ugyanabban az időpontban. A fájdalmakat a látó nem élte át (nem úgy, mint a sükösi asszony esetében²⁶), csupán sajnálta a szenvedő Krisztust és együtt érzett vele, akárcsak –mint azt később látni fogjuk – a könnyező lourdes-i Mária szobor esetében.

A szenvedő Jézus iránt érzett empátia, őszinte szánalom már az asszony gyermekkorában meghatározó élmény volt: „Emlékszem rá, mikor csak ényácskámmal ketten voltunk, és valahol arra ült a templomba, ahol a kálvária oltár van, és akkor... hát én nem győztem az Úrjézust fölfeszítve ott nézni gyerekkorba. És akkor kérdezgettem édesanyám – há t nem jártam még iskolába akkor, de imádkozni már tudtam, mert családba tartottuk, egyszerre mondtuk az imádságot és tudtam már imádkozni. És akkor kérdezgettem édesanyámat, hogy 'Édesanyám! Miér van az az Úrjézus oda fölszögelve... Ki szögelte azt oda?' És akkor mondta, hogy 'Hát a rossz emberek, a katonák, akiknek az meg vót parancsolva'. Ő de borzasztó, bizony, édesanya mesélte, hogy amikor megostorozták, nem csak olyan ostor volt ám az, hanem olyan volt az ostorcsapó végire kötve, ami kisebezte, kiszaggatta a testit az Úrjézusnak. Én ezt már édesanyámtól tudom régóta.” A szenvedő Krisztus iránt érzett sajnálat a hasznosi látóasszony, Csépe Klára esetében is hangsúlyos motívum: „Gyermekkorától kezdve évente többször is volt a szentkúti búcsún. Nagyon szerette

26 PUSZTAI 1999. 64–68.

Jézus kínszenvedésének ájtatosságát. Amikor imádságos könyvéből a stációkat olvasta, sokat sírt, hogy „mit szenvedhetett értünk az Úr Jézus.”²⁷

„A Szűzanyára néző arca is volt, nem is egy alkalommal”

„Per Mariam, ad Jesum”
(Jézushoz Márián keresztül vezet az út
latin formula)

A „Szűzanyár néző arc”-ként elnevezett jelenést 2001-ben, egyéni szentségimádás alkalmával észlelte először, szintén a kehelytakaró kendőn.

A csongrádi Nagyboldogasszony-templom bal oldali, első oltára a lourdes-i Szűzanyának lett szentelve; itt található művészi kivitelezésű szobra. A jelenés erre a Szűzanya-szoborra nézett, jobbra és fölfelé, tehát az arc profilból volt látható (Első melléklet, első sor, harmadik ábra). „Mert a Szűzanyára néző az mostanában félórás szentségimádáskor is meg van, már mikor kihozzák azt a takarós, letakart szentostyát, már akkor Szűzanyára néz. *Nagyon a Szűzanyára hagyatkozik*, meg a Szűzanyától veszi ezt a földi dolgokat, hogy a Szűzanya hogy ítéli el. Szerintem.”

A jelenség szemléletesen mutatja Jézusnak és szent édesanyjának szoros kapcsolatát, kik együtt járnak közben az Atyánál az emberiség érdekében. „A golgotai vértanúhalálban már nem volt a kereszten függő testben az Istenember lelke, de az élő Máriáét nem lehetett a vértanúk királyától elválasztani.”²⁸ Nemhiába nevezik a Szűzanyát *Coredemptrix*-nek (társmegváltó).

A Szűzanyát tisztelő és tanácsát kérő Jézus alakja ritka az ikonográfiában. Általában a kisdéd Jézussal kapcsolatban szokták hangsúlyozni a felnevelő anya szerepét.

„És olyan arc, amit még sohasem láttam, de gyönyörű hófehér haja volt.
Szerintem az próféta lehetett”

„És ha majd elmegyek és helyet készítek néktek,
ismét eljövök és magammal viszlek titeket, hogy
ahol én ott vagyok, ti is ott legyetek.” (Jn 14,3)

A későbbiekben a Szűzanyára néző arc átalakul, „kibővül”. Az alapkoncepció, a Máriára hagyatkozó Jézus képe megmaradt, de a jobb oldalon egy másik arc jelenik meg, mely kettéválasztja a kompozíciót (első melléklet, középső sor, első ábra): „Akkor már őszfelé (2004) volt egy olyan, hogy a Szűzanyára néző arc egyik felül az Úr Jézus volt a terítő oldalába, a másik felül mintegy... egy élő arc, szinte rózsaszín volt az arc, és olyan arc, amit még sohasem láttam. Se gyönyörű hófehér haja volt... szerintem az próféta lehetett, mert mi a hittanban úgy tanultuk, hogy *Istent látni nem lehet, mert Isten lélek*. És a prédikációhirdető felé nézett az, és ez a két arc úgy volt ott

27 JÁDI – LIMBACHER 1986. 521.

28 MOLNÁR 2006. 14.

egymás mellett.” A papra néző próféta arca erősíti a jelenés „jelenvalóságát” és csatlakozását az éppen aktuális történetekhez. Mintegy társként, Jézushoz kapcsolódva volt észlelhető. Pontos kilétére T. M. nem tudott választ adni: „Hát nem tudom Szent János-é, mert én nem tudom... valami Úrjézushoz közeli. És nem Péter, nem... De az a gyönyörű hófehér hullámos nagy haj, és az és az a szép rózsaszín, élő arc! De még egy olyan ember arcot nem is láttam. [...] A haja hófehér hullámos, gyönyörű, annál szebbet nem is lehet... Hogy hogy már azt mondtam volna, hogy a hogy a Jóisten arca, de nem lehet, mert azt tanultuk a hittanba, hogy Isten láthatatlan. Isten lélek. Azt látni nem lehet. És így azt mondom rá, hogy próféta. Jézus mellett lévő próféta.”

A jelenést T. M. nevezte el „prófétára néző arcnak”, holott a próféta tekint a szentmisét elebráló papra. A látomásban a próféta a gyülekezettel tart, velük hallgatja a szentmisét. Emberként, hívőként viselkedik, miközben Jézus kizárólag Szűz Máriára figyel. A jelenés egyszer, nagyjából tíz percig volt észlelhető.

„De azt a bátor Szent Arcot, mert csak bátornak tudtam nevezni...”

„Jézus azért tudván mindazt, ami reá következő vala, előre méne, és monda azoknak: „Kit kerestek?” (Jn 18,4)

Az ábrázolás közeli rokonságot mutat a Szűzanyára néző arccal. A jelenés itt is profilból látható, jobbra fordítva fejét, csupán az arckifejezés változik (első melléklet, középső sor második ábra). T. M. emondása szerint elszántság és tetterő sugárzik belőle. A látomás egyszer volt észlelhető, a Nagycsütörtök esti virrasztás alkalmával, egy órán keresztül. Jézus lelkiállapota tükröződik az ábrázoláson, ahogy elszántan szembenéz a kereszthalállal:

„Olyan volt, hogy Nagycsütörtök este a Szűzanya oltár felé hozták letakarva a kehelyostyát azzal a takaróval, amelyiken már nekem megjelent a Jézus Szent Arca. És hát nem mindjárt jelent meg, csak úgy rá gondoltam, hogy ugyan most jelenik-e. A pap is közel volt, az ötödik, hatodik padban ültem, és hát imádkoztunk. Már mondtuk a Szentségimádást, már negyedóra biztos el is múlt, és imádkoztunk. De azt hiszem, hogy én közbe szentgyónásra is elkúsztam, mert gyóntatás is volt... én úgy havonta szoktam egyszer-kétszer gyónni, megújítom, mert érzi az ember annak a kegyelmi állapotnak a frissességét, és az még úgy földobja az embert úgy örömbé, egészségbe, mindenbe. És ahogy visszaértem a szentgyónásból, megjelent a Szent Arc. De azt a bátor Szent Arcot – mert csak bátornak tudtam nevezni –, hogy mikor az Úrjézust elítélték, az mindennel bátran szembenézett. Az élet rendje-módja, annak úgy kell lenni.”

„Olyan lehorgasztott (fejű), olyan lecsukott szemű,
olyan szomorú arc volt a Húsvét előtti szomorú arc”

„Felmegyek az én atyámhoz és a ti Atyátokhoz,
és az én Istenemhez és a ti Istenetekhez.”
(Jn 20,17)

Jézus kereszthalála után „alászállt a poklokra, harmadnapon feltámadott a halottak közül”²⁹ Jézus pokoljárásával kapcsolható össze a következő látomás (első melléklet, bal alsó sarok):

„Aztán volt egy lelki gyakorlat, amire egyedül mentem el, de Húsvét előtti lelkigyakorlat volt, és azt hiszem a belvárosi templomnak a kicsi, aranytartós Oltáriszentsége volt kitéve, az a kisebb, nem a nagytemplomi. És akkor a kisebbbe, hát ott hátul... akkor is *mentem gyónni*. És egyedül mentem, és akkor hát leültem, mert az asszonyok már imádkozták a rózsafüzért. Akkor meg úgy láttam a Szent Arcot, hogy az egész Oltáriszentség tartó, ahogy az ki van rakva, az egész egy Jézus Arc volt, egy szomorú arc. Olyan lehorgasztott, olyan lecsukott szemekkel, olyan szomorú arc volt a Húsvét előtti szomorú arc. Annak tudtam csak, mert annak tudom nevezni. Az ott volt a szentmise végéig, míg mindennek vége volt, míg be nem rakták ott.”

Ez az első jelenés, hol Jézusnak díszes koronája van, mutatva megdicsőülését; tetején pedig (mint eddig az összes ábrázoláson) a kereszti jele. Arca közepén a szentostya helye. Jézus gondterhelten, szemben és kissé lefelé tekint maga elé.

„Feltámadt Krisztuskirály, teljesítette az Atya akaratát.
Mert a Jóisten akarta úgy, hogy értünk haljon meg.
Értünk éljen, értünk haljon...”

„Azért szeret engem az Atya,
mert én leteszem az én életemet,
hogy újra felvegyem azt.” (Jn 10.17)

Az egyik leghatározottabb, legragyogóbb jelenés a feltámadt Jézus arca 2002-ben, az Isteni Irgalmasság kilenced napjaiban volt látható, körülbelül fél órán keresztül (első melléklet, jobb oldali nagyobb ábra). Az arc balra és fölfelé tekint, „ahogy a fektéből támad föl az az Úrjézus”. A nyugodt, harmonikus dicsőség eszményképe. Koronája a lehető legdíszesebb, a színek intenzívebben ragyognak, a sárga és barna arany ezernyi változatában. „De azt a gyönyörű arcot abba az aranyozott ragyogásba! Azt a föltámadt Jézus arcot. Ragyogott az egész. Mondja esperes atya is, Zs. atya is, hogy szép lehet, hogy gyönyörű élményt ad ez nekem. Hát tényleg gyönyörű élmény. Nem is tudok örülni, csak értékelem.”

Valóságos pompa veszi körül a halottaiból feltámadt Krisztuskirályt: „Ez egy félórás jelenés volt, a föltámadt Krisztuskirály. Meg gyönyörű volt, hát kigyönyörködtem benne magam. Nem

²⁹ Lásd: Apostoli hitvallás

lehet ott se sikítani, se senkivel mondani [nevet] csak az én örömem. De ahogy ülök a padba, ültünk sokan, szinte mintha mondaná, tudtomra adná hogy úgy üljek, hogy rálássak, akkor biztos fogom is látni.” A szentostya a jelenés bal arcának helyére esik, és a ragyogás a monstrancia környékét is megvilágította. Lovász Irén adatközlője is hasonló fényjelenségről számolt be, melyet rendszeresen érzékelt egy Krisztus-szobor körül. „Az tudatja énvelem, hogy itt van lélekben”. A látó fény színének is jelentőséget tulajdonított: a fehér fény nagy örömet, a kék viszont veszedelmet jelez.³⁰

A csongrádi jelenéseknél mindig észlelhető az oltár háta mögül jövő, halvány vagy erősebb fehér fényjelenség. A különleges *menyei fény* a legtöbb Mária-jelenés kísérője: „A jelenéseket mindenkor sajátos fényjelenségek kísérik; nemcsak csodálatos napkitörések és színváltozások, hanem egyáltalában olyan fény, amely a fizikailag ismert fény sugárzó hatását felülmúlóan tündökletes.”³¹

„Gyönyörű volt, ez a Krisztuskirály az ostyába,
ez a velünk lakó Krisztuskirály”

„S én veletek vagyok minden nap,
a világ végéig” (Mt 28,20)

A következő jelenés párhuzamára nem lelni az ikonográfiai irodalomban (második ábra). „És az a másik jelenés, amikor kettős arc jelent meg, ez az arc, amikor először a kis ostyába jelent meg, 2003-ban, augusztus 18, egész napos szentségimádás volt. És délelőtt azt, hogy nézem, hogy ugyan milyen megjelenéssel ajándékoz meg az Úrjézus. Rátekintek, hogy imádkozok, meg újra rátekintek. Először az ostyába volt a Krisztuskirály. Gyönyörű koronával, ó de drága, aranyos mondom, csak megmutassa a Szent Arcát nekem. Hát utána nem sokkal jelent meg ez az arcvnás. Gyönyörű aranyragyogásba, de az meg életnagyságba.”

A jelenés a korábbi látomásokban üresen lévő ostyában formálódott meg először, és csak később bontakozott ki a teljes kompozíció. Az ostyában megmutatkozott Szent Arc koronája a nagyobbik jelenés jobb szeme. A nagyobbik jelenés koronája nem olyan díszes, mint a feltámadt Krisztuskirályé: „Ennek a köztünk járónak ennek van egyszerű koronája volt. Nem nagy igényű ám az Úrjézus, nem a nagy koronát szereti. Hanem olyan kisebbeket, amit az Atya adott neki, és az szerényebb.” A nagyobbik arc (köztünk járó Krisztuskirály) kissé balra, míg a kisebbik (velünk lakó Krisztuskirály) jobbra és fölfelé tekint.

A látomás jelentését az asszony következőképpen fejtette ki: „És sokáig nem tudtam, pár hétig töprenkedtem rajta, hogy mit is akar nekem azon az Úrjézus tudtomra adni. Hát és megtudtam. Láttam a Szent Arcot és gyönyörű volt, és ez a Krisztuskirály az ostyába ez a velünk lakó Krisztuskirály. Hát mert tudatni akarja velünk, hogy velünk lakik a szentostyában. Mindig. És köztünk is jár, csak nem lássuk. Láthatatlan királyunk. Én mondom azt, hogy gyönyörű.” Jézus tehát köztünk lakó királyunk, akinek teste és vére valóban ott van az eucharisztia szentségében. A látóasszony külön hangsúlyozza a látomás dinamikáját, erejét: „Olyan lobogó, olyan

30 LOVÁSZ 1998. 159.

31 MOLNÁR 2006. 6.

lendületes, olyan... olyan vidám kép volt. Nem nevető, se nem mosolygó, hanem az a lendületes, mintha dolgozna köztünk. Akarna dolgozni.”

A jelenés csupán egyszer volt látható 2003. Szent István ünnepe előtt két nappal, mindössze húsz percre. De az élmény és az öröm amit adott, megismételhetetlen a látó számára: „Hát amikor nekem megjelent ez az életnagyságos! Hát én annyira odáig voltam érte, hogy milyen aranyos, hogy életnagyságban látom. Olyan sárga barna, olyan arany ragyogásba az a gyönyörűség. Hát az akkor életnagyságba, az remek szép volt. Nem is, nem tudom ám én úgy rajzolni le, ez csak az az ábrázolás, ahogy láttam a jelenést. De azt a szépséget azt nem lehet lerajzolni. Ez csak firkálás a lapon.”

„Akárhányszor ránéztem, mindig más volt az arc. A szenvedő arc.”

„Immár minden elvégeztetett,
hogy beteljesedjék az írás” (Jn 19,28)

A mozgalmas látomás során a kereszten haldokló Jézus kálváriája elevenedik meg. A kétszer is ismétlődött jelenést mindig januárban észlelte a látó, és mindkét alkalommal másik monstrenciában.

„A szenvedő arc meg például most januárban is megjelent, már két januárban kaptam a szenvedő arcot, élő szenvedő arcot. A plébániai hivatalnak a nagytermébe volt a szentségimádás, mert a templomba nagyon hideg van, és az egész napos ott volt megtartva. És ott mind a két januárba a szenvedő arc.” A haldokló megdicsőülésének jelképe, kínjainak és szentségének drámai paradoxona pompás koronája: „A tetejin, a töviskorona tetejin volt a Jóistennek a koronája, az Atyának, hogy szinte olyan hármass korona. Hogy szinte olyan Szentháromságtól érdemölt korona, és annak a tetejin volt a kereszt. Az a kis kereszt, mint egy gyertyaláng, olyan az Oltáriszentségtartón.”

A jelenés folyamatosan mozgott, változott. T. M. következőképpen írja körül a jelenés viselkedését: „Amikor a keresztről volt a hét szent szava, hogy amikor fölfeszítették, hogy 'Atyám, bocsáss meg nekik, nem tudják, mit cselekszenek!' akkor lefelé nézett. Aztán nézett egyenesen is. Meg nézett fölfelé is. Mert olyan volt, hogy a lator fele is nézett, hogy amelyik lator szerette, azt mondta neki, hogy 'ma velem leszel a paradicsomban'. Tehát ezekhez a szavakhoz illeszthető volt az a valahányszor változó szenvedő arc. Akkor végül, hogy 'Atyám, kezeidbe ajánlom lelkemet'. De még előbb, volt hogy lenézett a Szűzanyára, mikor nekünk adta úgy, édesanyául. Ahogy nekiadta az apostolnak, hogy: 'Íme, a te Fiad, íme a te anyád.' Ez a szava is volt. És amikor szomjazott és beteljesedett utolsó szava, amikor azt mondta 'Atyám kezébe ajánlom lelkemet' akkor fölfele nézett és az ajka akkor esett le.” A meghalt Krisztus arca továbbra is látható volt a kehelytakaró kendőn: „Nem volt vége, azt hiszem volt egy óra hosszás szentségimádás közösen, utána vitték a templomba. És még az úton ott végig köztünk vitték és benne volt az a szent, az a meghalt szent arc.”

„Az az Úrjézus a tabernákulum előtt, ahogy Krisztus királyként ül ott a trónon, velünk imádkozik, az mindig velünk van...”

„Mikor eljön dicsőségben az emberfia,
s vele mind az angyalok, helyet foglal
dicsőséges trónján.” (Mt,23,31)

A köztünk járó Krisztuskirályhoz leginkább a tabernákulumi trónoló Jézus pantokrátor hasonlítható (8. melléklet). A két jelenés értelme és szimbolikája ugyanaz, ám míg a köztünk járó Krisztuskirály egyszer fedte fel szent arcát, addig a trónoló Jézus minden szentmise alkalmával jelen van: „Hát legutóbb például tegnap este (2005. február 25.) is voltam a templomban. Keresztútjárás volt, Jézus szenvedését imádkoztuk, énekeltük végig körbe ott, ahogy vannak a stációs állomások, képek, domborműs képek, végigjártuk. De nekem az a Krisztus király, az mindig látszik. Az már mikor én a templomba beérek, és amikor utoljára én ott térdet hajtok, jövök haza, az akkor is ott fogad, és ott marad. Mindig ott van. Már három év óta.”

A jelenés T. M. elmondása szerint élőként viselkedik, és fogadja a templomba érkező híveket: „A tabernákulum előtt az a Krisztus király, az amit ülve látok máskor, szinte így jön elébem [szét-tárja a karját] így fogad.” Trónja tehát a tabernákulum, ajtaja a jelenés vállának vonala; fölötte van arca, koronája, glóriája. A látóasszony szerint a látomás folyton imádkozik, mozgásban van, még a ruhája is vele együtt változik.

„Az Úrjézus a tabernákulum előtt, ahogy Krisztus királyként ül ott a trónon, velünk imádkozik, az mindig velünk van. Annyi mozdulása van neki, hogy ahogy a palást rajta van, és a köntöse, egész vékonyan látszik ki. Imádkoztunk, elmondtunk már két tized rózsafüzért; hármat, persze azon pihent meg a szemem. Mert az a leggyönyörűbb a templomban, az az élő Úrjézus jelenés ott, mert él! És akkor már látom is, széjjelélbb van csúszva a köntös. De nem az én szemem láttára, hanem az már úgy közbe, ahogy úgy velünk van és imádkozik.”

Van olyan alkalom, hogy fején virágkoszorú pompázik, őt szent sebének helyén pedig fehér rózsák nyílnak. A Krisztuskirály megjelensékor a tabernákulum gyönyörű ragyogásban úszik, különösen akkor, ha az oltár háta mögött felgyulladnak a fények. „És akkor látszik a legjobban, amikor az oltár háta megett kivilágítják, akkor erősen látszik. Mikor bejönnek szentmisére, a pap, ministránsok minden, fölgyúlnak a villanyok, akkor is látszik, csak akkor ragyogóbban látszik. Halványabban, de nagy ragyogásban. De akkor is ott van. Meg vannak gyönyörű fények, hát az meg mindig.”

A jelenésre jellemző, hogy csak bizonyos távolságból „adja magát”: „Egész közel mentem, ott már nem látszott. Nem megfogható az Úrjézus. Ilyen közlőrl nem látszik. Akkor csak az Oltáriszentség látszik meg, az Oltáriszentség-tartó.” Az asszony elmondása szerint mikor megvásárolta a templom oltárát ábrázoló képeslapot, ő azon is felfedezte a trónoló Krisztuskirály alakját.

A Jézus Pantokrátor ikonográfiájában jellemző parancsoló, uralkodói és ítélkező magatartásnak a jelenés esetében nyoma sincs. Itt a nyugodt szeretetet árasztó Megváltó alakja együttműködik híveivel.

„De volt, amikor a Szűz Mária volt az Úrjézus helyett egyszer.”

„Az én szeplőtelen Szívem lesz a te
menedéked, az Istenhez vezető utad.”
A Fatimai Szűzanya szavai Luciához

Az előző jelenéshez kapcsolódóan volt látható egy alkalommal a Szűzanya alakja, 2004-ben. Mária a rózsafüzér-imádságnak szentelt hónapban, októberben volt észlelhető. Helye a tabernákulumi Krisztuskirály trónja; ám míg a trónoló Jézusnak a „vállkiképzése” az oltárszekrény ajtaja, addig Mária légies alakja az ajtóban áll, és mint a gyermekeit váró édesanya fogadja az imádságra érkezőket (4. melléklet).

Mária csak addig volt észlelhető, míg T. M. el nem foglalta helyét a padsorokban. A jelenést királynőkhöz illő pompa és ragyogás övezte: „Fehér ruhába, arany palástba, így jött elém.” A látomások kegyes viselkedése a hasznosi Csépe Klára esetében jóval intenzívebb: Jézus például többször is megöleli, közvetlen kontaktusba kerül vele. A hasznosi asszony egy hasonló látomásában a Szűzanya karjait szétártva így szólt hozzá: „Jöjjetek hozzám, kik terhelve vagytok vagy fáradtak vagytok, én megenyhítelek titeket.”³²

„Ugyan drága jó Istenem, miért sírhat ez a Szűzanya?”

„Vajon meg fogják-e érteni az emberek ezeknek a könnyeknek
titokzatos beszédét? Ó, Mária könnyei! A Golgotán a részvét
könnyei voltak Jézus iránt és a világ bűnei miatt a szomorúság
könnyei. Sír-e még Jézus Titokzatos testén okozott újabb sebekért?”

XII. Piusz pápa rádióbeszéde 1957. okt. 17.

A Mária-jelenésekkel foglalkozó szakirodalom kedvelt témája a szobrok csodás megelevenedése. 1977 és 1989 között 63 Rosa Maria Mystica szobor és kép hullatott könnyeket, összesen 22 országban.³³ A leghíresebbek az Akita-i, Siracusa-i, Porto San Stefano-i és Maasmechelen-i könnyezések. Magyar példaként említhető Limbacher Gábor közlése egy K.-né nevű asszonyról, aki 13 éves volt, amikor a szeme láttára sírni kezdett egy Fatimai Szűzanya szobor, mely később rámosolygott.³⁴

T. M. egyik látomása a csongrádi Nagyboldogasszony-templomban található lourdes-i Mária szoborhoz kötődik. Arról a szoborról van szó, melyre a Szűzanyára néző Krisztusarc-jelenés irányul. Ez a Mária-jelenés viszonylag rendszeresen megmutatkozik a látóasszonynak: „De képzeld el, hogy sírt a Szűzanyának a szobra. Mert egy szobrász készítette, és hát nem a szobrot imádja az ember, mert az csak egy képlet, egy gyönyörű munka ott annak, aki azt a szobrot tudta készíteni. Nem az élő Szűzanya, és mégis sírni látom [...] Nem úgy sír, hogy folyik a könnye, hanem *fényes az arca*, meg az a gyötrés, amikor sír az ember, ilyet látni azon a szobron”

32 JÁDI – LIMBACHER 1986. 533.

33 ANTALÓCZY 2000. 57.

34 LIMBACHER 1998a. 161–162.

T. M. szerint a szobor nem elsősorban fia kínjai miatt szenved, hanem a jelen tragédiái és az emberiség erkölcsi állapota miatt: „De tudom hogy miért sír: borzasztó a világ és ő azt mind látja, tudja. Mert ő mindent lát a világon. Látja azt az Ázsiai földrengést,³⁵ azt a rengeteg halottat, és ami még bekövetkezik, és ő tudja előre.” A jelenés üzenetét T. M. a következőképpen értelmezte: „Olyan jött az agyamba, hogy ’ugyan drága jó Istenem, miért sírhat ez a Szűzanya?’ Oszt úgy magam, saját szavaimmal mondtam: ’Drága Szűzanyám, miért sírsz, mit tegyek én itt a földön és te meg ott az égbe?’ Hát tulajdonképpen tudom, hogy mit tegyek. Sokat imádkozzak a mai fiatalságért. Az ifjúságért.” Csépe Klára látóasszony vallomásában hasonló önfelajánlásnak lehetünk tanúi: „Láttam az Úrjézust szenvedve. Szégyenkövön ülni, töviskorona volt a fején. Arcán folyt le a vér. Én nagyon sajnáltam őt. Odamentem hozzá és azt mondtam neki: Édes Jézusom, engedd meg, hogy a lábad zsámolya legyek. [...] Kérdeztem, mit tehetek, hogy javuljanak meg az emberek?”³⁶

Az asszony nem élt át *compassiot* (együttszenvedés), mint ahogy egyik jelenés esetében sem, csupán sajnálatot és együttérzést élt át. A látomás csak közelről volt észlelhető: „Ahogy imádkoztunk, de bizonyos távlatból, közelebből látom a sírását.”

Amikor T. M. évekkal korábban az unokáit elvitte a búcsúi körmenetre, másként látta a szobrot, mint eddig: „Mikor a kisonokámat még a nyalábomba vettem, vittem a Szűzanya körmenetibe, akkor meg mosolyogva láttam a Szűzanyát. Mind a két onokám mikor még kicsik voltak, akkor még a karomon vittem őket, ha áldozni mentem is, vittem. Körmenetbe nem tudtak úgy menni, mert még kicsik voltak még, akkor is vittem.” Egyéb szobrok megelevenedéséről az asszony nem számolt be. Limbacher Gábor tanulmányában említ egy hasonló esetet, példaként hozva a búcsújáró helyen észlelt, ikonikus vizuális és tárgyi jelenésfajtára: „...hát vót részem, mert vót ugye, mikor Csatkán vótunk is, akkor a csatkai Szűzanya is, mikor ránéztem, azt ugye lehunyta a szemit, kinyitotta a szemit. Azt a nagy szempilláját mikor felnyitotta, azt akkor úgy olyan nagyon gyönyörűen mosolygott, meg az a jószág jött az arcára.”³⁷

„A Kisjézus kis Jézusnak is meg tud még most is jelenni,
az anyja ölében, az anyját boldogítva”

„A Szűzanya nemcsak mennyei fényben tündöklő
Boldogasszony, hanem nagy pártfogónk is,
aki ezer éven át csodálatosan oltalmazta népünket.”
Márton Áron püspök

A „Nagyasszonyunk, hazánk reménye” nevet viselő többalakos jelenés a tabernákulum nyitott ajtajában volt látható 2005 szeptember 2.-án egy órás szentségimádás alkalmával. (10. melléklet) A kompozíció három fő részre tagolódik: Hátról, középen a Madonna alakja a kis Jézussal, bal oldalt egy imádkozó pap, jobb oldalon a torinói lepel.

35 Az adatközlő itt a 2005-ben, Ázsiában pusztító Cunamira utal.

36 JÁDI – LIMBACHER 1986. 534.

37 LIMBACHER 1998. 205.

A Szűzanya hófehér ruhában, arany palástban, fején aranybarna koronával trónol a tabernákulum ajtajában, baljában a kis Jézussal. A gyermek Jézus jobb kezével megáldja a Szentostyát, baljában az országmát tartja. A jelenés a *Patrona Hungariae* ábrázoláshoz és eszméhez is köthető. Bár a látóasszony búzakalászokat rajzolt az ajtó belsejébe, valójában hímzett szőlőindák kanyarognak rajta. A látomás jelentését így magyarázta T. M.: „Azt mutatja, hogy a Szűzanyának köszönhetjük, hogy fogadta a Megváltót. Szülte, fölnevelte, nekünk. Csupa fény volt az ostya környéke itt, a Kisjézusnak benne a keze ahogy áldotta, mert mindig minden szentmisében megáldja az ostyát, és akkor benne van. Hiába gyártják azt az ostyagyárba, akkor még nincs benne az Úrjézus, de mikor a papok imádkoznak, meg oltárra viszik, ott megáldja Jézus, benne van a szent teste, vére.”

A bal oldalt álló, fehér ruhát viselő pap reverendáján a csík világos kék színű (mint az ott lévő ostyatakaró hímzett mintája), haja őszes. Az idős, ősz pap vagy pápa figura jelenléte a kompozícióban így magyarázható: „Mert ez így folyamatba jön, az Úrjézust ők tudják átváltoztatni, az ostyát, ők tanulják ezt egyetemi szinten. *Ez az átváltozásról szól*, és arról hogy Jézus megáldja az ostyát.” A kehelytakaró kendőn is az eucharisztia jelképe látható.

Jobb oldalon látható a kisded Jézus alatt a halotti lepleként számon tartott torinói lepel: „Ez azt jelenti, hogy a Kisjézus „kis Jézusnak” is meg tud még most is jelenni, az anyja ölében az anyját boldogítva, de ő már ezt megjárta, hogy meghalt értünk a kereszten. Egyszerre volt jelen. Én is csodálkoztam rajta, hogy ez hogy, de felismertem hogy torinói lepel. Azonnal nem tudom hogy mit is akar az Úrjézus kifejezni, *de mikor imádkozok folyamatosan, már belém vési, hogy mit is ábrázol*, mit akar ezzel kifejezni, mit juttat nekem a hitbe. Tudatlanul soha nem hagyott még.”

A látomás fején lévő kereszt világosan kivehető a kehelytakaró, és a helyén eredetileg fiókáit etető madár figurája látható. A jelenés mélyén húzódó összekötő kapocs az eucharisztia misztériuma. A látomás bár nem az ostyatakarón vagy az ostyában volt látható, mégis annak szentségét erősíti, akárcsak az összes Krisztusarc, mely a szentostyában mutatkozott meg.

„És a Szűzanya azt mondta, hogy írjam meg, ott adta tudtomra...”

„Ha meg nem tértek, elvesztek mindnyájan”
(Lk 13,3)

Limbacher Gábor adatközlőjét, G. E. asszonyt Szűz Mária arra kérte, hogy sokat imádkozzon: „Szűzanya panaszkodik, hogy nincs, aki imádkozzon a népekér. Hogy azér kárhoznak el sokan. Mer nincs, aki imádkozzon értük.”³⁸ A sugallatok T. M. esetében igen hasonlóak, bár a csongrádi látóasszony nem hallja a Szűzanya szavait: „Nem hallom a hangját, de úgy az ember tudatába férkőzve tudtomra adta azt, hogy az önéletrajzomat is írjam meg. Kicsi gyerekkorom óta, ahogy engem beleneveltek a hitbe. Csak úgy ad tudtomra valamit, hogy úgy belém vésődik az ima közbe. Nem beszél hozzám, csak úgy belém, a tudomba hat az ima közben. Egy-két szót az Úrjézus is ad ima közbe. És én abból tudok következtetni, hogy mit akar.”

38 LIMBACHER 1998. 168.

Hasonló tapasztalatokról számol be Lovász Irén adatközlője, M. E., aki a kapott sugallatokat automatikus írással rögzít, ezeket szent szöveggént kezeli. E meghatározásában ezeket az üzeneteket „Az elme hallja, nem a fül.”³⁹

A Római Katolikus Egyház álláspontja szerint a kinyilatkoztatás az utolsó apostol halálával végképp lezárult, így semmilyen formában nem várható a Szentírás utólagos kiegészítése. A látók által közvetített üzenetek legfeljebb a Biblia szövegét hivatottak aktualizálni, és a mindenkori jelen veszélyeire figyelmeztetnek. „Ösztönzést jelentenek a szív és az akarat számára, hogy az örökölt hitletéteményt új erővel alkalmazzák a sajátos korhelyzetre.”⁴⁰

Jézus és Mária közös sugallatára az asszony több alkalommal is írt az Oktatásügyi Minisztériumnak, hogy tegyék kötelezővé a hitoktatást az iskolákban: „Írtam az ifjúság érdekében az oktatásügybe, írtam, hogy miért nem tanítják minden iskolában a hittant. Borzasztóan fontos volna. És a Szűzanya azt mondta, hogy írjam meg. Ott adta tudtomra.”

„Van mikor a Sátán is ám ellenkezik...”

„A keresztény embernek igenis hinnie kell
a gonosz létezésében, és küzdenie kell ellene.”

G.K Chesterton

A csongrádi asszony látomásai ellenállásra készítetik a hatalmak másik pólusát, a Sátánt. A Sátán sosem látható, hanem (akárcsak a sugallatok esetében) beleférközik a gondolatokba és megpróbálja manipulálni a cselekedeteket. A gonosz jelenléte T. M. számára elsősorban testi rosszulletben nyilvánul meg: „Úgy ellenkezik a Sátán, hogy például érzem magam. Nem találok helyem, úgy akarok valamit csinálni délelőtt, de bírnám is én azt, de valami nem is engedi, rám nehezkedik, ráül az emberre. És akkor... hát hogy meneküljek, bemenekülök akkor ide a szobába, imádkozok, és már mikor a második tized rózsafüzérnél vagyok, akkor már elhagyott. Érzem, hogy újra az a régi vagyok, hogy tudok imádkozni repesve meg minden. Szóval nagyon erős a gonosz lélek, nagyon.”

Az egyház tanítása szerint a rózsafüzér a leghatásosabb fegyver a Sátán ellen. „Ebben Mária szerepe nagyon fontos, hiszen Ő küzdhet meg a Sátánnal az emberiségért. A medjugorjei látók szerint a Sátán változatos formában mindig és mindenütt jelen van, s csak az embereken múlik, hogy mindezt felismerik-e. Üzeneteiben azonban Mária tanácsokat is ad a kísértések felismerésére, elkerülésére.”⁴¹ Abban az időben, mikor a látóasszony sugallatokat kapott Máriától, hogy írjon levelet az Oktatásügyi Minisztériumnak, a Sátán is közbe akart avatkozni: „Azt küldte, hogy ne foglalkozzak az üggyel, mert ha olyan sokan megtérnek és mennek, nem fogok én olyan kényelmesen a templomba járni, mint most [...] És akkor, mikor már egy órahosszat imádkozok, hát akkor már szinte fölemeli az embert az az imádság. Elveszi ebből a földi rabság életből. Szinte repesek ima közbe. És az olyan boldogságot ad, hogy sugárzik az a templomban. De csak

39 LOVÁSZ 1998. 156.

40 BEINERT 2004. 455.

41 BARNÁ 2000. 62.

a templomban! Itthon is boldogan imádkozom, van amikor egy órahosszát is imádkozok, mert nagyon szeretek imádkozni.”

„Nem lehet ott se síkítani, se senkivel mondani.”

T. M. házában, a nappaliban egy üvegezett szekrényben vannak kirakva szentképek közé az általa készített Krisztusarc-rajzok. A szobába lépőknek önkéntelenül is arra siklik a tekintete. A család hozzáállásával kapcsolatban a látóasszony így nyilatkozik: „Nem szólnak rá semmit, hát itt van, kirakom, meg az unokák is látják, nem beszédtéma különben, mert az iskolában nem tanítják a hitet. Hát én úgy elmondom, ha kérdeznak róla. Akkor úgy előfordul, amikor itt nyaralnak vagy ilyesmi.”

A szűk család semleges-megértő pozíciót felvéve tudomást vesz a nagymama látomásairól, de komolyabb érdeklődést nem mutatnak iránta, különös jelentőséget nem tulajdonítanak neki. Az asszony így vall saját férjéről: „Az nem tud mit hozzá szólni. Őneki kevesebb a hittudomány, kevesebbet szerzett magának. Ezelőtt olyan szépen mentünk együtt a templomba, most meg nem akar menni, *ötet fogja a sátán*. Én annak tudom be. Mert azelőtt nem volt ilyen. De akkor is szeretem, mert életem párja. Ha én mondom neki, hogy én miért szeretek templomba elmenni, borzasztóan szeretek ott imádkozni meg minden, hogy látom az Úrjézust...erre nem szól semmit. Valamikor hívom ötet is, szinte lefogja a sátán. Olyan erős a sátán.”

A közvetlen családtagokon kívül két idősebb barátnő tud a jelenésekről, de ők „erős hitesek” révén, másképpen viszonyulnak a látomásokhoz: „Hát ide eljött hozzám az Erzsike, és beszélgettünk, és ez így ki volt rakva, téve ez az Úrjézus, és mutattam neki. Mondom Erzsike, megmutatom már, hogy ezt látom a templomba. És úgy lelkesedett rajta. Örült neki, adtam is neki kettőt. És azt mondja nekem – gondolom ő is igyekezett hogy majd hátha látja – de ő azt mondja, ő nem látja, ő semmit nem lát. És mellettem ül. Pedig mondom neki, hogy ez olyan gyönyörű, hogy nem tudom lerajzolni. Azt mondta, hát azt nem is szabad lerajzolni. [...] Mártikán láttam, hogy a Szűz Máriát nagyon szereti. Láttam hogy hunyja a szemét, belemélyül az imádságba. És mondtam neki, hogy látom hogy nagyon Szűzanya szerető, mondom van-e kedve jönni közénk rózsafüzért vezetni, imádkozni? Azonnal jött. Hát és mondom, hadd lepjem már meg névnapja alkalmával, készítettem borítékba ezt a képet, a köztünk járót, meg a velünk lakó ostyását. Mondom viszek neki borítékba, és adok neki ajándékba. A templomba nem akartam odaadni, mert föltűnő az, hogy mit adok én neki fehér borítékba. Hát és akkor a kántorembert helyettesítette, bent volt a sekrestyében, ott adtam neki oda. És amikor kiveszi a borítékból, nézi, ezt a képet a hátulját nézi, aszongya: jaj de szép virágok! [T. M. legtöbbször virágos képeslap hátuljára szokta rajzolni a Krisztusarc jelenéseket] De mondom, fordítsd meg. Mikor megfordítja, elmagyarázom neki, hogy az mi...hát az elsírta magát. Annyira belemélyült, hogy milyen gyönyörűt láttam én. És ő még ilyet nem látott. Tehát ő se lássa.”

Az akkori plébános úrnak a 2000-es évek elején szintén mesélt a jelenésekről, aki óvatosságra intette, nehogy gúnyt űzenek az asszonyból. Az atyával valójában arról is félt, hogy ha a látomásoknak híre megy, kíváncsiskodók és csodavárók özönlenek a városba.

Összegzés a térről

A vallási élmények elsődleges színtere a szakrális, *megszentelt tér*, ahol mindenben ott rejlik a csoda ígérete. Elég magára a Oltáriszentsége gondolni, melyre az egész tudatos művészi architektúra irányul. A szent térnek a csodákban rejlik valódi értelme: „A szent tér élménye teszi lehetővé a világalapítást. Ahol a szentség megnyilatkozik a térben, ott tárul fel a valóságos, ott jut létezéshez a világ. A szentség betörése nem csak szilárd pontot vetít a profán tér meghatározhatatlanságába, hanem központot teremt a káoszban, egyúttal áttöri a szinteket is, ezáltal kapcsolatot teremtve a kozmikus síkok (föld és ég) között, lehetővé téve az ontológiai átmenetet az egyik létezési módból a másikba.”⁴²

T. M. számára a templombelső – a szentség ereje és megjelenése szempontjából – három részre tagolható. A fő és oldalhajók, a padsorok és mellékoltárok alkotják az első részt. Itt helyezkednek el és imádkoznak a hívők (a látóasszony is), ez tölti ki a templom legnagyobb részét. Ettől elkülönül, és központi helyet foglal el a főoltár. A Krisztusarc-jelenések többnyire a templomnak ezen a részén, ezen belül is a „harmadik szinten” jelentkeztek: a tabernákulum ajtajában, a monst-ranciában és a kehelytakaró kendőn. Itt jelentek meg a jelenések által hitelesített szent pontok. A jelenések mintegy megeősítik ezen tárgyak szentségét: a kehelyostya Krisztus testének jelképe. Ez a rejtett értelem a látóasszony számára a jelenések által is feltárul.

„A jelenés, az meg mindennek a krémje.
Mindennek a teteje, a koronája az életembe”

A látomások a közösségért érzett erkölcsi felelősségére figyelmeztetik T. M.-et. Arra ösztönzik például, hogy emelje fel szavát az iskolai hitoktatás kötelező bevezetése érdekében. A Szűzanya szobor sírását is annak tulajdonítja, hogy a világ „egyre inkább a sátán uralma alá kerül”, ezért minden követ megmozgat, hogy „hitesebb” legyen a világ.

A látomásokat önállóan értelmezi. Ennek első szintjét ki sem fejtí, annyira kézenfekvő számára: Jézus és Mária jelenvalósága a hívő emberek, a világ életében. Sőt: beavatkozásuk a mindennapi életbe. Ő maga is Mária közbejárásának tulajdonítja, hogy súlyos betegségéből legalább annyira felgyógyult, hogy a templomba elszállhat. Jézus és Mária jelen van mindennapjaiban. Rövid értelmezéseiből azt látjuk, hogy vagy egy hitigazságnak, vagy a keresztyén tanítás egy-egy elemének megerősítését véli kiolvasni látomásaiból. A képet tehát azonnal szöveggé, tanítássá, erkölcsi parancssá formálja. A látomások így természetesen vallásos életére is kihatással voltak. Kérdésekre, hogy ez miben változott meg az elmúlt évek alatt, így válaszolt:

„A jelenés, az meg mindennek a krémje. Mindennek a teteje, a koronája az életembe. Mert tényleg voltam olyan beteg is, hogy öt altatásos műtéten estem át '81 óta. És mán az ötödiknek mikor nekimentem, mán akkor a Szűzanyának azt mondtam imádságomba, hogy Szűzanyám, ha azt akarod, hogy még jöjjenek imádkozni, mert nagyon szeretek templomba járni, akkor gyógyítsál meg. Csak hogy legalább a templomig el tudjak menni. És a Szűzanya meggyógyított. Azóta is csak a templomig tudok elgyalogolni. Az Úrjézustól megkaptam a lendületet, hogy érdemes harcolni.”

⁴² ELIADE 1987. 57.

IRODALOM

ANDRÁS Imre

- 2001 A segítő Mária népe vagyunk. In. BARNA Gábor szerk.: *Boldogasszony*. Néprajzi Tanszék, Szeged, 15–18.

ANTALÓCZY Lajos

- 2000 *Jelenések, üzenetek és a jövő (A jelentősebb magánkinyilatkoztatások és üzenetük szintézise 1830-tól napjainkig)*. Eger.

BARNA Gábor

- 1998 Egyéniségkutatás a vallási néprajzban. In: BARNA Gábor szerk. *Szentemberek*. Néprajz Tanszék, Szeged, 26–36.
2000 A Mária-jelenések és üzenetek apokaliptikus vonatkozásai. In. MOJZES Imre szerk.: *Tanulmányok a dátumváltásról és az ezredfordulóról*. Budapest, 45–64.

BEINERT, Wolfgang

- 2004 *A katolikus dogmatika lexikona*. Vigilia kiadó, Budapest.

CZÖVEK Judit

- 1993 Szentasszonyok és szentemberek a magyar néphagyományban. In. L. IMRE Mária szerk.: *Népi vallásosság a kárpát-medencében III*. Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága, Pécs, 106–111.

ELIADE, Mircea

- 1987 *A szent és a profán*. Európa kiadó, Budapest.

GACSÁLYI Gábor

- 1985 A látomások szerepe a mai gyülekezeti életben. In. DANKÓ Imre – KÜLLÖS Imola szerk.: *Vallási néprajz 1*. Debreceni Református Kollégium, Budapest, 260–272.

HARSÁNYI István

- 1985 Adalékok látomásirodalmunk történetéhez. In. DANKÓ Imre – KÜLLÖS Imola szerk.: *Vallási néprajz 2*. Debreceni Református Kollégium, Budapest, 190–217.

HETÉNY János

- 2001 Népi Mária-tiszteletünk teológus szemmel. In. BARNA Gábor szerk.: *Boldogasszony*. Néprajz Tanszék, Szeged, 28–40.

KÜLLÖS Imola

- 1998 Egy XX. századi parasztproféta látomásai és hatásuk a Kárpátalján. In: PÓCS Éva szerk.: *Eksztázis, álom, látomás*. Balassi kiadó, Budapest, 131–146.

JÁDI Ferenc – TÜSKÉS Gábor

- 1986 A népi vallásosság pszichopatológiája. (Egy hasznosi parasztasszony látomásai) In. TÜSKÉS Gábor szerk.: „Mert ezt Isten hagyta...” *Tanulmányok a népi vallásosság köréből*. Magvető könyvkiadó, Budapest, 516–556.

LIMBACHER Gábor

- 1998a Magyarországnak egy külön védőszentje –Szurdokpüspököiből. In. BARNA Gábor szerk.: *Szentemberek*. Néprajz Tanszék, Szeged, 160–187.
1998b A népi unio mystica. In. PÓCS Éva szerk.: *Eksztázis, álom, látomás*. Balassi kiadó, Budapest, 191–212.

LOVÁSZ Irén

- 1998 „Az elme hallja, nem a fül” Egy asszony látomásainak antropológiai megközelítése. In. PÓCS Éva szerk.: *Eksztázis, álom, látomás*. Balassi kiadó, Budapest, 156–173.

NAGYMIHÁLYI Géza

- 2003 *Krisztus-ikonok szóban és színben*. JEL kiadó, Budapest.

NEMESHEGYI Péter

- 1975 *Az eukarisztia*. Róma.

O. NAGY Gábor szerk.

- 1978 *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Akadémia kiadó, Budapest.

POLNER Zoltán

- 2001 A népi imádságok Szűz Máriája a Dél-Alföldön. In. BARNÁ Gábor szerk.: *Boldogasszony*. Néprajz Tanszék, Szeged, 200–217.

POZSONY Ferenc

- 1998 Látomások a moldvai csángó falvakban. In. PÓCS Éva szerk.: *Eksztázis, álom, látomás*. Balassi kiadó, Budapest, 72–80.

PÓCS Éva szerk.:

- 1998a *Eksztázis, álom, látomás*. Balassi kiadó, Budapest.
1998b Transz és látomás Európa népi kultúráiban. In. PÓCS Éva szerk.: *Eksztázis, álom, látomás*. Balassi kiadó, Budapest, 15–55.

PUSZTAI Bertalan

- 1999 Újra a kereszten. *Tiszatáj* 1999/8. 64–68

RAHNER, K. – VORGRIMLER, H.

- 1980 *Teológiai kishoztár*. Budapest.

SÁNDOR Ildikó

- 1998 Prófeta és hívei Nagydobronyban (1938–1950) In. PÓCS Éva szerk.: *Eksztázis, álom, látomás*. Balassi kiadó, Budapest, 147–155.

SCHEFFCZYK, Leo – ZIEGENAUS, Anton

- 2004 *Mária az üdvörténetben*. Szent István Társulat, Budapest.

SZACSVAY Éva

- 1998 Mária-látomás Mezőkövesden. In. PÓCS Éva szerk.: *Eksztázis, álom, látomás*. Balassi kiadó, Budapest, 132–130.

TÖRÖK József

- 2001 Mária az Egyház tanításának folyamában. In. BARNÁ Gábor szerk.: *Boldogasszony*. Néprajz Tanszék, Szeged, 19–27.

INTERNETES FORRÁSOK

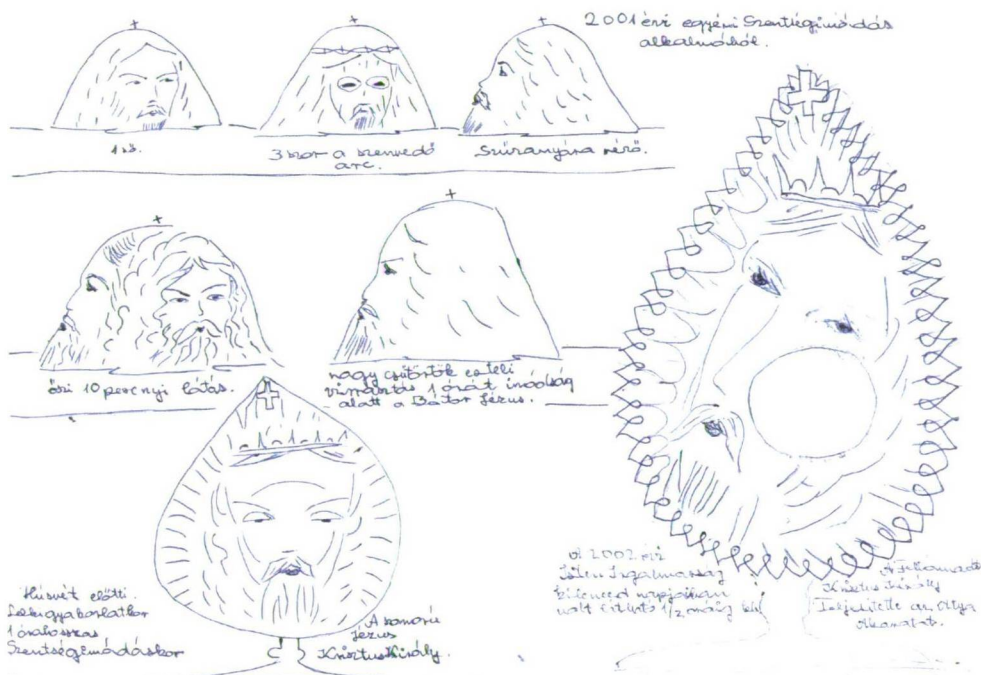
BEINERT, Wolfgang

- 1997 *Teológiai tudnivalók a Mária-jelenésekről*.
<http://ourworld.compuserve.com/homepages/merleg/202ta1.htm>

MOLNÁR Gyula

- 2006 *Szűz Mária a történelemben*.
<http://mek.oszk.hu/03600/03635/>

„És a takarón megjelent az Úrjézus arca...”

1. Első sor: első látomás; szenvedő Jézus; a lourdes-i Szűzanya szobrára néző Jézus. Második sor: prófétára néző arc; bátor Jézus. Harmadik sor: szomorú Jézus király. Jobb oldalon: Feltámadt Krisztus Király. T. M. rajza, 2001-2002.

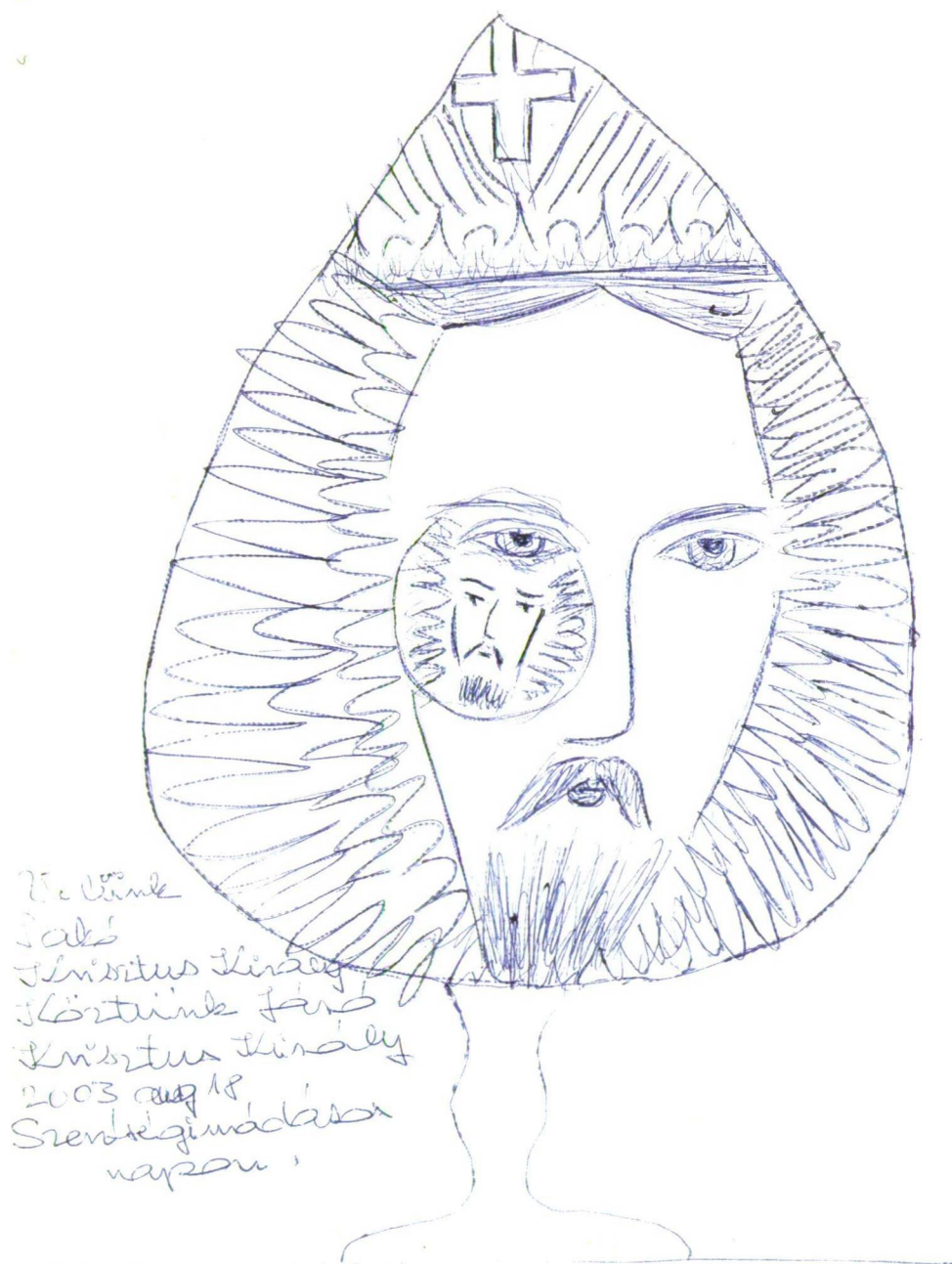
2. A lourdes-i Mária szobra a csongrádi Nagyboldogasszony-templomban. Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.

3. Monstrancia a csongrádi Nagyboldogasszony-templomban. Fotó: Takács Gábor, 2018.

4. Szűz Mária fogadja a templomban imádkozókat. T. M. festménye, 2004.

5. Köztünk járó Krisztus király. T. M. rajza, 2003.

Kereszten haldokló
Jézus Krisztusom
2003. jún. 15.
Szentegyházban
napom.

6. Kereszten haldokló Jézus. T. M. festménye, 2003.

7. A főoltáron lévő tabernákulum. Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2006.

8. A tabernákulum aljaja előtt trónoló Krisztus Király. T. M. rajza, 2003.

9. A tabernákulum nyitott ajtaja. Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2006.

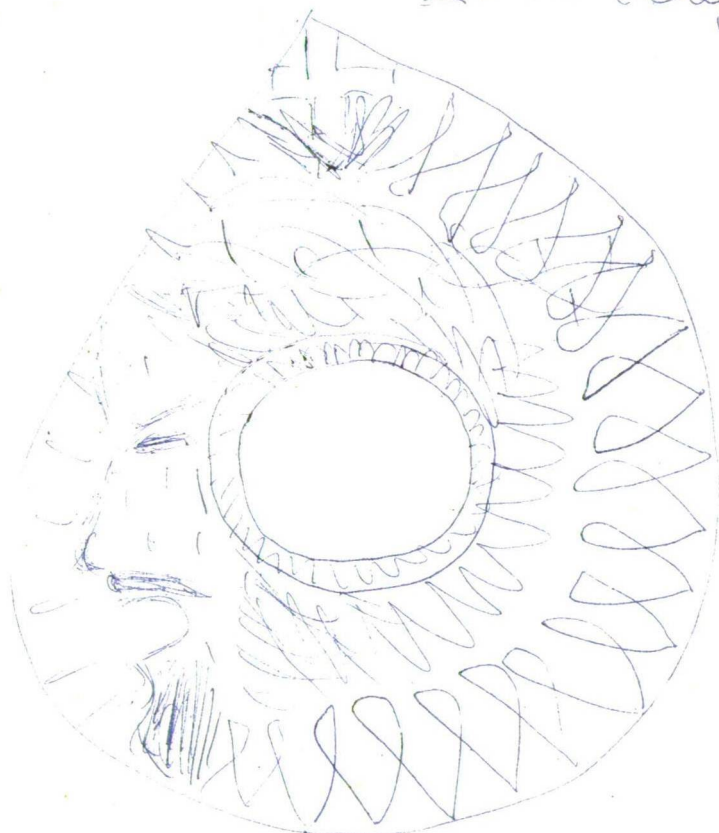

2005-ös Eucharisztia év napja. Nyitott tabernakulum
ajtó. Egyházunk Szent Anyja. Nagymamánk
szívének reménye.

Gyertyafény mellett Szentlégiadás látnivalókat. Imádkozva.

10. Nagymamánk, hazánk reménye. T. M. rajza, 2005.

2006 Nagyliszt

2006
márc 22
Jézus Krisztus
Szenvedése.

11. Jézus Krisztus szenvedése. T. M. rajza, 2006.

Kristus királyunk Jézusunk
 2005 márc 25 Nagypéntek esti Szent Sírban pihenő Szent Arca.
 (Egyéni Szentegyházakban
 (Járgyóval takarva.)

12. Szent sírban pihenő Jézus. T. M. rajza, 2005.

A SZERZŐ TOVÁBBI ÍRÁSAINAK JEGYZÉKE
(2006 – 2019)

ÖNÁLLÓ SZERZŐI TELJESÍTMÉNYNEK MINŐSÜLŐ KRITIKAI KIADÁS

Plébánia és társadalom. A római katolikus alsópapság és a laikus templomszolgák társadalmi szerepe Csongrádon a 19. század második felében. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 48; A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 16. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2014.

„Adom végbúcsúzásom, a legutolsó szólásom” Knapek Dezső halotti búcsúztatói, Csanytelek., Devotio Hungarorum 15. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2010.

Ozsdolai népszokások. Libelli Transsilvanici 7. Sorozatszerkesztő: Bárh János – Bárh Dániel. Kecskemét, 2010.

TÁRSSZERZŐVEL ÍRT KIADVÁNY

Bara Júlia – Gyöngyössy Orsolya: *A csongrádi Nagyboldogasszony-templom. Történelem, hitélet és művészet.* Csongrádi Nagyboldogasszony Plébániahivatal – MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Csongrád – Szeged, 2019.

TANULMÁNYOK, CIKKEK MAGYAR NYELVEN

Az engesztelő áldozattól a gyakorlati megoldásokig. Plébánosok magatartása a közösséget fenyegető veszélyek idején. In. Pócs Éva szerk.: *Áldozat, divináció istenitélet. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* Tanulmányok a transzcendensről IX. Balassi Kiadó, Budapest, 2018. 171–179.

Látomásélménytől a vallási társulatig. A csíkmenasági Szent Család Társaság működésének tanulmányai. In. Pilipkó Erzsébet – Fogl Krisztián Sándor szerk.: *Vallásos kultúra és életmód a Kárpát-medencében 10.* Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 2017. 311–326.

„Isten, haza és szabadság!” Egy csongrádi emlékkönyv a dualizmus korából. In. Szűcs Judit – Ujszászi Róbert szerk.: *Múzeumi füzetek 9.* Csongrádi Információs Központ, Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, 2016. 94–109.

Papok, templomszolgák és hitélet Csongrád-Belsővárosban. In. Gyöngyössy Orsolya szerk.: *Belsőváros ékköve. Szent Rókus-templom, Csongrád / Jewelry of Belsőváros. Saint Roch Church, Csongrád.* A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 28. Csongrád Város Önkormányzata – MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Csongrád – Szeged, 2016. 88–104.

Vallási szimbólumok használata a virtuális temetőben. In. Sepsí Enikő – Lovász Irén – Faludy Judit – Kiss Gabriella szerk.: *Művészet és Vallás.* L'Harmattan kiadó, Budapest, 2016. 494–508.

A vallási élet konfliktusai Csongrádon a 19. század elején. Reakciók és megoldási kísérletek. In. Georgiades Ildikó szerk.: *Oppidum Csongrád 2015*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 2015. 70–82.

Gólyaavartás: rítusok a gyermekkor és a kamaszlét határán. In. Lajos Katalin – Balázs Lajos szerk.: *Sorsfordító rítusok*. A Sorsfordító Rítusok című konferencia előadásai 2009. december 11–12. Scientia Kiadó, Kolozsvár 2014. 49–62.

„Elkeseredésében mi telhetett tőle, nagyot ütött haragjában a harangozó fejére” A harangozói állás kálváriája Csongrád-Külsővárosban a 19. század végén. In. Kothencz Kelemen szerk.: *Határjelek és hagyásfák. A hetvenedik életévébe lépő Bárh János tiszteletére írott tanulmányok*. Türr István Múzeum, Baja, 2014. 596–604.

‘Cognitive mapping’ – szakrális térben? In. Gyöngyössi Orsolya – Limbacher Gábor szerk.: *Vallási kultúra és életmód a Kárpát-medencében 9*. Tanulmánykötet a 90 esztendő Erdélyi Zsuzsanna tiszteletére. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 2014. 620–635.

Hatások és emlékek. Segédlelkészek a csongrádi hívek perspektívájából. In. Barna Gábor – Povedák Kinga szerk.: *Lelkiségek és lelkeségi mozgalmak Magyarországon és Kelet-Közép-Európában*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 42; A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 10. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2014. 129–136.

Vallási társulatok – társadalmi folyamatok. A társulati élet változó dinamikája Csongrádon a 19. században. In. Barna Gábor – Kerekes Ibolya szerk.: *Vallás, egyén, társadalom*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 39; A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 7. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2014. 31–48.

„Bába’ Mesternék” Csongrádon a 18–19. században. In. Georgiades Ildikó szerk.: *Oppidum Csongrád 2013*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 2013. 125–136.

Népi jellegű műalkotások a római katolikus templomokban. In. Bárh János szerk.: *Tárgyak, jelek, virágok. Tanulmányok Bács-Kiskun megye népművészetéről*. Kecskemét. 2010. 395–401.

A halál mint „jó orvos” a halotti búcsúztatókban. In. Pócs Éva szerk.: *Mágikus és szakrális medicina*. Tanulmányok a transzcendensről VII. Balassi Kiadó, Budapest, 2010. 694–707.

A dualizmus-kori alföldi értelmiség világnézete egy Belicza-féle emlékkönyv alapján. In. Tamás Ágnes szerk.: *Mozaikok a magyar történelemből*. Szeged, 2009. 25–32.

Csongrád a forradalom árnyékában. Visszaemlékezések 1956. In. Barna Gábor szerk.: *1956. Emlékezés és emlékezet*. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2006. 177–216.

Knapok Dezső halotti búcsúztatóinak motívumelemzése. In. Tóth István szerk.: *Múzeumi kutatások Csongrád megyében*. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 2006. 5–10.

TÁRSSZERZŐVEL ÍRT TANULMÁNYOK

Bara Júlia – Gyöngyössi Orsolya: „Így lett ebből Szent Rókus temploma...” Templomtörténet az írott források tükrében. In: Gyöngyössi Orsolya szerk.: *Belsőváros ékköve. Szent Rókus-templom, Csongrád / Jewelry of Belsőváros. Saint Roch Church, Csongrád*. A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 28. Csongrád Város Önkormányzata – MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Csongrád–Szeged, 2016. 18–24.

TANULMÁNYOK, CIKKEK IDEGEN NYELVEN

Change of Denomination as a Gesture of Integration. Examples from Csongrád (19th to 20th Century). In: Gábor Barna – Orsolya Gyöngyössi eds.: *Religion, Culture, Society V*. Yearbook of the MTA-SZTE Research Group for the Study of Religious Culture 4. MTA-SZTE Research Group for the Study of Religious Culture, Szeged, 2019, 103–111.

Bell Chimes and the Role of Bells in the Life of a Community and the Requisition of Bells for Military Purposes (1917–1918) In: Gábor Barna – Orsolya Gyöngyössi eds.: *Religion, Culture, Society IV*. Yearbook of the MTA-SZTE Research Group for the Study of Religious Culture 4. MTA-SZTE Research Group for the Study of Religious Culture, Szeged, 2017, 105–125.

Election of Cantors in Csongrád in 1907 and 1908. In: Gábor Barna – Orsolya Gyöngyössi eds.: *Religion, Culture, Society III*. Yearbook of the MTA-SZTE Research Group for the Study of Religious Culture 3. MTA-SZTE Research Group for the Study of Religious Culture, Szeged, 2016, 25–52.

Crossing the Borders of the Sacred and Profane: Holy Visions of a Clairvoyant from Hungary. In: Clara Saraiva – Peter Jan Margry – Lionel Obadia – Kinga Povedák – José Mapril eds.: *Experiencing Religion. New Approaches to Personal Religiosity*. 6th Conference of SIEF Working Group. Ethnology of Religion Vol. 1. LIT Verlag, 2016, 153–160.

Conflicts in Religious Life in Csongrád in the Early 19th Century – Reactions and Attempted Solutions. In: Gábor Barna – Orsolya Gyöngyössi eds.: *Religion, Culture, Society II*. Yearbook of the MTA-SZTE Research Group of the Study of Religious Culture 2. Szeged, 2015. 25–39.

Parliamentary Election as „Holy War”? Priests Involved in Politics in a Small Town on the Great Plain on the Second Half of the 19th Century. In: Gábor Barna ed.: *Religion, Culture, Society*. Yearbook of the MTA-SZTE Research Group of the Study of Religious Culture. Szeged, 2014. 31–47.

The Problem of Semi-Virtual Religious Communities. In: *Where do we go from here? Economic Trends, Social Trajectories and Policies of Identities in Post Communist Capitalism*. Friedrich Ebert Stiftung, Slovakia, 2011. 82–90.

The Cult of Saint Wendelin in Csongrád. In. Gábor Barna –László Odobina eds.: *Hereditas. Periodical of the „Bálint Sándor” Institute of the Study of Religion I.* Gerhardus kiadó, Szeged 2011. 81–92.

Traditional Religious Communities and the Challenges of Modernity. In. Tamás Szilágyi ed.: *Religious Transformations in the Contemporary European Societies.* VN Kiadó, Szeged, 2010. 56–87.

X 27 9902

Gyöngyössy Orsolya a lelkipásztorkodó alsópapság kutatásához a 2000-es években az elsők között kapcsolódott hazánkban. E témakörbe újat hozott azzal, hogy módszeresen kezdte föltárni a papság laikus segítőinek – a tudományos érdeklődés látóköréből máig kihagyott, kimaradt – társadalmi szerepét. Csongrádon ehhez gazdag forrásanyagot talált. Róluk szólnak tehát Gyöngyössy Orsolya jórészt a történeti néprajz és a mikrotörténet módszerével és szemléletével megírt tanulmányai: papokról, kántorokról, bábákról, búcsúvezetők-ről, látó asszonyokról, egyéni és közösségi vallásgyakorlás alkalmairól, a 19-20. század modernizálódó társadalmi keretében. Fontos adatokat szolgáltatva Csongrád, s tágabban a Váci Egyházmegye, az alföldi katolikus mezővárosok újkori történetéhez. Az elszórtan, folyóiratokban, konferenciakötetekben megjelent tanulmányokat gyűjtötte kötetbe a Szerző.

Barna Gábor

